

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

3-4	ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 74 NOVA VRSTA 39	STR. 223-476	MARIBOR	2003
------------	---	----------------------------	-----------------	---------	-------------

Fotografija na naslovnici:
Grad Hrastovec pri Lenartu v Slovenskih goricah

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavlja "Historical – Abstract"
Abstracts of this review are included in "Historical - Abstract"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 74 – Nova vrsta 39

3-4 zvezek

2003

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

MARIBOR 2003

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

REVIEW FOR HISTORY AND ETHNOGRAPHY

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – Editorial Board

dr. Janez Cvirn, dr. Darko Friš, Miroslava Grašič,
mag. Jerneja Ferlež, dr. Walter Lukan (Avstrija), dr. Janez Marolt,
dr. Dragan Potočnik, dr. Franc Rozman, mag. Vlasta Stavbar,
dr. Ljubica Šuligoj, dr. Igor Žiberna in dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Marjan Žnidarič
Zgodovinsko društvo Maribor
Muzej narodne osvoboditve Maribor
Ulica heroja Tomšiča 5
SI - 2000 Maribor
telefon: 02 235 26 03
fax: 02 252 73 94
e-mail: marjan.znidaric@muzejno-mb.si

Tehnična urednica – Technical Editor

mag. Vlasta Stavbar
Univerza v Mariboru
Univerzitetna knjižnica
Gospejna 10
SI - 2000 Maribor
telefon: 02 25 07 434
e-mail: vlasta.stavbar@uni-mb.si

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoče samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
in Mestne občine Maribor

<http://www.muzejno-mb.si>

KAZALO – CONTENTS

Jubileji – Anniversaries

Marjan Žnidarič, OB STOLETNEJ JUBILEJU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU	227
Marjan Žnidarič, JOŽE KOROPEC - OSEMDESETLETNIK	247
Marjan Matjašič, JUBILEJ AKADEMIKA DR. JANKA PLETERSKEGA	251

In memoriam

Božidar Kert, LUDVIK OLAS.	255
Ingrid Slavec Gradišnik, VILKO NOVAK	257

Razprave – Studies

Igor Steiner, PREGLED VOJAŠKE ZGODOVINE STAREGA EGIPTA	261
The military history of ancient Egypt	
Ferdinand Blaznik, FILOZOFIJA SREDNJEVEŠKEGA VITEŠTVA · ETIKA IN KODEKSI	283
Philosophy of Medieval Knighthood · Ethics and Codes	
Alojz Krivograd, O IZKORIŠČANJU GOLOSEKOV IN GORSKIH TRAVNIKOV NA POSESTVIH ŽELEZARNE V MISLINJI V LETIH 1799 DO 1809	297
On the Use of Clear Fellings and Mountain Meadows on the Iron Works Properties in Mislinja	
Nataša Podgoršek, SLOVENSKO-HRVAŠKI ODNOSI 1870-1878 V LUČI HRVAŠKEGA ČASNIKA ZATOČNIK	323
Slovene-Croatian Relations, 1870-1878 in the Light of the Croatian Newspaper Zatočnik	
Avugust Lešnik, NEMŠKA SOCIALNA DEMOKRACIJA V PRECEPU PRVE SVETOVNE VOJNE	341
German Social Democracy in the fissure of World War I	
Ljubica Šuligoj, SOCIALNI PRAVIČNOSTI POSVEČENO ŽIVLJENJE IN DELO	373
A Life and Work Devoted to Social Justice	
Miran Aplinc, DRUŽINA WOSCHNAGG MED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN NJIHOVA USODA PO VOJNI	391
The Family Woschnagg between the Second World War and their Fate after the War	
Marjan Toš, ZBIRNO TABORIŠČE HRASTOVEC PRI LENARTU	425
Concentration Camp Hrastovec by Lenart	
Južica Čeh, ŠTEVAN KUŠAR IN NJEGOVA OBJAVA NARODNEGA BLÁGA VOGŔRSKIJ SLOVENCOF V ČASOPISU ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	451
Števan Kušar and his Publication of "Narodno Blago VogŔrskij Slovencof" ("National Treasure of Hungarian Slovenes") in the Časopis za Zgodovino in Narodopisje (Journal for History and Ethnography)	
Anton Polšak, GOSPODARSKA STRUKTURA NASELJ V OBČINI SEVNICA IN NEKATERI PROBLEMI	457
The Economic Structure of Settlements in the Municipality of Sevnica and Certain Problems	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Marjan Toš, STOLETNO SPOROČILO, VODNIK POKRAJINSKEGA MUZEJA MARIBOR, MARIBOR 2003	467
---	-----

Mateja Čoh, RADELIĆ, ZDENKO: GERILA U HRVATSKOJ 1945. - 1950., HRVATSKI INSTITUTE ZA POVIJEST, DOM I SVIJET, ZAGREB 2002	468
Marjan Toš, DOLNJA LENDA V OBDOBJU MEŠČANSTVA 1867-1945, GALLERIJ - MUZEJ LENDA, LENDA 2003	472

JUBILEJI - ANNIVERSAIRES

OB STOLETNEM JUBILEJU ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA V MARIBORU

Delovanje društva med leti 1903-1941

Duhovno življenje Slovencev v Mariboru in v vsej slovenski Štajerski sta v začetku 20. stoletja zaznamovala dva pomembna dogodka – najprej leta 1903 ustanovitev Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko in leto dni pozneje začetek izhajanja društvenega glasila Časopisa za zgodovino in narodopisje (ČZN). Ohoje je bilo odraz prepričanja slovenskih izobražencev, da lahko svojo narodno identiteto na nacionalno ogroženem ozemlju dokazujejo in potrjujejo samo z intenzivnim in načrtnim duhovnim ustvarjanjem. V tem pa je morala posebno mesto zavzemati tudi slovenska znanost.

Ko se s spoštovanjem oziramo na prehojeno stoletno društveno pot, vidimo, da se je Zgodovinsko društvo v Mariboru na tej poti prebijalo med Scilami in Karibdami kar petih držav z različnimi družbenimi sistemi, ki so bili bolj ali manj naklonjeni oziroma nenaklonjeni njegovemu delovanju, nacistični okupator pa ga je celo razpusil in društveno premoženje zaplenil. Skozi to historično prizmo se nam razločno zarisujejo štiri obdobja njegovega delovanja: prvo od ustanovitve leta 1903 do razpada Avstro-Ogrske leta 1918, drugo med dvema vojnama, tretje zajema čas od leta 1945 do ustanovitve drugega zgodovinskega društva v Mariboru pred petimi leti in četrto od ustanovitve novega Zgodovinskega društva Frana Kovačiča dalje. Pomembna prelomnica v delovanju društva so bila tudi dvajseta leta prejšnjega stoletja, ko so iz dotedanjih društvenih dejavnosti, ki so jim slovenski zgodovinarji in narodopisci na Štajerskem posvečali največ pozornosti, ena za drugo nastale samostojne kulturne ustanove, današnji Pokrajinski muzej, Univerzitetna knjižnica in malo pozneje tudi Pokrajinski arhiv, leta 1925 pa je zaradi spremenjenih družbenih razmer in tudi pogojev za delovanje društvo spremenilo ime v Zgodovinsko društvo v Mariboru.

O vlogi in pomenu mariborskega Zgodovinskega društva, pa tudi njegovega glasila ČZN, so pisali že mnogi eminentni avtorji. Prav je, da najpomembnejše med njimi ob tej priložnosti tudi omenim. Na prvem mestu moram vsekakor postaviti prof. dr. Sergeja Vrišerja, dolgoletnega ravnatelja Pokrajinskega muzeja, zlasti njegov referat na 19. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru leta 1978 ob 75-letnici društva ter njegov podlistek v Večeru leta 1973 ob sedem-

desetletnici mariborskega muzejstva. Med še danes pišočimi avtorji je potrebno izpostaviti Viktorja Vrbnjaka, ki je leta 1978 pripravil ob 75-letnem društvenem jubileju obsežno in zanimivo razstavo o Zgodovinskem društvu, ob tej priložnosti pa napisal tudi tehtno razpravo Prispevek k zgodovinopisju na slovenskem Štajerskem. Pri obravnavi historiata Zgodovinskega društva v Mariboru ne moremo tudi mimo številnih zapisov dolgoletnega ravnatelja Univerzitetne knjižnice dr. Bruna Hartmana, ki je nasploh najboljši poznavalec mariborske kulturne zgodovine. Precej se je s proučevanjem zgodovine društva in še posebej ČZN ukvarjal arhivski svetnik prof. Antaša Leskovec. Od starejših, ki so bili v obdobju med obema vojnama celo kreatorji društvenega delovanja, pa izstopata Janko Glazer in Franjo Baš, po vojni pa prvi rektor mariborske univerze dr. Vladimir Bračič, ki ga lahko štejemo tudi za utemeljitelja Nove vrste ČZN sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja. Med mlajšimi avtorji velja omeniti mag. Vlasto Stavbar in dr. Dragana Potočnika. Zapisi nekaterih drugih avtorjev so bili zgolj prigradnega značaja.

Približno pol milijona Slovencev, ki do začetka 20. stoletja niso imeli niti ene organizacije, ki bi se zanimala za njihovo preteklost, je z Zgodovinskim društvom in Časopisom za zgodovino in narodopisje dobilo znanstveno organizacijo in znanstveno glasilo. Slovenska Štajerska je naredila odločilen preboj iz izključne domene nemško-avstrijskih znanstvenih interesov, ki so z lažnim zgodovinskim dokazovanjem a »nemških kulturnih tleh« na Štajerskem pripravljali pot načrt-nemu ponemčevanju slovenskega prebivalstva.

Za lažje razumevanje razmer, v kakršnih in zaradi katerih je prišlo do ustanovitve Zgodovinskega društva, je potrebno najprej nekaj povedati o bistvenih elementih nemškega raznarodovalnega početja nad slovenskim življenjem v Mariboru in na slovenskem Štajerskem ter o slovenskih narodnoobrambnih prizadevanjih. Svoj prvi vrh doseže načrtna germanizacija slovenske Štajerske z razvojem industrije, trgovine in prometa v 19. stoletju. Povezana je bila z nemškimi koncepti mesta na Jadran, izvajal pa jo je tako državni aparat z vojsko, šolstvom, sodstvom kot tudi vrsta zasebnih nemških organizacij na prelomu 19. v 20. stoletje, zlasti Deutscher Schulverein in Südmark. V drugi polovici 19. stoletja se je germanizacija razširila tudi na socialno odvisne in podrejene sloje prebivalstva, zlasti na delavce. Ekonomska odvisnost od Nemcev ter številčna in socialno kulturna podrejenost je nasprotja med obema etničnima taboroma nenehno poglobljala. S pojavom slovenskega meščanstva je močnejše eskaliralo tudi slovensko narodnostno vprašanje s potrebo pa uvajanju slovenščine v javno življenje in s prizadevanji za enakopravnost nemškega in slovenskega jezika.

V Mariboru se je močnejša nazorsko politična diferenciacija med liberalneje usmerjenim nemškim in konzervativneje čutečim slovenskim meščanstvom začela v času županovanja Andreasa Tappeinerja v šestdesetih letih 19. stoletja. Tretji sklop je predstavljalo delavstvo, ki je proti koncu 19. stoletja večinsko pritegnilo nemški socialni demokraciji v Gradcu. V tem obdobju se je v Mariboru tudi precej povečalo število nemško nacionalistično usmerjenega uradništva, ki je bila glavni nosilec barbe proti slovenskemu narodnemu programu. Z nastopom sлагаštva v sedemdesetih letih 19. stoletja in odločnejšimi zahtevami za uvedbo slovenske šole se je nemško nasprotovanje slovenstvu še povečalo. Začel se je boj za Maribor in njegova zaledje. V tem mednarodnem spopadu so bile v Mariboru odpravljene vse dvojezične šole (razen v Zavodu šolskih sester).

Ob nacionalni diferenciaciji mariborskega prebivalstva so Nemci obdržali vse ključne položaje v gospodarstvu in politiki, še najbolj pa v občinski upravi. Nemški pritisk na Slovence se je najbolj stopnjeval v zadnjem desetletju pred

prvo svetovno vojno, ko je v času županovanja zadnjega nemškega župana v Mariboru dr. Johanna Schmidererja dosegla protislovenska politika mariborskega občinskega sveta in občinske uprave svoj vrh. Pri volitvah v občinski svet Slovenci svojih kandidatov in kandidatnih list sploh niso postavljali. Marburger Zeitung je nasproti slovenskim zahtevam po enakopravnosti slovenskega jezika pred sodišči zatrjeval, da slovenskega jezika sploh ni in da vendske (slovenske) latovščine ni mogoče imeti za jezik.

V tridesetčlanskem mariborskem občinskem svetu ni bilo nobenega Slovenca. Mariborska občina pa je položaj nemštva utrjevala tudi s svojimi ukrepi. Po poslovniku je nemščina postala uradni jezik ne le notranjega, ampak tudi zunanjega poslovanja občinskega sveta in magistrata. Tudi javni napisi v mestu so morali biti samo nemški. V svoji nemški vnemi je mariborska občina prihajala v konflikte tudi z državnimi organi, ki so skušali z dvojezičnostjo vsaj v najskromnejši meri izvajati 19. člen ustave, ki je zagotavljal enakopravnost narodov. V občinskih službah so zaposlovali samo Nemce, od leta 1899 pa je to veljalo tudi za policijo. Pred prvo svetovno vojno je Maribor na zunaj imel videz nemškega mesta. Nemški napisi so bili na uradih, trgovinah, obrtnih delavnicah, šolah, zavodih itd., dvojezične napise bi lahko prešteli na prste ene roke. Tudi ulični napisi so bili izključno nemški. Nemško podobo mesta so pomagali ustvarjati tudi nemški spomeniki. Nemški značaj mesta so potrjevali tudi demografski kazalci. Po kriteriju pogojevnega jezika je bilo leta 1900 med 24.601 prebivalcem mestne občine Maribor le 4.062 ali 16,5% Slovencev, deset let pozneje pa med 27.994 le še 3.823 ali 13,6%. Takšni so bili rezultati uradne statistike, kljub temu da se je prebivalstvo Maribora povečevalo predvsem s priseljevanjem in da je daleč največ priseljencev prihajalo s slovenskega podeželja. Priseljenci so bili v mestu podvrženi brezobzirni nemški asimilaciji.

Takšno nemško ravnanje je med slovensko ozaveščenimi Mariborčani sprožilo odločno narodnoobrambno dejavnost, ki se je odvijala v okviru že uveljavljenih slovenskih ustanov, ustanavljali pa so tudi nove, zlasti takšne, ki so imele izraziti narodnoobrambni naboj. Sreča je tudi bila, da je Maribor v tem času premogel kar nekaj sposobnih in pogumnih slovenskih izobražencev, tako cerkvenih kot posvetnih, ki so si upali slovenske zahteve postavljati zelo odločno in jih tudi strokovno argumentirati. Med duhovščino so bili med najaktivnejšimi dr. Anton Jerovšek, dr. Anton Medved, Anton Korošec, zgodovinar dr. Fran Kovačič, umetnostni zgodovinar dr. Avgustin Stegenšek, med posvetnimi izobraženci pa ravnatelj učiteljišča Henrik Schreiner, gimnazijski profesor Karel Verstovšek, deželni in državnozborski poslanec Franc Robič, odvetnika dr. Radoslav Pipuš in dr. Franjo Rosina ter še nekateri.

Velik vpliv na javno mnenje je tudi že v začetku 20. stoletja imel tisk. Leta 1903 so v Mariboru izhajali trije časniki. Nemški Marburger Zeitung (izhajal trikrat tedensko), ki je pod uredništvom Norberta Jahna zastopal velenemške poglede. Slovenski tabor je izdajal Slovenskega gospodarja, ki pa je bil zgolj tednik in so ga tiskali v Cirilovi tiskarni. Formalno ga je urejal Ferdo Leskovar, dejansko pa je uredništvo vodil študijski prefekt v dijaškem semenišču Anton Korošec. Korošec, Jerovšek in Kovačič so že leta 1901 ustanovili za narodno prebujo zelo uspešno prilogo Slovenskemu gospodarju Naš dom. Dvakrat tedensko je v nemščini izhajal Südsteirische Presse, ki je skušal biti pomirjevalen in nepristranski v odnosih med Slovenci in Nemci, v resnici pa je zastopal težnje konservativnih Slovencev.

Tudi družabno življenje v Mariboru je potekalo ostro ločeno med Slovenci in Nemci. Nemci so se shajali v kazini (gledališču), v dvorani Götzove pivovarne (prednica unionske dvorane), v Gambelinusovi dvorani pa tudi v nekaterih gostin-

skih lokalih (npr. v hotelu Zamorec). Slovensko družabno življenje se je odvijalo največ v Narodnem domu. Mariborski Slovenci so hodili na zabave tudi v okolico, npr. v Rajhovo gostilno v Hoče. Strogo ločeno je potekalo tudi društveno življenje, tako kulturno kot športno.

Kako zagrizena in nestrpna je bila agitacija o narodnostnem boju med Nemci in Slovenci v Mariboru, ilustrirajmo s poročanjem mariborskih časnikov o ustanovitvi slovenskega Katoliškega izobraževalnega društva na Studencih v začetku leta 1903. Marburger Zeitung je poročal, da so na prireditvi »slovensko klerikalnega agitatorja« dr. Pipuša slovenski socialdemokrati celo pretepli, kar seveda ni bilo res, in da so morali pevci bežati. Slovenski gospodar pa je 8. januarja 1903 pisal, da so Nemci nahujskali socialdemokrate, da bo društvo proti njim, da pa razen vika in krika drugih izgredeov na ustanovitvi društva ni bilo. Südsteirische Presse je 7. januarja očitala Marburger Zeitung veliko laž, ker je označila slovensko društveno prireditev na Studencih za velik poraz dr. Radoslava Pipuša.

Stavek ali dva je potrebno povedati tudi o stanju zgodovinopisja v tem obdobju na slovenskem Štajerskem. Proti koncu 19. stoletja so se med Slovenci na Štajerskem z zgodovinsko stroko nekoliko resneje ukvarjali poleg Ignacija Orožna še Jožef Pajek, znan po zbiranju ljudskega blaga, ki pa je že leta 1901 umrl, Matija Ljubša, pisec cerkvenozgodovinskih razprav, in Matej Slekovec, pomemben kronist in krajevni zgodovinar. Vsi so se z zgodovino ukvarjali prevsem iz ljubiteljske naklonjenosti in ljubezni do domače zemlje, pa tudi iz zgodovinopisne tradicije med slovenještajersko duhovščino. S Slekovcem se na slovenskem Štajerskem zaključuje doba individualnega zgodovinskega proučevanja.

Ideja o ustanovitvi samostojne slovenske kulturno-znanstvene ustanove v Mariboru se je porodila dr. Franu Kovačiču leta 1897, ko se je po dopolnilnem študiju v Rimu vrnil v Maribor, kjer se je soočil z zaskrbljujočo kulturno zaostalostjo štajerskih Slovencev v primerjavi z bogatimi knjižnicami ter dobro urejenimi arhivi in muzeji, ki jih je srečal v Rimu oziroma v Vatikanu. Zlasti ga je skrbela velika praznina v slovenski znanstveni misli. V Voditelju v bogoslovnih vedah, katerega urednik je takrat bil, je med drugim zapisal: »Visoka znanstvena podjetja so pri nas zelo težavna ali celo nemogoča. Toda rok ne smemo križem držati, kar se da moramo storiti. Ako hočemo veljati kot narod, moramo se tudi v znanstvu kolikor toliko postaviti na svoje noge. Zakaj ne bi sami tega imeli, kar sedaj zajemamo iz tujih virov?«

Dr. Fran Kovačič, ki ga moremo šteti za dejanskega utemeljitelja Zgodovinskega društva v Mariboru, je imel ves čas priprav na ustanovitev društva v mislih tudi potrebo po ustanovitvi društvenega glasila. To je bila v tedanjem nemškem Mariboru in kronovini Štajerski zelo drzna misel. Tako imenovani »znanstveni klub«, skupina, ki se je na Kovačičevo pobudo redno sestajala, je na svojih srečanjih v škofijski pisarni obravnavala številna znanstvena vprašanja, večkrat pa so razglabljali tudi o ustanovitvi zgodovinskega društva. O tej nameri so se posvetovali tudi s slovenskimi znanstveniki v Gradcu, na Dunaju in v Ljubljani.

Ker so vsi soglasno pozdravili pobudo za ustanovitev takšnega društva, sta prelat dr. Fran Kovačič in ravnatelj mariborskega učiteljskega Henrik Schreiner za 18. marec 1903 sklicala v mariborski čitalnici posvetovanje o ustanovitvi zgodovinskega društva. Na posvetu je bilo 19 udeležencev, večinoma srednješolskih profesorjev. V virih se navajajo naslednji udeleženci: prof. Luka Brolih, katehet in poznejši župnik v Slovenj Gradcu Alojzij Čížek, dr. Karel Glaser, prelat dr. Fran Kovačič, kanonik dr. Martin Matek (poznejši stolni prošt), prof. dr. Anton Medved, univerzitetni profesor v Gradcu dr. Matija Murko, odvetnika dr. Radoslav Pipuš in dr. Franjo Rosina, prof. bogoslovja dr. Avgust Stegenšek, ravnatelj učiteljskega Henrik Schreiner, župnik v Malečniku Matej Štrakl, prof. Ivan Vreže in

prof. dr. Karel Verstovšek. Shodu je predsedoval Henrik Schreiner, poročevalec je bil dr. Fran Kovačič, zapisnikar pa dr. Karel Verstovšek. Razpravljaleci so govorili predvsem o kulturnem in rodoljubnem vidiku potrebe po ustanovitvi društva. Dr. Kovačič je takrat izrekel zelo daljnovidne in še danes aktualne misli, ko je med drugim dejal: »Ustanovitev društva za proučevanje domače zgodovine in narodopisja je torej nujna kulturna potreba, je pa tudi eminentno patriotično delo. Zgodovina kot veda sicer ne sme služiti narodnemu šovinizmu in slučajnim težnjam dnevne politike, a neovrženo dejstvo je, da baš poznavanje zgodovine vzbuja in vzdržuje v ljudstvu narodno samozavest in vsaka realna, pametna in dalekovidna politika mora iti v šolo k zgodovini.« Večini današnjih vodilnih politikov močno primanjkuje zgodovinske šole, za kakršno se je pred sto leti zavzemal dr. Fran Kovačič.

Najbolj se je za ustanovitev društva zavzemal prof. na graški univerzi dr. Matija Murko. V veliko pomoč pri ustanavljanju zgodovinskega društva in pozneje tudi društvenega glasila je bil še en slovenski profesor na graški univerzi, dr. Karel Strekelj. Dr. Murko in dr. Strekelj sta s svojo akademsko veljavo dala društvu zadostno strokovno težo, veliko pa sta pripomogla k usmerjanju znanstvenega dela na slovenskem Štajerskem. Prisotni na marčnem shodu so tudi potrdili predložena društvena pravila, nekoliko dlje pa so se zadržali pri imenu društva. Bilo je več predlogov. Dr. Kovačič je predlagal ime Zgodovinsko društvo za Spodnjo Štajersko, med predlogi pa so bili tudi: Muzejsko društvo, Slovensko zgodovinsko društvo, Zgodovinsko društvo (brez dastavka). Naposled je bil z večino glasov sprejet predlog dr. Murka, da se društvo imenuje Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko. Ime bi naj izražalo hkrati namen in obseg njegovega delovanja.

Pobudniki ustanovitve društva so se zavedali, da bo društvo delovalo v omejenih materialnih okvirih, upoštevajoč, da že deluje deželni muzej za Štajersko in bo zato status društva popolnoma drugačen od tistega, ki ga je na primer imelo kranjsko muzejsko društvo. Enotni so si tudi bili, da mora društvo delovati na znanstveni osnovi in za slovenski del dežele Štajerske. Na sosednje kronovine se bo delovanje društva nanašalo le toliko, kolikor bo to potrebno za razumevanje slovenještajerske zgodovine.

Vsi udeleženci shoda so bili za čimprejšnjo ustanovitev društva, zato so takoj izvolili tudi tričlanski pripravljalni odbor, ki bi naj deželni vladi v Gradcu takoj predložil v potrditev predlog društvenih pravil in pripravil vse potrebno za sklic ustanovnega občnega zbora. V pripravljalnem odboru so bili dr. Pipuš, dr. Medved in dr. Kovačič, ki je odbor tudi vodil. Že 1. aprila 1903 so cesarsko-kraljevemu namestništvu v Gradcu predložili v potrditev društvena pravila. Ko jim je 5. maja istega leta mariborski mestni svet sporočil, da deželna vlada ne nasprotuje ustanovitvi društva, je pripravljalni odbor že 11. maja sklical ustanovni občni zbor za 28. maj 1903.

O pripravah na ustanovitev slovenskega zgodovinskega društva v Mariboru je 2. aprila 1903 v 14. številki pisal Slovenski gospodar in v članku tudi podal navodila bralcem, kako ravnati s hranjenimi in najdenimi starinami. Avtor članka (uvodnika), to je bil verjetno dr. Fran Kovačič, je med drugim zapisal: »Vsakovrstne starine je pokazati domačemu duhovniku ali učitelju, ki bodeta že spoznala, kam se naj stvar spravi, nikakor pa jih ni dajati v roke našim narodnim sovragom, ki potem to zlorabijo za svoje velikonemške namene, kar je naše, naj ostane naše.«

V 20. številki Slovenskega gospodarja 11. maja 1903 pa uvodničar poziva »prijatelje domače zgodovine«, naj ne zanemarjajo znanstvenega dela, saj jim bo samo to pogoj za slovensko univerzo. Temu pa morajo svoj delež prispevati tudi

štajerski Slovenci in lepa priložnost za to bo ravno v novem Zgodovinskem društvu za slovensko Štajersko s sedežem v Mariboru. V isti številki Slovenskega gospodarja je bilo tudi že obvestilo o vrstah članstva (redni, častni, dopisni in podporni), za 28. maj 1903 pa so vabili tudi že na ustanovni občni zbor.

In res. Do ustanovnega občnega zbora je prišlo 28. maja 1903 ob 4. uri popoldne v mali dvorani Narodnega doma v Mariboru, udeležilo pa se ga je 22 od 38 že vpisanih članov društva. Na dnevnem redu so bile samo tri točke, in sicer: 1. Poročilo pripravljalnega odbora, 2. Volitve društvenega odbora in 3. Nasveti in predlogi. Vabilo na ustanovni občni zbor je Slovenski gospodar objavil še 24. maja. Ustanovni občni zbor Zgodovinskega društva je kar trikrat napovedala tudi *Südsteirische Presse* (16., 20. in 24. 5.), objavljeno pa je bilo tudi še v »Domo-vini«.

Oba slovenska lista sta nato objavila tudi poročila o ustanovitvi društva, *Südsteirische Presse* 30. maja, Slovenski gospodar pa šele 11. junija. Iz obeh poročil je moč razbrati, da so za predsednika društva izvolili župnika pri Sv. Marku (danes Markovci pri Ptuj) Mateja Slekovca, za podpredsednika ravnatelja mariborskega učiteljskega Henrika Schreinerja, za blagajnika odvetnika dr. Radoslava Pipuša, za knjižničarja in arhivarja pa prof. dr. Avgušтина Stegenskega. V društveni odbor so bili izvoljeni še kanonik Matej Matek, profesor na gimnaziji v Gradcu Anton Kaspert, kaznilniški duhovnik v Gradcu Matija Ljubša, profesor na gimnaziji v Mariboru Janko Košan, profesor na nižji gimnaziji z nemškim in slovenskim učnim jezikom v Celju Josip Kožuh in prof. Ferdinand Majcen s Ptuja. Za namestnike odbornikov so bili izvoljeni prof. na gimnaziji v Mariboru Karel Verstovšek, učitelj na mariborskem učiteljskem Gabrijel Majcen in prof. Ivan Vreže. Na konstitutivni seji društvenega odbora, ki je bila takoj po ustanovnem občnem zboru, so za tajnika društva izbrali profesorja bogoslovja dr. Frana Kovačiča.

Prvi predsednik društva Matej Slekovec zaradi bolezni svoje funkcije ni mogel opravljati. Namesto njega je seje društvenega odbora vodil Henrik Schreiner. Slekovec je bil na predsedniško mesto izvoljen predvsem zaradi spoštovanja do njegovega minulega dela, zato je prav, da ga nekoliko predstavimo. Rodil se je leta 1846 v Kunovi. Bil je duhovnik, z raziskovanjem zgodovine pa se je začel ukvarjati v letih kaplanovanja v Središču ob Dravi, kjer je služboval v letih 1871 do 1878, nato pa do leta 1903 v Markovcih. Tik pred smrtjo, umrl je 15. decembra 1903, je bil imenovan za škofijskega arhivarja. Kot zgodovinar samouk je zbiral zgodovinske podatke po arhivih v Mariboru, Ljubljani, Gradcu, Zagrebu, Salzburgu in na Dunaju, po cerkvenih matičnih knjigah ter občinskih in osebnih arhivih. Še posebej pri srcu mu je bila zgodovina središkega trga. Tudi zadnje njegovo delo, Kapela žalostne matere božje v Središču, ki je izšlo leta 1902, je bilo posvečeno temu kraju. Iz Središča je njegovo zanimanje za zgodovino postopoma seglo na vso tedanjo slovensko Štajersko. Dobra tri desetletja je zbiral arhivsko gradivo, da bi pripravil solidne temelje za nadaljnje zgodovinsko raziskovanje. Za posamezne kraje (Ljutomir, Mala Nedelja, Markovci, Negova) je sestavil vzorne kronike. Slekovec je bil v poznavanju krajevnogozgodovinskih in biografskih podatkov na slovenskem Štajerskem velika avtoriteta, na katero so se obračali tako domači kot tuji zgodovinarji. Prav po njegovi zaslugi so tudi graški nemški zgodovinarji v svojih študijah pričeli upoštevati slovensko Štajersko. Slekovecova bolj znana zgodovinska dela so na primer: Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju (1885), Odlični Kranjci (1887), Škofija in nadduhovnija v Ptuj (1889), Vurberg (1895) itd. Njegova bibliografija je objavljena v ČZN 1904.

Na ustanovnem občnem zboru je dr. Kovačič poudaril, da »štajerskim Slovincem preostaja le dvoje: ali z obupno, pasivno resignacijo čakati svoje smrti, ali pa krepko živeti in napredovati tudi na kulturnem polju, zlasti zgodovinskem.«

Nastanek novega društva je dr. Kovačič utemeljeval tudi s potrebo po slovenski univerzi. »Da se pa to doseže, je treba z znanstvenim delom dokazati, da smo Slovenci zreli in sposobni za tak najvišji učni zavod. Pri tem pa obmejni štajerski Slovenci nikdar ne smejo biti samo pasivni gledalci, marveč morajo aktivno sodelovati za tak veliki kulturni smoter.«

Slovenska javnost je ustanovitev Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko sprejela z navdušenjem. Vanj so se brez zadržkov vključevali izobraženci različne svetovnonazorske proveniencije. Vsem je bilo skupno ukvarjanje s slovensko zgodovino in narodopisjem, podpiranje raziskovanja domačih starin in umetnin, zbiranje in proučevanje arhivskega gradiva za domačo zgodovino, prirejanje strokovnih predavanj in izhajanje društvenega glasila.

Ustanovitev Zgodovinskega društva v Mariboru je bila oh skoraj istočasnem nastanku nemškega Muzejskega društva v Mariboru leta 1902 hud udarec vsemu spodnještajerskemu nemštvu. Muzejsko društvo, katerega vodstvo je bilo v nemških rokah, je v prvi vrsti organiziralo muzej mesta in bližnje okolice. Slovensko zgodovinsko društvo je imelo do konca prve svetovne vojne pri zbiranju muzealij in druge kulturne dediščine moralno in materialno oporo predvsem na podeželju.

Reakcija nemškega tabora v Mariboru na ustanovitev slovenskega zgodovinskega društva je bila zelo srdita in sovražna, saj je v njem videl nevarno konkurenco svojim strokovnim organizacijam. Že 4. junija 1903 je Marburger Zeitung zelo omalovažujoče pisal o slovenski preteklosti, še posebej o zadnjih petdesetih letih, ki jih je označil kot čas zahrbtnih napadov na Nemce, gospodarske in poslovne nemorale, ovajanj in poslovnega patriotizma ter procesi za lepo vreme. Zato je slovensko zgodovinsko društvo primerjal z »nožem brez rezila, ki mu manjka tudi ročaj«. Po mnenju pisca v Marburger Zeitung je Slovincem šlo v prvi vrsti za ločitev od nemške Štajerske (los vom Graz). Na ta napad in klevete je dr. Fran Kovačič v imenu društva najprej odgovoril 6. junija, kjer je navedbe v Marburger Zeitung odločno zavrnil in zapisal, da društvo temelji na znanstvenih osnovah, ki pa so Marburger Zeitung žal španska vas. V naslednji številki čez štiri dni (10. junija) je v uvodniku z naslovom Was will der historische Verein für die slowenische Steiermark? (Kaj hoče Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko?) na spravljiv in argumentiran način razložil namen in upravičenost društva. Izpostavil je predvsem, da nemška strokovna glasila ne upoštevajo slovenskih člankov z zgodovinsko, geografsko ali etnografsko vsebino, pa tudi nemški bibliografski repertoriji slovenske strokovne literature ne objavljajo. Ugotavljal je tudi, da nemški učenjaki v svojih delih upoštevajo predvsem gornjo in srednjo Štajersko, razen tega pa gre tudi za nekatere nepremostljive kulturne razlike. Zato je zapisal, da je ustanovitev samostojnega društva, v katerem so strokovnjaki, ki poznajo posebne topografske in kulturne razmere južne Štajerske, lahko le v korist zgodovinskemu raziskovanju preteklosti.

Nemški časniki pa so tudi sicer v tem času ostro napadali vse, kar je bilo slovensko: škofijo, župnišča, nunsko šolo, Narodni dom, gimnazijo, učiteljske, slovenske uradnike (čeprav jih je bilo zelo malo!) in odvetnike. Ker je bila v javnosti že močno prisotna polemika o zahtevah Slovencev po ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani, je Marburger Zeitung vehementno napihoval tezo, da »Slovenci za univerzo nimajo dovolj znanosti« in da je »slovenski jezik neuporaben za namene višjega pouka«. Nemški tisk na slovenskem Štajerskem je neprestano očital slovenski duhovščini, da ščuva proti Nemcem. Krivca za takšno početje pa so videli v škofu dr. Mihaelu Napotniku in vzgojitelju bodoče duhovščine študijskem prefektu Antonu Korošču.

Delovanje društva v desetletju do prve svetovne vojne je bilo usmerjeno v pridobivanje članstva in popularizacijo slovenske zgodovine in narodopisja, v

prizadevanja za vzpostavitev društvene knjižnice, muzeja in arhiva ter v uveljavitev društvenega glasila. Značilna za ta čas pa je tudi društvena gmotna in prostorska stiska.

Poleg ustanovnega občnega zbora je Zgodovinsko društvo za slovensko Štajersko v letu 1903 imelo še tri seje društvenega odbora. Prva je bila takoj po občnem zboru, druga 6. oktobra in tretja 22. decembra 1903. Rdeča nit razprav na vseh treh sejah je bila skrb za zbiranje knjig, muzealij in arhivalij ter priprava društvene publikacije oziroma glasila. Temu so tudi podredili vse aktivnosti društva v naslednjem obdobju. Na decembrski seji odbora so že poročali o prvih darilih, ki so jih za društveno knjižnico, muzej in arhiv darovali posamezniki (npr. župnik Franc Hirtl je prepustil društvu celega Valvasorja, stare novce, listine ali knjige so darovali dr. Radoslav Pipuš, učitelj Anton Godec iz Lempaha, trgovec v Vržeju Franc Rozman, Franc Puconja iz Cvena, kaplan Anton Kocbek iz Malečnika, kurat Matija Ljubša iz Gradca, župnik Ogrizek iz Črešnjic, Vid Janžekovič iz Sv. Miklavža, trgovec Muršec iz Biša, župnik Lovro Janžekovič iz Veržeja, dr. Franjo Rosina, Ferdinand Leskovar, solčavski župnik Miloš Šmid). Največje volilo društvu pa je jeseni 1903 prepustil bolni predsednik društva Matej Slekovec. Društvu je podaril vso svojo zgodovinsko knjižnico, vse svoje zapiske, vse izdane knjižice, stojalo za knjige, pisalno mizo in omarico za spise, povrh pa še 110 kron. S tem volilom so bili postavljeni prvi temelji poznejše društvene knjižnice in arhiva.

Ob koncu leta 1903 je bilo v društvo včlanjenih že 87 rednih in 14 podpornih članov. Na oktobrski seji društvenega odbora je bilo tudi sklenjeno, da prof. Anton Kaspret prevzame uredništvo društvene publikacije in da pripravi navodila za zbiranje rodbinskih in občinskih arhivov. Matijo Ljubšo so zadolžili, da pripravi podobna navodila za krajevne kronike, dr. Avgust Stegenšek za župniške in dekanijske arhive, Gabrijel Majcen za narodopisno zbirko, dr. Franc Kovačič pa za arheološke izkopanine in predzgodovinske starine.

Na občnem zboru društva 12. oktobra 1904 so za novega predsednika društva izvolili dr. Pavla Turnerja, ki je ostal predsednik do leta 1921, ko ga je nasledil dr. Fran Kovačič. Mandat članov društvenega odbora je trajal tri leta. V obdobju do leta 1918 je bilo malo kadrovskih sprememb. Dr. Radoslav Pipuš je bil ves čas blagajnik, dr. Fran Kovačič do leta 1917 tajnik. Takrat je prevzel urednikovanje ČZN, obenem pa je bil še društveni knjižničar in arhivar. Tajniške posle je takrat prevzel prof. dr. Pavel Strmšek. Do leta 1909 je bil podpredsednik društva Henrik Schreiner, nato pa Anton Kaspret, ki ga je leta 1917 zamenjal dr. Anton Medved. Manjše spremembe je doživljal tudi društveni odbor. Leta 1906 sta namesto kanonika dr. Martina Matka in kurata Matije Ljubše postala člana odbora dr. Karel Verstovšek in dr. Karel Štrekelj, leta 1909 sta namesto Henrika Schreinerja in Janka Košana postala člana odbora ptujski farmacevt Fran Pollak in profesor na učiteljskišči dr. Ljudevit Pivko. Leta 1912 so postali člani odbora dr. Franc Kotnik s Koroške, gimnazijski profesor dr. J. Arneje in prof. Matija Pirc, v odboru pa ni bilo več julija 1912 preminulega dr. Karla Štreklja, Frana Pollaka in Gabrijela Majcna. Leta 1917 se je v odbor vrnil Henrik Schreiner, člani odbora pa so postali še gimnazijski ravnatelj dr. Josip Tominšek, dr. Anton Medved, Ivan Vreže, dr. Matija Slavič in dr. Pavel Strmšek, v odboru pa ni bilo več Franca Kotnika, dr. J. Arnejca, Antona Kaspreta, Josipa Kožuha in dr. Ljudevita Pivka.

Na seji društvenega odbora leta 1909 so izvolili tako imenovani muzejski upravni svet, ki so ga sestavljali dr. Avgustin Stegenšek, dr. Radoslav Pipuš, dr. Fran Kovačič, dr. Franjo Rosina, učitelj Feliks Stegnar, slikar Franjo Horvat in pasar Tratnik. Muzejski upravni svet, ki je bil izvoljen namesto dotedanjega arhivarja in knjižničarja dr. Stegenška, bi naj uredil muzej, knjižnico in arhiv.

Očitno pa ni bil posebno uspešen, saj so leta 1917 zopet izbrali društvenega arhivarja in knjižničarja.

Ena temeljnih nalog Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko je bilo zbiranje premične kulturne dediščine in ustanovitev muzeja. Člani društva so imeli v mislih ustanovitev »južnoštajerskega narodnega muzeja«. Akcija zanj je potekala povsem ločeno od muzejskih prizadevanj nemškega muzejskega društva in neodvisno od muzeja lavantinske škofije, ki je bil po času nastanka v letu 1896 najstarejši mariborski muzej.

Prve darove za potrebe društvenega muzeja, arhiv in knjižnico je društvo dobilo, kot smo že omenili, že proti koncu leta 1903 (oktobra 1904 je na primer razpolagalo že s 312 knjigami). V naslednjih letih pa je društvo s skromnimi sredstvi, ki so mu bila na voljo, muzejske predmete tudi odkupovalo. Da bi pospešili zbiranje predmetov za muzejsko zbirko in knjig za društveno knjižnico je društvo na občnem zboru oktobra 1904 s posebno resolucijo zaprosilo javnost za pomoč. »Vsi rodoljubi se prosijo, da svoje knjige, zlasti zgodovinske in starinarske zbirke za slučaj smrti prepuščajo društvu, ker se le prepogostoma take reči po smrti poizgube ali pridejo v nepoklicane roke«.

Poleg pomanjkanja denarja je bila glavna ovira za ureditev društvenega muzeja in knjižnice v pomanjkanju ustreznih prostorov. V prvih letih (od decembra 1903) je namreč Zgodovinsko društvo razpolagalo samo s prostori, ki mu jih je dala na voljo škofija v deškem semenišču (danes Glasbena šola na Mladinski 12). Društvo si je kar nekaj let prizadevalo, da bi našlo domicil za vsaj del svoje dejavnosti v Narodnem domu in šele leta 1908 je po dolgih pogajanjih prišlo do podpisa pogodbe z mariborsko Posojilnico za najem prostorov za potrebe društvenega muzeja in knjižnice v drugem nadstropju Narodnega doma. Leta 1911 je društvo najelo od Posojilnice še eno sobo v Narodnem domu, kamor se je preselila knjižnica.

Načrt za ureditev muzeja, v sicer še vedno le zasilnih prostorih, je pripravil dr. Stegenšek, pri postavitvi razstave pa sta mu pomagala dr. Kovačič in prof. Majcen. Slovesna otvoritev društvene muzejske zbirke v prostorih Narodnega doma je bila 6. junija 1909 popoldne. O pomenu narodnega muzeja (kot se je izrazil) je govoril njegov utemeljitelj in duhovni vodja dr. Fran Kovačič. Posebej je izpostavil dvojno vlogo muzeja, znanstveno za strokovnjake in vzgojno-izobraževalno za širši krog prebivalstva. Na kratko je predstavil tudi razstavljeno muzejsko zbirko, ki je bila razdeljena v tri vsebinske sklope (kulturnozgodovinski, numizmatični in naravoslovni) in bi naj obiskovalce opozorila predvsem na to, kaj še manjka in kaj bi še lahko prišlo v muzej. V resnici je šlo bolj za razstavo nabranih predmetov kot za pravi muzej. Junija je bila slovesno odprta samo muzejska razstava, 28. novembra istega leta pa društveni muzej v celoti. Za obiskovalce je bil muzej odprt ob nedeljah in praznikih od 10. do 12. ure. Prost vstop so imeli strokovnjaki s posebnim dovoljenjem vodstva društva, seveda ob navzočnosti kustosa. Ta je imel uradne ure ob ponedeljkih med 11. in 12. uro.

Odprtje društvenega muzeja je bilo kljub težavam, ki so spremljale njegovo rojstvo, začetek akcije, ki je mimo vseh težav dokazovala resno voljo zbiralcev in napovedovala uspešen razvoj. Vsekakor je bila slovenska zamisel muzeja celovitejša in širša od nemške. Napori za slovenski muzej so vredni občudovanja tudi zato, ker niso bili deležni naklonjenosti občine in drugih institucij, ki so podpirale nemško muzejsko društvo, ampak so se opirali predvsem na pomoč svojih članov in simpatizerjev.

Mariborsko muzejstvo se je torej razvilo iz treh osnov, vsako od teh pa so rodile realne potrebe. Škofijska muzejska zbirka se je bogatila z zbiranjem bogoslužnih predmetov po župnijah, ki niso bili več v rabi. Z leti se je v zbirki znašlo

tudi več dragocenih umetniških del in arhivskih dokumentov, vendar pa zaradi neprimernih prostorov vse do leta 1924 ni imela videza pravega in urejenega muzeja. Muzej nemškega muzejskega društva, ki so ga odprli 6. decembra 1903 (in je bil prvi javni mestni muzej), pa se je posvečal pretežno nemški zgodovini mesta in okolice, pa tudi splošni zgodovini monarhije. Muzej Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko pa je zbiral gradivo, ki je pričalo o slovenski kulturi, slovenskih zgodovinskih spomenikih in slovenskem narodopisju.

Društvena knjižnica, ki ima svoje zametke (podobno kot arhiv) v Slekovčevi donaciji iz jeseni 1903, je delovala v Narodnem domu do leta 1913. Dne 5. oktobra 1913 je Posojilnica sobo, ki jo je uporabljala društvena knjižnica, odpovedala. Knjižnico so 1. decembra 1913 začasno preselili v muzejsko dvorano. Takšno stanje je bilo nevzdržno, ker se nista mogla razvijati niti muzej niti knjižnica, kaj šele arhiv. Muzejski predmeti niso bili dobro varovani, pozimi pa prostori niso bili ogrevani. Društveni odbor je ugotavljal, da bo moralo zgodovinsko društvo zaradi akutnih prostorskih težav težišče svojega dela osredotočiti bolj na znanstvenoraziskovalno delo in bo zato potrebno knjižnico ter arhiv čim prej ločiti od muzeja.

Tajnik društva dr. Kovačič je že decembra 1913 za knjižnico uspel najti tri svetle in suhe prostore v hiši na Koroški cesti 10, kjer je že bil sedež uredništva ČZN in kjer je tudi sam stanoval. Ob tem je vredno poudariti, da sta polovico najemnine plačevala predsednik dr. Turner in tajnik dr. Kovačič iz svojega žepa. Na tej lokaciji je knjižnica prvič delovala brez sobivanja z muzejem in arhivom. Dr. Kovačič je postal njen knjižničar, v njeni čitalnici pa so bile tudi seje odbora Zgodovinskega društva. V teh prostorih je knjižnica ostala do 20. julija 1920.

Celotna društvena dejavnost se je v prvem desetletju, ki so ga na desetem običnem zboru v Mariboru leta 1913 označili za desetletje »trpljenja in borbe«, delila v tri vsebinske sklope. V društveni muzej, knjižnico in arhiv, ki so bili usmerjeni v zbiranje vsakovrstne slovenske premične kulturne dediščine, s ČZN in drugo izdajateljsko dejavnostjo je društvo skrbelo za razvoj znanstvenega dela na področju zgodovine in narodopisja, tretji sklop pa zaokrožujejo tako imenovane popularizacijske aktivnosti, predvsem društvena predavanja, srečanja, proslave, pobude ipd. Ker smo prvi sklop že predstavili, še nekaj besed o ostalih dveh. V širši, tudi mednarodni javnosti se je društvo najbolj uveljavilo s ČZN, ki je začel izhajati leta 1904. Osnovni programski koncept časopisa je bil že ob ustanovitvi zajet v njegovem naslovu (zgodovina in narodopisje) in se vse do danes, kljub nekaterim različnim pogledom posameznih urednikov na njegovo uredniško politiko, ni bistveno spremenil. Njegovo osnovno poslanstvo je bilo objavljati raziskave o zgodovini in narodopisju slovenske Štajerske (več govora o ČZN bo prihodnje leto ob stoletnici njegovega izhajanja!).

Že na 2. seji odbora Zgodovinskega društva so se odločili za poljudna predavanja o domači zgodovini. Prvo takšno predavanje je bilo v Narodnem domu 5. maja 1904, na katerem je prof. Gabrijel Majcen govoril o prihodu Slovencev v sedanje dežele. Tudi drugo predavanje, ki je bilo 10. julija istega leta v Skokah (o zgodovini Skok), je imel Gabrijel Majcen. To predavanje je bilo pozneje objavljeno v Slovenskem gospodarju, nato pa še v samostojni knjižici. V letu 1904 je sledilo še eno predavanje v Ljutomeru, 27. novembra. Predavanje je bilo dvojno, najprej je dr. Fran Kovačič predstavil odnose med notranjeavstrijskimi deželami (zlasti Štajersko) in Ogrsko v 16. in 17. stoletju, v drugem delu pa je ljutomerski kaplan Janez Kociper predaval o Krucih in njihovem početju v Središču in Ljutomeru v letih 1703 in 1704. Ob petdesetletnici Janežičeve slovenske slovnice je v Mariboru predaval Gabrijel Majcen. Tudi šesto društveno predavanje je bilo v Mariboru 23. septembra 1905, na katerem je dr. Karel Verstovšek govoril o dr. Matiji Pre-

logu. Sledila je serija predavanj na društvenih občnih zborih, tako na primer dr. Vrstovšek v Celju 22. oktobra 1905 (o celjskih grofih) in Mariboru 25. novembra 1906 (o zgodovini Slovencev v Mariboru), dr. Fran Kovačič na Ptuju 24. novembra 1907 (o pomenu Ptuja za zgodovino slovenske Štajerske), dr. Bogomil Vošnjak v Mariboru 28. novembra 1909 (o francoski gospodarski politiki v Iliriji), dr. Fran Kovačič v Ormožu 18. decembra 1910 (o zgodovini Ormoža) in v Slovenski Bistrici 3. decembra 1911 (o zgodovini Slovenske Bistrice), dr. Anton Medved v Mariboru 29. decembra 1912 (o Slomšku v zgodovini štajerskih Slovencev), dr. Fran Kovačič v Šentilju 28. decembra 1913 (o zgodovini Šentilja in okolice). Druga predavanja so bila: dr. Kovačič v Središču 15. decembra 1907 (o tamkajšnjih izkopaninah), v Dramljah 9. novembra 1913 (o stoletnici bitke pri Leipzigu) ter v Slovenj Gradcu 19. marca 1914 (ob petstoletnici zadnjega ustoličevanja koroških vojvod). O isti temi je predaval tudi prof. Matija Pirc v Mariboru 16. aprila istega leta, prof. Gabrijel Majcen pa je v Velki 18. julija 1909 predaval o zgodovini kraja in župnije. Zgodovinsko društvo se je s posebno jubilejno slovesnostjo 5. junija 1910 vključilo v praznovanje stoletnice rojstva Stanka Vraza.

V prvem desetletju je zgodovinsko društvo izdalo dve pomembni zgodovinski deli, Kovačičev Trg Središče (1910) in Sv. Križ pri Rogški Slatini (1914). Društvo je pričelo izdajati tudi posebno Zgodovinsko knjižnico, ki naj bi v poljudni obliki obravnavala pomožne zgodovinske vede, a sta izšla samo dva zvezka, leta 1905 navodila za pisanje kronik in Rimske izkopanine leta 1906.

Čeprav je bil slovenski nacionalni naboj v delovanju društva do leta 1918 izrazito prisoten, lahko hkrati ugotavljamo, da se društvo ves ta čas z nobeno svojo dejavnostjo ni vmešavalo v politične ali strankarske boje.

Prva svetovna vojna je delovanje Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko precej ohromila. Kljub temu je ČZN izšel v vseh vojnih letih, razen 1916, ko ni izšel zaradi odstopa dotedanjega urednika prof. Antona Kaspretja. Za novega urednika je bil 18. februarja 1917 imenovan dr. Fran Kovačič. Med vojno je moralo društvo nekoliko skrajšati tudi izdajanje svojih zgodovinskih publikacij. Tako so morali odložiti izdajo stvarnega kazala za prvih deset letnikov ČZN. Ravno tako so bili prisiljeni opustiti zamisel, da bi pri enem od političnih listov izhajala posebna zgodovinska priloga. Zaradi uvedbe posebne vojne cenzure v državi so morali sprejeti nekaj dodatnih navodil, ki so se nanašala na vsebino društvenih publikacij.

Društveni odbor se je leta 1915 na svoje članstvo obrnil s posebno okrožnico, v kateri ga prosi za potrpljenje in zvestobo tudi v času, ko društvo zaradi tega, ker je kar nekaj njegovih sodelavcev v vojaški suknji in so se gmotna sredstva za delo društva občutno skrčila, pa tudi tiskarni primanjkuje tehničnega osebja, ne more normalno delovati. Na koncu sporočila so napisali: »Sedaj topovi pišejo zgodovino, ko oni umolknejo, bo spet govorilo orožje uma in peresa«.

Da je društvo delovalo v oteženih pogojih, se vidi tudi v tem, da od leta 1913 (v Šentilju) do 11. novembra 1917 ni moglo sklicati občnega zbora, saj v letih 1914, 1915 in 1916 javna zborovanja sploh niso bila mogoča. Tako se je tudi društvenemu odboru, ki je bil izvoljen že leta 1912, mandat podaljšal do leta 1917. Na 12. rednem občnem zboru 11. novembra 1917, ki je bil obenem slavnostna seja v spomin stoletnice rojstva Davorina Trstenjaka, so po petih letih končno izvolili nov društveni odbor, ki ga je še naprej vodil dr. Pavel Turner. Po zadnjih podatkih pred vojno (iz leta 1912) je imelo društvo 338 članov, novembra 1917 pa že 371, kljub temu da je precej članov umrlo, nekaj pa jih je padlo na bojiščih.

Leta 1917 je Zgodovinsko društvo dalo pobudo za ustanovitev vojnega muzeja. V obrazložitvi pobude so poudarili, da ima vsak narod ali država, ki »trpi in sodeluje v tej vojni, pravico in dolžnost ohraniti potomstvu spomin na sedanje

velike čase«. Društvo je k zbiranju predmetov, ki se nanašajo na vojno, pozivalo civilne in vojaške osebe. Kljub vojnim razmeram in omejenim možnostim delovanja je društvo tudi med vojno pridobivalo nove člane, posamezniki in gospodarske organizacije pa so društvo podpirali z denarnimi podporami, darovi knjig in z volili. Tudi društvena knjižnica, ki jo je skrbno vodil dr. Fran Kovačič, je nemoteno delovala. Knjižnica, ki je delovala v prostorih na Koroški cesti 10, je bila za člane odprta vsak petek med 17. in 20. uro.

Leta 1918 je imel odbor Zgodovinskega društva šest sej, izredni občni zbor in šest javnih predavanj. Ena prvih potez društva po prvi svetovni vojni je bil poskus sklenitve dogovora z muzejskim društvom, ki je v novi državi prešlo v slovenske roke, da bi Zgodovinskemu društvu odstopilo prostore za muzejske predmete (to se je uresničilo že v začetku leta 1920) ter da bi se muzejski zbirki združili, vsako društvo pa bi ohranilo lastninsko pravico do svojih predmetov. Zbirke Muzejskega in Zgodovinskega društva so združili leta 1920. Ravno tako se je društvo kmalu po prvi svetovni vojni odločilo društveno knjižnico odstopiti za javno študijsko knjižnico v Mariboru pod pogojem, da jo država prevzame v svojo last in oskrbo, Mestna občina pa zagotovi primerne prostore. Velik dogodek za društveno knjižnico je pomenila odločitev narodne vlade v Ljubljani decembra 1918, da knjižnico Zgodovinskega društva prizna za javno. Na osnovi vladne odredbe z dne 17. decembra je bilo društvo upravičeno do dolžnostnih izvodov vseh publikacij, ki se tiskajo na območju deželne vlade za Slovenijo. Ta pravica je trajala do leta 1925, ko je bila omejena na tisk samo z območja Mariborske oblasti.

Zanimanje za ustanovitev javne študijske knjižnice v Mariboru je že leta 1919 pokazala tudi mariborska mestna občina, ki je izrazila željo, da bi iz knjižnic Zgodovinskega in Muzejskega društva ustanovili enotno knjižnico. Občina se je obvezala, da bo našla zamenjavo za pretesne knjižnične prostore na Koroški cesti 10, Zgodovinsko društvo pa bi naj v zameno odstopilo občini svojo knjižnico, lastninska pravica do knjižničnega gradiva pa bi ostala društvu. Mesto je tudi obljubilo, da bo za knjižnico zagotovilo takšne materialne in prostorske pogoje, ki bodo ustrezali potrebam kulturnega napredka v Mariboru. Maja 1920 je Zgodovinsko društvo zaprosilo deželno vlado v Ljubljani za nastavitev državnega knjižničarja za študijsko knjižnico, ki je nastajala iz mariborskih društvenih knjižnic.

Za skupne prostore nove študijske knjižnice je Mestna občina namenila del deškega zavetišča v Strossmayerjevi ulici 26, kamor se je knjižnica preselila julija 1920. Z odlokom deželne vlade v Ljubljani pa je morala knjižnica ravnokar vseljene prostore zapustiti, še preden je sploh začela delovati, čeprav je občina odstopila prostore Zgodovinskemu društvu za deset let. K sreči mesto ni pustilo knjižnice na cedilu. Za njene potrebe je namenilo učilnico in podstrešno sobo v 2. dekliški meščanski šoli v Cankarjevi ulici 5, kamor se je knjižnica preselila septembra 1920. Toda spet je prišlo do težav. Takoj po preselitvi knjižnice je ravnateljstvo šole sklenilo, da bo knjižnici namenjene prostore potrebovalo za potrebe pouka. Vodstvu Zgodovinskega društva je bilo dovolj zavajanja (dr. Kovačič je celo zagrozil s protestnim izstopom iz društva!), zato prostorov niso hoteli prostovoljno zapustiti. Mestna občina je bila zato prisiljena najti hitro rešitev in župan Viktor Grčar je kmalu ponudil knjižnici tri prostore v prvem nadstropju kazinskega poslopja na Slomškovem trgu 17. Konec septembra 1921 se je knjižnica preselila v poslopje Kazine, kjer je ostala do leta 1941. Zaradi hitrega večanja količine knjižničnega gradiva so obstoječi prostori v nekaj letih postali pretesni. Ker ideja o namestitvi študijske knjižnice v mariborskem gradu ni zaživela, so leta 1940 v kazinskem poslopu knjižnici dodelili še veliko kazinsko dvorano in eno sobo.

Po preselitvi v kazinsko poslopje je študijska knjižnica prevzela knjige društva Theater und Kasino Verein, ki je bilo po prevratu leta 1918 razpuščeno, leta 1922 se ji je priključil del magistratne knjižnice in knjižnica bivše mariborske sekcije Nemškega in avstrijskega planinskega društva, že junija 1920 je Zgodovinsko društvo prevzelo knjige bivše Südmärkine Volksbücherei, leta 1924 pa se je priključila še knjižnica škofijskega muzeja. Že marca 1922 je občni zbor Muzejskega društva sklenil odstopiti svojo knjižnico nastajajoči študijski knjižnici.

Junija 1922 je knjižnica dobila statut, ki je določal, da deluje z imenom Študijska knjižnica v Mariboru in ne več kot društvena knjižnica Zgodovinskega društva. Knjižnico je upravljalo posebno sedemčlansko skrbništvo (kuratorij), v katero je Zgodovinsko društvo junija 1922 imenovalo dr. Frana Kovačiča in dr. Matijo Herica. Leto 1922 zato upravičeno štejemo za rojstno leto današnje Univerzitetne knjižnice v Mariboru kot samostojne kulturno-znanstvene ustanove. Društvena knjižnica Zgodovinskega društva je bila samo njena predhodnica, ki ni bila samostojni pravni subjekt in je delovala zgolj za potrebe društva. Statut iz leta 1922 je bil le začasen, ker takrat še ni bilo razrešeno, ali bo knjižnica državna ali mestna. Novi statut je Študijska knjižnica dobila v začetku marca 1925. Iz njega je razvidno, da so bili ustanovitelji knjižnice Mestna občina Maribor ter Zgodovinsko in Muzejsko društvo (statut so podpisali župan dr. Josip Leskovar, predsednik Zgodovinskega in Muzejskega društva dr. Fran Kovačič, tajnik Zgodovinskega društva Janko Glazer in tajnik Muzejskega društva dr. Matija Heric). Lastnik knjižnice je bila Mestna občina, obe društvi pa sta ohranili lastninsko pravico do knjig in drugega knjižničnega gradiva.

V začetku leta 1922 je knjižnica dobila za nekaj ur na teden knjižničarja Ivana Favaja, ki je delal v knjižnici le nekaj mesecev. Sredi januarja 1922 so mestne oblasti v knjižnici zaposlile knjižničnega slugo in hišnika Franca Botolena, marca 1923 pa so namestili prvega poklicnega (čeprav honorarnega) knjižničarja podpolkovnika Davorina Žunkoviča. Ker Žunkovič vsega dela v knjižnici ni zmožgel, z njim pa ni bil posebno zadovoljen tudi predsednik Zgodovinskega društva in obenem podpredsednik kuratorija Študijske knjižnice dr. Fran Kovačič, je mestni svet julija 1923 zaposlil še honorarno knjižničarko rusko emigrantko kneginjo Elizabeto Obolensko. Ker sta bila Žunkovič in Obolenska sprejeta le začasno na delo, so na predlog kuratorija 1. oktobra 1926 imenovali za stalnega knjižničarja Janka Glazerja, ki je bil že od leta 1922 knjižničar Zgodovinskega društva. To društveno funkcijo je opravljal do nacistične okupacije aprila 1941. Glazer je leta 1931 postal tudi prvi ravnatelj Študijske knjižnice v Mariboru. Na tem mestu je s štiriletnim presledkom v času druge svetovne vojne, ko so ga nemški nacisti deportirali v Srbijo, ostal do upokojitve leta 1959. Glazerjevemu zanesenjaštvu, požrtvovalnosti in strokovnemu znanju gre zasluga, da je iz navadne društvene knjižnice zrastle smotrno urejena bibliotekarska ustanova, ki je postala tudi reprezentativna kulturna ustanova v Mariboru.

Ko so se leta 1920 združile muzejske zbirke Zgodovinskega in Muzejskega društva, je bila aktualna tudi združitev obeh društev, vendar po tehtnem premisleku do tega ni prišlo, ker je imelo Muzejsko društvo bolj praktično vlogo (zbiranje muzealij in skrb za muzej), Zgodovinsko društvo pa je bilo pretežno usmerjeno v raziskovanje domače zgodovine in narodopisja ter v objavljane publikacij. Ker sta po letu 1921 imeli obe društvi v svojih odborih precej istih članov, do leta 1939 pa tudi istega predsednika (dr. Frana Kovačiča), je bilo kakršnokoli podvajanje društvenih dejavnosti izključeno.

Z združitvijo muzejskih zbirk obeh društev so se povečale tudi prostorske težave skupnega muzeja in njegova strokovna ureditev. Čeprav so se mnogi zavedali pomena muzeja, za rešitev njegovih prostorskih težav niso storili ničesar.

Leta 1924 se je zbirkam Muzejskega in Zgodovinskega društva pridružila še zbirka škofijskega muzeja, ki se je v času prve svetovne vojne in prvih let po vojni zaradi zanemarjenosti spremenila v »ropotarnico v najslabšem pomenu besede« (dr. Fran Kovačič). Leta 1922 je oddelek za prosveto pokrajinske uprave za Slovenijo opozoril škofijski ordinariat na nevzdržno in škodljivo stanje škofijskega muzeja in mu priporočil, da se zbirke s pridržkom lastninske pravice izroče v varstvo mestnemu muzeju. To se je zgodilo ob veliki noči leta 1924.

Maribor je slednjič dobil Mestni muzej, v katerem so se združila prizadevanja vseh treh prej različnih muzejskih smeri. Nov muzej pa je tudi že nakazoval potrebo po širšem in smotrnejšem razmahu varovanja premične kulturne dediščine. Dokončna združitev muzejskih zbirk Zgodovinskega in Muzejskega društva ter škofijskega muzeja pomeni tudi pravo rojstvo mariborskega Pokrajinskega muzeja, ki je v tridesetih letih prejšnjega stoletja postal eden najbolj prepoznavnih regionalnih muzejev v Jugoslaviji.

Prostorska stiska v muzeju v Cankarjevi ulici se je s povečanjem števila muzealij še okrepila. Stanje je bilo skoraj nevzdržno, obiskovalec pa je imel vtis, da je to bolj shramba starin in umetnin kot pa muzej.

V skrbi za nadaljnji razvoj Mestnega muzeja sta vsa leta do razpada prve Jugoslavije Muzejsko in Zgodovinsko društvo tesno sodelovali. To sodelovanje je slonelo predvsem na vodilnih in povezujočih osebnostih dr. Frana Kovačiča in Franja Baša. V ospredju so bile tri naloge: postopno in po muzejskih strokovnih načelih urejanje zbirk (kulturnozgodovinske, etnografske, naravoslovne, geološko-paleontološke in zbirke slik), pridobivanje novega muzejskega gradiva in iskanje primernejših muzejskih prostorov. Novi muzej je imel vse pogoje, da se razvije v pokrajinsko ustanovo, potrebno pa je bilo več let dopovedovanja in vztrajanja, preden si je muzej priporil mesto, ki mu je upravičeno pripadala v samem Mariboru kakor tudi med takratnimi slovenskimi in jugoslovanskimi muzeji. Leta 1935 je bil muzej po Baševi zaslugi iz Mestnega povišan v Pokrajinski muzej.

Med iskanjem prostorske rešitve za muzej so bile zanimive predvsem tri lokacije: najprej Park kavarna v mestnem parku (danes akvarij), po letu 1929 poslopje bivše Mariborske oblasti v takratni Vrazovi ulici (danes Muzej narodne osvoboditve), medtem ko je mariborski grad za nove kulturne ustanove v Mariboru (knjižnica, muzej in arhiv) postal možna rešitev njihove prostorske stiske šele potem, ko ga je leta 1933 Mestna občina odkupila od Vilka in Berte Berdajs. Mestni odborniki, pa tudi župan Franjo Lipold, so v njem najprej hoteli urediti magistrat. Toda banovinskemu arhivarju in tajniku Zgodovinskega društva Franju Bašu je leta 1935 uspelo prepričati novega župana Alojzija Juvana, da je grajsko poslopje najprimernejše za muzej in arhiv. Namembnost gradu pa je bila dokončno določena šele leta 1937. Franjo Baš si je z vsemi močmi prizadeval za čim hitrejšo adaptacijo grajskih prostorov. Celotna adaptacija bi naj bila končana do jeseni leta 1941, prvo nadstropje pa je bilo pripravljeno za potrebe muzeja že leta 1938.

Stari muzej v Cankarjevi ulici 3 so zaprli 16. aprila 1938, slovesna otvoritev prvega dela muzejskih zbirk v novih prostorih je bila 18. decembra istega leta. Ker muzej ni bil ogrevan, je bil pozimi zaprt. Za javnost so ga odprli šele 10. marca 1939, a le za kratek čas, do 26. junija 1939, ko so ga morali zaradi nadaljevanja adaptacijskih del do nadaljnjega zopet zapreti.

Mariborski Pokrajinski muzej se je v letih do druge svetovne vojne iz malomestnega, še s tradicijami ljubiteljstva obremenjenega muzeja, razvil v sodobno in smotno urejeno regionalno muzejsko institucijo, ki je proučevala zgodovino in kulturno življenje Podravja in Pomurja. Potrebno je tudi povedati, da je bil

Franjo Baš od leta 1932 poklicno banovinski arhivar in je delo za muzej opravljal kot dodatno dolžnost.

Priprave na ustanovitev arhiva kot samostojne kulturno-znanstvene ustanove so tekale nekoliko počasneje kot pri knjižnici in muzeju. Vzrok za to je v zahtevnosti arhivskega dela in v težji dostopnosti arhivskega gradiva. Viden napredek v tej smeri je bil storjen šele s prihodom Franja Baša v Zgodovinsko društvo. Leta 1923 je Zgodovinsko društvo dalo pobudo za ustanovitev javnega arhiva v Mariboru. Tri leta pozneje je občina odstopila Zgodovinskemu društvu mestni arhiv, pridržala pa si je lastninsko pravico.

Ker se je obseg arhivskega gradiva, ki ga je Zgodovinsko društvo zbiralo iz cele slovenske Štajerske in Prekmurja, iz leta v leto povečevalo, je društvo jeseni 1928 s posebno spomenico prosilo predsednika Mariborske oblasti za ustanovitev oblastnega arhiva v Mariboru. Oblastni komisar je prošnjo za ustanovitev arhiva ugodno rešil in s posebno odločbo 19. junija 1929 ustanovil Oblastni arhiv. Prve tri prostore je arhiv dobil v oblastnem dvorcu. Po ukinitvi Mariborske oblasti je Zgodovinsko društvo vložilo prošnjo za preimenovanje arhiva v banovinski arhiv, za dodelitev praznega oblastnega dvorca za potrebe arhiva in muzeja ter za zaposlitev stalnega arhivarja. Dr. Fran Kovačič se je s to prošnjo tudi osebno oglasil pri banu dr. Marku Natlačnu v Ljubljani. Kljub strokovni argumentaciji in podpori nekaterih znanih strokovnjakov v Ljubljani (med njimi tudi dr. Lukman, konservator dr. France Stelé in minister dr. Kukovec) društvena prizadevanja niso bila uspešna. Banska uprava je oblastni dvorec namenila za gozdarsko šolo. Zgodovinsko društvo je doseglo samo to, da je arhiv do nadaljnjega še lahko obdržal tri sobe v oblastnem dvorcu. Toda že na koncu šolskega leta 1930/31 so arhivu prostore v gozdarski šoli odpovedali. Arhiv so preselili v neprimerno sobo v zdravstvenem domu, še neurejene arhivalije pa so ostale na podstrešju gozdarske šole. Ugodno je bila rešena samo društvena prošnja za namestitev arhivarja. Novembra 1930 je to delo (honorarno) prevzel Franjo Baš. Arhivsko zbirko bi naj v čim krajšem času uredil toliko, da bi postala uporabna in dostopna uporabnikom.

Odločilni korak k dokončni ustanovitvi javnega arhiva v Mariboru je bil storjen 16. in 24. junija 1932, ko je banska uprava v Ljubljani, zahvaljujoč veliki uvidevnosti pomočnika bana dr. Otmarja Pirkmajerja, z dvema odlokoma ustanovila Banovinski arhiv v Mariboru, Franja Baša pa postavila za banovinskega arhivarja. Arhiv je dobil prostore v dveh sobah okrajnega načelstva Maribor levi breg (danes Mestna občina). Baš, ki je skrbel za prostore, akcesijo in ureditev fondov, je vodil arhiv s pomočjo štiričlanskega kuratorija, ki so ga sestavljali dva predstavnika Zgodovinskega društva ter po en predstavnik banovinske uprave in Muzejskega društva v Mariboru. Banovinski arhiv je združil arhiva Muzejskega in Zgodovinskega društva, s pozivi za oddajanje arhivalij pa se je obrnil na vse institucije, ki bi lahko prispevale k njegovi širitvi.

S poslovnikom in službenim redom banovinskega arhiva 20. aprila 1933 je bil v Mariboru dokončno ustanovljen javni arhiv. Leto 1933 zato štejem za rojstno leto današnjega Pokrajinskega arhiva Maribor kot znanstvene in kulturne ustanove, ki je imela nalogo odkrivati, zbirati in proučevati javne, cerkvene in privatne arhivalije ter arhive na ozemlju bivše Mariborske oblasti in na območju okrajev Brežice in Laško ter skrbeti za njihovo ohranitev. Ker je banovinski arhivar Franjo Baš istočasno skrbel za Mestni muzej, sta bila s tem Banovinski arhiv in Mestni (pozneje Pokrajinski) muzej organsko povezana.

Kljub nespornemu napredku in uspehom je tajnik Zgodovinskega društva Franjo Baš v svojem poročilu na društvenem občnem zboru januarja 1938 kritično ugotavljal, da mariborske znanstvene ustanove še niso organizirane do stopnje, ki bi jim omogočala opravljati aktivno znanstveno delo. Po njegovem so v študijski

knjižnici, Pokrajinskem muzeju in Banovinskem arhivu opravljali le posle znanstvene administracije (glavni vzrok je bil v pomanjkanju strokovnega kadra). Znanstveno delo v Mariboru je bilo takrat še vedno najbolj povezano z iniciativo in programsko usmerjenostjo Zgodovinskega društva.

Po osamosvojitvi knjižnice leta 1922, muzeja 1924 in arhiva leta 1933 je glavna skrb Zgodovinskega društva ostala izdajanje društvenega glasila ČZN in znanstveno-raziskovalno delo. S ČZN se je Zgodovinsko društvo nedvomno najbolj uveljavilo v strokovnih in znanstvenih krogih v domovini in tujini. Čeprav v prvih letih po prvi svetovni vojni časopis ni dosegal ravni začetnih letnikov (delno tudi zato, ker so bili arhivski fondi zunaj takratnih državnih meja nekaj časa slovenskim raziskovalcem nedostopni), so mladi strokovnjaki, ki so začeli v ČZN objavljati sredi dvajsetih let, s svojimi prispevki časopis zopet dvignili na takšno kvaliteto raven, da je postal zanimiv za širok znanstveni svet od Sofije do Uppsale. Tako je na primer leta 1931 s ČZN zamenjevalo svoje publikacije kar 74 domačih in tujih kulturnih ter znanstvenih ustanov. Za mesto, kjer ni bilo ne univerze, ne akademije znanosti, niti kulturnih ali znanstvenih institucij z daljšo tradicijo, je to pomenilo ustvarjalni čudež in izraz izjemne intelektualne moči skupinice slovenskih znanstvenih zanesenjakov pod vodstvom prelata dr. Frana Kovačiča, ki je od leta 1917 dalje urejal ČZN, od leta 1921 pa vodil tudi Zgodovinsko in Muzejsko društvo.

Znanstvena raven ČZN se je dokončno izoblikovala po letu 1927, ko se v delo uredništva vključita s svojo znanstveno poglobljenostjo in organizacijsko iznajdljivostjo mlada profesorja Franjo Baš in Janko Glazer. V Mariboru se nihče ni tako intenzivno in načrtno ukvarjal z zgodovino in narodopisjem kakor prav Baš. Ravno zato je Baš po Kovačičevi smrti leta 1939 tudi prevzel urednikovanje ČZN ob pomoči Janka Glazerja kot sourednika. Baš in Glazer sta intenzivirala izvajanje zastavljenih nalog, dala večji poudarek obravnavi regionalnega slovstva in uvedla občasne tematsko ali regionalno zaokrožene številke. Tako je leta 1939 izšla tematska številka o Mariboru, leta 1940 o Krajini (Kozjanskem), že leta 1933 je Baš zbral in uredil celotno ptujsko številko. Da ima Baš izredne uredniške sposobnosti, je pokazal tudi s Kovačičevim zbornikom leta 1937, ki je bil posvečen 70-letnici dolgoletnega predsednika društva.

Baš in Glazer, ki sta bila tudi sicer iskrena in nesebična prijatelja, sta razširila tudi krog sodelavcev revije. ČZN je Maribor dokončno zarisal na evropski znanstveni zemljevid. Poudarek uredniške politike je bil na objavljanju znanstvenih razprav, redno pa je poročal tudi o delovanju štajerskih kulturno-znanstvenih ustanov in društev (Študijske knjižnice, Mestnega muzeja, Banovinskega arhiva, Zgodovinskega društva, Muzejskega društva in Muzejskega društva Ptuj), objavljal pa je tudi knjižne ocene.

Poleg ČZN je Zgodovinsko društvo v letih med svetovnima vojnama izdalo še nekaj zgodovinskih del: leta 1920 Štrekljevo Historično slovnico slovenskega jezika, leta 1926 Kovačičev Ljutomer, izdalo pa je tudi tri knjige Arhiva za zgodovino in narodopisje (priloga ČZN).

Kljub ogromnemu delu, ki ga je Zgodovinsko društvo opravilo pri ustanavljanju Študijske knjižnice, Mestnega muzeja in Banovinskega arhiva ter izdajanju ČZN, je društvo opravljalo še vrsto drugih strokovnih nalog. V drugi polovici dvajsetih let se je veliko posvečalo arheološkim najdbam, zbirki grobov slovenskih mest in trgov, pripravi vodnika po mariborskem mestnem muzeju, bibliografiji o naši zgodovini in objavi virov za zgodovino mest, samostanov in drugih zgodovinsko pomembnih krajev. Ob razdelitvi avstro-ogrskega arhiva je zaman opozarjalo oblasti, da ni dovolj, če dobimo arhivalije samo z Dunaja, ampak si je potrebno prizadevati za vrnitev arhivskega gradiva za severovzhodno Slovenijo

tudi iz Celovca, Salzburga, Budimpešte, predvsem pa iz Gradca. Kljub številnim posredovanjem društvo v tem ni uspelo. Zaman se je tudi borilo za uzakonitev varstva kulturnih spomenikov.

Zgodovinsko društvo je organiziralo tudi številne odmevne prireditve in proslave. Leta 1923 je pripravilo proslavo ob 20-letnici delovanja društva. Sicer skromna proslava se je udeležencem vtisnila v spomin po nekaj imenitnih referatih, med katerimi sta izstopala pokrajinski konservator France Stelé in društveni predsednik dr. Fran Kovačič, ki je tudi poročal o konvenciji razdelitve avstrijskih arhivov in odločno podčrtal pomanjkljivosti tega dogovora za slovensko Štajersko. Bolj slavnostna je bila proslava 25-letnice društva leta 1928, ki so se je udeležili predstavniki akademij znanosti, univerz in muzejev iz vse države. Slavnostni seji je predsedoval sam mestni župan Alojz Juvan. Poleg proslave je bil tudi strokovni posvet, ki so ga zaključili z resolucijo, v kateri so jugoslovanski zgodovinarji zahtevali sprejetje državnega zakona o muzejih in varstvu spomenikov. Proslavi 25-letnice društva je bila posvečena tudi posebna številka ČZN. Avgusta 1926 so na pobudo mariborskega zgodovinskega društva v Ljutomeru odkrili spomenik Franu Miklošiču. Julija 1927 je društvo odkrilo spominsko ploščo Božidaru Raiču na njegovi rojstni hiši na Žvabu pri Tomažu pri Ormožu, leta 1932 pa Antonu Aškercu ob 20-letnici pesnikove smrti na njegovem domu v Rimskih Toplicah (in ne na njegovi rojstni hiši v Globokem, ki je bila takrat že v razvalinah!).

Zgodovinsko društvo v Mariboru je dalo tudi pobudo za sestajanje slovenskih zgodovinarjev, kjer bi usklajevali in načrtovali svoje delo. Prvo takšno srečanje je bilo ob otvoritvi zgodovinske razstave v Varaždinu leta 1923, nato pa je resnejše sodelovanje med slovenskimi zgodovinarji za desetletje in pol zopet zamrlo. Mariborsko zgodovinsko društvo je novo pobudo za srečanje slovenskih zgodovinarjev dalo na občnem zboru januarja 1938 in 5. februarja 1939 je do takšnega sestanka v Celju tudi prišlo. Sklenili so, da se bodo slovenski zgodovinarji sestajali vsako leto in da bodo skupno reševali tekoča vprašanja zgodovinske stroke in ustanov. Prvo zborovanje slovenskih zgodovinarjev je bilo že decembra istega leta v Ljubljani ob stoletnici Muzejskega društva za Slovenijo. Naslednje zborovanje je bilo leta 1940 zopet v Ljubljani, medtem ko je priprave na zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki bi moralo biti leta 1941 v Mariboru, prekinila vojna.

Člani Zgodovinskega društva v Mariboru so gojili tudi družabnost. Od oktobra 1930 so v Narodnem domu prirejali »večere zgodovinarjev in prijateljev zgodovine«. Dobivali so se vsako prvo sredo v mesecu. S tesnejšimi osebnimi stiki in medsebojno vzpodbudo so poskušali povečati zanimanje za proučevanje zgodovine.

Za delovanje Zgodovinskega društva med dvema vojnama je pomembno, da ga je ves čas vodil odbor, ki se je še kako zavedal narodnoobrambnega pomena društva, tudi v pogojih novih državni meja, še posebej zato, ker je veliko narodovega kulturnega bogastva (zlasti arhivskega gradiva) ostalo zunaj meja nove države. Maribor je predstavljal vrata v državo in je bil zato moralno obvezan, da skrbi za ugled slovenskega naroda ter njegove znanosti in kulture.

Na občnem zboru Zgodovinskega društva februarja 1921 je bil namesto dr. Pavla Turnerja, ki se je zaradi bolezni odrekel predsedništvu, za novega predsednika društva izvoljen dr. Fran Kovačič, ki je to dolžnost opravljal do smrti leta 1939 in je bil vsa leta najagilnejši pobudnik zelo razvejanih društvenih aktivnosti. V enajstčlanski društveni odbor so bili takrat izvoljeni še dr. Anton Medved (podpredsednik), dr. Pavel Strmšek (tajnik), dr. Radoslav Pipuš (blagajnik), dr. Karel Capuder (knjižničar), dr. Matej Heric, Ferdo Ljubša, Matija Pirc, dr. Josip Tominšek, dr. Karel Verstovšek in Franjo Voglar. Toda že 5. septembra 1922 je

dr. Capudra, ki je odšel na novo delovno dolžnost v Ljubljano, kot društveni knjižničar zamenjal mladi gimnazijski profesor Janko Glazer. Na seji društvenega odbora 27. oktobra 1924 je Glazer postal tudi tajnik društva. Leta 1930 je Glazerja (zaradi obilice dela v Študijski in društveni knjižnici) zamenjal Franjo Baš, ki je na tem mestu ostal do leta 1940, ko je postal predsednik društva. Tajniške posle so takrat zaupali mlademu gimnazijskemu profesorju Jožetu Košarju. Leta 1927 je dr. Radoslav Pipuš odložil blagajniške posle (opravljal jih je od ustanovitve društva), ki jih je prevzel Niko Vrabl.

Januarja 1940 je bil za Kovačičevega naslednika na predsedniškem mestu Zgodovinskega društva izvoljen Franjo Baš, v društveni odbor pa še dr. Josip Tominšek (podpredsednik), Jože Košar (tajnik), Niko Vrabl (blagajnik), Janko Glazer (knjižničar), dr. Anton Dolar, mag. ph. Franc Minařik, Jakob Richter, Bogomir Stupan, dr. Franc Sušnik in Jan Šedivy. Poleg omenjenih so v letih med svetovnimi vojnami kot člani odbora Zgodovinskega društva pomagali sooblikovati družboslovno in humanistično podobo Maribora in slovenske Štajerske še dr. Vladimir Travner, Karel Prijatelj, dr. Maks Kovačič, dr. Vinko Močnik, dr. Vilko Novak in morda še kdo.

V obdobju od ustanovitve do začasne razpustitve društva v letih nacistične okupacije so društvo vodili po štirje predsedniki, podpredsedniki, pet tajnikov in dva blagajnika. Predsedniki društva so bili Matej Slekovec (leta 1903), dr. Pavel Turner (1904-1921), dr. Fran Kovačič (1921-1939) in Franjo Baš (1940-1941), ki je bil tudi prvi predsednik društva po osvoboditvi. Podpredsedniki društva so bili Henrik Schreiner (1903-1909), Anton Kaspret (1909-1917), dr. Anton Medved (1917-1925) in dr. Josip Tominšek (1925-1941), tajniki dr. Fran Kovačič (1903-1917), dr. Pavel Strmšek (1917-1924), Janko Glazer (1924-1930), Franjo Baš (1930-1939) in Jože Košar (1940-1941), blagajniške posle pa sta v času do druge svetovne vojne opravljala samo dr. Radoslav Pipuš (1903-1927) in Niko Vrabl (1927-1941).

V prvem desetletju po prvi svetovni vojni je število članstva Zgodovinskega društva iz leta v leto naraščalo, nato pa začelo hitro upadati. Leta 1921 je imelo društvo 402 člana, do leta 1929 je ta številka narasla že na 510, do začetka leta 1936 pa se je znižala na 181 članov. Na občnem zboru tega leta so ugotavljali, da število članstva ne nazaduje samo zaradi posledic gospodarske krize, ampak predvsem z odmiranjem predvojne generacije, mladi pa se ne vključujejo v zadostnem številu. Dve leti pozneje je Baš ugotavljal, da je v Mariboru premalo znanstvenega naraščaja in da društvenemu odboru še vedno ni uspelo pritegniti mladih zgodovinarjev. Že leta 1933 je Baš v svojem tajniškem poročilu zapisal, da so proti pričakovanjem zelo indeferentni do dela društva tisti, ki so po prvi svetovni vojni prišli iz Primorske na Štajersko. Takšen odnos do društva se mu je zdel nenaraven, zato je Zgodovinsko društvo označil »kot izrazito domačinsko organizacijo«.

Poleg rednih članov je Zgodovinsko društvo do leta 1941 za posebne zasluge za društvo in razvoj mariborske znanstvenoraziskovalne misli imenovalo tudi pet častnih članov. To so bili: društvena predsednika dr. Pavel Turner (1921) in dr. Fran Kovačič (1929), starosta slovenskih zgodovinarjev dr. France Kos (1921), ravnatelj državnega arheološkega muzeja v Splitu dr. Franjo Bulić (1923) in prof. na praški univerzi dr. Matija Murko (1923).

Da je Zgodovinsko društvo v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja uživalo velik ugled, pričajo številna vabila in udeležbe članov društva na zborovanjih eminentnih znanstvenih ustanov (na primer na 125-letnici Joaneuma v Gradcu, 50-letnici Srbske kraljeve akademije znanosti v Beogradu itd.).

V času nacistične okupacije v letih 1941-1945 je Zgodovinsko društvo doletela enaka usoda kot ostale slovenske organizacije in društva. Šef civilne uprave dr. Sigfried Uiberreither je s posebno odredbo že aprila 1941 prepovedal njihovo nadaljnje delovanje, ukinitveni komisar Max Hruby pa jih je s posebnimi odločbami ukinil. Od 25. septembra 1941 do 1. decembra 1942 je bilo v okupirani slovenski Štajerski ukinjenih 3358 društev, med njimi z odločbo št. 2836 z dne 15. junija 1942 tudi Zgodovinsko društvo v Mariboru, njegovo premoženje pa zaplenjeno za tako imenovano »izgradnjo Spodnje Štajerske«.

Že jeseni 1945 je Zgodovinsko društvo v Mariboru pod vodstvom Franja Baša znova zaživelo. Že leta 1947 je prišlo do reorganizacije in društvo je za skoraj dvajset let nadaljevalo delo kot podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo. Na osnovi novega zakona o društvih iz leta 1974 je bila mariborska podružnica prva, ki se je osamosvojila in znova postala samostojno društvo. V celoti lahko pritegnemo dr. Sergeju Vrišerju, ki je ob 75-letnici društva zapisal, da je povojno obdobje čas žetve Zgodovinskega društva v Mariboru, saj so kulturne ustanove, ki so izšle iz društva (knjižnica, muzej in arhiv) po obsegu in kvaliteti močno razširile svojo dejavnost, pritegnile v svoje vrste številne mlade strokovnjake, ki so ogromno pripomogli k polstoletni povojni kulturni in znanstveni podobi Maribora, z nadaljnjim razvojem pa so iz Pokrajinskega muzeja v drugi polovici petdesetih let nastale še nove kulturne ustanove (Umetnostna galerija – 1954, Muzej narodne osvoboditve – 1958 in Zavod za varovanje naravne in kulturne dediščine – 1959). Kljub temu da so poklicne kulturne ustanove prevzele velik del obveznosti, ki jih je dotlej opravljalo društvo, in je bila društvena vloga v Mariboru nekoliko v ozadju, je Zgodovinsko društvo tudi pod Franjem Bašem, Jožetom Košarjem, Antošo Leskovicem, dr. Marjanom Žnidaričem, Marjanom Cigojem in Marjanom Matjašičem, ki so predsedovali društvu od jeseni 1945 do danes, ohranjalo izročila predvojnih generacij in uresničilo mnoge načrte, o katerih so razpravljali na občnih zborih pred vojno in so se zdeli samo vizija. Prikaz društvenega delovanja po drugi svetovni vojni bomo zato obširneje predstavili v eni naslednjih številčk ČZN.

Stoletni jubilej Zgodovinskega društva v Mariboru proslavljamo v znamenju iskanja takih oblik in vsebin dela, ki bodo lahko odgovarjale strokovnim izzivom novčga tisočletja, hkrati pa obdržale narodnoobrambno naravnost društva, kakršno so zastavili pogumni in daljnovidni možje pred stoletjem in je v današnjih globalizacijskih razmerah enako potrebna kot takrat.

Uporabljeni viri in literatura:

- Pokrajinski arhiv Maribor, fond Zgodovinsko društvo 1903-1981
 Muzej narodne osvoboditve Maribor, fond Ukinitveni komisar za društva, organizacije in združenja
 Društvena poročila, ČZN 1904-1915 (1-12), razne str
 Društveni glasnik, ČZN 1917-1939 (13-34), razne str
 Franjo Baš – Janko Glazer, Na pot, ČZN 1965
 Franjo Baš, Prelat dr. Fran Kovačič, ČZN 1939, št. 1-2
 1978 Jože Curk, Pokrajinski arhiv Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903-1978, Maribor
 Janko Glazer, Franjo Baš (Očrt življenja in nekaj spominov), ČZN (Bašev zbornik) 1969
 Janko Glazer, Franjo Baš in Časopis za zgodovino in narodopisje, ČZN 1967
 Bruno Hartman, Kultura v Mariboru, Maribor 2001
 Bruno Hartman, Prvo knjižničarsko obdobje Janka Glazerja, ČZN 1977 (Glazerjev zbornik), št. 1-2
 Bruno Hartman, Knjižnice v Mariboru, Maribor skozi stoletja, Razprave I., Maribor 1991
 Bruno Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor, Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903-1978, Maribor 1978

- Antoša Leskovec, Franjo Baš in mariborski arhiv, ČZN (Bašev zbornik) 1969
Antoša Leskovec, Maribor v času ustanavljanja Zgodovinskega društva v zrcalu svojih časnikov, ČZN 1994, št. 2
Marjan Matjašič, Ob 90-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru
Drago Oman, Prvo stoletje zbiranja muzealij v Mariboru, Stoletno sporočilo (Vodnik po izbranem gradivu iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru), Maribor 2003
Dragan Potočnik, Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1918-1941, Maribor 2003
Irena Sapač, Mejniki v razvoju Univerzitetne knjižnice Maribor od leta 1903 do 2002, 100 let Univerzitetne knjižnice Maribor 1903-2003 (jubilejni zbornik), Maribor 2003
Bogo Teply, Franjo Baš – muzealec, ČZN (Bašev zbornik) 1969
Vlasta Stavbar, Ohi 130-letnici rojstva nekdanjega urednika Časopisa za zgodovino in narodopisje dr. Frana Kovačiča, ČZN 1997, št. 1
Vlasta Stavbar, Kulturno dogajanje v Mariboru v letih 1914-1918, Maribor 1998
Bogo Teply, Janko Glazer – 75-letnik, ČZN 1968
Viktor Vrbnjak, Prispevek k zgodovinopisju na slovenskem Štajerskem, Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903-1978, Maribor 1978
Sergej Vrišer, Ob 75-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru, Zgodovinski časopis 1979, št. 3
Marjan Žnidarič, Častitljivi jubilej (Ob devetdesetletnici izlajanja Časopisa za zgodovino in narodopisje), ČZN 1994, št. 1
Marjan Žnidarič, Nemci v Mariboru od konca prve do konca druge svetovne vojne (rokopis)
Marjan Žnidarič, Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941 (magistrsko delo), Maribor 1975

Dr. Marjan Žnidarič*

*Dr. Marjan Žnidarič, muzejski svetnik, direktor Muzeja narodne osvoboditve Maribor, SI - 2000 Maribor

DR. JOŽE KOROPEC - OSEMDESETLETNIK

Čeprav ni običaj, da bi v naši reviji jubilejne zapise posameznikom posvečali vsakih pet let, smo se odločili, da pri zaslužnem profesorju mariborske univerze dr. Jožetu Koropcu naredimo izjemo. Razloga sta dva. Dr. Jože Koropec je začetnik višješolskega in visokošolskega izobraževanja zgodovinarjev v Mariboru, obenem pa mu je naša revija kot prvemu in po stažu najdaljšemu uredniku Nove vrste Časopisa za zgodovino in narodopisje (ČZN) dolžna posebno hvaležnost in spoštovanje. Ravno Jožetu Koropcu, uredniku, pa je pretežno namenjen ta zapis ob njegovi osemdesetletnici, ki jo je praznoval marca letos.

Oktobra leta 1964 je bila sprejeta odločitev za obnovitev ČZN, ki je moral leta 1941 na silo prenehati izhajati. Maribor je po vojni potreboval celi dve desetletji, da je spoznal da je potrebno pri raziskovanju preteklosti severovzhodne Slovenije nadaljevati tam, kjer je nacistični okupator razvoj slovenske znanstvenoraziskovalne misli nasilno prekinil. Z nekaterimi novimi kulturnimi ustanovami, predvsem pa z rastjo mariborskih visokošolskih zavodov, so se za oživitev revije, kakršna je bila pred vojno ČZN, ponujale tudi široke kadrovske možnosti.

Predstojnik takratnih visokošolskih zavodov v Mariboru dr. Vladimir Bračič, direktor Založbe Obzorja Jože Košar in prof. zgodovine na mariborski Pedagoški akademiji Jože Koropec so najzaslužnejši, da je Maribor po četrtsotletnem premoru znova dobil znanstveno humanistično revijo. Soizdajatelj revije sta postala Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru in mariborska podružnica Zgodovinskega društva za Slovenijo, založnik Založba Obzorja, urednik pa Jože Koropec.

Prof. Koropec se je svoje naloge lotil preudarno in z vso odgovornostjo. Zavedal se je resnosti in teže naloge, ki mu je bila naložena. Februarja 1966 je bila opravljena redakcija prvega letnika in septembra istega leta je z letnico 1965 izšel v enem zvezku prvi letnik Nove vrste ČZN. S tretjim letnikom leta 1967 je urednik Jože Koropec že ujel letnico in čas izida revije. Do leta 1984 je dr. Jože Koropec s pomočjo uredniškega odbora uredil kar dvajset letnikov ČZN. Uspešno je nadaljeval in še dograjeval uredniško politiko predvojnih urednikov, zlasti dr. Frana Kovačiča ter Franja Baša in Janka Glazerja, publicirati predvsem izsledke zgodovinskih in narodopisnih raziskav o preteklosti severovzhodne Slovenije. S prirojenim občutkom za vsebinsko ravnovesje med strokami je Koropec v ČZN vključeval tudi prispevke s področja nekaterih sorodnih humanističnih ved (geografija, jezikoslovje...).

Jože Koropec si je od začetka izhajanja Nove vrste ČZN prizadeval čim prej odpraviti pomanjkljivost, ki je ČZN jemala značaj prave revije – enačenje letnikov z zvezki. Ta hiba je bila odpravljena že z letnikom 1970, ko je ČZN začel izhajati najmanj v dveh zvezkih letno. V času Koropčevega urednikovanja sta bili tovrstni izjemi le še »Glazerjev zbornik« leta 1977 in »Iz zgodovine Maribora« leta 1983, ki sta izšla kot dvojni številki v enem zvezku.

Urednik Jože Koropec je kmalu pridobil za ČZN vrsto novih sodelavcev iz različnih strok, med njimi tudi nekaj mladih, obetavnih, a še neafirmiranih avtorjev, ki so z leti postali priznani strokovnjaki na svojih področjih. Veliko zaupanje v mlade je bila sploh ena velikih vrlin Koropčeve uredniške politike. Krog stalnih sodelavcev je postopoma in načrtno širil tudi izven Maribora na druga središča slovenske Štajerske, pa tudi širše. Svoje izjemne uredniške sposobnosti je Jože Koropec pokazal že ob izdaji Baševega zbornika leta 1969 (ob 70-letnici Franja Baša), ko je k sodelovanju pritegnil kar petdeset avtorjev. Z Baševim zbornikom je Koropcu uspelo vrniti ČZN na tisti nivo in ugled, ki ga je revija uživala pred vojno.

Dr. Jože Koropec pa ni bil le odličen urednik, ampak si je s svojimi objavami pridobil tudi sloves najbolj agilnega sodelavca revije. Skoraj ni bilo letnika ČZN, v katerem ne bi bilo vsaj enega njegovega prispevka. V dvajsetih letih urednikovanja je v »svoji« reviji objavil kar 25 tehtnih zgodovinskih razprav, od prve leta 1965, ko je predstavil spodnjepolskavski urbar iz leta 1663, do zadnjih dveh leta 1984, ko je pisal o gosposčinah Novi Klošter in Žusem (v ČZN je objavljala tudi še po letu 1984!). Dr. Koropec je nedvomno najboljši poznavalec zemljiških gospostev na slovenskem Štajerskem in med najboljšimi in najplodovitejšimi raziskovalci starejših obdobji zgodovine severovzhodne Slovenije.

Med vrednejše dosežke Koropčevega urednikovanja ČZN moremo šteti bibliografsko kazalo ČZN za prvih petnajst letnikov Nove vrste (1965-1979), ki ga je pripravil dr. Stanislav Kos (ob sodelovanju Vasje Strleta). Na nadaljevanje bibliografije ČZN za zadnjih petindvajset let, še vedno čakamo in upamo, da nam bo to uspelo v naslednjem letu, ob stoletnici revije.

Osebnost sem Jožeta Koropca spoznal kot mlad zgodovinar sredi sedemdesetih let, ko so mi kot 28-letniku zaupali vodenje mariborske podružnice Zgodovinskega društva za Slovenijo. Mislim, da sva z Jožetom Koropcem takrat kot člana odbora

osrednjega društva, on v vlogi urednika ČZN, jaz kot predsednik podružnice, bila dober tandem in sva v prestolnici ubrano ter uspešno zastopala interese mariborskih zgodovinarjev in naše revije. Ne nazadnje, v Mariboru smo bili prvi, ki smo se na osnovi novega zakona o društvih iz leta 1974 zopet osamosvojili in postali samostojno društvo. Jožetova preudarna in z zanj značilnim humorjem podkrepljena beseda je vedno naletela na plodna tla in je prepričala tudi najtrše centraliste. Tudi to, da smo ob 75-letnici Zgodovinskega društva v Mariboru leta 1978 dobili organizacijo 19. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, je v precejšnji meri njegova zasluga.

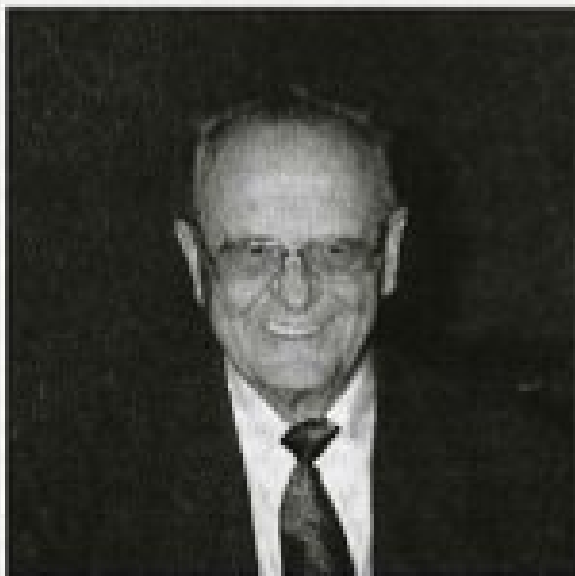
Z leti sva iz sodelavcev postala prijatelja, a kljub temu je Jože zame vedno ostal nekakšen učitelj, čeprav nikoli ni bil moj profesor. Svojo človeško in akademsko širino je pokazal tudi v času, ko sem v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja na takratni Pedagoški akademiji honorarno predaval. Zame je v svoji osebi hkrati združeval lastnosti stanovskega kolega in mentorja.

Spomnim se, da se je večkrat rad pošalil s svojim statusom kmeta, češ »Jože Koropec, najboljši zgodovinar med kmoti in najboljši kmet med zgodovinarji«. Res je bil imeniten vinogradnik in nepozaben gostitelj na svojem domu v Morju pri Framu. Zame je bil vedno praznik, ko se je oglasil pri meni v muzeju ali pozneje na Založbi Obzorja, saj sva vedno po kratkem šaljivem uvodu rekla tudi marsikatero resno in predvsem poučno zame. V zadnjih letih je Jožetu nekoliko ponagajalo zdravje, zato se zelo malo pojavlja v javnosti. Pogrešam njegove obiske, njegovo nalezljivo vedrino in humornost, hkrati pa sem mu iz srca hvaležen za veliko prijetnih učnih ur, ki sem jih bil deležen v njegovi družbi.

Jože, še na mnoga leta!

dr. Marjan Žnidarič

JUBILEJ AKADEMIKA DR. JANKA PLETERSKEGA

Dr. Janko Pleterski se je rodil 1. februarja 1923 v Mariboru. Po preselitvi družine v Ljubljano je v slovenski prestolnici obiskoval realno gimnazijo, na kateri je leta 1941 maturiral. V mladeniški dobi je bil gozdovnik in je počitnice velikokrat preživel tudi na taborjenjih Jugoslovanske gozdovniške lige. Prijateljsko občutenje narave in sobivanje z njo kot tudi nenehno zavestno bogatenje intelekta sta že v tedanjem času postali temeljni življenjski vodili Janka Pleterskega.

Leta 1941 se je že na začetku upora zoper okupatorje aktivno pridružil slovenskemu odporniškemu gibanju. Italijanska policija ga je aretirala 26. avgusta 1941, vojaško sodišče pa ga je v januarju 1942 obsodilo na dve leti zapor - in marca je bil poslan v kaznilnico v Alessandrijo. Iz ječe se je vrnil po italijanski kapitulaciji novembra 1943, poleti 1944 pa je po vročitvi poziva na mobilizacijo v nemško delovno službo v taborišče na Brezovici odšel v partizane. Po demobilizaciji novembra 1945 je bil poslan v Beograd, kjer je obiskoval diplomatsko šolo ministrstva za zunanje zadeve in jo s sklepnim izpitom opravil januarja 1947. Nato je do leta 1951 delal na jugoslovanskem zunanjem ministrstvu, kjer se je ukvarjal predvsem

s problematiko pogajanj o avstrijski državni pogodbi na konferencah zunanjih ministrov štirih velesil v letih 1948 in 1949.

Prvega februarja 1951 se je Janko Pleterski vrnil v Ljubljano in se zaposlil kot novinar in komentator v zunanjepolitični redakciji Radia Ljubljana. Leta 1954 si je našel delo na Inštitutu za narodnostna vprašanja, prav tako je pričel kot izredni študent študirati zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Za svoje prvo obširno raziskovalno delo »Politični profil koroškega časopisa *Mir*« (1882-1920), ki sta ga opredeljevali originalna raziskovalna obravnava in trdna analiza, je prejel študentsko Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani, naloga pa je bila objavljena v *Zgodovinskem časopisu*, X-XI/1956-57.

Takoj po diplomi leta 1957 je pričel Janko Pleterski pripravljati pod mentorstvom akademika prof. dr. Frana Zwitterja doktorsko disertacijo in jo januarja 1963 uspešno ubranil. Disertacija, ki je izšla v knjigi »Narodna in politična zavest na Koroškem v letih 1848-1914« pri Slovenski matici leta 1965, je bila nagrajena z nagrado Sklada Borisa Kidriča. Akademik prof. dr. Bogo Grafenauer je o njej napisal, da je »delo, ki je med vsemi disertacijami, ki so nastajale pod Zwitterjevim mentorstvom, najbolj celostno zavezano Zwitterjevi statistično-sociološki metodi... Pleterski je ob tem ustvaril vzorec za poglobljeno sociološko proučevanje tudi globalne slovenske zgodovine v času nastajanja slovenskega političnega gibanja...« (ZČ 47/1993, str. 132.) Ob petdesetletnici plebiscita je kot avtor treh bistvenih razprav in kot pglavitni urednik pripomogel, da je pri Slovenski matici leta 1970 izšel obsežen zbornik »Koroški plebiscit«.

Dr. Janko Pleterski je bil jeseni 1969 na Filozofski fakulteti v Ljubljani izvoljen za docenta za zgodovino Slovencev od srede 18. stoletja do leta 1918, v letnem semestru februarja naslednjega leta pa je pričel z nastopnim predavanjem »Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno« zelo uspešno pot univerzitetnega profesorja. Junija 1971 je bil izvoljen za izrednega profesorja in marca 1974 za rednega profesorja na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Med leti 1979 in 1981 je bil tudi dekan Filozofske fakultete v Ljubljani.

V tistem času je bil dr. Janko Pleterski že nesporna znanstvena avtoriteta za zgodovino nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji. Leta 1971 je pri Slovenski matici izšla njegova knjiga »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo«, napisana predvsem na virih iz dunajskih arhivov. Zgodovinska spoznanja, zapisana v njej, so še desetletje kasneje ustvarjalno »valovila« med zgodovinarji. Med številnimi razpravami in študijami, napisanimi med leti 1970 in 1980, je leta 1980 v tretjem zvezku širše zasnovanega dela *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* Avstrijske akademije znanosti na Dunaju izšel izpod peresa dr. Pleterskega izreden sintetični pregled »Die Slowenen 1848-1918«. Omenjeno delo, ki na osnovi temeljite analize najbolj sintetično poglobljeno predstavlja zgodovino Slovencev med leti 1848 in 1918 v evropski historiografiji, je dr. Janko Pleterski pisal in dopolnjeval na osnovi lastnih študij in objavljenih raziskav drugih zgodovinarjev skoraj deset let.

Leta 1980 in 1982 je v dveh publikacijah Arhiva Slovenije in Arhivskega društva izdal zbirko virov o političnem preganjanju Slovencev s strani avstrijskih oblasti in nemških nacionalistov med prvo svetovno vojno. Leta 1981 je pri mariborski Založbi Obzorja izšla obsežna knjiga dr. Janka Pleterskega »Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju«. Prav tako v Mariboru je že leta 1975 izšel v knjigi z naslovom »Politična in socialna zgodovina Jugoslavije« sintetično napisan pregled jugoslovanskega zgodovinskega razvoja med leti 1918 in 1941.

Sredi osemdesetih let je v Beogradu leta 1985 izšlo v zajetni knjigi izredno delo »Narodi-Jugoslavija-revolucija«, v katerem dr. Pleterski sintetično historio-grafsko obravnava nacionalno vprašanje pri jugoslovanskih narodih v drugi polovici devetnajstega in prvi polovici dvajsetega stoletja. V slovenščini je knjiga iz-

šla leto kasneje, leta 1988 pa sta izšli še v makedonščini kot tudi dopolnjena druga srbohrvaška izdaja.

Najznamenitejša misel v omenjeni študiji, ki jo je žal zgodovinsko dogajanje po razpadu jugoslovanske države leta 1992 v popolnosti potrdilo, je, da sta srbsko in hrvaško nacionalno vprašanje lahko kar najbolje rešeni le v (kon)federativni Jugoslaviji. Ustreznost reševanja slovenskega nacionalnega vprašanja z razpadom Jugoslavije pa še čaka na sodbo zgodovine. Za knjigo »Narodi-Jugoslavija-revolucija« je dr. Janko Pleterski leta 1986 prejel v Beogradu prestižno NIN-ovo nagrado, leto kasneje pa še Kidričevo v Ljubljani.

Leta 1986 se je dr. Pleterski odzval povabilu in se po izvolitvi v Centralni komite ZKS, ki ga je od takrat vodil Milan Kučan, s svojo intelektualno močjo, širino in znanjem vključil v prelomno politično življenje Slovenije in Jugoslavije. Med leti 1988 in 1990 je bil prav tako član Predsedstva SR Slovenije, zavezan med drugim tudi za vprašanja kulture in znanosti. Akademik prof. dr. Janko Pleterski je, kar zadeva strokovno-intelektualni vidik, avtor znamenite izjave o spravi Predsedstva Republike Slovenije iz leta 1990.

Pomembnost rezultatov večdesetletnega bogatega zgodovinarskega raziskovalnega dela je dr. Janku Pleterskemu priznala najvišja nacionalna znanstvena in kulturna institucija, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ko ga je leta 1989 izvolila za dopisnega, v letu 1993 pa za rednega člana SAZU.

Ob svoji sedemdesetletnici je akademik Janko Pleterski izdal knjigo razprav, nastalih med leti 1990 in 1992, z za Slovence pomenljivim naslovom »Sence Ajdovskega gradca. O slovenskih izbirah v razklani Evropi«, Ljubljana 1993. Leta 1998 je nato izšla v knjigi za slovenski zgodovinski razvoj med koncem 19. stoletja in prvih dvajset let 20. stoletja temeljna, poglobljena in zajetna študija »*Dr. Ivan Šušteršič 1863-1925: pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*«.

Akademik prof. dr. Janko Pleterski je z znanstveno-raziskovalnim delom v zadnjega pol stoletja veliko pridal v zakladnico zgodovinskega vedenja, zelo je obogatil zgodovinsko znanost z uporabo novih raziskovalnih orodij in metod, kot sta sociološka in statistična metoda, ki ju je s pravo mero zvezal z osnovnimi historičnimi metodami znanstvenega raziskovanja. Akademika dr. Janka Pleterskega krasita izjemna zmožnost analize in sinteze, s katerima prihaja z izredno natančnostjo problemom do dna ter nikoli ne ostaja le pri površinskem opisu. Misli izraža z izredno lepim in dognanim jezikovnim slogom.

Za ves bogat znanstveni in pedagoški opus kot tudi za javno delovanje ga je predsednik Republike Slovenije Milan Kučan leta 1993, ob njegovi sedemdesetletnici, odlikoval z najvišjim državnim odlikovanjem – zlatim častnim znakom svobode Republike Slovenije.

Marjan Matjašič *

*Marjan Matjašič, muzejski svetovalec, Muzej narodne osvoboditve Maribor, SI – 2000 Maribor.

IN MEMORIAM

LUDVIK OLAS
(1930-2002)

Poorane njive, ogolela debela orjaških topolov, krakanje vran in sveži vetrovi, ki pometajo opustelo ravan, nas spominjajo na čas pred letom dni, ko nam je še poln moči odkrival skrivnosti rodnega Prekmurja in sosednjega Porabja. Na prvi zimski dan smo se od njega za vedno poslovili.

Prof. Olas šteje med tiste slovenske razumnike, ki se je že zgodaj zapisal družbeno angažiranemu konceptu geografije. Preučeval je socialnogeografski razvoj Prekmurja ter populacijska in narodnostna vprašanja Slovenskega Porabja. Zanj tudi ni bilo nikdar dileme med čisto raziskovalnim in pedagoškim delom na področju socialne geografije. Že kot študent geografije na Filozofski fakulteti v Ljubljani je pod mentorstvom akademika dr. Antona Melika začel s proučevanjem socialnih razmer v rodnih Sebeborcih in širnem Prekmurju.

Po diplomiji je služboval kot profesor na osnovni šoli v Puconcih in na srednjih šolah v Murski Soboti, bil analitik na Zavodu za ekonomiko in urbanizem ter ravnatelj Pokrajinske in študijske knjižnice v Murski Soboti. To je bilo obdobje njegovega poglobljenega preučevanja sezonskega zaposlovanja in izseljevanja iz Prekmurja, agrarnih in socialnih razmer ter dvolastništva. Že tedaj ga je vzne-

mirjalo tudi stanje slovenske manjšine v Porabju na Madžarskem, ki se ji je posvečal vse življenje. Med njegova najpomembnejša dela sodijo razprave »Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva«, »Trajne migracije iz Sebeborcev« s poudarkom na selitvah v Ameriko in evropske države ter »Migracije Prekmurcev v štajerski del Pomurja«. S študijo »Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Sebeborci« se je uvrstil tudi v evropsko geografsko literaturo.

Na zavodu za ekonomiko in urbanizem se je usmeril v kompleksne prostorske analize in urbanistično načrtovanje. Pod vodstvom akademika dr. Svetozarja Ilešiča in dr. Vladimirja Klemenčiča je sodeloval z Inštitutom za geografijo kot znanstveni sodelavec. Bil je nosilec in raziskovalec številnih raziskovalnih programov. Tehtnost opravljenih raziskav potrjujejo objave v slovenskem geografskem tisku in v publikacijah sorodnih strok (Geog. Zbornik, G. vestnik, G. obzornik, Razprave in gradivo INV).

Leta 1975 se je z družino preselil v Maribor in prevzel mesto profesorja metodike geografije na takratni Pedagoški akademiji. Bil je odličen pedagog, ki se je izjemno posvečal študentom. Svoje bogate didaktične izkušnje je posredoval na geografskih posvetovanjih, jih objavljali ter pisal geografske učbenike. Vodil je Katedro za geografijo in Katedro za specialno didaktiko ter bil večletni predsednik Geografskega društva Maribor.

Naprečenljiv je Olasov prispevek k širjenju prepoznavnosti slovenskih pokrajin. Vrsto let je sodeloval pri geografskih predstavitvah Pomurja, namenjenim učiteljem iz zamejstva. Že od ustanovitve gibanja Znanost mladini je sodeloval pri snovanju in organizaciji mladinskih geografskih in interdisciplinarnih taborov. Kot dober poznavalec subpanonskega in panonskega sveta je bil vodnik številnih nepozabnih ekskurzij po Pomurju, Porabju in po širni Madžarski. Njegova edinstvena značilnost je bilo aktivno znanje madžarskega jezika, ki mu je omogočilo poznavanje madžarske literature, sam pa je bil nepogrešljiv povezovalac visokošolskih zavodov v Sloveniji in na Madžarskem.

Prof. Olas je bil prvi slovenski geograf, ki je sistematično preučil s Slovenci poseljeno Porabje na Madžarskem. Pri obravnavi Slovenskega Porabja je sledil gospodarskemu, demografskemu, jezikovnemu in kulturnemu razvoju tega obmejnega območja, ki je zaradi ekonomskih in političnih razlogov bilo po II. svetovni vojni izpostavljeno procesu močne depopulacije slovenskega življa. Agonijo te majhne zamejske pokrajine je spremljal kot svojo osebno tragedijo do zadnjih dni življenja.

V osebnosti prof. Olasa se je skrivala prava zakladnica znanja. Povsem naravno je, da ga najdemo med pisci člankov v Krajevem leksikonu Slovenije in v Enciklopediji Slovenije. Pomemben je tudi njegov prispevek v geografski monografiji »Slovenija, pokrajina in ljudje«. Bogata bera objavljenih razprav, poročil in člankov pa presega 150 naslovov.

Za svoje požrtvovalno delo je prejel številna priznanja, med njimi Ilešičevo za pomembne prispevke pri izobraževanju in uveljavitvi geografije na Slovenskem, zlato plaketo Pedagoške fakultete, srebrno plaketo Univerze v Mariboru, priznanje Blaža Kocena in naziv častnega občana domače občine Moravske Toplice.

Slovenski geografi smo visoko cenili njegov ustvarjalni duh, znanstveno resnicoljubnost, humanost, nesebično predanost skupinskemu delu in pripravljenost razdajati sebe in svoje znanje.

Božidar Kert *

* Dr. Božidar Kert, redni profesor, Pedagoška fakulteta Maribor, v pokoju, SI - 2000 Maribor.

VILKO NOVAK
(1909–2003)

13. 11. 1996 - ob predstavitvi knjige *Zgodovina Prekmurja*.
(Iz evidence Avdiovizualnega laboratorija ZRC SAVZ, snemalec Naško Križnar)

V prvih oktobrskih dneh je ugasnilo življenje zaslužnega profesorja ljubljanske univerze, etnologa in slavista, kulturnega zgodovinarja, literata dr. Vilka Novaka. V zadnjih letih se je odmaknjeno poslavljal, vendar nikoli dokončno poslovil, saj sta ga skoraj do konca vznemirjali kritična misel in pišoča roka – pred dobrima letoma je živahno komentiral izid knjige, ki je govorila o njegovem delu, še lani je v zborniku *Traditiones* s sestavkom o Niku Županiču kritično komentiral snov enega njegovih pomembnejših raziskovalnih področij, tj. zgodovine slovenske etnologije. In do konca premišljal, kako v lastnem slogu strniti svoje življenje in delo v (zagotovo kritični) avtobiografiji.

Ustavili sta se razmišljanje in roka, ki sta slavistično, etnološko in zgodovinsko vedo bogatili od desetletja pred drugo svetovno vojno pa do konca stoletja in

še čez. Prve publicistične prispevke je Vilko Novak objavljajl že od polovice dvajsetih let prejšnjega stoletja, zaresen vstop v strokovno delo zaznamuje njegov prevod spisa Avgusta Pavla o odprtih ognjiščih pri porabskih Slovencih, objavljen v znanstveni reviji *Etnolog* 1931. Ta objava simbolično zaznamuje več razsežnosti profesorjevega interesa – etnologijo, filologijo, slovenski severovzhod, še posebej Porabje. Prav slednjemu je ne glede na mnogostrano znanstveno in strokovno pozornost – jezikoslovno, slovstveno, kulturnozgodovinsko, etnološko – v vseh desetletjih namenjal svoje premisleke.

Zato ni presenetljivo, da je že v študijskih letih dopisoval mdr. v *Novine*, pa tudi v mariborski *Časopis za zgodovino in narodopisje*, prvi znanstveni časopis, ki je v naslovu potrdil vedo – Murkovo narodopisje – in posebno, samostojno znanstveno področje, za katero si je profesor Novak sam toliko prizadeval in mu prinesel toliko dragocenih spoznanj. O tem je zapisal: »Prav Murko je predlagal in dosegel, da so prvotno le zgodovini namenjeni Časopis že ob ustanovitvi namenil tudi narodopisju in sprejeli to besedo v njegovo ime... Tako je ČZN zares 'po naslovu naše prvo narodopisno glasilo'... Eden izmed pomembnih vzrokov – se zdi – da se *térnuu* narodopisje, narodopisni pri nas ni tako splošno in trajno uveljavil kot pri Čelih in Slovaki, je bil gotovo v tem, 'da so taki članki v njem slabše zastopani', kot nadaljuje Kotnik. In dostavimo še: ni bilo v njem dosti pomembnih spisov, ki bi tudi pogosto uporabljali ta izraz ter ga tako udomačili. Drugi vzrok je tudi to, da so etnološke spise objavljali pri nas nekdaj v splošno kulturnih in slovstvenih časopisih in da v njih največkrat ni bilo potrebe, da bi uporabljali kakršenkoli izraz za stroko, za znanost.«¹

Navedek veliko pove o položaju etnološke vede, takrat imenovane narodopisje ali etnografija, v času, ko se ji je približeval kot študent zgodovine južnoslovanskih jezikov in slovenistike. Sam je ravnal drugače, saj je zelo zgodaj začel kritično preiskovati njene vire in tokove. Po slavistični diplomi 1933 je bil poldrugo desetletje srednješolski profesor, mdr. tudi v Mariboru in Murski Soboti, ob tem pa so ga samohoden študij in znanstva z možmi, ki so vsak po svoje tlakovali poti etnološkemu raziskovanju, dokončno pripeljali do etnologije – k študiju se je vpisal na novoustanovljenem oddelku v Ljubljani 1940, tam je leta 1947 kot prvi doktoriral z disertacijo o ljudski prehrani v Prekmurju (še prej pa je v Budimpešti 1944 doktoriral na slavistiki z delom o Štefanu Küzmiču). Leta 1948 se je začela njegova pedagoška in znanstvena etnološka pot, ki jo je sklenil že kot upokojeni profesor v drugi polovici 70. let. V tem, zagotovo najplodovitejšem času se je dotaknil tako rekoč vseh strokovnih področij etnološke vede (pisal je splošnih etnoloških vprašanjih, zgodovini etnologije, o snovni, družbeni in duhovni kulturi Slovencev primerjalno z južnoslovanskimi, drugimi slovanskimi in evropskimi narodi), se posvečal, kolikor mu je čas dopuščal, slovstvenim in kulturnozgodovinskim temam – zlasti tistim, ki so pripovedovale o bogati ustvarjalnosti večetničnega, večkulturnega in večjezikovnega slovenskega severovzhoda, vzdrževal je stike s strokovnjaki po Evropi, bil posrednik med slovensko in madžarsko kulturo. Tudi leta, pridržana zasluženemu počitku, njegov iskrivi duh ni obmiroval, njegova bibliografija zadnjih 25 let prinaša okrog 280 prispevkov – med njimi so monografije, znanstveni in strokovni članki, kritiške izdaje gradiva in zbirke, slovarska dela, knjižne ocene, številni kritični odzivi in polemike, navsezadnje – kakor za slovo – še pesniška zbirka *Zbogom življenje*.

¹ V. Novak, *Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje*, ČZN n. v. 13 (1977): 267.

Vloga profesorja Novaka v razvoju etnologije v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja je bila orisana po drobcih, ob različnih priložnostih. Ob obširnem znanstvenem in strokovnem opusu² smo bili etnologi, razumljivo, pozornejši na njegove etnološke prispevke, slavisti spet na druge in zgodovinarji na tretje. In večinoma, se zdi, kakor da nismo videli, da je bil Vilko Novak eden zadnjih učencev velikih filologov, ki so narodovo življenje, zgodovino, kulturo in duhovne dosežke pravzaprav obravnavali kot celoto, se gibali med različnimi strokovnimi poudarki in temami, vendar s podobo o celoti pred očmi.

Zato tudi ne preseneča površen pogled na navidez raznorodne prispevke, ki jih je profesor Novak namenil za objavo v *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Vendar najdemo skupno nit v tem, da govorijo o tistem kulturnem območju, od koder je bil profesor doma in ki mu je iz strokovnih in narodnozavednih zgibov posvetil najobsežnejšo pozornost. Opaznejše je število tistih, ki jih je priobčil v njegovi »stari«, predvojni vrsti: od leta 1932, ko je izšel prvi prispevek (poročilo o mesečniku *Domovina*, *Mesecsne novine za szlovenski národ*), je v njem nanizal številne ocene in predstavitve slovenskih in madžarskih slovstvenih, zgodovinskih in narodopisnih del, komentarje, poročila, že zelo zgodaj narodopisni članek Lan in njegovi izdelki v Slovenski krajini (*ČZN* 31, 1936), leto pozneje je temeljito pregledal, kaj zgodovinskega in narodopisnega je prinesla dotakratna prekmurska publicistika (*ČZN* 32, 1937). Iz razprave *Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje*, objavljene tri desetletja pozneje (*ČZN* n. v. 13, 1977), je mogoče najprej povzeti, kdo so bili ob njem pred vojno za etnologijo pomembni pisci (Novak opozarja na zbiralce Števana Küharja, Vinka Möderndorferja, Pavla Koširja, Josipa Šasla, nato pa Franceta Kotnika, Janka Glazerja in, seveda, Franja Baša), nato pa razbrati razloge za njegov večletni »molk« v njem – etnologi so takrat namreč že imeli druge možnosti objav v osrednjih etnoloških glasilih. Ko je povzel dejavnost in tako rekoč »dolžnostne« objave v drugih izdajah, je pred dobrim četrtnetletjem sklenil:

»Vse to priča, kako – poleg vsega drugega strokovnega dela – komaj zmajujemo najnujnejše delo glede objavljanja svojih raziskavanj. Če pomislimo še, da *ČZN* pričakuje od nas v prvi vrsti prispevke, ki bi obravnavali severnovzhodno Slovenijo – tedaj niti na prste ene roke ne moremo naštetati etnologov, ki pišejo o takih vprašanjih. In če pišejo, so dolžni objavljati prispevke te vrste drugod. Vidim pa zgodovinsko upravičenost in sodobno znanstveno potrebo glede tega, da bi *ČZN* oživil svoje izročilo tudi na področju raziskavanja ljudskega življenja v svojem delovnem območju. Sam sem pripravljen kljub vsemu sodelovati, ako bo naša stroka primerno zastopana v uredniškem odboru, ki bo smotno organiziral pripravo ter zbiranje etnoloških prispevkov za našo revijo s tako častno preteklostjo – za *Časopis za zgodovino in narodopisje*.«³

Ne vem, kako je sledil in morebiti komentiral »vrnitev« etnologije – ne narodopisja – v *ČZN*: sam časopis je v svoje uredništvo in za sodelavce povabil tudi etnologue, ki so raziskovalno in drugače zaposleni v muzejskih in drugih ustanovah v severovzhodnem delu Slovenije. Zlasti v zadnjem desetletju *ČZN* s tega območja prinaša tudi etnološke razprave in druge prispevke, v večjem številu kakor prej.

² Gl. (še nepopolno) bibliografijo pri F. Kuzmič, *Bibliografija Vilka Novaka*, v. *Kolesar s filozofske* (ur. J. Bogatyj idr.), Ljubljana: FF, 2000 (Županičeva knjižnica; 4) za leta 1923–2000.

³ V. Novak, *Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje*, 272. In res se je tudi po tem še oglasil – s pripombami o Avgustu Pavlu, o slovstveni zgodovini Štefanu Barbariču. (oboje v *ČZN* 1988)

Vsega tega zagotovo ne bi bilo brez pedagoških in znanstvenih naporov profesorja Novaka, njegovih mlajših sodelavcev in naslednikov.¹ Profesorju se je nekje zapisala skrb in nezadovoljstvo, da morda ni vzgojil naslednikov za raziskave ljudske kulture v Prekmurju in Porabju, vendar so se njegove spodbude in mentorstvo razcvetele v sistematičnem študiju, raziskovanju in širši kulturni dejavnosti etnologov, zlasti v Slovenskem Porabju.

Ko ob različnih priložnostih in za različne namene pregledujemo izseke njegovega dela, smo ob pozornejšem branju vedno znova presenečeni, kako je za vsako stopalo, vsak korak in vsako smer postavil primeren kamen: za tiste z dolgimi koraki v svet daljnih in nepoznanih kultur, in za tiste, ki jim je bližje neposredno okolje. Razložil je gradivo in pripravil orodje (tudi bližnjih ved) za raziskovalce, ki želijo osmišljati kulturne podobnosti in tradicijo, in tiste, ki jih vznemirjajo kulturni razločki in procesi kulturnih sprememb. Dovolj razlogov, ki na eni strani narekujejo celovito presojo profesorjevega dela in da na drugi – seveda vsak po svoje – nadaljujemo njegovo delo – z dolžno hvaležnostjo do učitelja in odgovornostjo in kritičnostjo, vrlinama, ki sta vezali njegovo življenje in delo in ju je zapisal v naš spomin nanj.

Ingrid Slavec Gradišnik *

* Dr Ingrid Slavec Gradišnik, docentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, SI · 1000 Ljubljana.

¹ Hiter pregled bibliografije ČZN med letoma 1980 in 2001 je naštel skoraj 50 etnoloških prispevkov.

RAZPRAVE - STUDIES

PREGLED VOJAŠKE ZGODOVINE STAREGA EGIPTA¹

Igor Steiner*

UDK 932:355

STEINER Igor: Pregled vojaške zgodovine starega Egipta. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 261-281, 16 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtor v prispevku prikazuje vire za vojaško zgodovino starega Egipta, organizacijo in strukturo egipčanske vojske, njeno oborožitev, pa tudi glavne poteze in smeri vojaških naktij.

UDC 932:355

STEINER Igor: The military history of ancient Egypt. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 261-281, 16 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

In the paper, the author describes the sources for military history of ancient Egypt, the organisation and structure of the Egyptian military forces, its armaments, as well as the main features in directions of military drives.

Viri za vojaško zgodovino starega Egipta (3100-332 pr. Kr.)

Naj sodobni zgodovinarji še tako radi govorijo, da je vojaška zgodovina (skupaj s politično) ohranila prvenstvo v zgodovinopisju in da je na obrobje potisnila

* Igor Steiner, univerzitetni diplomirani zgodovinar, Osnovna šola Majde Vrhovnik Ljubljana, SI - 1000 Ljubljana.

¹ Članek je sinteza in dopolnitev moje diplome, ki je nastajala v času študija zgodovine pod mentorstvom prof. dr. Janeza Marolta, in se zadevajoč kronologijo opira na delo I. Shawa & P. Nicholsona: *British Museum Dictionary of Ancient Egypt* (British Museum Press, London 1997).

preostale zgodovinske tokove (npr. kulturno, socialno in gospodarsko zgodovino), pa vendarle ostaja neizpodbitno dejstvo, da so monografije vojaških zgodovinarjev (če odmislimo vojaške monografije, ki so vezane na zgodovino 19. in 20. stoletja) zelo redke. To je še posebej občutno pri preučevanju vojaške zgodovine starega Egipta, kjer si lahko zgodovinar pomaga le s „predpotopnimi“ vojaškimi monografijami, ki so čudežno ugledale luč sveta.² Med sodobnejšimi monografijami³, ki so dostopne slovenskemu zgodovinarju, velja omeniti zgolj Shawovo *Egyptian Warfare and Weapons*⁴, ki za razliko od starejših monografij (v sicer zelo strnjeni obliki) prinaša celovito podobo egipčanske vojske. Čeprav knjiga britanskega arheologa Iana Shawa po svoji kratkosti spominja bolj na študentski priročnik kot pa na monografijo (obsega le 72 strani), je vendarle pomemben pripomoček zgodovinarju, ker mu posreduje rezultate najnovejših znanstvenih raziskav. Delno lahko podatke o egipčanski vojski zasledimo v biografijah, posvečenih pomembnejšim faraonom⁵ (opisi vojaških akcij in inovacij, ki so jih v ustroj egipčanske vojske uvajali faraoni oziroma njim podrejeni civilni in vojaški uradniki). V vojaško zgodovino starega Egipta delno posegajo tudi obsežnejša historiografska dela (*Cambridge Ancient History*, *Propyläen Weltgeschichte*, *Fischer Weltgeschichte*...), ki večinoma prinašajo le pregled bolj ali manj pomembnih vojaških pohodov oziroma zunanjepolitičnih akcij egipčanskih faraonov (ozemeljsko širjenje egipčanske države). Isti koncept lahko najdemo tudi pri krajših delih, ki so jih napisali ugledni egiptologi in zgodovinarji (William Flinders Petrie, Ernest A. Wallis Budge, John Gardner Wilkinson, Cyril Aldred, J.E. Manchip White, Vsevolod Igorjevič Avdijev...). Nič manj skope kot historiografska dela niso razprave, ki jih strokovnjaki objavljajo v znanstvenih revijah kot so *Annales du Service des Antiquités de l'Egypt*, *Journal of Near Eastern Studies*, *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung*, *Cambridge Archaeological Journal*, *Journal of The American Research Centre in Egypt* itd. Njihova pozornost je posvečena zlasti pomembnejšim bitkam (Kadeš, Megido, bitka v Nilovi delti...)⁶,

² W. Helck, *Der Einfluß der Militärführer in der 18. Agyptischen Dynastie*, Leipzig 1939; Y. Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands*, London 1963; A. R. Schulmann, *Military Rank, Title and Organization in the Egyptian New Kingdom*, Berlin 1964; W. B. Emery, H. S. Smith, A. Millard, *The Fortress of Buhen: The Archaeological Report*, Egypt Exploration Society, Hutchinson 1979; A. J. Spalinger, *Aspects of the Military Documents of the Ancient Egyptians*, New Haven 1982 itd.

³ M. Healy, *Armies Of The Pharaohs (New Kingdom Egypt)*, 2000; D. Nardo, *Ancient Egypt (History Of Weapons and Warfare)*, 2002; D. B. Redford, *The Northern Wars of Thutmose III: The Foundations of the Egyptian Empire in Asia, Culture and History of the Ancient Near East*, Vol. 16, 2003

⁴ I. Shaw, *Egyptian Warfare And Weapons* (dalje Shaw, EWW), Aylesbury 1991

⁵ C. Vandersleyen, *Les guerres d'Amosis, fondateur de la XVIIe dynastie*, Brussels 1971; P. Vanderberg, *Nofretete, Echnaton und ihre Zeit*, Bern und München 1976; P. Vanderberg, *Ramzes Veliki* (dalje Vanderberg, RV), Ljubljana 1978; K. Kitchen, *Pharaoh triumphant: The life and times of Ramses II*, Warminster 1982; A. Tulhoff, *Thutmose III.*, München 1984; B.M. Bryan, *The reign of Thutmose IV*, Baltimore and London 1992; J. A. Tyldesley, *Ramesses, Egypt's Greatest Pharaoh*, 2001; Peter A. Clayton, *Chronicle of the pharaohs*, New York 2001

⁶ J. H. Breasted, *The Battle of Kadesh, A Study in the Earliest Known Military Strategy*, Chicago 1903; R. Stadelmann, *Die Abwehr des Seavölker unter Ramzes III.*, Saeculum, 19, ? 1968; A. J. Spalinger, *Some Notes on the Battle of Megiddo and Reflections on Egyptian Military Writing*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*, Num. 30, Kairo 1974; B. Ockinga, *On the Interpretation of the Kadesh Record*, *Chronique d'Egypte*, 62, 1987; Antonio Santosuosso, *Kadesh Revisited: Reconstructing the Battle Between the Egyptians and the Hittites*, *Journal of Military History*, Vol. 60, 1996 itd.

obrambnim sistemom, trdnjavam in oborožitvi Egipčanov⁷. Tako ostajajo vojaška taktika, vojaška strategija, način bojevanja, vojaški kodeks in življenje vojakov na obrobju znanstvenih raziskav. Nič bolj kot ozko zasnovan predmet raziskav ni moteče dejstvo, da je večina razprav vezanih na vojaško zgodovino starega Egipta zastarelih in da so razprave sodobnih arheologov, egiptologov in zgodovinarjev prava redkost. Upravičeno bi lahko rekli, da je vse kar imamo napisanega o vojaški zgodovini starega Egipta ena velika revščina. Delno je to dejstvo treba pripisati majhnemu zanimanju za vojaško zgodovino, nepoznavanju oziroma slabemu poznavanju virov za vojaško zgodovino starega Egipta, njihovi nepopolnosti oziroma slabi ohranjenosti (za obdobje hiksouske vladavine v Egiptu (1650-1550 pr. Kr.) je ohranjenih zelo malo historiografskih virov, kar je treba pripisati dejstvu, da so Egipčani, katerih nacionalni ponos je bil zaradi tuje vladavine prizadet, uničili skoraj vse, kar je pričalo o zavojevalcu) in pomanjkanju klasičnih pisnih virov (historiografij antičnih avtorjev!). To pa nikakor ne pomeni, da bi bilo virov za vojaško zgodovino starega Egipta malo, ravno nasprotno. Po svoji raznovrstnosti in pestrosti jih lahko razdelimo v naslednje velike skupine:

- historiografije antičnih avtorjev
- papirološki viri
- epigrafski viri
- korespondenca
- materialni viri
- slikovne in reliefne upodobitve

Med historiografiji sta pomembna zlasti Grka Herodot iz Halikarnasa (ok. 484-424 pr. Kr.) in Diodor Sicilski iz Agirija (1. stol. pr. Kr.), ki s kopico podatkov odkrivata tančico preteklosti. Herodotove *Histories apodeksis*, bolj znane kot *Historiai*, v drugi knjigi, posvečeni muzi *Euterpe*, slikajo podobo egipčanske vojske skozi njeno strukturo, njene vojaške pohode, razporeditev garnizij, oskrbo s hrano, faraonove nagrade (podelitev zemljišč veteranom) itd. Čeprav je večina podatkov vezana na poznno obdobje (747-332 pr. Kr.), ko je morala šibka egipčanska vojska voditi defenzivno politiko, in je Herodot pogostokrat nezanesljiv (napačna časovna periodizacija, mešanje mita in resničnosti), niso *Historiai* za razumevanje vojaške zgodovine nič manj pomembne kot ostala historiografska dela. Na podoben način kot Herodot predstavlja faraonovo vojsko Diodor Sicilski, ki v delu *Bibliothēke historikē* posega v oborožitev, življenje vojakov (uporaba fizične kazni), strukturo in velikost egipčanske vojske. Delo časovno zajema tako najstarejša obdobja (3. tisočletje pr. Kr.) kot pisateljevo sodobnost.

Zelo verjetno bi Herodotu in Diodorju Sicilskemu lahko ob bok postavili Egipčana Maneta iz Sebenita (3. stol. pr. Kr.), če se *Aigyptiaka hypomnemata* ne bi le fragmentarno ohranila. Rekonstrukcija te bazira na delih poznejših historiografov, ki so Manetovo delo uporabljali kot predlogo za pisanje lastnih historiografij (Jožef Flavij (spis *Contra Apionem*), Sekst Julij Afričan (*Chronologia*), Evzebij (*Chroniká*) in Georgios Synkellos (*Ekhlogh Cronografia*V))⁸. Za vojaško zgodovino

⁷ O. Faulkner, *Egyptian Seagoing Ships*, JEA, 26, London 1940; A. W. Lawrence, *Ancient Egyptian Fortifications*, Journal of Egyptian Archaeology (dalje JEA), 51, London 1965; R.; A. R. Schulman, *Chariots, Chariotry and the Hyksos*, Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquities, 10, London 1980; S. Quirke, *Frontier or Border? The Northeast Delta in Middle Kingdom Texts*, The Archaeology, Geography and History of the Delta, Oxford 1989; S. Vinson, *Egyptian Boats and Ships, Princes, Rishborough* 1994;

⁸ Mišljeni so krščanski zgodovinarji Sekst Julij Afričan (3. stol.), Evzebij iz Cezareje (260-340) in Georgij Sinkel (9 stol.).

so pomembni Manetovi opisi *hiksouske vladavine* (1650-1550 pr. Kr.), prestolnice Avaris in vojaških akcij faraonov 18. dinastije (1550-1295 pr. Kr.). Poleg teh je ohranjen le še kronološki pregled egipčanskih vlad-arjev, v katerem lahko občasno zasledimo kronološke in nominalne napake. V nasprotju z Manetovo historiografijo, pa so odlično ohranjene *Antiquitates Judaicae*, katerih avtor je judovski zgodovinar Jožef Flavij iz Jeruzalema (37-100). V njih najdemo podatke o vojaških posegih Egipta v prednjeazijski (palestinsko-sirski!) prostor, strukturi in velikosti egipčanske armade in nubijskih vpadih na egipčansko ozemlje. Flavijevo delo, v katerem se kaže avtorjev religiozni, politični in večkrat tudi pristranski odnos do zgodovine, povzema egipčansko zgodovino od začetka 2. do konca 1. tisočletja pr. Kr. Naj je historiografij še tako malo in so še tako skope ali slabo ohranjene, jih vendarle ne smemo zanemariti, ker je vsak podatek, naj bo še tako neznaten, vitalnega pomena za razumevanje vojaške zgodovine starega Egipta.

Iz geografskega vidika sta za vojaško zgodovino Egipta zelo pomembna logograf Hekatej iz Mileta (6. stol. pr. Kr.) in geograf Strabon iz Amazeja (64 pr. Kr.-19 po Kr.), katerih dela so fragmentarno ohranjena. Prvi je geografske danosti Egipta (tako pa tudi geografske in politične meje države) opisal v potopisu *Gesperioidos*, drugi pa v delu *Geographika*. Medtem ko Hekatej prinaša podatke iz starejše zgodovine Egipta, pa Strabon svojo pozornost pretežno posveča *Ptolomajeem* (323-31 pr. Kr.).

Bolj številčneje ohranjeni kot historiografije so papirusni zvitki, ki se nahajajo v muzejih po vsem svetu (London, Kairo, Berlin, New York, Louvre...). Njihovo število se zelo verjetno giblje med več 1000 in več 10.000 primerki, kar je glede na naravne in človeške dejavnike⁹, ki so uničili veliko število primerkov pravi čudež. Čeprav je ohranjeno veliko papirusnih zvitkov, se le redki izmed njih nanašajo na vojaško in politično zgodovino Egipta. Mednje sodijo *Papyrus Harris*, *Papyrus Amherst*, *Papyri Sallier* in *Papyri Anastazi*, ki poročajo o zgodovini novega kraljestva (1550-1069). *Papyrus Harris* posega v obdobje Ramzesa III. (opis egipčanske zmage nad Libijci (začetek 12. stol. pr. Kr.)), *Papyrus Amherst* pa v čas 20. dinastije (1186-1069 pr. Kr.), ko je moč Ramzesidov začela že znatno upadati. *Papyri Sallier* in *Papyri Anastazi* so vrsta dokumentov, ki razkrivajo zgodovino 18. in 19. dinastije (čas od 1550 do 1186 pr. Kr.). Prvi hranijo pesnitev o bitki pri Kadešn (okoli 1274 pr. Kr.), drugi pa opise vojaškega življenja (npr. *Papyrus Anastazi III*). Na podlagi omenjenih primerov lahko analiziramo strukturo, organizacijo in način bojevanja egipčanske vojske. Posebno skupino papiroloških virov predstavljajo depeše iz Semne (nekoč egipčanska trdnjava v Nubiji južno od 2. Nilovega katarakta), nastale za časa *srednjega kraljestva* (2055-1650 pr. Kr.), katere so egipčanske patrulje pošiljale trdnjavskim poveljnikom. Čeprav je število ohranjenih depeš majhno, pa je njihova vrednost toliko večja, ker sta iz njih razvidna dva ključna elementa, ki sta zagotavljala varnost egipčanskih posesti: razvejan sistem vojaško-policijskih patrulj in delovanje egipčanske obveščevalne službe.

Bolj zgovorni kot papirusni zvitki so številni napisi, ki jih zasledimo v svetiščih in grobnicah faraonov, nomarhov, plemiških družin in vojaških poveljnikov. Razkrivajo nam potek posameznih vojaških pohodov, velikost vojaških enot, sestavo egipčanske vojske, velikost vojnega plena, kariero posameznih vojaških poveljnikov (npr. *Ahmozeja iz Nekhabita* (18. dinastija), *Wenija* (6. dinastija)),

⁹ Največja tragedija za Egipt je uničenje aleksandrijske knjižnice, ki je po ocenah strokovnjakov hranila cca 700.000 papirusnih zvitkov.

status posameznikov v vojski (čin), velikost kraljevih nagrad itd. V veliki meri so v obliki napisov zapisani tudi državni anali, ki podrobno opisujejo dejanja posameznih egipčanskih faraonov. Za starejše obdobje je zelo pomemben *Palerm-ski kamen* (ostanek bazaltne stele), ki kronološko zajema čas od preddinastičnega obdobja (sredina 4. tisočletja pr. Kr.) do kraljev 5. dinastije (2494-2345 pr. Kr.), za novo kraljestvo (1550-1069 pr. Kr.) pa *Dvorana analov* v Karnaku, ki beleži čas 18., 19. in 20. dinastije (npr. *Anali Tutmozisa III. (1479-1425 pr. Kr.)*). Za vojaško zgodovino starega Egipta niso nič manj pomembni *anali hetitskega kraljestva* (zapisani v klinopisni obliki), ki so bili odkriti Bogazköyu (nekoč hetitska prestolnica Hattuša) in opisujejo vojaško-politično dogajanje v Prednji Aziji v 13. stol. pr. Kr. (konfrontacija Egipta in hetitske države v sirsko-palestinskem prostoru, vzpon Asirije v Mezopotamiji...).

Korespondenca, ki je velikokrat komunikacijsko sredstvo osebne narave, je igrala zelo pomembno vlogo v zunanjepolitičnih in vojaških prizadevanjih Egipta v Prednji Aziji. Slednje dokazujeta tako Amarnska korespondenca kot korespondenca prednjeazijskih političnih velesil (npr. hetitske države, Babilona, Asirije) in sirsko-palestinskih knezov. Prva, ki je ime dobila po nahajališču pri *Tell el Amarni* (antični *Akhetaten*), posreduje podatke o razmerah v palestinsko-sirskem prostoru in diplomaciji Egipta v 14. stoletju pr. Kr., druga, odkrita v *Ugaritu*, *Bogazkövu*, *Ninivah* in *Perzepolisu*, pa podatke o vojaško-političnih konfrontacijah med Egiptom in prednjeazijskimi velesilami v *novem kraljestvu* (1550-1069 pr. Kr.) in *pozmem obdobju* (747-332 pr. Kr.). Obe korespondenci sta pisani v klinopisu in akadskem jeziku, ki je bil *lingua francae* starega Vzhoda.

Po množičnosti, kvaliteti in primarni vrednosti so najpomembnejši viri za vojaško zgodovino starega Egipta materialni viri, ki pokrivajo tako orožje kot obrambne sisteme egipčanske vojske. Izmed *orožja* velja omeniti zlasti meče, bodala, paradne in bojne sekire, ki so jih arheologi odkrili v plemiških in kraljevih grobnicah v Zg. in Sp. Egiptu (npr. v grobnici tebanskega faraona Ahmozeja I. (1550-1525 pr. Kr.)). Egipčansko oborožitev razkriva tudi *vrsta lesenih modelov. Modela nubijskih najemnikov in egipčanskih vojakov*, odkrita v grobnici asyutskega nomarha Mesehtija (11. dinastija (2055-1985 pr. Kr.)), nazorno pričata o uporabi loka, pušice, sulice in ščita, *model sončne barke*, odkrit v grobnici faraona Kufuja (2589-2566 pr. Kr.)¹⁰, pa kaže zunanjo podobo egipčanskih (transportnih) ladij. Zelo zanimive so fragmentarno ohranjene *stele*, ki v obliki reliefov, slikovne upodobitve ali napisa posredujejo veliko raznovrstnih podatkov. Za vojaško zgodovino so pomembne zlasti *spominske, pogrebne, zmagovite in mejne stele*. Prve prinašajo podatke o vojaških pohodih egipčanskih faraonov (npr. *Izraelška stela* (vojaške akcije Merenptaha (1213-1203 pr. Kr.) v Prednji Aziji)), druge podajajo kronološki pregled njihovih dejanj (npr. *Abidoške stele faraonov 1. in 2. dinastije* (3. tisočletje pr. Kr.)), tretje slavijo njihovo zmago nad sovražniki (npr. *zmagovita stela nubijskega kralja Pija* (747-716 pr. Kr.)), četrte pa označujejo meje njihovih kraljestev (npr. *mejna stela Tutmozisa III. pri Gebel Barkalu*). Kako je bilo varovano egipčansko ozemlje je razvidno iz *materialnih ostankov egipčanskih, prednjeazijskih in nubijskih trdnjav in garnizij* (npr. Buhena v Nubiji, Megida v Palestini, Pelusija v vzhodni Nilovi delti). S pomočjo njih lahko rekonstruiramo namembnost, velikost, zunanji izgled in pomen posameznih vojaških postojank, ki so varovale egipčansko ozemlje. Na koncu je po-trebno omeniti še *kozmetične, eeremonialne in pisarske palete*, ki izvirajo iz *preddinastičnega in poznodinastičnega obdobja* (prehod iz 4. v 3. tisočletje pr. Kr.), in *kipe*, ki faraone upodabljajo

¹⁰ Kufu je bolj znan pod grškim imenom Keops.

kot bojvnike in razkrivajo orožje, ki je spadalo med „regalije”. S palet (npr. *Narmerjeva paleta*) je razvidno, da je mednje spadal bojni kij, s kipov (npr. kip Ramzesa II. (1279-1213 pr. Kr.)) pa da je mednje spadala čelada (*hepreš-modra krona*). Razen navedenih materialnih virov, ki so najpomembnejši dokaz za vojaško zgodovino starega Egipta, obstaja še vrsta drugih materialnih virov, ki pa so bolj maloštevilni ali slabo ohranjeni (ostanki polomljenih koles bojnih vozov, lesorezi iz grobnic egipčanskih faraonov, nakadska lončenina...).

Zelo pestri in zanimivi so številni reliefi in slikovne upodobitve, katere srečamo tako na zidovih posmrtnih templjev in grobnic kot na stelah in lončenini. Seznanjajo nas z načinom bojevanja (npr. prizori obleganja azijske trdnjave v *Anonovem templju v Karnaku* (19. dinastija)), egipčansko oborožitvijo (npr. prikaz gradnje egipčanskih ladij v *grobnici uradnika Tiya v Saqqari* (5. dinastija)), potekom pomembnejših bitk (npr. upodobitev bitke pri Kadešu v templju Ramzesa II. pri Abydosu), velikostjo vojnega plena in usodo pomembnejših vojnih ujetnikov (številni prikazi justifikacije). Podobno, če že ne enako, prikazujejo vojskovanje *reliefne in slikovne upodobitve* v grobnicah in palačah prednjeazijskih velesil (Asirija, Babilon, Perzija...), ki po svojem pomenu in kvaliteti nikakor ne zaostajajo za egipčanskimi. Na podlagi teh lahko spremljamo egipčansko vojaško zgodovino v *novem kraljestvu in poznem obdobju* (npr. upodobitev asirskega obleganja egipčanskega mesta v Assurbanipalovi palači v Ninivali).

Če upoštevamo navedene vire in jim dodamo še vrsto drugih (mirovne pogodbe, ustno izročilo (miti in legende), religiozne predstave, epiko...), začne pred nas stopati živahna podoba vojaške zgodovine starega Egipta. Poznavanje slednje ne omogoča le razumevanje nastanka posameznih antičnih držav in imperijev, ampak tudi nastanka določene družbene strukture in z njo povezanih dejavnikov kot so religija, kultura, umetnost, trgovina in gradbeništvo. Naj se slednje sliši še tako neverjetno, je vendarle res. Če ne bi bilo potrebe po varnosti pred zunanjim napadalcem (človekom ali živaljo), se arhitektura civilizacij starega Vzhoda ne bi začela z velikimi mesti, ki so bila obdana z več metrov visokim in debelim obzidjem, kasneje pa še dodatno utrjena z masovnimi mestnimi vrati, oglednimi stolpi in obrambnimi braniki. Z obrambo pred zunanjim napadalcem in utrjevanjem zasedenega ozemlja (kot sestavnega dela imperija) je bil nadalje povezan nastanek vojaških postojank (v kontekstu s temi pa tudi trgovskih postojank) in obrambnih sistemov. Če Zg. Egipt ne bi vojaško porazil Sp. Egipta, ne bi bilo mita o Horusu-bojvniku, ki je premagal Seta. Če ne bi bilo pomembnih vojaških dosežkov, ne bilo potreb umetnikov, da na faraonov ukaz ali željo uglednih posameznikov upodobijo številne vojne prizore v svetiščih in grobnicah. Preučevanje vojaške zgodovine torej ni niti izguba časa niti odvečno dejanje, ampak nuja. Da bi bilo to čim bolj kvalitetno in sistematizirano, pa je treba poskrbeti za strokovnjake, saj že star pregovor pravi, da se brez muje še čevelj ne obuže.

Glavne poteze in smeri vojaških akcij

Združitev dveh neodvisnih kraljestev v enotno egipčansko državo (ok. 3100 pr. Kr.) je bila končni rezultat vojne, ki je zaradi *političnih* (pretenzija po tujih ozemljih), *verskih* (nasprotja med verniki Seta in Horusa) in *agrarnih vzrokov* (želja po uvedbi enotnega namakalnega sistema) izbruhnila med obema kraljestvoma. Rojstvo Egipta, ki je končno dobil naravne meje (Arabsko puščavo na vzhodu, Sredozemsko morje na severu, Libijsko puščavo na zahodu in 1. Nilovo brzico na jugu), je bilo vojaško dejanje, ki je na Egiptu pustilo neizbrisen pečat. Božanski faraoni, ki so podedovali nasilno dediščino svojih prednikov, se niso obotavljali potegniti meč in egipčansko vojsko popeljati v nove vojaške pohode. Z

vojaškega vidika so za zgodovino Egipta pomembna zlasti *kraljestva* (*staro, srednje in novo*), ko je Egipt osvojil velika ozemlja v Nubiji, Libiji in Prednji Aziji, in delno *pozno obdobje*, ko je prednjeazijskim silam nudil zagrizen odpor, medtem ko je v *umesnih obdobjih* (*prvem, drugem in tretjem*) odigral nepomembno vlogo in večkrat razpadel na dva prvotna dela (Spodnji in Zgornji Egipt).

Zunanjo ekspanzijo *Tinidov* (3100-2686 pr. Kr.) in faraonov *starega kraljestva* (2686-2181 pr. Kr.) je diktirala *potreba po kovinah* (bazalt, porfir, serpentin, baker), *gradbenem materialu* (kamen, granit, apnenec...) in *trgovini* (slonova kost, ebenovina, cedrov les, eterična olja). Pridobivanje ozemelj je potekalo v obliki raziskovalnih in trgovskih ekspedicij, ki so v spremstvu oboroženih oddelkov odhajale v Nubijo in Prednjo Azijo (Sinajski polotok in Biblos). Navezava trgovskih stikov in izkoriščanje rudnih bogastev kažeta, da ekspedicije niso imele *značaj osvajanja* (sinajske in nubijske trdnjave so nastale šele v *srednjem kraljestvu*), ampak *ropanja oz. ekonomskega izčrpavanja* sosednjih ozemelj. Roparski vpadi na palestinsko ozemlje, katerih namen sta bila pridobiti delavno silo in bogat plen, so bili značilnost zgodnejših obdobj egipčanske zgodovine. Osvajalnega značaja niso imele niti kazenske ekspedicije, ki so morale zlomiti odpor lokalnega prebivalstva in kaznovati oziroma zaustaviti napade le teh na egipčanske ekspedicije. Z zasedbo *Wawata* (ozemlja med 1. in 2. Nilovim kataraktom) v Nubiji in vzpostavitev ohlapnega nadzora nad *Sinajskim polotokom* sta bili *začrtani glavni smeri egipčanske ekspanzije*: na severovzhod in na jug. Libija je ostala obrobno področje, kamor so potekale občasne kazenske ekspedicije.

Srednje kraljestvo (2055-1650 pr. Kr.) je v ekspanzionističnem smislu pomenilo prehod od *ropanja k načrtnemu osvajanju*. Povzročila ga je 12. dinastija (1985-1795 pr. Kr.), ki je bila trdno odločena *okrepiti oblast nad zasedenimi ozemlji*, ki so bila bogata z rudnimi bogastvi¹¹, in *znatno povečati obseg egipčanske trgovine*. Vojaški oddelki, ki so bili sestavni del ekspedicij ali pa so operirali samostojno, so začeli postopno osvajati Nubijo in Sinajski polotok. V Nubiji se je Wawatu pridružil *severni Kuš* (ozemlje med 2. in 3. Nilovim kataraktom)¹², v Prednji Aziji pa Sinajskemu polotoku *trdujava Sihem* (Palestina) in *ozek obalen pas do južne Sirije*, vzdolž katerega je tekla pomembna trgovska kopenska povezava (*Horusova pot*). Osvajalen značaj vojaških akcij je lepo viden v gradnji nubijskih¹³ in sinajskih trdnjav, ki so utrdile egipčansko oblast na zasedenih ozemljih in jih zavarovale pred večjimi napadi. Obseg ekspanzionističnih načrtov je dobro razviden tudi v številnih trgovskih ekspedicijah, ki so po morski poti krenile v *Punt*¹⁴, in vzpostavitvi nadzora nad libijskimi oazami, preko katerih so potovale trgovske karavane v Libijo oz. Nubijo. Hkrati z osvajalnimi pohodi so se pojavljali roparski napadi na palestinska mesta in libijske vasi, ki sta jih sprožila tako želja po plenu in sužnjih kot načrtno „redčenje“ lokalne populacije (kot preventivni ukrep pred morebitnimi napadi na egipčanske postojanke). Imeli so genociden značaj. Naj so bili še tako učinkoviti, so le začeli izgubljati na pomenu in se umikati pravim osvajalnim pohodom.

Rojstvo načrtne osvajalne politike, ki je zaznamovala *ново kraljestvo* (1550-1069 pr. Kr.), je bilo plod večletne *hiksouske okupacije* (1650-1550 pr. Kr.), ki je

¹¹ V Nubijo sta faraone vabila zlato in diorit, na Sinajski polotok pa baker in turkiz.

¹² Kuš je bilo ozemlje med 2. in 4. Nilovim kataraktom.

¹³ Mejo egipčanskih posesti sta v Nubiji označevali trdnjavi Kumma in Semna, ki sta bili postavljeni na polovici poti med 2. in 3. Nilovim kataraktom.

¹⁴ Zadnje znanstvene raziskave kažejo, da je treba Punt geografsko iskati na področju južnega Sudana ali Etiopija (Eritreja) in ne na področju Somalije kot je to veljalo do nedavnega.

pustila občutek ogroženosti s strani prednjeazijskih velesil, in *ekonomsko-političnih pretenzij* po sosednjih ozemljih, ki so jih imeli egipčanski faraoni. Iz ekonomskega stališča so za Egipt postale zanimive Fenicija, Palestina in Sirija, kamor so vodile pomembne trgovske poti iz Male Azije, Cipra, Mezopotamije, Arabskega polotoka in Krete in se je zlivala neizmerna količina blaga¹⁵. Kdor je nadzoroval omenjeni prostor (i.e. najbogatejši del Prednje Azije), je nadzoroval vso trgovino starega Vzhoda in bil najbogatejši vladar celotnega prostora. Poleg ekonomskih interesov so egipčansko ekspanzijo v Prednjo Azijo narekovali še politični interesi. Vezani so bili na občutek ogroženosti s strani prednjeazijskih velesil in na željo, da bi Egipt zasedel prehodni palestinsko-sirski prostor¹⁶ še predno bi se te na njem utrdile. Za razliko od Prednje Azije so bili ekspanzionistični posegi v Libijo, Nubijo in Punt zgolj ekonomske narave (trgovina in rudna bogastva), ker na jugu ni bilo politične sile, ki bi za Egipt predstavljala resno nevarnost. Z izjemo Libije, Nubije in Punte osvajanje ni več potekalo v obliki ekspedicij, ampak *organiziranih vojaških oddelkov*, ki so prodirali na nasprotnikovo ozemlje. Z energičnimi vojaškimi posegi so faraoni ustvarili *imperij*, ki je segal od *Evfrata* na severovzhodu (severna Sirija) do *Gebel Barkala* na jugu (bližina 4. Nilovega katarakta)¹⁷, se zajedal globoko v *Libijo* na zahodu (oaze)¹⁸ in bil zavarovan z vrsto trdnjav in garnizij. Znotraj njega je sodil še Punt. Realno oblast nad omenjenim ozemljem je Egipt (s krajšimi časovnimi premori) ohranil vse do Ramzesa II. (1279-1213 pr. Kr.), ko je južna Sirija postala vzhodna meja egipčanskega imperija, nakar je njegova oblast začela naglo pešati (vdori li-bijskih in pomorskih ljudstev, nemoč zadnjih Ramzesidov...).

Vojaška inferiornost Egipta, ki se je pokazala v asirsko-egipčanski bitki pri Elteki (701 pr. Kr.), je faraone *poznega obdobja (776-332 pr. Kr.)* spodbudila k izoblikovanju *defenzivne politike*, katere glavni namen je bil prednjeazijske velesile zadržati zunaj egipčanskih meja. Uresničevanje tega je baziralo na vojaško-političnih akcijah v Prednji Aziji (na palestinsko-sirskem ozemlju), katerih namen je bil vzpostavitev političnega vpliva na omenjenem ozemlju in izoblikovanje egipčanske vojaškoekonomske baze v Prednji Aziji (*vojaško-politične koalicije in sklenitev trgovskih pogodb*). Palestinsko-sirsko ozemlje je postalo predstraža Egipta. Del defenzivne politike je pomenilo *prenašanje lastnih vojaških kontingentov na sovražnikov teritorij* (v bližino Evfrata oziroma na palestinsko-sirsko ozemlje, ko je bilo to okupirano s strani prednjeazijskih velesil) in *utrjevanje obrambnih postojank* v Nilovi delti in na Sinajskem polotoku. Prednja Azija je postala glavno bojišče. Na jugu in zahodu egipčanski državi ni grozila večja nevarnost, ker je moč Nubijcev že opešala, Libijci pa so v Egipt prihajali pretežno kot najemniki in ne več kot roparji. Uspeh Egipta je prišel do izraza zlasti v izigravanju prednjeazijskih velesil (sklepanje koalicij s šibkejšimi državami zoper močnejše (npr. z Asirijo v času babilonskega vzpona)), uspešnih pomorskih akcijah (npr. zasedba *Fenicije* in *Cipra* sredi 6. stol. pr. Kr.) in odbitih invazijah prednjeazijskih

¹⁵ Fenicija, ki je bila trgovski posrednik med Mezopotamijo, Malo Azijo, vzhodnim Sredozemljem in Egiptom, je razpolagala s cedrovino, ciprskim bakrom, lapis lazuli, eteričnimi olji, živalskimi kožami, poljedelskimi pridelki, začimbami, tkaninami, kretske keramiko, škrlatom in drugim blagom.

¹⁶ Palestinsko-sirsko ozemlje je bilo edina kopenska povezava med Mezopotamijo in Egiptom.

¹⁷ Skalni napisi Tutmozisa I. in Tutmozisa III. pri Kurgusu, ki je bil znan po velikih nahajališčih zlata, kažejo na to, da je vpliv Egipta segal preko njegovih konsolidiranih meja vse do 5. Nilovega katarakta.

¹⁸ Mejo egipčanskega vpliva v Libiji so predstavljale oaze Bahariya, Farafra in Dakhla.

velesil (npr. Babilona 601 pr. Kr.). Kadar je Egipt klonil pred močnejšim nasprotnikom in je moral priznati njegovo oblast, se je oklenil *politike izčrpavanja okupacijskih sil*, ki je temeljila na spontanah uporih lokalnega prebivalstva. Največji uspeh je imel *Amyrtejev upor* (414-404 pr. Kr.), ki je Egipt za skoraj 60 let (404-343 pr. Kr.)¹⁹ iztrgal iz rok perzijske oblasti. Če izvzamemo kratka obdobja *asirske in perzijske okupacije*, potem lahko zapišemo, da je Egipt z defenzivno zunanjo politiko ohranil relativno svobodo vse do leta 343 pr. Kr., ko je postal in ostal permanentna last tujecev. Značaj egipčanske vojaške politike se je skozi stoletja spreminjal, obstoj Egipta kot neodvisne politične sile pa ohranjal skoraj 3000 let.

Organizacija in struktura egipčanske armade

Staro dejstvo, da je na bojišču uspešna le dobro izurjena in dobro organizirana armada, so poznali že faraoni, ki so iz stoletja v stoletje spreminjali in izpopolnjevali *organizacijo* svoje vojske. Njene začetke lahko kljub skepsi posameznih arheologov in zgodovinarjev²⁰ zasledimo že v *starem kraljestvu*, kar nazorno priča vrsta nagrobnih napisov. Z njih je dobro razvidno, da je v egipčanski vojski obstajala neka ohlapna *hierarhija*, kar v primeru da slednja ne bi bila organizirana ne bi bilo mogoče. V grobnici Sabnija, elefantinskega nomarha (6. dinastija (2345-2181 pr. Kr.)), najdemo zapisano pričujočo intitulacijo: „Grof, lastnik kraljevega pečata, edini spremljevalec, nadzornik izvidnikov, zaupnik skrivnosti južnih vrat, Sabni.”²¹ *Nadzornik izvidnikov*, edini vojaški naslov (oziroma čin), ki je zapišan v intitulaciji, natančno opredeljuje status Sabnija v egipčanski vojski. Sabni pripada oficirskemu kadru, za katerega je veljalo, da se je od navadnih vojakov in rekrutov, imenovanih *neferu*, ločil ravno po zvenečih vojaških naslovih. Iz intitulacije je dobro razvidna tesna vez med vojaško in civilno funkcijo (*edini spremljevalec* (eden izmed najvišjih dvornih naslovov), *lastnik kraljevega pečata*, *zaupnik skrivnosti južnih vrat* (zaupano mu je bilo varovanje južne meje)), kar lahko pomeni le eno: prvi vojaški poveljniki so izhajali iz vrst civilistov. Ne le da so posamezniki združevali vojaške in civilne funkcije, ampak so opravljali tudi več vojaških funkcij hkrati. Visoki uradnik Haem-Tenent (5. dinastija (2494-2345 pr. Kr.)) je bil tako „*načelnik vseh kraljevih ukazov, vojaški načelnik, načelnik oddelkov, načelnik dveh vojnih brodovij in načelnik vojaške vzgoje*.”²²

Čeprav natančno ne vemo, kako so si vojaški nazivi hierarhično sledili, pa nosilci najvišjih vojaških funkcij niso sporni. Faraon, ki so ga egipčanski umetniki prikazovali kot sfingo, ki tepta sovražnike, ali kot svetega bika, ki z rogovi podira obzidje sovražnikovih utrd, je bil *vrhovni poveljnik* egipčanske vojske. V vrh vojaške hierarhije sta sodila še „*načelnik vojske*”, poveljnik vseh oboroženih sil v deželi (velikokrat član kraljeve družine (princ Rahotep iz 3. dinastije (2686-2181 pr. Kr.)), in „*načelnik hiše orožja*”, nekakšen *obrambni minister* (izhajal je iz kraljeve družine oz. visokega plemstva), ki sta bila neposredno podrejena faraonu. Zanimarjiva ni bila niti vloga *vezirja*, najvišjega dvornega dostojanstvenika, ki je moral na faraonov ukaz izvesti *vojaški nabor*. Pri tem se je oprl na no-

¹⁹ Egiptu so znova zavladali egipčanski faraoni (28., 29. in 30. dinastija).

²⁰ J.E. Manchip White, *Ancient Egypt*, New York 1970, str. 224; Shaw, EWW, str. 24

²¹ Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Autobiographies Chiefly of the Middle Kingdom* (dalje Lichtheim, AEA), Freiburg 1988, str. 17

²² Vsevolod Igorjevič Avdijev, *Zgodovina starega Vzhoda*, Ljubljana 1964, str. 185

marhe, pokrajinske upravitelje, ki so bili zavezani, da faraonu iz vsake nome zagotovijo natanko določeno število nabornikov (od 500 do 1000).²³ Če je bilo teh premalo, so Egipčani manjkajoča mesta zapolnili z *najemniki*. V prvi vrsti so to bili vojni ujetniki, katere je faraon vključil v svojo armado. Pri tem so prišli v poštev tisti vojni ujetniki, ki so pripadali bojevitim ljudstvom (npr. nubijski *Medjay*)²⁴ in so se na bojnem polju še posebej izkazali. Obstoj nabornega sistema, ki je bil vezan na potrebe države (trgovske in raziskovalne ekspedicije, kazenske ekspedicije, vojaški pohodi...), je dodaten dokaz, da je v egipčanski vojski že v starem kraljestvu obstajala neka organizacija. Centralizirana egipčanska država je poznala celo *obrambno ministrstvo* („hišo orožja“), ki je skrbelo za vse pomembnejše vojaške zadeve (vojno gospodarstvo, logistiko...).

Kakšen je bil *strukturalen aspekt* egipčanske vojske? Skozi hierarhično lestvico je razvidno, da se je delila na *capite et membris*, skozi prizmo usposobljenosti vojaških enot pa na *nabornike* in *veterane*. Prvi so sestavljali jedro egipčanske vojske že od samega začetka egipčanske države, drugi pa šele proti koncu starega kraljestva, ko je začel nastajati *profesionalni vojaški kader*. Slednji fenomen lahko zasledimo tudi v nastajanju novih vojaških naslovov (*poveljnik straže*, *načelnik lokostrelcev*...), ki so za razliko od starejših dosti bolj natančno opredeljevali posameznikov status v vojski. V grobnici siutskega nomarha Khetija I. (9. in 10. dinastija (2160-2025) pr. Kr.)²⁵ najdemo lep primer poimenovanja posameznih kopenskih enot glede na njihovo orožje (npr. četa sulicarjev). Podobno strukturalno delitev kot kopenska vojska je poznala egipčanska mornarica, ki se je delila na *rečno* (Nil) in *pomorsko ladjeve* (Sredozemlje, Rdeče morje). Edina izpričana enota egipčanske vojske starega kraljestva je *bataljon* (izraz s katerim so se označevale posamezne egipčanske enote), vendar nam njegova velikost ni znana.²⁶

Vojska *srednjega kraljestva* je doživela nekaj sprememb. Najvišje vojaške funkcije so ostajale pretežno v rokah istih oseb, inštitucija *kraljeve osebne garde*, ki je bila izum starega kraljestva²⁷, pa se je dokončno uveljavila. Kraljevi telesni stražarji so bili sprva domačini, kasneje pa na ukaz faraonov tujci. Ali je na spremembo vplival uspehi atentat na *faraona Amenemhata I.* (1955 pr. Kr.)²⁸ ali ne, lahko le ugibamo. Novost v srednjem kraljestvu je predstavljala *stalna egipčanska armada*, katere jedro so tvorili profesionalni vojaki. Neodvisne *privatne armade*²⁹ nomarhov, v spopade katerih je energično posegel Amenemhat I., so zato začele izgubljati na pomenu in se vedno bolj zlivati z regularno armado. *Strukturalno*

²³ Glede na število nom (42) so je število nabornikov gibalno med 21.000 in 42.000 mož.

²⁴ Medjay, ki so veljali za dobre izvidnike in lokostrelce, so bili sinonim bojevitosti in krutosti, zato so jih Egipčani kot vojake množično rekrutirali in jih na bojišču uporabljali kot *psihološko orožje* zoper sovražnike. Njihov pomen in vsestranskost sta razvidna tudi v tem, da jim je bilo zaupano delo policije in da so postali sestavni del kraljeve telesne straže.

²⁵ Lichtheim, AEA, str. 29

²⁶ Velikost egipčanskih vojaških enot so strokovnjaki (egiptologi, arheologi, zgodovinarji) pri znanstvenih raziskavah zelo verjetno primerjali z velikostjo enot moderne vojske in skladu s tem uporabljali sodobne termine, s katerimi so poimenovali njihove vojaške enote, katerih iz egipčanskih nazivov ni bilo mogoče jasneje opredeliti; Shaw, EWW, str. 25;

²⁷ Margaret Bunson, A Dictionary of Ancient Egypt (dalje Bunson, DAE), New York 1995, str. 168; Ian Shaw, EWW, str. 25.

²⁸ Kot žrtev dvorne spletke je padel tudi Tutankamon (1336-1327 pr. Kr.), medtem ko je Pepi I. (2321-2287 pr. Kr.) uspel ubežati taki usodi.

²⁹ Do nastanka privatnih armad je prišlo v 1. vmesnem obdobju (2181-2055 pr. Kr.), ko so se posamezni nomarhi oprli na vojaške enote, ki so jim kot vojaški poveljniki do tedaj poveljevali.

novost faraonove vojske so predstavljale *specialne enote*³⁰, ki so bile zelo verjetno enačica sodobnih specialnih enot. Kdo so bili njihovi člani? Po eni strani bi to lahko bili nubijski Medjay, katere so faraoni množično uporabljali kot šok terapijo zoper svoje sovražnike, po drugi strani pa skupina egipčanskih profesionalnih vojakov, ki so bili znani kot „pogumni“ ali „drzni“. Identiteta specialnih enot še ni znana. Omeniti moramo še dve novosti: v Egiptu so se pojavili *polki*, poleg nubijskih najemnikov pa tudi azijski.

V *organizacijskem aspektu* so Egipčani naredili korak naprej, kar posebej kažejo nastanek neodvisnega vojaškega uradniškega aparata, izgradnja nubijskih in azijskih trdnjav (utrjevanje zasedenega ozemlja), razvoj garnizij (nastanitev in urjenje vojaških enot), zapleten sistem poveljevanja (razviden iz novih vojaških naslovov) in izgradnja pomorskih pristanišč na rdečemorski obali (Sawu, Quesir).³¹ Nastanek slednjih je pomenil, da bo egipčanska mornarica začela živahneje operirati tako na morju kot na Nilu. Vrsta nagrobnih napisov to dejstvo le še potrjuje. Nagroben napis oskrbnika Henuja poroča: „Moj gospodar (Mentuhotep III.) me je poslal, da vodim pomorsko ladjevje v Punt, da od poglavarjev, ki vladajo „rdeči deželi“, prinesem sveže mire...“³² Na podoben način pripoveduje avtobiografija oriksškega nomarha Amenemheta: „Spremljal sem svojega vladarja (Senusreta I.), ko je plul na jug, da bi uničil svoje sovražnike med tujimi ljudstvi.“³³ Operacije je tedaj še vodila *transportna mornarica*. Egipt je pravo *vojno mornarico* dobil šele v *osvobodilni vojni* (1560-1550 pr. Kr.), ko je začelo egipčansko ladjevje bolj aktivneje posegati v *kombinirane* (rečno-kopenske) operacije zoper azijske Hikske.

Bliskovit vzpon je Egipt doživel v *novem kraljestvu*, ko je njegova *profesionalna vojska* postala prvorazreden vojaški stroj. Na vrhu *stroge vojaške hierarhije* je bil božanski faraon, na mestu *vrhovnega poveljnika* pa ponavadi eden izmed njegovih sinov ali vezir. Njemu so bili od zgoraj navzdol podrejeni naslednji oficirji: *vrhovni zastopnik severnega korpusa*, *vrhovni zastopnik južnega korpusa*, *general*, *pčotni pisar*, *poveljnik vojske*, *praporščak in pribočnik/naměstnik*, ki je nadzoroval *delo pisarniške administracije* (distribucijskega pisarja, pisarja shoda, vojaškega pisarja) in *bojnih oficirjev* (poveljnika vojaškega oddelka, poveljnika garnizijske čete, poveljnika voda, vojaka pešea)³⁴. Razvejana hierarhična lestvica je sposobnim posameznikom omogočila hitro napredovanje v egipčanski vojski. Do sprememb pa ni prišlo le v njeni hierarhiji, ampak tudi v njeni *strukturi*.

Osnovna vojaška (taktična) enota je postal *vod petdesetih pešeev*, kateremu je poveljeval *načelnik petdesetih*. Pet vodov je sestavljalo *kompanijo*, dvajset kompanij pa *divizijo* (pet tisoč vojakov). Število divizij, katerim so poveljevali *generali* („*veliki nadzorniki divizij*“) in so nosile imena osrednjih egipčanskih božanstev, se je skozi stoletja spreminjalo. Faraon Horemheb (1323-1295 pr. Kr.) je imel na voljo dve diviziji (Râa, Amon), Seti I. (1294-1279 pr. Kr.) tri (Râa, Amon, Set), njegov sin Ramzes II. pa že štiri (Râa, Amon, Set, Ptah).³⁵ Ukaz, ki

³⁰ Bunson, DAE, str. 169; Donald B. Redford, Egypt, Canaan And Israel In Ancient Times (dalje Redford, ECIAT), Princeton 1993, str. 79;

³¹ Bill Manley, The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt, Avon 1996, str. 45; Sawu in Quesir sta bili pomorski bazi za transport egipčanskih enot v Punt in na Sinaj

³² Lichtheim, AEA, str. 53.

³³ Lichtheim, AEA, str. 138.

³⁴ Ian Shaw, EWW, str. 27

³⁵ Glede na to, da v modernem vojskovanju več divizij tvori korpus, obstaja verjetnost, da je Egipt že v času faraona Horemheba razpolagal s štirimi divizijami (po dvema iz vsakega dela države (Zg. in Sp. Egipt)).

ga je Ramzes II. izdal v bitki pri Kadešu: „Vsi častniki divizije Amon, pozor!”³⁶, dokazuje, da so egipčanske divizije nosile imena bogov. V egipčanski vojski je obstajalo *več rodov* (pešadija, vozniki bojnih vozov, garnizijske in trdnjavske posadke, ladijski kontingenti, specialne in tuje enote (zavezniki)), med katerimi je bil vsak zadolžen za izvedbo natanko določenih nalog. Tako je egipčanska vojska lahko na pohodu napredovala brez večjih težav. Njeno jedro so od *Ramzesidov* (1295-1069 pr. Kr.) dalje predstavljali *najemniški oddelki* (Nubijci, Libijci, azijski najemniki, Šardanci...), kar je bilo za Egipt na koncu usodno.

Faraonova vojska je bila ena *najbolj organiziranih vojska* starega Vzhoda. Za *logistiko* sta skrbela tako kopenska vojska (transport s tovornimi živalmi) kot rečno-pomorsko ladjevje (ladijski transport). V času prednjeazijskih vojaških pohodov je tako vrsta levantinskih pristanišč postala preskrbovalna baza Egipčanov. Za transport materiala so skrbeli tudi lokalni dinasti, kar je dobro razvidno iz pisma, ki ga je eden od njih pisal egipčanskemu faraonu: „Pripravil sem vole in konje, kot si mi ukazal v pismu!”³⁷ *Vrhovni štab* in odličen oficirski kader, imenovan „*kraljevi spremljevalci*”, sta bila veliki pridobitvi za Egipt. V vrhovnem štabu je *vojni svet*, sestavljen iz vrste kraljevih svetovalcev in višjih oficirjev, skupaj s faraonom razpravljal o strategiji in taktiki kraljeve vojske na bojišču. Čeprav je imelo posvetovanje *demokratičen značaj*, je končna odločitev le pripadla faraonu. Nastanek *državnih orožarn* (Memfis³⁸, Sile, Tehe) in *novih pomorskih baz* (*Peru-Nefer*³⁹: glavna baza za transport vojaških enot v Prednjo Azijo, *Glava Nekhena*: pomorska baza za vojaške ekspedicije v deželo Punt) izpričuje imperia-lističen značaj egipčanske države.

V vojaških operacijah je igrala zelo pomembno vlogo *obveščevalna služba*, brez katere si ni bilo mogoče zamisliti vojskovanja. Efektivnost in natančnost sta bili odliki *egipčanske obveščevalne službe*, kar priča vrsta depeš, ki so jih trdnjavski poveljniki pošiljali svojim nadrejenim, ti pa faraonu. Stražar Ameny, ki je živel v času Amenemhata III. (1855-1808 pr. Kr.), je poveljniku poročal takole: „Patrulja, ki je bila poslana, da bi patroljirala ob robu puščave okoli trdnjave Kheseš-Medjau (Vzhodna Serra), se je zadnjega dne tretjega meseca pomladi, v tretjem letu, vrnila, da bi mi poročala: Našli smo sledi 32 mož in 3 oslov...”⁴⁰ V razvejanem sistemu egipčanske obveščevalne službe najdemo policijske in vojaške patrolje, sistem stražarjev, oficirje, ki so v palestinsko-sirskih mestih nadzirali lokalne veljake, vohune, palestinsko-sirske kneze in *kraljeve sle*. To so večinoma bili oficirji, ki so poveljevali *oddelkom bojnih vozov*. Ne le da so morali biti dobri lokostrelci in vozniki, priložnostni pisarji in uslužni kraljevi služabniki, ampak so morali tudi dobro poznati topografijo in geografijo palestinsko-sirskega področja. Slednje izpričuje *Papirus Anastazi* v obliki vprašanj, ki jih fiktivna oseba postavlja slu: „Vojak, kje je Rafia? Kakšno je njeno trdnjavsko obzidje? Koliko „itr” je do Gaze? Kje je potok *Ntn* (Litani)? Kako izgleda Uzu?”⁴¹

Največjo metamorfozo je doživela egipčanska vojska v *poznem obdobju*, ko je po svoji strukturi postala podobna „*tujski legiji*”. Množični najemniški kader (Judje, Grki (maloazijski Jonci in Karijci, Špartanci, Atenci, Korinčani...), Nubijci

³⁶ Vanderberg, RV, str. 75.

³⁷ Redford, ECIAT, str. 199.

³⁸ S številnimi vojašnicami, velikimi delavnicami za izdelavo orožja in stadionom za urjenje vojaških enot je kraljeva prestolnica Memfis predstavljala veliko vojno bazo.

³⁹ V Peru-Neferju blizu Memfisa je dal Tutmozis III. (1479-1425 pr. Kr.) zgraditi veliko ladjedelnico, kjer se je gradila egipčanska transportna in vojna mornarica.

⁴⁰ Shaw, EWW, str. 26

⁴¹ Redford, ECIAT, str. 202.

(Kušiti), Šardanci, Libijci (Mešweš)...), ki je sestavljal jedro egipčanske vojske, je maloštevilni domači vojaški kader vedno bolj zrival na obrobje, kar je večkrat pripeljalo do odprtih konfrontacij. Egipčanska vojska, kakor poroča grški zgodovinar Herodot, se je delila na *Kalasirijce* in *Hermotibijce*, za katere je veljalo: „Ni ga med njimi, ki bi poznal kako rokodelstvo, določeni so samo za vojno obrt.“⁴² Čeprav njihova identiteta ni znana, vemo, da je po 1000 članov vsake skupine služilo v *kraljevi gardi*. *Hierarhija* ni bila odpravljena, ampak modificirana. Ugleden egiptolog *John Gardner Wilkinson* (1797-1875) tako omenja grške oficirje, ki so poveljevali kot *kaliarhi*, *hekatontarhi* in *dekarhi*, in Jude kot *poveljnike tisočih*, *stotih*, *pedesetih* in *desetih*. Iz tega sledi, da so imeli grški in judovski (ter prednjeazijski) najemniki lastne oficirje, kar je bilo mogoče le, če so ti najemniki bili pravi „*mezdniki*“ in ne bivši vojni ujetniki. V poveljniških vrstah je torej obstajal nek *dualizem*, kar je bilo večkrat usodno za egipčansko državo. Fanes iz Halikarnasa, poveljnik grških plačancev, je v času Kambizovega pohoda na Egipt (525 pr. Kr.) prebegnil na perzijsko strani, Kambizu izročil egipčansko ladjevje in mu razkril egipčanski obrambni načrt. Nov rod egipčanske vojske je postala *konjenica*, katero so zaradi velike mobilnosti uporabljali že *libijski faraoni* (22. in 23. dinastija (945-715 pr. Kr.)).

Čeprav se je v *organizacijskem* smislu faraonova vojska oprla na izkušnje novega kraljestva (logistika, transport vojaških enot...), je vendarle uvedla nekatere novosti. V ospredje stopata izgradnja *vojnega ladjevja mešanega (grško-feničanskega) tipa*, ki je bilo postavljeno pod poveljstvo egipčanskih in grških poveljnikov, in novih garnizij za nastanitev najemnikov. Politiko Egipta odražajo Herodotove *Historiae*, kjer najdemo pričujoč odlomek: „Za kralja Psametiha je stala v Elefantini vojaška posadka za obrambo zoper Etiopce, druga taka posadka v Dafnah na Pelusijskem zoper Arabce in Sirce, tretja v Marci zoper Libijce...“⁴³ Hkrati je Egipt gradil *obrambene sisteme* v Nilovi delti in na Sinajskem polotoku, ki naj bi zaustavili napade prednjeazijskih velesil. Naj je bila organizacija egipčanske vojske še tako na visokem nivoju in njen odpor še tako zagrizen, ji vendarle ni uspelo trajno zaustaviti vdorov prednjeazijskih velesil.

Oborožitev egipčanske vojske

Na menjavo politične moči na starem Vzhodu je znatno vplival razvoj oborožitve, ki je bila v veliki meri odvisna od obstojnosti materiala⁴⁴, iz katerega je bila narejena, in izumov, ki so se pojavljali kot produkt idej antičnih izumiteljev. Najbolj širok spekter oborožitve zasledimo pri *kopenski vojski*, ki je v bojevanju političnih sil starega Vzhoda igrala najpomembnejšo vlogo. Oborožitev egipčanskih kopenskih sil lahko delimo na *dve veliki skupini* v skladu z *dve časovni obdobjema*, v katerem je nastajalo: v prvem, ki obsega čas od nastanka enotne egipčanske države pa vse do novega kraljestva (3100-1550 pr. Kr.), je nastala *osnovna oborožitev*, v drugem, ki obsega čas od začetka novega kraljestva do konca poznega obdobja (1550-332 pr. Kr.), pa *imperialistična oborožitev*. *Osnovno oborožitev*, ki se je sicer v modificirani obliki ohranila vse do konca egipčanske

⁴² Herodot, Zgodbe, I. del (dalje Herodot, Zg.I.), Ljubljana 1955, 2, 164-166

⁴³ V navedenih postojankah, ki so bile postavljene na strateško najpomembnejših sektorjih države, so bili stacionirani grški najemniki; Herodot, Zg.I., 2, 30

⁴⁴ Egipčani so lastno oborožitev izdelovali iz kamna (preddinastično obdobje), bakra (stare kraljestvo), brona (srednje kraljestvo), železa (novo kraljestvo in pozno obdobje) in lesa (v vseh obdobjih).

države, so predstavljali kij, sekirica (*vrsta tomahawka*), bojna sekira, sulica, kopje, preprosti lok, puščice, bodalo, raven meč, frača, nekakšen boomerang in ščit. Najpomembnejši del slednje je bil *preprosti lok*, ki je vse do *novega kraljestva* veljal za najbolj učinkovito orožje. Narejen je bil iz palice, ki se je na obeh koncih ožila, opremljen z napeto tetivo in na obeh koncih malce zakrivljen. Daljša enačica loka, ki je v dolžino meril od 1 od 2 m, je imela nekatere dele okrepljene z vrvjo. Lok se je hranil v tulcu, ki je imel pokrov in se je velikosti loka dobro prilegal. V sklop osnovne oborožitve sta sodila še jurišna lestev in ohlegovalni oven, ki sta se zelo verjetno pojavila šele v 1. vmesnem obdobju (2181-2055 pr. Kr.).⁴⁵ Imperialistično oborožitev, ki jo je v 2. vmesnem obdobju (1650-1550 pr. Kr.) Egipt prevzel od Hiksov, so sestavljali bojni voz, čelada (*kepreš*), luskast oklep, sestavljeni lok in zakrivljen meč (*kepeš*). Najbolj učinkovito imperialistično orožje je bil *bojni voz*, sestavljen iz polkrožnega ogrodja, ki je bilo z zadnje strani odprto, pod njim ležeče osi, na katero sta bili pritrjeni dve kolesi, ki sta imeli štiri ali šest klinov, in na center osi pritrjenega dolgega droga, preko katerega sta bila 2 konja vprežena na nosilno ogrodje s kolesi. Glede na os je bilo egipčansko ogrodje pomaknjeno naprej, kar je pri velikih hitrostih omogočalo večjo stabilnost bojnega voza. Stranice ogrodja oziroma okvirja so bile prevlečene z napetim platnom in ojačane s štukaturo (okrasom iz mavca), njegova tla pa pokrita s prepletenimi usnjenimi trakovi, ki so tvorili trdno in elastično podlago vojakom. Na zunanjo stran ogrodja je bilo lahko pritrjeno več tulcev, kjer je bilo spravljeno bojnikov orožje (skoraj vedno je bil pritrjen tulec za lok in puščice (nagnjen je bil naprej), medtem ko so bili tulci za ostalo oborožitev pritrjeni glede na potrebe bojnikov (nagnjeni so bili nazaj)). Hitrost, možnost boja na daljavo in od blizu (pri pregonu nasprotnika) so bile glavne prednosti bojnega vozu. Čeprav sta bila preprosti oziroma sestavljeni lok⁴⁶ in bojni voz v oboroževanju velika tekmeca (bojni vozovi so postali najpomembnejše orožje egipčanske vojske), sta v bojevanju vendarle predstavljala neločljiv in smrtonosen duo (posadke bojnih vozov!).

Spekter oborožitve je bil pri *egipčanski mornarici* sicer manjši, zato pa nič manj pomemben. Na podoben način kot oborožitev kopenske vojske lahko periodiziramo tudi oborožitev mornarice. Nastanek *transportne in vojne mornarice* sodi v obdobje, ki zajema čas od nastanka enotne egipčanske države do 3. vmesnega obdobja (3100-1069 pr. Kr.), nastanek *klasične vojne mornarice* (kot sta jih poznali Fenicija in grška polis) pa v obdobje, ki zajema čas od 3. vmesnega obdobja do poznega obdobja (1069-343 pr. Kr.). Prve *transportne ladje* je začel Egipt graditi v *starem kraljestvu*, ko je za gradnjo⁴⁷ uporabljal domač ali palestinsko-sirski les (npr. cedrovino). Poglavitne značilnosti teh ladij, ki se niso veliko razlikovale od prednjeazijskih, so bile zakrivljen ladijski trup, številna vesla, največ tri krmilna vesla, jambor in dolgo pravokotno jadro, ki je bilo od srednjega kraljestva dalje zložljivo. Služile so transportu gradbenega materiala in vojaških enot. Ker so bile za plovbo po odprtem morju neprimerne, so plule vzdolž morske obale oziroma po Nilu. *Vojne ladje*, ki so zelo verjetno nastale v času 12. dinastije⁴⁸, so se znatno

⁴⁵ Izpričujejo ju nagrobni reliefi egipčanskih plemičev, vojakov in nomarhov (npr. grobnici Intja pri Dešaseju in Kaemheseta v Sakari).

⁴⁶ Sestavljeni lok, katerega damet je bil bistveno večji od preprostega loka (od 60 do 175 m), je poznal 2 različici: trikotni in ukrivljeni lok. Slednji je bil narejen iz dveh izbočenih delov, ki sta bila ponekod okrepljena z ovito vrvjo, na obeh koncih ukrivljen in opremljen z napeto tetivo.

⁴⁷ Egipčansko ladjedelništvo je podrobno opisal grški zgodovinar Herodot (Herodot, Zg.I., 2, 96).

⁴⁸ J. Gardner Wilkinson, *The Ancient Egyptians I* (dalje Wilkinson, TAE), 1994 London, str. 411.

razlikovale od transportnih ladij. Njihov kljun v obliki levje glave in njihova krma sta bila nižja kot pri transportnih ladjah, vzdolž ladje pa je bil na obeh straneh pritrjen lesen branik, ki je varoval veslače pred sovražnikovimi izstrelki. Med zložitljivim jadrom in krmilnim veslom vojnih in transportnih ladij ni bilo večje razlike⁴⁹. Vojno ladjeve je prvič dobilo aktivno vlogo v *osvobodilni vojni* (1560-1550 pr. Kr.), ko je sodelovalo v pomorsko-kopenskih operacijah zoper Hikse. Njegova primarna vloga je bila transport in oskrbovanje kopenske vojske, sekundarna pa obramba egipčanskih meja in posesti (obleganje Avarisa (sredina 16. stol. pr. Kr.), bitka v Nilovi Delti (ok. 1177 pr. Kr.)).

Vojaška inferiornost Egipta je v *pozmem obdobju* pripeljala do izgradnje *klasičnih vojnih ladij grško-feničanskega tipa*, ki niso bile primerne le za plovbo na odprtem morju, ampak tudi za osvajanje levantinske obale (Sirija, Palestina, Fenicija) in sredozemskih otokov (npr. Ciper). Spomin na ta epohalni dogodek je ohranil Herodot, ki je zapisal: „Ko je Nekos⁵⁰ opustil gradnjo prekopa, se je lotil vojskovanja. Dal je tesati triere, ene za Sredozemlje, druge v Arabskem zalivu za v Rdeče morje-sledovi ladjedelnic so še zdaj vidni-ter jih je uporabljal, kadar je bilo potrebno.”⁵¹ Kako so izgledale nove egipčanske vojne ladje lahko sklepamo po zunanosti grških in feničanskih ladij. *Grška triera*, ki je v dolžino merila 42 m, v širino pa le 6, je imela zakrivljeno krmo in raven kljun, ki je v spodnjem delu prehajal v špico (glavno orožje trier)⁵². Med klasično oborožitev trier so sodili tudi katapulti, s kateri-mi je ladijska posadka obstreljevala sovražnika (*grški ogenj!*). Triera je imela tri vrste veslaških klopi, razporejene v nadstropjih, ladijski branik in križno jadro. *Feničanske vojne ladje*, ki se od grških niso bistveno razlikovale, so bile dolge in ozke. Imele so dve vrsti veslaških klopi, navzven izbočeno krmo, majhno jadro in na krmi pritrjen oblegovalni oven. Nekatere feničanske vojne ladje so tako kot grške imele kljun v spodnjem delu preoblikovan v špico. Za obrambo veslačev so poleg ladijskega branika (ladijske stranice) skrbeli štiti, ki jih je na branik obesila ladijska posadka. Mešani tip vojnega ladjevja je bil sicer pomembna pridobitev za Egipt (vzpostavitev oblasti nad levantinsko obalo), ni pa mogel trajneje ohraniti egipčanske neodvisnosti.

Bellum longum, vita brevis

V vojnih vihrach, ki so iz ekonomsko-političnih vzrokov divjale po ozemlju starega Vzhoda, je večkrat sodelovala egipčanska vojska. Naj so bili način bojevanja, taktika in strategija antičnih velesil različni ali podobni, so vendarle imele nekaj skupnega. Po mnenju egiptologa Pierra Monteta⁵³ so njihove vojaške pohode sestavljala *štiri dejanja: oborožitev vojske in njen odhod na bojišče, bitka na prostem, obleganje in zavzetje trdnjav in slavnostna vrnitev vojske v domovino*.

⁴⁹ Oba tipa ladij sta bila opremljena tudi s kabino; sprva z eno samo, ki se je nahajala na sredini ladje, kasneje pa z dve-ma; s po eno na kljunu in eno na krmi.

⁵⁰ Mišljen je faraon Nekau II. (610-595 pr. Kr.).

⁵¹ Herodot, Zg.I., 2, 217-218.

⁵² Ladijski krmar je lahko sovražnikovo ladjo onesposobil na dva načina tako, da je s kljunom svoje ladje močno udaril v hok sovražnikove ladje (pri takšnem manevru je lahko ladjo potopil) ali pa da je njeni posadki z njim porezal vesla.

⁵³ Pierre Montet, Egipt u doba Ramzesa (dalje Montet, EUDR), Zagreb 1979, str. 219; Čeprav Montet prinaša podatke za obdobje *novega kraljestva*, lahko sklepamo, da se način bojevanja in potek vojaških pohodov skozi stoletja nista bistveno spremenila. Temu v prid govori vrsta poslikav, ki jih najdemo v grobnicah uglednih nomahov in vojaških poveljnikov.

Če Montetova teorija drži, potem nas zanima, kako se je omenjeni fenomen odražal v Egiptu.

Predno je faraonova vojska krenila na vojaški pohod je bila izpostavljena *urjenju*, ki ni bilo le naporno, ampak tudi brutalno. Uporaba sile je služila vzpostavitvi reda, podžiganju bojevitega duha, fizični pripravljenosti na velike napore in posredovanju vojaških dogem nabornikom. Med fizičnimi kaznimi je bila najpogostejša *bastinada*, pretepanje s palico, med psihološkimi pa z *ožigosanjem* povezana *osamitev*.⁵¹ Pri urjenju, ki je vključevalo tako dolge marše kot boj prsa v prsa, je bil pogostokrat prisoten faraon, ki ni le budno spremljal delo vojaških inštruktorjev, ampak tudi občasno zahteval demonstracijo fizične pripravljenosti. Dvoboji, ki so vključevali tako boj s palicami kot rokoborbo, se za razliko od gladiatorskih iger niso končali s smrtjo poraženca. Ravno zato se ne smemo čuditi, da so egipčanski in najemniški vojaki vstopali v areno s pozdravom: „*Ti si kot Montu, faraon, Življenje, Zdravje, Moč, naš dobri gospodar*.”⁵² Sprva so morali vojaki sami poskrbeti za orožje, kasneje (novo kraljestvo) pa je zanj v veliki meri poskrbela država. Glede na uporabo se je orožje delilo na *ofenzivno* in *defenzivno*,⁵³ glede na vrsto pa na *težko* in *lahko orožje*. Ko se je bližal vojaški pohod, so se vrata državnih orožarn na stežaj odprla in faraon je izdal ukaz: „Naj se prinese orožje, naj se razstavi orožje, da bodo s srčnostjo mojega očeta Amona premagane uporne dežele, ki nočejo poznati Egipta!”⁵⁴ Ritual *razdelitve orožja* je potekal na zelo slovesen način. Vojaki, razvrščeni po rodovih, so v kolonah po eden prihajali po orožje, vojaški pisarji pa so skrbno beležili njihova imena in količino orožja, ki jim je bilo dodeljeno.

Ker so vojne potekale v imenu bogov, so faraoni morali za vojaški pohod dobiti njihovo privolitve. V obliki žgalnih daritev in poljedelskih darov, ki so jih polagali v svetišča, so jih z molitvijo na ustih ponižno prosili, da uslišijo njihovo prošnjo. Ko so jim bogovi milostno odobrili vojaški poseg, so jih blagoslovili in jim izročili *meč zmage* rekoč: „Vzemi to orožje in z njim uniči glave nečistih pogonov!”⁵⁵

Po vsej verjetnosti so voljo bogov izvrševali svečeniki, ki so meč položili v faraonove roke. Šele nato se je faraon lahko z vojsko odpravil na *vojaški pohod* v Prednjo Azijo, Libijo ali Nubijo. Vidno znamenje vojaškega pohoda v Prednjo Azijo je pomenila koncentracija egipčanskih čet v Delti. Ob zvokih trobente so se vojaki zbirali okoli *praporjev*, ki so bili narejeni iz emblema (kraljevo ime, sveta ladja...), nataknenega na kopje ali palico. Praporji, katerim so vojaki med vojaškim pohodom sledili ali načelovali, so na eni strani označevali posamezne enote, na drugi strani pa vojakom v bitki služili kot razspoznavno znamenje. Ko je vrhovni poveljnik vojske (faraon) oziroma „načelnik vojske” (kraljevi princ, vizir ali pripadnik plemstva) prispel na mesto zbirališča, je bil izdan ukaz za od-

⁵¹ Vojaki, obtoženi nepokorščine ali dezertstva, so bili degradirani in obsojeni, da nosijo vidno znamenje (žig) svoje sramote. Ker je njihovo dejanje pomenilo sramoto za celoten vod, iz katerega so izhajali, jlt je slednji obsodil na popolno izolacijo. Taje prenehala takoj, ko so se kaznovani vojaki poboljšali in dobili od poveljujočega oficirja odpustanje.; Wilkinson, TAE, str. 418.

⁵² Montet, EUDR, str. 218; Montu, upodabljan kot sokol ali kot človek s sokoljo glavo, je bil egipčanski bog vojne (enak status so imeli še Neith, Mut in Set).

⁵³ Med *ofenzivno orožje* so sodili lok, sulica, kopje, frača, raven (kratek) meč, bodalo, nož, kopeš (*ensis falcatus*), sekira, sekirica, bojna sekira, mesarica, kij, palica in *lisan*, med *defenzivno orožje* pa usnjena ali kovinska čelada, oklep in ščit.

⁵⁴ Montet, EUDR, str. 221.

⁵⁵ Wilkinson, TAE, str. 277.

hod. Ob priklonitvi egipčanskih vojakov vrhovnemu poveljniku so se oglasili bojni in vojska je v natanko določenem vrstnem redu začela zapuščati Nilovo delto (iz varnostnih razlogov se je bojni voz vrhovnega poveljnika pomikal v centru vojske). Ko je prestopila Silin most, zgrajen nad krokodiljim jezerom, se je usmerila na vzhod in vzdolž *Horusove poti* (ta je preko Sinaja povezovala Nilovo delto z Gazo v Palestini) začela prodirati v Prednjo Azijo.

Na vojaškem pohodu so kot oskrbovalna baza Egipčanom služila vazalna palestinsko-sirska in feničanska mesta, ki so se razprostirala od Tira do Biblosa. Izvidniki so bili ves čas vojaškega pohoda budno na preži, kdaj se bo pojavil sovražnik. Pri antičnih armadah starega Vzhoda je veljal *poseben vojaški kodeks*, ki je stopil v veljavo takoj, ko sta nasprotnika naredila prvi kontakt. Če sta se odločila za *spopad na odprtem prostoru*, je med njima prišlo do dogovora, ki sta ga obe strani strogo spoštovali. Do spopada je prišlo ob natanko določeni uri, na natanko določenem mestu. Nasprotnika nista smela niti uporabljati prevar niti prekrivati števila lastnih sil. Ukaz, ki ga je *nubijski faraon Pij* (747-716 pr. Kr.) dal enemu od svojih vojaških poveljnikov, razkriva naslednje: „Ne napadaj ponoči, ampak po utečenih pravilih podnevi. Že od daleč najavi napad. Če vam sovražnik pove, da so njegovi vojaki ali konjeniki iz nekega drugega mesta zamudili, potem počakaj, da se njegova vojska zbere. V boj stopite šele potem, ko vam pove, da je pripravljen. Če so njegovi zavezniki ostali v nekem drugem mestu, potem zaradi njih preložite napad. Tujim vladarjem, ki jih pelje, da bi mu pomagali, Libijcem in njegovim zvestim bojnikom že vnaprej najavite bitko...⁵⁹ Ta „*viteška pravila*“ niso veljala za prednjeazijske nomade, ki so z *guerilsko taktiko*⁶⁰ nasprotnikom povzročali velike težave. Pred odločilno bitko sta se nasprotnika utaborila vsak na svoji strani bojišča.

Na dan bitke so poveljniki še zadnjič pregledali vojsko, nakar je bil dan znak za napad (npr. zvok trobente). Enote egipčanske pešadije so formirale *strunjeno bojno linijo (falango)*⁶¹. *Težkooborožene enote*, opremljene s kiji, sulicami, bojnimi sekirami, sekirami in ščitom, so tvorile prve bojne linije. Sledile so jim *lahkooborožene enote*, oborožene z meči, kiji in kopji, ki so formirale falango ali postavile bolj odprto bojno formacijo. Njihova postavitvev je bila odvisna od površine tal oziroma sovražnikovega položaja v bitki. Isto je veljalo za *lokostrelce in fračarje*. Glavna naloga lokostrelcev, ki so se borili kot *pešaki* ali kot *posadka na bojnih vozovih*, je bila sovražnika čim bolj zasuti s puščicami. Pešadija je predstavljala *center armade*, lokostrelske enote pa so skupaj z mobilnimi oddelki bojnih vozov in konjenice predstavljali *njena krila*, katera so Egipčani imenovali *rogovi*. Del bojnih vozov je napadel sovražnika, del pa varoval obe krili pešadijskih enot. Na enak način je ukrepala konjenica. Z začetkom napada se je egipčanska vojska kot celota začela pomikati naprej.

Ob prvem stiku s sovražnikom, so Egipčani nanj začeli izvajati pritisk. Pešadija se je lotila sovražnikovega centra in kril, bojni vozovi in konjenica pa zla-

⁵⁹ V poznem obdobju je bila ta praksa pretežno opuščena. Element presenečenja, ki sta ga prinašala guerilsko bojevanje in nenaden prodor na sovražnikovo ozemlje, je igral odločilno vlogo v spopadih vesel.; Montet, EUDR, str. 225-226

⁶⁰ Faraon *Tutmozis III.* je o tem nekoč zapisal: „Kar zadeva podlega *Amua*...on ne more ostati na istem mestu. Njegove noge so nemirne. Boje vodi že od časa bogov, vendar iz njih ne prihaja niti kot zmagovallec niti kot poraženec. Kot nekdo, ki se pripravlja na podlo dejanje, ne objavi dneva bitke.“; (Montet, EUDR, str. 228)

⁶¹ Egipt je poznal falango že konec 3. tisočletja, kar pričata lesena modela egipčanskih vojakov in nubijskih najemnikov, ki so ju odkrili v grobnici asyutskega nomarha Mesehtija (11. dinastija (2055-1985 pr. Kr.)).

sti njegovih kril. Istočasno so lokostrelci in fračarji s svojimi izstrelki skušali v sovražnikove vrste vnesti zmedo. Bojni vozovi Egipta, ki so poznali *lahkooborožene* in *težkooborožene posadke*,⁶² so se morali spopasti kar z dvema sovražnikovima enotama: pešadijo in bojnimi vozovi. Lahkooborožene posadke so vznemirjale sovražnika z izstrelki, skrbele za hitro napredovanje egipčanskih enot in pregon bežečih sovražnikovih enot, težkooborožene posadke pa so morale potem, ko so sovražnik zasule z izstrelki, razbiti njegove bojne vrste (zlasti pešadijske) in mu preprečiti hitro napredovanje. Dueli med sovražnimi posadkami bojnih vozov, katere sta sestavljala vsaj dva moža (voznik in bojevnik), so bili zelo pogosti. Večkrat sta bojevnika voznikoma ukazala zaustaviti bojni voz, nakar sta se oborožila za boj od blizu in se peš spopadla na življenje in smrt. Konjenica, ki je pri Egipčanih prišla v poštev šele v *poznejšem obdobju*, je morala razbiti sovražnikove vrste. Boj z njegovo konjenico in pešadijo je bil neusmiljen in krvav. Kadar je Egiptu uspelo prebiti sovražnikove vrste in vanje vnesti zmedo, je bila zmaga delno že v njegovih rokah. Ko je sovražnik obupal in se spustil v paničen beg, so se bojni vozovi takoj pognali za njim in začeli temeljito redčiti njegove vrste. Bolj ko se je bitka bližala k koncu, bolj je naraščalo število sovražnikovih vojakov, ki so svoje življenje reševali s predajo.⁶³ Po vsaki bitki je sledil popis padlih, vojnih ujetnikov in vojnega plena.

Ponavadi se vojaški pohod ni končal z bitko na odprtem prostoru, ampak se je nadaljeval v obliki dolgotrajnega *obleganja sovražnikovih postojank*. Do tega je prišlo zlasti takrat, ko je imel poražen sovražnik po bitki še vedno dovolj vojakov, da je lahko branil lastne trdnjave. Večkrat se je znatno šibkejši sovražnik že na začetku odločil za *obrambno taktiko* in se s svojo vojsko zaprl v trdnjave in garnizije. Tako je znatno močnejšega nasprotnika prisilil k *obleganju*. Faraoni se večkrat sploh niso lotili obleganja trdnjav, ampak so to preložili na vojaške poveljnike, sami pa so z manjšimi oddelki opustošili⁶⁴ njihovo kultivirano okolico in okoliške kraje. Obkoljena trdnjavska posadka je tako kmalu padla brez pravega boja. Večkrat je učinkovala že grožnja, da je sovražna posadka položila orožje in odprl trdnjavska vrata. Če pa ni zaleglo ne eno ne drugo, potem se je egipčanska vojska začela pripravljati na dolgotrajno obleganje. Strateško pomembne sovražnikove trdnjave je morala na vsak način zavzeti, ker so zanjo predstavljale konstantno nevarnost (izpadi trdnjavskih posadk).

Napad egipčanske pešadije na sovražnikovo trdnjavo se je odvijal pod okriljem egipčanskih lokostrelcev, ki so s puščicami zasuli nasprotnikove vojake, postavljene na branikih trdnjave. Naloga lokostrelcev je bila, da uničijo vsakogar, ki bi skušal njihovim soborcem preprečiti, da bi se približali trdnjavskemu obzidju. Nasprotnikovo trdnjavo so Egipčani skušali osvojiti z različnimi *oblegovalnimi tehnikami*, ki so brez izjeme vodile k uspehu. Zelo pogosta je bila uporaba „*jurišne lestvi*“, po kateri so se vojaki skušali povzpeti na trdnjavske branike in jih zasesti. To ni bilo lahko. Ves čas je obstajala velika nevarnost, da bo sovražnik odmaknil

⁶² Lahkooborožene posadke bojnih vozov so se od težkooboroženih ločile po tem, da niso bile opremljene s ščitom in da so za boj od blizu namesto sulice uporabljale kopje. Vse posadke so bile oborožene tako z orožjem za boj na daljavo (tok in puščice) kot z orožjem za boj od blizu.

⁶³ Kako naj bi potekala predaja, kažejo poskave, ki jih najdemo v kraljevih grobnicah. Ena izmed njih prikazuje libijskega poveljnika Mešešerja, ki obrnjen proti faraonu dviguje roko z iztegnjenim kazalcem. Libijec prizna poraz. Njegovi vojaki se predajajo na poseben način. Medtem ko v desnici držijo meč, je njihova levica iztegnjena, pri čemer imajo dlani obrnjene navzdol.; Montet, EUDR, str. 230-233.

⁶⁴ Egipčani so lahko nasade popolnoma uničili ali pa jih izropali za lastne potrebe.

lestev ali da bo začel vzpenjajoče se vojake obmetavati s težkim kamenjem. Nevarnost za napadalce so bili tudi sovražnikovi lokostrelci, ki so neusmiljeno redčili njihove vrste. Večkrat so Egipčani poskušali s *sekirami* ali z *oblegovalnim ovnom* podreti trdnjavska vrata in si na takšen način izsiliti vhod v trdnjavo. Manjša skupina vojakov se je začela pod okriljem zaščitne strehe (*testudo*), narejene iz ščitov, bližati trdnjanskim vratom. Eden del vojakov je držal ščite, drugi pa je skušal prebiti trdnjavska vrata. To nalogo so opravljali *specialni oddelki*, ki so po vsej verjetnosti pripadali *inženircem*.

Inženirci so na bojišče aktivno posegli šele takrat, ko uporaba „jurišne lestvi“ in oblegovalnega ovna ni prinesla zaželenega uspeha. Razdeljeni v skupine so se pod okriljem testudov približali trdnjanskemu obzidju in se mrzlično lotili *spodkopavanja njegovih temeljev*. Ta oblegovalna tehnika, ki se je večkrat izkazala za uspešno, je Egipčanom omogočila, da so prodrli v notranjost trdnjave in svojim soborcem odprli trdnjavska vrata. *Zgodba o zavzetju Joppe*, ki spominja na Homerjevo *Ilijado*, nas opozarja na to, da je bilo mogoče v sovražnikovo trdnjavo prodreti tudi z *zvižaco*. Tako naj bi general Djehuty, ki je živel pod Tutmozisem III., Joppo zavzel s pomočjo vojakov, ki jih je v velikih košarah infiltriral v mesto. Ali je bilo takšno dejanje v nasprotju z vojaškim kodeksom ali ne, žal ne vemo. Redka ni bila niti *gradnja velikega nasipa*, s pomočjo katerega so se vojaki lažje povzpeli na trdnjavske branike. Zaradi trdovratnega odpora⁶⁵, ki ga je oblegani večkrat nudil napadalcu, je obleganje lahko trajalo tudi več let (npr. obleganje hiksoske trdnjave Šaruhen). Kljub zagrizenemu odporu je sovražnikova posadka na koncu le klonila in večkrat se je pripetilo, da se je napadalec nad njo brutalno znesel (masaker).⁶⁶ Ko je padla zadnja sovražnikova postojanka (predaja sovražnika), je faraonova vojska začela priprave za vrnitev v domovino.

Predno je zapustila palestinsko-sirska ozemlje, je izvedla *vrsto varnostnih ukrepov*, s katerimi je so-vražniku odvzela možnost nadaljnega odpora ali sponziranega upora (npr. opustošenje rodovitnih površin, masovna deportacija lokalnega prebivalstva⁶⁷, odvzem živine, posekava gozdov (tako je bila preprečena gradnja oblegovalnih naprav)) in utrdila zasedeno ozemlje (nastanitev trdnjanskih in garnizijskih posadk v lokalne postojanke, izgradnja novih trdnjav in obrambnih sistemov). Ti ukrepi, vezani na vojaški kodeks oz. vojno pravo, so bili v Egiptu znani že v *starem kraljestvu*, kar nazorno priča napis v grobnici generala Wenija⁶⁸. Ko so bili varnostni ukrepi izvedeni, se je egipčanska vojska mirno vrnila domov. Kako so se odvijali vojaški pohodi v Nubiji in Libiji, natančno ne vemo. Čeprav jih je zgodovinarji in arheologi radi primerjajo z izleti⁶⁹, pa niso bili nič manj nevarni od prednjeazijskih. Kako nevarni so bili Nubijci razkriva zgodovinar Jožef Flavij, ki o njihovih vpadih v Egipt poroča takole: „Namreč Etiopci, ki so bili Egipčanom bližnji, so vpadli v njihovo deželo in ropali... Egipčani, ki so se zaradi tega razjezili,

⁶⁵ Kakšen odpor je lahko oblegani nudil oblegovalcu opisuje Jožef Flavij: „Vendar obleganci so se branili trdovratno in hrabro in se niso pustili ustraševati niti lakoti niti kugi. Čeprav jih je ta močno ogrozila, so vzdržljivo prenašali vojne grozote.“, Flavius Josephus, *Jüdische Altertümer* (dalje Flavij, JA), Wiesbaden 1993, str. 621.

⁶⁶ Med znane egipčanske masakre spadajo masaker šaruhenke posadke (16. stol. pr. Kr.), libijskih družin po bitki v Delti (začetek 12. stol. pr. Kr.) in asirske posadke v Memfisu po odhodu Assarhadona iz Egipta (ok. 670 pr. Kr.)

⁶⁷ Po podatkih, ki jih prinaša ameriški egiptolog Donald B. Redford, (ECIAT, str. 168), naj bi Amenhotep II. (1427-1400 pr. Kr.) v času svoje vladavine dal v Egipt deportirati okoli 85.000 mož, žena in otrok palestinsko-sirskega izvora.

⁶⁸ Redford, ECIAT, str. 54-55.

⁶⁹ Montet, EUDR, str. 236.

so se odločili, da bodo svojo sramoto maščevali in so zoper njih oborožili vojsko. Toda bili so premagani. En del izmed njih je padel v bitki, drugi pa se je v sramotnem begu umaknil domov... Ker so torej (Etiopci) pretaknili bližnja področja, brez da bi se jim kdo postavil v bran, so prodrli vse do Memfisa in do morja in nobeno mesto ni moglo vzdržati njihovega naskoka."⁷⁰ Medtem ko je v Nubiji in Libiji način bojevanja zelo verjetno variiral, se je sklepni del pohoda (popisovanje ujetnikov in bojnega plena...) odvijal tako kot v Prednji Aziji.

Vrnitev zmagovite vojske v domovino, ki je bila *sklepna faza vojaškega pohoda*, je potekala na zelo slavnosten način. Ko se je začela približevati glavni cesti, ki je vodila v prestolnico, jo je pri Sili pričakala velika množica prebivalstva, da bi skupaj z dostojanstveniki in s svečeniki pozdravila njen prihod. Burne ovacije, šopki cvetja in slavnostni nagovor⁷¹, s katerim je najvišji dostojanstvenik (npr. kraljev namestnik ali vezir) pozdravil vrhovnega poveljnika egipčanske vojske (faraona), so bili sestavni del slavlja. Na enak način je potekal slavnostni sprejem faraonove vojske, ki se je z ladjevjem vračala iz Nubije. Njen prihod je prebivalstvo pozdravilo na bregovih Nila. Egipčanska vojska se je v domovino vračala v enakem vrstnem redu kot jo je tudi zapustila. V njeni sredini se je pomikal faraonov bojni voz, pred katerim je eden od kraljevih sinov oziroma višjih oficirjev vodil ugledne vojne ujetnike. Večkrat je vrv, s katero so bili zvezani vojni ujetniki, simbolično držal sam faraon. Končni cilj vojaške procesije je bilo svetišče, kjer je egipčanska vojska v obliki žgalne daritve bogovom izrekla zahvalo za vojaški uspeh. Faraon je darovanje opravil v svetišču, njegova vojska pa pred njim.

Sestavni del daritve je bilo *justifikacija vojnih ujetnikov*, kar je bil izključni privilegij faraonov. Ti so poražene poglavarje pogosto justificirali že pred vrnitvijo v domovino. *Tutmozis I.* (1504-1492 pr. Kr.) je dal truplo nubijskega poglavarja obesiti na ladijski kljun, *Amenhotep II.* (1427-1400 pr. Kr.)⁷² pa sedem azijskih poglavarjev nanj pribiti. Ko je bil akt justifikacije opravljen, je dal faraon šest trupel obesiti na tebansko obzidje, eno pa ukazal kot svarilo poslati v oddaljeno Napato (Nubija). Pogost običaj je bil, da so Egipčani dva ugledna poglavarja privezali na kolesi faraonovega bojnega voza. Tako okrašen bojni voz je nato zmagoviti faraon pripeljal v prestolnico. Akt justificiranja zasledimo že v *zgodnjem dinastičnem obdobju in starem kraljestvu*, kar izpričujejo številni reliefi. Faraonova daritev se je končala s položitvijo izbranega dela vojnega plena pred kip vrhovnega božanstva in faraonovo zahvalno molitvijo, daritev vojakov pa s slovesno procesijo, ki je potekala mimo oltarja, na katerega so egipčanski vojaki posameznih enot polagali oljne vejice.

Ko je bila daritev zaključena, se je faraon v spremstvu vojske odpravil v palačo, da bi nagradil oziroma kaznoval posameznike. Najstarejša oblika nagrade, ki jo je faraon podelil vojakom za zasluge, je bila davkov oproščena zemlja, na katero je bilo vezano določeno število sužnjev. Zelo verjetno je bil začetnik takšne tradicije faraon *Senusret III.* (1874-1855 pr. Kr.), ki je z ediktom vojski dodelil eno tretjino zemlje v Egiptu. Kot poroča zgodovinar Diodor Sicilski je faraon to storil zato, „da bi tisti, ki so se izpostavili nevarnosti na bojišču, bili bolj pripravljeni prestatati nevarnosti vojne zaradi interesa, ki so ga imeli v deželi kot lastniki zemlje. Kajti bilo bi absurdno zaupati varnost države tistim, ki niso imeli ničesar

⁷⁰ Flavius, JA, str. 114.

⁷¹ Lep primer slavnostnega govora je ohranjen na zmagoviti steli Ramzesa II. pri Kubanu (Nubija).

⁷² Amenhotep II. je bolj znan po svojem grškem imenu Amenofis II.

v lasti...⁷³ Velikost zemljišča je znašala okoli 3,24 ha. Ta tradicija se je z določenimi modifikacijami ohranila vse do konca egipčanske države. Dosti bolj so bile med vojniki cenjene materialne nagrade, ki so zajemale tako „zlato za hrabrost“ (posebno odlikovanje v obliki ogrlice) kot ceremonialno orožje, ki je bilo okrašeno z elektrumom (zlitina srebra in zlata) in dragocenimi kamni. Kjer je obstajala nagrada, je obstajala tudi kazen. Vojakom, ki so bili obtoženi izdaje ali komuniciranja s sovražnikom, je faraon dal iztrgati jezik. Takšna kazen ni bila znana le v Egiptu (reliefi), ampak tudi v vsej Prednji Aziji. Asirski kralj Assurbanipal (668-626 pr. Kr.) je v palači v Ninivah zapustil napis, ki pravi: „Kar zadeva može, ki so zoper mene načrtovali slabo; njim sem dal izpuliti jezike in jih do zadnjega uničil.“⁷⁴ Kako so bili kaznovani strahopetci ne vemo. Ko je bilo pravici zadoščeno, je bil vojaški pohod formalno zaključen. Vojaki so se vrnili v matične postojanke; njihovi poveljniki na delavna mesta, faraon pa k svojim najljubšim opravilom: kraljevskemu lovu in zabavi. Bilo je le vprašanje časa, kdaj se bo speči kolos znova prebudil in svojo vojsko povedel v nov vojaški pohod.

Igor Steiner

THE MILITARY HISTORY OF ANCIENT EGYPT

Summary

The military and political history may have kept the priority in the historiography, but the monographs of the military historians as far as the military history of ancient Egypt is concerned are still very rare to find. Rare monographs and comprehensive historical works, written by eminent and distinguished historians, Egyptologists and archaeologists, are mostly out of date, while the scientific disputes, published in scientific journals, stay limited to very narrow object of the scientific research (important battles, defense systems and fortresses). As a matter of fact there are only few modern Egyptologists, who tend to research all areas of ancient Egyptian military history (I. Shaw, D. B. Redford...). Main reasons for low number of the monographs, dedicated to the military history of ancient Egypt, are the lack of interest for the military history, the lack of the knowledge of the sources for the military history of ancient Egypt, the lack of the classical written sources (the historiographies of the ancient historians) and the fact that some of the historical sources are either incomplete or not preserved to the present time. It may be so, but we can't claim, there are no historical sources left for the military history of ancient Egypt. Quite opposite, there are many left! We can divide them in seven large groups: the historiographies of the ancient historians, the papyrus scrolls, the epigraphs, the correspondence, the material remains, the reliefs and the depictions on the walls of the royal tombs and the sanctuaries. They give the scientists the insight into the reasons for the military campaigns, the nature of the military campaigns, the organization and the structure of the Egyptian army, the life of the common soldiers, the carriers of the military commanders, the mode of the combat and the weaponry of Egyptian army. If we take them into the account and add also other historical sources (the remains of the broken wheels of the chariots, the woodworks...), then the colorful image of ancient Egyptian military history appears before our eyes. If we really want to systematically explore it and get the significant scientific results, we have to educate the new breed of the military historians and to support their efforts.

⁷³ Wilkinson, TAE, str. 336

⁷⁴ Joan Oates, Babylon, Herrsching 1986, str. 149

FILOZOFIJA SREDNJEVEŠKEGA VITEŠTVA - ETIKA IN KODEKSI

Ferdinand Blaznik*

UDK 940.1:17

BLAZNIK Ferdinand: Filozofija srednjeveškega viteštva - etika in kodeksi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 283-296, 16 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Filozofija srednjeveškega viteštva - etika in kodeksi, avtor v kratkih obrisih priše formiranje viteškega sloja in razvoj duha, ki spremlja viteštvo vse od nastanka dalje. Gre za junaka povezanega z neštevilnimi legendami, ki slavijo lastnosti, ki jih še danes pripisujemo viteštvu: pomoč in zaščito nebogljenih, spodobnost, zmernost in uravnoveženost pri delu in vedenju, zvestoba gospodarju, obramba krščanstva, urjenje bojnih sposobnosti. Bistvenega pomena je kratek prikaz vsebine nekaterih zanimivih kodeksov zlasti »Knjige viteškega reda« ter dveh samurajskih kodeksov. Ideja viteštva se še danes kaže v transformirani obliki v poslovnih in uradniških filozofijah in kodeksih.

UDC 940.1:17

BLAZNIK Ferdinand: Philosophy of Medieval Knighthood - Ethics and Codes. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 283-296, 16 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

In the article »Philosophy of Medieval Knighthood - Ethics and Codes«, the author, in short outlines, depicts the formation of the knighted stratum and the development of the spirit, which leads knighthood, as of the formation on. It is about a hero linked to innumerable legends, which glorify characteristics, which we still attribute to knighthood today: assistance and protection of the weak, decency, moderation and equilibrium at work and behaviour, loyalty to the master, defence of Christianity, training in martial arts. A short depiction of the contents of certain interesting codes of knighthood, particularly of the »Book of the Order of Knights« is of substantial importance. The idea of knighthood is to be found today still in the transformed form in the business and clerical officers.

* Ferdinand Blaznik, diplomirani pravnik, vodja upravne enote občine Dravograd, SI - 2370 Dravograd.

I. Kratek očrt viteštva v srednjem veku

Evolucija antičnega junaka grško-rimske dobe v ideal krščanskega viteza je bila dokaj dolga. Odtenki razlik niso takoj opazni. Že od najstarejših dob poznamo vrsto historičnih herojskih epov, kjer nastopa kopica junakov s podobnimi lastnostmi, kot se kasneje pripisujejo viteštvu (npr. homerska Iliada in Odiseja, indijski epi npr. Bhagavadgita - Pesem gospodova ipd.), vendar srednji vek, zlasti pa njegov vrhunec v 12. in 13. stoletju vse do začetka novega veka, izbistri podobo viteštva, kot ga razumemo danes. Enciklopedija Slovenije pod geslom »plemstvo« le-to definira na str. 404 kot privilegiran del družbe z dednimi pravicami, ki je na vznotraj močno razslojen in predstavlja poseben stan. V srednjem veku je plemstvo utelešalo ljudstvo in državo ter iz svojih vrst (vsaj formalno) izbiralo kralja. V zvezi s tem pojmom se neposredno javlja pojem vitez, ki ga Enciklopedija Slovenije pod geslom »vitez« na str. 277 definira kot pripadnika plemstva v službi vladarja ali večjega fevdalca. Nadalje pravi, da v Evropi pojav viteštva izvira iz posebnega načina bojevanja in ideologije ter je iznajdba srednjeveške zahodnoevropske krščanske civilizacije. Ta del trditve je strokovno korekten le, če jo je razumeti, kot da je v Evropi pojav viteštva iznajdba zahodnoevropske krščanske civilizacije; sicer pa je viteštvo značilen pojav za vse srednjeveške državne formacije od selduško-osmanske, mongolske do japonske in celo azteške, saj najdemo povsod povsem podobno struktuiran družbeni sloj, ki ga z vso pravico lahko tudi imenujemo viteški. Srednjeveški japonski samuraj v nobenem bistvenem obeležju ni zastajal za svojim evropskim kolegom. Ne glede orožja, vezanosti na fevdalnega gospodarja, ohranjanja časti ali spoštovanja nepisanega etičnega kodeksa. V Evropi pa se nastanek tega pojma povezuje predvsem s frankovsko državo, saj so Karolingi z uvedbo konjenikov uspešno uvedli nov vojaški element v bojevanje, ki je ne nazadnje odločilno prispeval k zmagi frankovskega majordoma Karla Martela nad Arabci 732. leta v bitki pri Poitiersu. Pojem viteštva je neločljivo povezan s plemstvom, čeprav v večini primerov dejansko pomeni nižje (nesvobodno) plemstvo, t.j. milite oz. ministeriale¹. Je pa z vidika pravil viteštva, nepisanih kodeksov časti in splošnega uvrščanja v ta stan razumljivo, da so se sem prištevali tudi visoki plemiči kot mejni grofi, grofi, knezi, vojvode in ne nazadnje cesarji. Eden najmočnejših vladarjev srednjeveške Evrope, nemški cesar Maksimilijan I, je na prelomu obeh vekov še slovel kot »zadnji vitez«.

Ideja viteštva se je kalila v trdo preizkušenem tovarštvu na bojišču, kjer vladar ali knez dostikrat ni bil nič manj izpostavljen spopadam kot njegovi najnižji vazali. Mnoge srednjeveške vladarje obdaja avreola junaštva prav zaradi njihovega poguma, izkazanega v prvih vrstah bojnih metežev, na turnirskih bojih in lovu. Prav ta boj na življenje in smrt, ki je odločal ne le o usodi udeležencev bitk, ampak pogostokrat tudi kraljevin, kneževin ali grofij, je usodno določala zvestoba najbližjih podložnikov. Šlo pa je tudi za čast, slavo, privilegije ali vsaj potrditev doseženih statusov. Križarske vojne so veliko prispevale k temu, da se je plemstvo raznih evropskih držav pričelo identificirati kot enoten stan vitezov s skupno viteško omiko. Značilni junak te dobe je udeleženec tretje križarske vojne angleški

¹ Grafenauer v cit. delu na str. 241 – 243 pojasnjuje nastanek novih vojaških plasti ministerialov in vitezov. Po Hauptmanu navaja, da so ministeriali nastali iz prvotno osebno svobodnih, vitezi pa iz nesvobodnih članov spremstva velikih fevdalcev.

kralj Richard I. Levjesrčni. Je tip legendarnega viteza, ki uteleša moč, hrabrost in modrost bojevnika. Vsa njegova življenjska doba to dokazuje².

Neustavljiva privlačnost viteštva korenini v veliki meri na mnogih legendah in junaških epih, ki so nastajali že v zgodnji dobi srednjega veka. Sem prištevamo zgodbe o kralju Arturju oz. vitezih okrogle mize, Camelotu ipd. Velik vpliv na idejo viteštva imajo tudi legende, povezane s sv. gralom. Presenetljivo interpretacijo viteških vrednot kažejo tudi znani epi, npr.: Pesem o Nibelungih, Beowulf, Pesmi o Rolandu, El Cid ipd. Izjemen vpliv ima tudi Zgodba o gralu C. de Troyesa in Eschenbachova pesnitev Parzival ter Tristan in Izolda. Navedena literatura je kasneje navdihovala avtorje številnih romanov in novel o viteštvu. Vzporedno se najprej v Franciji razvije tudi viteška lirika, ki se nato širi po Evropi.

II. Nekaj zanimivih, manj znanih drobcev iz slovenske zgodovine viteštva

Že uvodoma je omenjeno, da je zgodovina viteštva neločljivo povezana s položajem plemstva, srednjim vekom in nasploh z dobo fevdalizma. Asociacije vsakogar, ki razmišlja o viteštvu, segajo tudi k plemstvu, gradovom, utrdbam, konjenici, vazalom, ministerialom, trubadurjem, militom, kosezom, viteškim redom (templarji in ivanovci, nemški viteški red · mečenošci). Za razumevanje vloge in položaja viteštva na slovenskih tleh je izjemnega pomena predvsem naslednja literatura³:

- Maja Žvanut: Od viteza do gospoda,
- Dušan Kos: Med gradom in mestom,
- Dušan Kos: Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja · Čas bojevnikov,
- Miha Kosi: Templarji na Slovenskem,
- Dušan Kos: Pamet pod šlemom, zvestoba denarju,
- Paolo Santonino: Popotni dnevniki,

² Ta evropski vladar je postal že pravi simbol viteškega lika, ki izpolnjuje vse predstave, povezane z visokimi ideali tega pojma. Literatura o njegovem vladanju in dosežkih je zelo obsežna. Ta hkrati izjemna in po svoje tragična viteška osebnost je opisana že v Baucerjevi knjigi Zgodovina Norika in Furlanije, str. 224. Za našo zgodovino je zanimivo, da je kralja Richarda Levjesrčnega na povratku iz Palestine, ko se mu je med Benetkami in Oglejem potopila ladja, ujel goriško grof Majnhard in ga predal nečaku vojvodi Leopoldu V, ki ga je užalil v Palestini oh zavzetju Akre. Ta spor je angleškega kralja drago stal, saj je moral plačati visoko odškodnino, ki je po določenih zgodovinskih virih bila uporabljena za gradnjo dunajskega obzidja. Več o zanimivostih iz življenja tega križarskega junaka: Frischler, cit. delo, str. 188-214, Edge – Paddock, cit. delo, str. 41, 42, 63, 64, 154; Hallam, cit. delo str. 43 – 54, Tate, cit. delo, str. 115 – 120; Grant, cit. delo, str. 134 – 136. Romansirano biografijo je napisal tudi Sir Walter Scott z naslovom: Richard Levjesrčni. Ta križarski viteški junak ima pogosto osrednjo vlogo v zgodovinskih filmih in knjigah, ki obravnavajo tisti čas.

³ Natančna navedba teh del je podana pri seznamu literature. Kos na str. 3, tretje cit. dela navaja, da je literatura o fenomenu viteštva nepregledna in priporoča pomembno literaturo za bralce nemščine. V francoščini pa je eno najbolj kompletnih del o viteštvu objavil pred skoraj 120 leti Leon Gautier z naslovom *La Chevalerie*, Victor Palme, Pariz 1884. Škofjska knjižnica v Ljubljani hrani izjemno lepo, okoli sto let staro knjigo: *Les chevaliers de Rhodes et de Malte*, ki jo napisal prof. zgodovine P.A. Farochon (glej Kambič, Delo, Književni listi, 2. september 2002). O viteški liriki prim. svojno študijo, ki sta jo napisala A. Janko in N. Henkel, ki obravnava značilne lirske pesmi vitezov s slovenskih tal. V predgovoru pa A. Janko širše osvetljuje družbene razmere zlate dobe viteštva predvsem v času prvih križarskih vojn. Duh srednjega veka in tudi viteštva lepo prikazuje latinska lirika srednjega veka, ki jo je zbral in uredil P. Simoniti. V komentarju knjige Srednjeveški Cvetnik, na str. 61 obravnava pesnika viteškega stanu Arhipoeta, katerega pravo ime ni znano. Pojav trubadurjev obravnava novejšo delo Pinteriča – Trubadurji. Pojavijo se najprej v južnem delu današnje Francije konec 11. stoletja in trajajo okoli 150 let. Ta monografija podaja v dodatku knjige, ki jo je napisal Smolej, recepcijo trubadurske lirike v slovenski literaturi.

- J.V.Valvasor: Slava vojvodine Krajnske,

- Anton Janko in Nikolaus Henkel: Nemški viteški liriki s slovenskih tal.

V slovenskih deželah je bilo mnogo mogočnih plemiških družin, ki so dose-gale visoke položaje na avstrijskem in nemškem dvoru. Vodilni so gotovo bili Celjani, pa tudi Turjačani (Auerspergi), Lambergi in mnogi drugi⁴.

Slovenske dežele so v srednjem veku dale celo vrsto osebnosti izjemnih sposobnosti, ki jih s polno mero lahko označimo za junake, viteze. Gre za kar ne-kaj znanih junakov in vojskovodij, med katerimi je iz rodbine celjskih knezov treba navesti Hermana Celjskega II., ki je odigral izjemno pomembno vlogo, ko je v eni zadnjih križarskih bitk pri Nikopolju, sedem let po kosovski bitki, v kateri je bila krščanska vojska ogrsko-francosko-nemških in italijanskih vitezov hudo poražena, odigral važno vlogo, ko je rešil ogrskega vladarja Sigismunda. Leta 1405 je Herman Celjski poročil svojo hčerko Barbaro s kraljem Sigismundom. Nič manj izstopajoča ni bila vloga kranjskih vitezov Adama Raubarja in Andreja Auersperga v bitki pri Sisku, kjer so združene hrvaško-nemško-kranjske čete dosegle 22. junija 1593 sijajno zmago. V zvezi s turškimi boji nekateri strokovnjaki nekritično povečujejo turško moč, zlasti za časa Sulejmana Velikačnega⁵.

Eden naših najimenitnejših zgodovinarjev dr. Dušan Kos, ki se ukvarja z zgodovino srednjeveškega viteštva, je v zanimivi študiji: Pamet pod šlemom, zvestoba denarju, npr. dokazal, da se je že pred kosovsko bitko množica štajersko-kranjskega plemstva borila kot najemniki na strani Dušana Silnega proti Turkom; prim. drugo cit. članek, str. 225. V tem času se je po opazki avtorja viteški ideal

⁴ Steklasa je npr. že v letopisu Slovenske matice za leto 1897 na str. 39 objavil obsežen članek 73 strani z naslovom Ivan Vajkard Turjaški, kjer detajlno opisuje evropske državnodiplomatske razmere v času Vajkarda Turjaškega, ki je živel od 1615 do 1677 in bil že leta 1653 s strani Ferdinanda III. povzdignjen v knežji stan, sicer pa tajni cesarski svetnik ter prvi državni in posvetni minister. Gre za delo, ki je med zgodovinarji po krivici neopazno. Zanimiva knjižica Turjačani Lojzeta Zupanca, Kočevje, 1937, na 67 straneh obravnava zgodovino te plemiške rodbine. Pri tem navaja kot naslavnejša Turjačana Herbarta in Andreja ter njune boje s Turki. Glede bitke pri Nikopolju več v cit. delu Vojeta, str. 26, in Simonitija, prvo cit. delo, str. 18, glede bitke pri Sisku isti avtor, drugo cit. delo, str. 15.

⁵ Tako npr. dr. Pusič: Upravni sistemi prvi del, Pravna fakulteta Zagreb, 1985, na str. 169 umeja turško cesarstvo kot najimpresivnejšo vojna silo na svetu. Ta trditev je zelo sporna, saj je samo v takratni Evropi bilo najmanj 7 ali 8 držav, ki so bile vojaško vsaj toliko sposobne, npr. Rusija, ki je pod vladanjem Ivanom IV., Groznim leta 1552 - 1555 zlomila mongolsko zlato bardo in zasedla glavno mesto Kazan ter si Mongole podredila za vazale. Podobno velja glede Poljske, ki je kontinuirano od bitke pri Grinwaldu oz. Tannenbergu, ko je 15.07.1410 uničila nemški viteški red, ki ga je vodil veliki mojster Ulrik von Jungingen, dosegla številne osupljive zmage nad Turki. V času neposredno pred turško zasedbo Konstantinopla sta Anglija in Francija bili vzdrževalajočo stuletno vojno. Nemško cesarstvo razen avstrijske veje (na čelu z nadvojvodo Ferdinandom I. - kasnejšim kraljem in po smrti brata Karla V. tudi cesarjem), sploh ni imelo časa, da bi se resno ukvarjalo s turško nevarnostjo, saj je Karel V. vodil naporene vojne s Francijo pod Francem I., ki je imel celo sklenjeno pogodbo o sodelovanju s Sulejmanom Velikačnim in zasedel ozemlje današnje Tunizije. Prim. dr. Mlinarič, cit. delo, str. 175. V Evropi je v tem času kot velesila, ki je učinkovito branila svoje interese, povsem enakovredno Turkom nastopala tudi Beneška republika. Po svoje je ilustrativno tudi dejstvo, da si ob ponovnem pohodu Sulejman Velikašni proti Dunaju z okoli 250 tisoč mož ni mogel dovoliti spopada s komaj 80 tisoč mož veliko armado, s katero mu je šel nasproti Ferdinand I. (drugače V. Simoniti, prvo cit. delo str. 135). Očitno je na Sulejmana naredil velik vtis tudi dolga neuspešno obleganje majhnega Kiseka, ki ga je branilo le okoli 700 mož posadke in neuspešno obleganje Dunaja leta 1529, ko niti skoraj desetkratna premoč ni zadoščala za osvojitve mesta. To in pa še vest o izgubljeni pomorski bitki v Jonskem morju je verjetno odločilno vplivalo na to, da se sultan ni lotil niti dobro utrjenega Maribora, pred katerim je taboril štiri dni ob umiku. Ne nazadnje sta v tem času izjemna ekspanzionistično politiko vodili tudi nastajajoči velesili Španija (Cortez osvoji azteško in Pizzaro inkovsko kraljestvo) in Portugalska.

- boj proti vsemu zlemu, sovražniku svojega gospoda Kristusa, že umikal blesku in cingljanju zlatnikov, ne glede na moralno plat, zaradi česar so se predniki najemnikov iz križarskih vojn 12. stoletja obračali v grobu. Podobno pravi v uvodu študije Nemški viteški liriki s slovenskih tal A. Janko na 11. strani: »Predstava o vitezu kot osvoboditelju svetih mest, kot prednji straži krščanstva, kot zaščitniku ubogih preide v prostranstva čiste fikcije, v realnosti pa vitez ostaja reven plemič z zelo velikimi materialnimi problemi, še večjimi apetiti in se zato kaj zlahka prelevi v viteza roparja (Raubritter). Zato tudi ne preseneti dejstvo, da viteštvo kot poseben družbeni stan in pozitivna družbena sila že v začetku 13. stoletja zakrknje, njegova kultura pa okosteni in stagnira«.

Glede kosovske bitke, ki je zaslovela kot največji srbski poraz, imela pa mnoge hude daljnosežne posledice tudi za vse slovenske dežele, je dr. Vasko Simoniti v svoji knjigi: Turki so v deželi že na str. 14 zapisal, da obstajajo tudi dovolj utemeljena mnenja o zmagi krščanske vojske. Vsi neposredni viri o bitki, ki so nastajali nekaj dni do nekaj mesecev po bitki, govore o srbski zmagi. Če bi Turki zmagali, bi, kot je bila navada, gonili razpršena krščanska krdela in vsaj v pomembnejše postojanke bi postavili stalne posadke. Tudi kneginji Milici niso takoj vsiljevali vazalstva. Vuk Branković se je z delom srbskega plemstva Turkom upiral še nekaj let. Srbija je v resnici obstajala še 70 let, preden je dokončno postala turška provinca.

V izjemno lepem faksimilu: Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja je v spremni študiji: Čas bojevnikov na str. 64 dr. Dušan Kos navedel, da je bil 26. aprila leta 1224, ko je trava ozelenela in so imeli konji kaj mleti med zobmi, v Brežah blizu Dunaja turnir, kjer so se zbirali knezi, grofi, baroni in ministeriali. Med udeleženci sta navedena tudi Henrik in Kolo iz Trušenj (Trixen⁶).

Plemstvo je že zelo zgodaj razvilo izpopolnjeni sistem vzgoje mladih plemičev, katere cilj je bil doseči dvorne funkcije. Teoretična dela o vzgoji se pojavijo že okoli leta 1500. Štajerski plemič Wollstubenberga okoli leta 1500 zapiše, da mora tisti, ki se ves dan polni z jedačo in pijačo, propasti in svetuje svojima sinovoma, da je še najbolje zveto služiti deželnemu knezu in biti v družbi dobrih, boga boječih in pobožnih ljudi (tako J.V. Valvasor - Slava vojvodine Kranjske str. 46-64). Izobrazba ni vključevala le pismenost, ampak tudi znanje tujih jezikov. Že v prvi polovici 16. stoletja nastanejo domače šole, kjer so učenci nastanjeni pri učitelju in imajo tam tudi vso oskrbo. Taka je bila npr. ljubljanska zasebna šola, ki je kasneje postala stanovska, drugi rektor pa 1565. leta Adam Bohorič. Na str. 61 citiranega dela navaja Maja Žvanut, da so med gojenci te šole učenci prihajali tudi med drugim iz Dravograda.

⁶ Mravljak v cit. delu, Zgodovinski opis, na str. 6 navaja rodovnik grofov Dravograjskih, med drugim je omenjen v drugi grupi Kolon II. 1224 in tretji vrsti Henrik II. 1254. Glede na to, da gospodje Dravograjski oz. Trušenjski izvirajo iz Trušenj, manjšega kraja iz bližine Volšperka, ni izključeno, da je bil kateri od obeh gospodov iz Dravograda udeleženec navedenega turnirja v Brežah.

V zvezi z imenom Trušenjskih je zanimiva razlaga dr. Pusiča na str. 95 knjige Upravni sistemi, kjer pri obravnavi diferenciacije regulativnih vlog našteva kronsko službo, ki so izhajale iz hišne uprave na podoben način po vsem svetu in kjer kot nadzornika zalog hrane in kuhinje navaja Truchsess-a. Iz tega bi lahko izhajalo, da so predniki pomembnih dravograjskih ministerialov dejansko bili prvotno dvorni nadzorniki zalog hrane in kuhinje slej ko prej pri deželnem vladarju. Gledj tudi Dušan Kos, prvo cit. delo, str. 64.

III. Ideali viteštva - ideje in kodeksi

1. Uvod

V historičnem oblikovanju viteškega stanu ima poseben pomen povezava z vazalsko funkcijo, ki je, kot trdi Maurice Keen v Srednjeveški Evropi na str. 45, označevala uslužnega spremljevalca in že v času Karla Velikega pomenila po rojstvu svobodnega pripadnika bojne skupine ali velikaša. Ti možje so bili zavezani svojemu poglavarju z osebno prisego zvestobe. Vez je bila tesna in svečana (odlična); ustvarjala je povezanost, ki je bila blizu krvnemu sorodstvu in ki jo je bilo ravno tako težko pretrgati.

Seveda je za celovitejše razumevanje položaja viteštva potrebno širše razumevanje srednjeveške družbe. Visoka filozofija izstopajočih krščanskih teologov, ki je temeljila na antičnem izročilu Platona in Aristotela, na viteštvo nedvomno ni imela takega vpliva kot siceršnje širše srednjeveške razmere. Izjemno slikovitost razumevanja srednjega veka sijajno opisujeta A. Gurevič in G. Majorov v obeh cit. delih. A. Gurevič med drugim slika tudi položaj viteštva, probleme njegove etike, vitezovih skušnjav, npr. str. 89, 246, 295, 303, opomba 55 in 66 ipd.

Ideali viteštva⁷ so bili tako v zahodni Evropi kot npr. na Japonskem in drugih delih sveta praviloma nekodificirani; vendar je vladajoče plemstvo uspelo oblikovati ne glede na nezapisanost izjemno trdno vsebino etičnega pojmovanja »viteških kodeksov«. Velik vpliv na oblikovanje te vsebine pa je imelo več dejavnikov, med njimi tudi spoštovani stari junaški epi, vse od homerske Iliade in Odiseje in indijske Mahabharate dalje. Delne kodifikacije pa so sprejeli tudi nekateri vladarji ali napisali posamezni pisci, ki so bili sami izjemni predstavniki viteškega stanu (npr. Mijamoto Musaši, Jočo Jamamoto, vladarji Ferdinand I., Friderik Habsburški ipd.).

Nekaj najznačilnejših predstavnikov teh delnih »kodifikacij« viteških kodeksov na kratko obravnavamo v nadaljevanju.

2. Dvorni red Ferdinanda I.

Maja Žvanut v svoji knjigi *Od viteza do gospoda* na str. 67 navaja, da je Ferdinand I. leta 1537 osebno napisal Dvorni red, ki je določal cilje - uglajena strežba pri mizi, odlično jahanje, bojevanje in ples, učenje latinščine in drugih jezikov - pa tudi metode dvorne vzgoje. Iz podobne cesarske inštrukcije, napisane v Gradcu leta 1553, razberemo, da je bila to kaj trda vzgoja.

Bodoči cesar Friderik Habsburški je želel dobiti viteški udarec na posvečenem kraju v obljubljeni deželi srednjeveškega viteštva. Kot enaindvajsetletnik se je leta 1436 s skupino zvestih, med katerimi so bili tudi kranjski plemiči, odpravil v Sveto deželo, kjer je postal vitez svetega groba, ki se mora (kot je zapisal v svoj notes) držati treh pravil: ščititi mora vdove in sirote, soditi pravično, ubogim in bogatim enako in osebno braniti sveti grob, kadar bi ga neverniki ogrožali.

⁷ Dr. Kos v v tretje cit. delu na str. 15 zanimivo opisuje povzdigovanje v viteški stan in simbolni pomen meča, ko pravi: »Meč je imel velik simbolni pomen in je bil povezan s sakralnim dejanjem: leta 1205 je goriški grof Engelbert III. prišel s svojimi vitezi v cerkev v Ogleju ter izročil patriarhu v posvetitev zlato verižice in z zlatom okrašene meče, ki so bili namenjeni vitezom kot nekakšna odklopanja. Blagoslovljeno orožje je grof nato izročil klečečim vitezom in jim okrog vratu obesil verižice. Vitezi so vstali, z desnico izdrli meč, z levico pa prisegli na evangelij, da se bodo bojevali proti nevernikom, branili vdove in sirote (t.j. nemočni del družbe) ter uspešno živeli častno. To je skupinski povzdig - sicer v navadi od 12. stoletja - ki je bil v zvezi s cerkvenim blagoslovom».

Razen teh izpostavljenih čednosti pa je viteški stan gojil še druge norme, med katerimi je bila najpomembnejša »zmernost, uravnoteženost v vedenju in delu, poleg nje pa tudi veselje, čast, spodobnost, blagost in zvestoba«.

3. Strategikon

Fevdalec in vojak Kekavmen (Kekaumenos) je za potrebe svojih sinov v času bizantinskega imperija napisal knjižico z naslovom *Strategikon*⁴. Uvodoma zapiše, da zapisuje za svoje otroke, kar je storil, kar se mu je zgodilo, kar je videl ali se naučil, resnične stvari, ki se dogajajo vsak dan. Delo *Strategikon* je daleč od teoretičnega npravnega filozofiranja, ampak usklajeno z življenjsko usmeritvijo, temelječo na zdravem razumu svoje dobe in npravnem izročilu bizantinske družbe. Praktična modrost te knjige je prežeta z globoko človečnostjo in ljubeznijo do pravičnosti. Ko ravnaš prav, pravi, služiš bogu. Če služiš v sodstvu, ne služi kot razsodnik ali kot človek, temveč kot cesar in kot bog. Biti moramo pravični do vseh, zato boš, če bi moral soditi svojemu prijatelju, raje ne sklenil biti njegov sodnik, kot pa da bi slabo sodil. Dobro je, da se te tvoji podrejeni bojijo, a le zaradi tvoje pravičnosti, ne pa iz drugih vzrokov. Življenje je polno nestanovitnosti. Edino stalno je, da si ti človek podvržen pravičnemu sodniku, namreč bogu. Kaznuj tiste, ki so zagrešili napako, ne pa vseh in ne s kaznijo, ki bo enakovredna njihovi napaki, temveč s človečnostjo. Kaznuj po presoji, ne v stanju zanesenosti. Pravica je vojno orožje. Kdor vidi krivico pri delu in ne črhne besede, je hudič. Bistvo politikovega dela je, skratka, poučiti državo o umetnosti dobrega ravnanja in izganjanju zla iz družbe. Če si filozof, skušaj biti hkrati politik, zmožen naučiti dobrega vso državo.

4. Knjiga viteškega reda

V drugi polovici 13. stoletja je španski pisec (katalonski) Ramon Llull napisal izjemno zanimivo kodifikacijo viteškega duha tedanje dobe. V knjigi je lepo prikazano, da vitez ni stopnja v stanovski hierarhiji plemstva, ampak gre za duh oz. stališče, ki ga mora imeti človek plemenitega rodu. Tudi sam kralj, kot božji zastopnik, mora biti hkrati tudi vitez, saj gre za idejo, ki ji ta zveza daje posebno vrednost in pomen. V uvodu k tej knjigi avtor piše, da tako kot sedem planetov, kot nebeška telesa upravljajo z zemljo, tako tudi knjigo o viteštvu deli na sedem delov, da bi pokazal, kako se vitezi v časti in gospodstvu dvigujejo nad narod, ki naj bi ga držali v redu in branili. To je prvi del, ki obravnava nastanek viteštva.

Drugi govori o dolžnostih viteza, tretji o izpitu, ki ga mora ščitonosec opraviti, če želi vstopiti v viteški red. Četrty določa način, kako se vitezov oproda razglasi za viteza. Peti govori o orožju, šesti o običajih, ki jih ima vitez, in sedmi o časti, ki se mu izkazujejo. Med pomembnejšimi dolžnostmi je poudarjena dolžnost viteza, da pomaga in brani svojega gospodarja, saj niti kralj niti princ in visoki baroni ne morejo opravljati svojih nalog brez pravične podpore podložnikov. Jahati dobro opremljenega konja, vihteti kopje v bitkah, jezdit oborožen, prirejati turnirje, postavljati okroglo mize, mečevati se, loviti jelene, medvede, vepre in

⁴Več o tem v cit. knjigi Tatakisa na str. 136-140. V ta čas sodi tudi razprava Kekavmenovega sodobnika Nikulicasa. De officiis regis, ki obravnava predvsem cesarske pravice in dolžnosti in med drugim ugotavlja, da cesar ni podložen zakonu, ker je on sam zakon, vendar ga homo ubogali, če dela dobra dela in dobre zakone. Cesar je ideal osebe, ki naj bo zgled in vzor za svoje podložnike. Da bi bil na višini svojega poslanstva, mora imeti pogum, s čimer je mišljen dušni pogum, pravičnost, npravno zdravje in razumnost. Te kreposti hodo cesarja povzdignile od zemlje v nebesa.

opravljati z drugimi podobnimi umetnijami, je dolžnost vsakega viteza, saj se preko teh dolžnosti vitezi navajajo na orožje in vzdrževanje viteškega reda.

Stilizacija te knjige je polna visoko etične vsebine, saj povzdiguje tradicionalne vrednote viteštva: resnicoljubnost, plemenitost, usmiljenje, pravičnost, hrabrost in druge vrline, ki se kažejo v viteški borbi z zlom in izogibanju spletkam in kakršnemukoli zlu (več o tem str. 75-131).

5. Viteški redovi (templarji, ivanovci, nemški viteški red)

Nenavaden spoj krščanstva in vojaškega ideala so negovali križarji. Ta se tudi nikjer ne kaže tako jasno kot v ustanavljanju teh vojaških redov. Tisto, kar te redove v bistvu druži, je ideja, da gre za viteza, ki postane pobožni junak, ki naj v imenu boga varuje duhovnike in cerkveno posest, brani naj pomoči potrebne, siromake, vdove in sirote, pri čemer je boj proti nevernikom njegov najvišji in največji cilj. Pripadniki teh rodov, zlasti templarji, so se zaobljubili, da bodo v skladu s pravilom sv. Benedikta živeli v revščini, pokorščini in čistosti ter se bojevali čistega duha za vrhovnega in resničnega Kralja. Sv. Bernard je zapisal v njihovo hvalo, da se v bitki ne odevajo v zlato in srebro, ampak z vero navznoter in oklepom navzven, da bi v srcih svojih nasprotnikov zbudili grozo, ne pa pohlep⁹.

a.) Templarji:

Ta viteški red je bil ustanovljen 1120 v Jeruzalemu, predvsem za zaščito romarjev.

Templarski red¹⁰ je bil organiziran po sistemu komend, ki se družijo v redovne province, na čelu katerih so komturji (vzgojitelji). Red vodi veliki mojster, ki ga izvoli trinajst redovnih dostojanstvenikov. Red, v katerem so si vsi bratje, sestavljajo vitezi in seržanti (oprode), katerih dolžnost je vojskovanje, kleriki, katerih dolžnost je molitev, in navadni bratje z določenimi praktičnimi znanji, ki delajo. Red se razvija zaradi podarjenih posesti. V zgodovini križarskih vojn ima templarski red ključno mesto. To je bila izjemno izkušena poklicna vojska, ki je bila v nenehni pripravljenosti. Njihova vloga je bila predvsem v čuvanju velikih trdnjav v sveti deželi. Odločilno vlogo pa imajo tudi pri obrambi križarskih držav na območju današnje Sirije in Palestine. Propad križarskih držav leta 1291 potegne v svoj vrtinec tudi templarski red, s katerim dokončno obračuna francoski kralj Filip Lepi na podlagi izmišljenih obtožb o hereziji in ga oktobra 1307 dokončno uniči; vse premoženje templarskega reda dobe ivanovci, veliki mojster Jacques de Molnay pa 18.03.1314 umre na grmadi.

b.) Ivanovci:

Ivanovci¹¹ so tako kot templarji in nemški viteški red predstavljali katoliško redovno skupnost, ki je hkrati združevala meniško življenje s karikativno dejavnostjo in bojevanjem proti drugovercem. Medtem ko so templarji imeli tradicionalna oblačila - rdeči križ na beli podlagi, so nosili ivanovci beli križ na rdeči

⁹ Glej več o tem Keen, cit. delo, str. 102 in State, cit. delo, str. 31

¹⁰ Za obravnavo položaja templarjev v Sloveniji je pomembno predvsem cit. delo zgodovinarja Kosja. Več o tem tudi Tate, cit. delo, str. 72, 75, 143-145; Enciklopedija Slovenije, »geslo viteški red«, str. 276; Best cit. delo,

¹¹ Prim Tate, cit. delo, str. 72, 142-143; Enciklopedija Slovenije, »geslo viteški red«, str. 276; Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem, str. 165; prim. tudi Magoy, cit. delo, str. 116 (geslo: cross legged), glej tudi opombo pod ¹.

podlagi in križniki črn križ na beli podlagi. Tudi ivanovci, imenovani hospitalci, so bili ustanovljeni v Palestini po prvi križarski vojni. Za razliko od templarjev, ki sta jih likvidiral francoski kralj in papeštvo, so ivanovci v spremenjeni obliki kot malteški vitezi preživeli do danes. Sicer pa je glede na ivanovsko nasledstvo templarjev zanimiva utemeljena zgodovinska vez današnjih redov prostozidarjev tako z ivanovci kot templarji.

c.) Nemški viteški red (*križniki, mečenosci, tevtonski vitezi*)

Ta viteški red je bil ustanovljen 1148. leta v Akonu. Bili so od vseh treh redov najmočnejše nacionalno obarvani in vezani na ozemlje srednjeveškega nemškega cesarstva. Njihova značilna veja mečenosci pa so delovali predvsem na tedanjem cvrpskem vzhodu¹².

6. Samuraji

Vzporedno, ko je v srednjeveški Evropi tekел proces formiranja viteškega stanu in ideje viteštva, je na japonskih tleh nastajal stan samurajev. V zgodnjih začetkih so bili to predvsem dobro usposobljeni vojaki, ki so spremljali kot telesna straža svojega fevdalnega gospodarja (daimia). V začetku se je označba samuraj nanašala samo na vojake cesarske straže, kasneje pa se je začelo tako poimenovati vse pripadnike vojaškega stanu. Japonska zgodovina je polna silovitih medsebojnih spopadov mogočnih samurajskih družin, kot klana Taire (Heike) in Minamoto (Gendji) v sredini 12. stoletja. Filozofija samurajev, ki jo odsevajo v nadaljevanju navedeni kodeksi, je odsev neponovljive posebnosti japonske kulture. Brez poznavanja osnov njihove religije in filozofije (zen budizem in šintoizem) in mnogih posebnosti življenja visokega plemstva ter načinov izražanja njihove duhovne kulture (kaligrafija, ceremonija pitja čaja, itd.) ni mogoče docela razumeti posebnosti samurajškega duha¹³.

a.) Bušido - samurajski kodeks:

Bušido ali pot samuraja je bil nenapisan kodeks temeljnih moralnih načel vojaškega stanu.

Standardi obnašanja in ideali karakterja, ki ga je vladajoči razred predpisal za sebe, so vplivali na vse družbene sloge. Čeprav se je sistem vrednot Bušida pod raznimi vplivi skozi različna zgodovinska obdobja menjal, je njegovo jedro vendarle ostalo enako. Vedno je bil dan velik poudarek pravičnosti in iskrenosti, hrabrosti, vrljdnosti, časti, skromnosti in enostavnosti kot najvišjim vrlinam izpopolnjenega vojaka. Posebna vrlina je pomenila preziranje smrti, medtem ko je lojalnost do gospodarjev (giri) pomenila najvišjo samurajsko dolžnost. Dejansko se samurajski stan oblikuje kot pomembna sila že v obdobju Hejan (794 do 1185).

Inazo Nitobe v svoji znameniti knjigi »Bušido - kodeks samurajev« na str. 17 poudarja, da gre za kodeks neizgovorjen in nenapisan, ki pa vsebuje najmočnejšo potrditev pravih del in zakonov, izpisanih na živih tablicah sreca. Bušido ni utemeljen na stvarstvu enega uma, pa čeprav še tako sposobnega, niti na življenju ene osebe, čeprav še tako slavne. Gre za organski dosežek desetletij in sto-

¹² Prim.: ista literatura kot pri templarjih in ivanovcih; Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem, str. 151; pomembne informacije so tudi v knjigi Zgodovina Poljske, str. 81, 82, 86, 101, 102, 111, 137.

¹³ Več o tem: Storry, Pajin - Gaspari, Kure, Kruid, Nitobe, cit. dela.

letij vojaškega življenja in zavzema enako mesto v zgodovini etike kot angleška ustava v politični zgodovini. Več o tem citirano delo Inaza Nitobeja.

b.) Knjiga pet prstanov:

To knjigo je 1645. leta napisal Mijamoto Musaši, eden najbolj nenadkriljivih samurajev v zgodovini Japonske. Skladno z že oblikovano visoko etiko japonskega viteštva je šlo za to, da je bilo treba razumeti »Heiho« kot pot viteštva. Po takratnem pojmovanju je obstajala pot Bude, ki ljudi rešuje, pot konfucijanstva, ki posreduje učenje učenjakov, pot zdravljenja bolezni, pot proučevanja wakae, t.j. klasične japonske poezije za pesnike, pot prefinjenih ljudi (ceremonija pitja čaja, urejanje cvetja, muzika), pot strelcev in drugih umetnosti in veščin. Vsi ti ljudje si zberejo svojo pot in izpopolnjujejo sebe na tej poti za svoje osebno zadovoljstvo. Toda malo je tistih, ki sklenejo sebe posvetiti poti »Heiho«-ja.

To je pot vojaka, ki sledi pot meča in ščetke (peresa). Bistvo sledenja te poti je v tem, da ima »Heiho« namen oblikovati nepremagljiv duh in jekleno voljo; pot bojevnika je v usklajevanju svoje poti z vzdrževanjem različnih orožij, kar pomeni poglobljeno poznavanje njihovih odlik in dobre uporabe.

Kopje, helebarda in podobno so orožja za razne borbe z mečem ali kratkim mečem. Celotno začetniki v moji šoli vežbajo z dolgim mečem v eni roki in s kratkim mečem v drugi. Ko je v borbi na smrt, želi človek izkoristiti svoja orožja do kraja. Moram povedati, da je najbolj žalostno umreti z neizsukanim mečem, nam sporoča Musaši. Knjiga pet prstanov vsebuje bistvo celotne samurajske filozofije z množico podrobnih praktičnih napotkov uporabe obeh mečev in opisi psiholoških stanj nasprotnikov. Tako npr. na 28. strani Musaši navaja naslednje napotke: »mentalno gledanje v »Heihoju« se ne loči od vsakodnevnih stališč. V mirnem času in v bitki je povsem enako. Trudi se spoznati resnico s širokega gledišča. Ne bodi prenapet in ne preveč sproščen. Umiri um in ne zgubljalj čvrstoče niti za trenutek. Celotno telo počiva, ne popuščaj v koncentraciji. Ko se hitro giblješ, bodi umirjenega hladnokrvnega uma. Ne dovoli, da um potegne telo, niti da telo povleče um. Osredotoči pozornost na um, toda na telo se ne oziraj. Popolnoma spoznaj svoj um z okoliščinami in se ne obremenjuj z odvečnimi stvarmi. Ojačaj temelje svojega duha in delaj tako, da drugim ne odkriješ globine lastnega uma. Ko se boriš z nasprotnikom (str. 65) in ko na zunaj izgleda, kot da je poražen, ne verjemi, če njegov borbeni duh še ni izbrisan v njegovem srcu. V tem primeru moraš spremeniti svoj mentalni pogled, da zlomiš nasprotnikov borbeni duh. Moraš ga pripraviti do tega, da prizna poraz v dnu svojega srca«. V uvodu v »knjigo ognja« daje Musaši na str. 50 naslednji poudarjeni nasvet: »Če misliš, da si ti edini na svetu, ki lahko doseže »Heiho«, če si globoko predan mojstrstvu na tej poti, če vežbaš dan in noč izpopolnjujoč svoje veščine znova in znova, potem boš ti tudi eden edini, ki lahko doseže takšno svobodo in moč, da izvaja čudeže. Dosegel boš nadnaravne moči. To je tajnost Heiho-ja«.

c.) Kodeks Hagakure

Kodeks Hagakure¹³ je v resnici zbirka misli samuraja, svečenika in puščavnika Joča Jamamota, ki jih je zapisal po mojstrovih besedah mladi samuraj Tsu-

¹³Ta tekst je nedvomno imel silovit vpliv na japonsko razumevanje »Bušida«. Z njim je bil povsem okupiran Jukio Mišima, eden največjih japonskih pesnikov in pisateljev, ki je v 42 letu starosti 1967 naredil na vrhuncu slave spektakularni sepuke (harakiri), znan kot pisec mnogih sijajnih romanov. Pobeži konju, Hram jutranje zarje, Pomladni sneg, Izpoved maske ipd.

ramoto Tašira 1710. leta. Pri branju Hagakure-ja dosežemo neko temeljno življenjsko skrivnost, ki je vsebovana samo v štirih besedah. Temelj moralnosti je hrabrost¹⁵. Knjiga Hagakure se deli na tri dele, pri podnaslovih pa navaja pomembne misli, ki tvorijo jedro učenja, npr. Vedno se lahko izpopolnujemo. V tem podpoglavju je med drugim zapisano naslednje: »Vzgoja samuraja traja celo življenje in se odvija po določenem redu. V začetni dobi vzgoje zastoj vadite, ker izgleda, kot da ne napredujete, veste, da ste nevednež in enako mislite o drugih. Ni pomembno, da povemo, da tedaj daimio od vas nima nikakršne koristi. V kasnejšem stadiju še vedno ni od vas nobene koristi, se pa že zavedate svoje nepopolnosti in tudi že uvidite, da so tudi drugi nepopolni. Samuraj, ki je dosegel vzvišeni nivo, je sposoben rešiti vsako težavo zahvaljujoč svoji sposobnosti in mu ni več potrebna pomoč učiteljev; verjame v svoje možnosti, veseli se pohval in žalostijo ga porazi. Za takšnega samuraja lahko rečemo, da je koristen, dokler služi svojemu daimiju. Še popolnejši so tisti, katerih obraz nikoli ne izdaja misli in ki nikoli ne kažejo svoje nadarjenosti, celo do te mere, da se pretvarjajo, kot da so nepoznavalci in nesposobni. Še več, imajo spoštovanje do tuje nadarjenosti. Menim, da v večini primerov ne moremo težiti k čemu boljšemu. Toda na najvišjem nivoju, ki presega sposobnost običajnih smrtnikov, obstoji višja sfera. Tisti, ki iz vse sile dela na Stezi, ki tja vodi, razume, da ne obstaja meja njegovega izpopolnjevanja, in da čas, ko je zadovoljen s svojimi zadevami, ne igra nobene vloge. Torej se mora samuraj zavedati svoje nepopolnosti in da je treba celo življenje preživeti v vadbi, ne da bi imel občutek, da je dovolj naredil« (prim. citirano delo pod zap.št. 4, str. 23, 24). Med celo vrsto izjemno pomembnih nasvetov izstopa trditev na str. 39, kjer pravi: »Zdrsni in padi sedemkrat, toda na svoje noge se postavi osemkrat«. V zvezi s tem je zapisano, da je za časa gospodarja Katsušige bilo rečeno, da le tisti samuraj, ki je bil sedemkrat ronin (potujoči samuraj brez dela), lahko sebe smatra za pravega samuraja. Glede poraza je na str. 57 zapisana zanimiva misel: »Poraz je koristen za človeka, ki je popolna osebnost in če je odprt tako, da sebe izpostavlja najtežjim izkušnjam«. Zanimiv je tudi nasvet glede molčanja. Če že moraš govoriti, pravi na str. 63, potem se izražaj, kolikor je mogoče kratko, jasno in logično. Neverjetno veliko ljudi spravlja sebe v smešen položaj, ker govorijo, ne da bi pred tem razmišljali.

Bistvo je morda zapisano na str. 65, kjer je Jukio Mišima navedel, kako je treba čitati knjigo Hagakure; pravi: »Odkril sem, da je pot samuraja smrt, če je treba izbirati med življenjem in smrtjo, brez oklevanja izberi smrt«.

IV. Zaton viteštva in oživljanje ideje v sedanjem času

Zaton viteštva povzroči vrsta podobnih vzrokov od zahodne Evrope do Japonske, z razliko le v večjem časovnem zamiku na Daljnem vzhodu. K temu je veliko prispevala krepitev meščanskega stanu in njihovo množično prehajanje v vojaške vrste - najemnikov. Veča se pomen pehote zaradi čedalje širše uporabe strelnega orožja ipd. V osrednji Evropi sodobniki že označujejo habsburškega cesarja Maksimilijana I., »kot zadnjega viteza«, medtem ko ta proces na Japonskem zaradi njene izolacijske politike traja vsaj še dobri dve stoletji več. Ne glede na novo dobo, ki je radikalno ukinila ali spremenila nekdanje institucije viteštva; ne le grad kot utrdbeni sistem s kopico vojaštva v razkošne baročne palače, ampak tudi ce-

¹⁵ Prim. Elezović-Lazič, cit. delo, str. 9, predgovor V. Markoviča;

loten sistem bojevanja in zunanja obeležja viteštva (prepoved dvobojevanja, ukinitve turnirskih bojev ipd.), vendarle avreola viteštva na neki način traja in celo pridobiva pomen.

Številne ideje viteških in samurajskih kodeksov živijo kot prenovljeni »Bushi-do« tudi v moderni japonski družbi. Zlasti nov podjetniško-managerski in tudi uradniški sloj dula teli kodeksov vključuje v svojo vsakodnevno poslovno filozofijo. Verjetno tudi v Evropi ni nič drugače. Navsezadnje je že v karolinškem obdobju značilni lokalni uradnik npr. grof Karla Velikega v imenu cesarja pobiral pristojbine in dajatve, predsedoval okrožnemu sodišču, kjer je obravnaval vse važnejše civilne in kazenske pritožbe ter v času vojne vodil vojsko svojega okrožja.

Novodobni uradnik sicer že zdavnaj ni več srednjeveški plemič. Bil naj bi izobražen, prijazen predstavnik države, ki se v postmodernej dobi, polne enakosti državljanov, zaveda, da ima privilegij delati v državni upravi in da je zato temelj njegovega poslanstva kakovostno, torej hitro in učinkovito delo v korist stranke z edino pomembno omejitvijo glede varstva javnega interesa in ob siceršnjem spoštovanju zakonitosti.

Sodobni uradniški kodeks seveda zveni danes povsem drugače. Med vrsticami, pa tudi povsem neposredno, pa se še vedno lahko prebere dobre nekdanje zahteve starodavnih etičnih kodeksov, npr. dolžnost in lojalnost do gospodarja (beri: delodajalca oz. države), pomoč slabotnim (beri: neuki stranki), resnicoljubnost, poštenost, pravičnost (beri: zakonitost) in druge »večne vrline«. Niti ene važnejše zapovedi nekdanjih viteških kodeksov ni, ki jih ne bi v modernizirani obliki vseboval ali moral vsebovati veljavni uradniški kodeks.

Hkrati pa ostajajo sijajni viteški romani in mnogi kulturni filmski dosežki še naprej izjemno direktni posredovalci viteških idej široki publiki. Pri tem, ko se seznanjamo z etiko viteštva, nezavedno in tudi zavestno prevzemamo nekatere etične prvine viteštva, ki tako tudi še danes opravlja svoje poslanstvo¹⁶. Morda je sedaj še bolj kot v srednjem veku pomembno »viteško« ravnanje tistih, ki imajo moč, oblast in ki odločajo o pravicah tretjih.

Literatura:

- 1) M. Baucer, *Zgodovina Norika in Furlanije*, tiskarna Skušek, Ljubljana 1991;
- 2) N. Best, *The knights templar*; W.N, London 1997;
- 3) M. Boigent, R. Ceigh, H. Lincoln, *Sveti Kri, Sveti gral*, Nova knjiga, Beograd, 1987;
- 4) D. Edge, J.M. Paddock, *Medieval Knight*, London, 1996;
- 5) S. Elezović-Lazić, *Ilgakure i misima*; GRO Kultura, Beograd 1986;
- 6) F. Erjavec, *Pod grajskim jarmom*; Učiteljska tiskarna v Ljubljani, Ljubljana 1930;
- 7) K. Frischler, *Sijaj in sence križarskih vojn*; Cankarjeva založba, Ljubljana 1976;
- 8) A. Gieysztor, S. Kieniewicz; E. Rostworowski, J. Tazbir, H. Wereszycki, *Zgodovina Poljske*, DZS, Ljubljana 1982;

- 9) B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II zvezek*, RZS, Ljubljana 1965;
- 10) N. Grant, *Kings & Queens*, Harper Collins, 1996;
- 11) C. Gravett, *Vitezi*, Pomurska založba, Murska Sobota, 1996;
- 12) A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Grafos Beograd, 1987;

¹⁶ Idealizirano podobo viteštva globoko v sedanji čas ohranjajo mnogi čudoviti romani mojstrov pripovedne klasike, kot npr. Henryk Sienkiewicz (*Mali vitez*, *Potop*, *Križarji*, *Z ognjem in mečem*), Walter Scott (*Ivanhoe*, *Rob Roy*, *Quentin Durward*), Ši Nai Anu (*Razbojniki močvirja Ljanšan*), Eidi Jošikava (*Mijamoto Musasi*), Robert L. Stevenson (*Črna puščica*), Henry Gilbert (*Robin Hood*). Med mnogimi kulturnimi filmi so nepozabni: *Križarji*, *Ivanhoe*, *Sedem samurajev*, *Harakiri*, *Sedemindeset samurajev*, *Kagemusha*, *Ran*, *Upor* ipd.

- 12) E. Hallam, *Medieval Monarchs*, Ltd. Strobe House, London 1990;
- 13) N. Honsley, *Documents on the Inter Crusades, 1274-1580*, McMillan press, LTD, London, 1996;
- 14) A. Janko in N. Henkel, *Nemški viteški liriki s slovenskih tal*, Filozofska fakulteta Ljubljana, Ljubljana 1997;
- 15) M. Keen, *Srednjeveška Evropa*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1993;
- 16) C. Knight, R. Lomas, *The holy grail*, W.N London 1997;
- 17) D. Kos, *Med gradom in mestom*, Tiskarna Povše, Ljubljana 1994;
- 18) D. Kos, *Pamet pod šlemom, zvestoba denarju*, Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 1966, zv. 2., Maribor 1995, str. 207;
- 19) D. Kos, *Turnirska knjiga Gasperja Lambergerja, Čas bojevnikov*, (faksimile), Viharnik, Ljubljana 1997;
- 20) M. Kost, *Templarji na Slovenskem; Zveza zgodovinskih društev Slovenije*, Tiskarna Slovenija, Ljubljana 1995;
- 21) M. Kure, G. Kruit, *Samurai*, England 2000;
- 22) R. Lull, *Knjiga viteškega reda*, Print Kocijancić, Zagreb 1995;
- 23) R. Magoy, *A dictionary of Freemasonry*, N.Y. 2000;
- 24) G. Majorov, *Formiranje srednjevekovne filozofije*, Grafos Beograd, 1982;
- 25) J. Minarič, *Politične, gospodarske in kulturne razmere v Avstriji v času Andreja Perlacha*, Časopis za zgodovino in narodopisje, št. 2, str. 175, Maribor 1991;
- 26) J. Mravljak, *Dravograd I del, 1161-1261*, Zgodovinski opis, Dravograd, 1932;
- 27) M. Musaki, *Knjiga pet prstenov*, M. Popavič, RO Budućnost, Novi Sad 1987;
- 28) I. Nitobe, *Bušido Kodeks samuraja*, prevod, B. Stanić, Tiskarna Bakar, Beograd 1986;
- 29) D. Pajin, M. Gaspari, *Kultura tela in borbene veštine*, Tiskarna Forum, Novi Sad 1990;
- 30) M. Pfaffenbichler, *Armourers*, Singapore 1992;
- 31) M. Pintarič, *Trubadurji*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in ŠZ, Ljubljana 2001;
- 32) E. Pusič, *Upravni sistemi*, Grafički zavod Hrvatske, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985;
- 33) E. Pusič, *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb, 1978;
- 34) P. Santonina, *Popotni dnevniki*, Mohorjeva založba, Ljubljana 1991;
- 35) P. Simoniti, *Srednjeveški evcnik*, Slovenska matica, Ljubljana 2000;
- 36) V. Simoniti, *Turki so v deželi že*, Mohorjeva družba, Celje 1990;
- 37) V. Simoniti, *Bitka pri Sisku v spominu Slovencev*, Glasnik slovenske matice, št. 1-2, , Ljubljana 1993, str. 15;
- 38) I. Steklara, Ivan Vajkard Turjaški; *Letopis Slovenske matice*, Narodna tiskarna, Ljubljana 1897, str. 39;
- 39) R. Storry, *Život samuraja*, Jugoslovanska revija, Beograd 1987;
- 40) V. Takakis, *Bizantinska filozofija*, Mohorjeva družba, Celje 2001;
- 41) G. Tate, *Križarji in svet Vzhoda*, Tiskarna MK, Ljubljana 1994;
- 42) C. de Troyes, *Zgodba o gralu*; prevedel V.Klabus, Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana 1996;
- 43) J.V. Valvasor, *Slava vojvodine krajske*, izhor in prevod Mirku Rupel, Ljubljana, 1977;
- 44) J.M. Varenne, *Duh svetog grala*, RO Kosmos, Beograd 1987;
- 45) I. Voje, *Bitka pri Nikopolju pred 600 leti prelomnica za celjske grofe*, Glasnik slovenske matice, št. 1-2, Ljubljana, 1996, str. 26;
- 46) L. Zupanc, *Turjačani*, Tiskarna Jos. Pavliček, Kočevje 1937;
- 47) M. Zvanut, *Od viteza do gospoda*, Tiskarna Jože Maškrič, Ljubljana 1994;
- 48) Beovulf, *Narodna knjiga* Beograd, 1982,
- 49) *Knjiga Dede Korkuta*, Narodna knjiga Beograd, 1981;
- 50) *Kodeks ravnanja javnih uslužbenecv* (Uradni list RS, št. 8/2001);
- 51) *Pesem o Nibelungih*, Knjižnica Kondor, Mladinska knjiga Ljubljana, 1972;
- 52) *Pesma o Rolandu*, Narodna knjiga Beograd, 1981;
- 53) *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, Arhiv RS, Ljubljana, 1993;
- 54) *Warlords (Ancient, Celtic, Medieval)* London, 1997,

Ferdinand Blaznik

DIE PHILOSOPHIE DES MITTELALTERLICHEN RITTERTUMS - ETHIK UND KODEXE**Zusammenfassung**

In dem Beitrag: Die Philosophie des mittelalterlichen Rittertums – Ethik und Kodexe wird in kurzer Form die Entwicklung der Formierung des Geistes des Rittertums und die gesellschaftliche Schicht, mit der seine Entstehung verbunden ist, aufgezeigt. Es handelt sich um viele phantastische historische Epen und mittelalterliche Legenden, welche auch den modernen Romanschreibern und Filmregisseuren genügend Stoff zur Bearbeitung dieser Ideen bieten. Das Wesentliche der Idee des Rittertums, das sich durch das ganze Mittelalter und auch noch später im Schlachtgewühl und in Turnierkämpfen stahlte, bestand nicht nur in dem dauernden Treuebekenntnis gegenüber dem Feudalherren sondern auch in der Entwicklung einer Reihe hochethischer Forderungen und ihrer Verwirklichung im alltäglichen Leben. Die niedergeschriebenen und auch nicht geschriebenen Kodexe von Spanien, Deutschland bis Japan sprechen über viele gemeinsame Elemente des Rittertums: ewige Loyalität gegenüber dem Herren, ständige Weiterhildung in den Kampfsportarten, Hilfe gegenüber den Armen, gerechtes Urteilen, Verteidigung des Glaubens usw. Die Betonung dieser Elemente unterschied sich in den verschiedenen Ländern, doch die gemeinsame Philosophie des Rittertums ist bei allen Angehörigen gleich, denn als Ritter in der Bedeutung des Ideals wurde auch die höchste Aristokratie einschließlich des Herrschers verkundet. Die Idee des Rittertums ist unaufhörlich an den Kampf mit dem Bösen und der Vermeidung von Unrecht gegenüber jedermann gebunden. In dem Beitrag werden einige bekannte schriftliche Kodexe ausführlicher erörtert: Buch der Ritterordnung, Hagakura und das Buch der fünf Ringe. In vielen Fällen ging es aber auch um nicht geschriebene Benimmregeln, die nicht minder bindend waren. All diese verschiedenen Kodexe üben noch heute ihren Einfluss aus und weisen auf die Achtung der schon einst geltend gemachten Ritterprinzipien hin: Wahrheitsliebe, Edelmut, Erbarmen, Gerechtigkeit, Mut, Loyalität, ständiger Kampf gegen das Böse. In diesem Sinne hat das Rittertum noch heute seinen tiefen Sinn.

O IZKORIŠČANJU GOLOSEKOV IN GORSKIH TRAVNIKOV NA POSESTVIH ŽELEZARNE V MISLINJI V LETIH OD 1799 DO 1809

Alojz Krivograd*

UDK 930.253:332.2(497.4 Mislinja)

KRIVOGRAD Alojz: O izkoriščanju golosekov in gorskih travnikov na posestvih železarne v Mislinji v letih 1799 do 1809. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 297-322, 26 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Na osnovi arhivskih virov je v pričujočem prispevku prikazano izkoriščanje golosekov in višinskih pašnikov, ki jih je letih 1799 - 1809 imela v lasti ali v najemu mislinjska železarna. Za vsako leto je navedeno število uporabnikov in za vsakega posebej je razvidno koliko živali je imel v paši, koliko žita je posejal in koliko sena je nakosil. Ti podatki so v prispevku navedeni samo za tiste koristnike, ki so oglatili za Zoisovo železarno v Mislinji

UDC 930.253:332.2(497.4 Mislinja)

KRIVOGRAD Alojz: On the Use of Clear Fellings and Mountain Meadows on the Iron Works Properties in Mislinja, 1799-1809. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 297-322, 26 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

On the basis of archival sources, in this paper, the use clear fellings and altitude meadows in depicted, which were during 1779-1809 owned by or leased by the Mislinja iron works. For each year, the number of users is indicated. For each of them, it is discernible how many animals he pastured, how much cereals he sowed and how much hay was mowed. These data are indicated in the paper only for those users, who charred wood for the Zois iron works in Mislinja.

* Alojz Krivograd, kustós v pokoju, Koroški muzej Ravne na Koroškem, SI - 2390 Ravne na Koroškem.

Železarna v Mislinji (1724 - 1899) oziroma njen lastnik je imel v bližnji in daljni okolici svojega podjetja obsežne gozdove, kjer so pridobivali oglje in les. Oglje je potreboval kot vir energije za plavž, različne ognje in peči, les pa za številne rudnike, ki so bili razsejani po južnem in severnem delu zahodnega Pohorja in tudi v okolici Vitanja. Zato je bilo nujno, da so nastajali veliki goloseki.

O izkoriščanju le-teh govori dokument "Alpen - Nutzungs - Register..."¹ za leta od 1799 do 1809. Iz naslova omenjenega dokumenta je videti, da so imeli sveže goloseke z žitnimi posevki in gorske travnike, ki so jih dajali v najem posameznim uporabnikom po teh le cenah v krajcarjih (kr):

Vrsta izrabe		Od enote	Najemnina in pašnina		Odstotek povečanja
			1799-1806	1807-1809	
posevek žita		škaf (šk)*	24	24	0
košnja-seno		cent (56 kg)	10 **	20 ***	100
	konji	p	24	48	100
	voli	o	30	1 gl'd (=60 kr)	100
p	krave		18	36	100
a	teleta	g	12	24	100
š	koze	l	7	15	114
a	ovce	a	5	12	140
	kozličji	v	3	7	133
	jagneta	i	3	7	133

* Od posejanega žita, votla mera škaf, s katerim so merili žito je držal 33,50 litrov. Izračunano iz podatkov v dokumentu An die Untertanen des Amt Missling! Abschrift, 4. januarja 1800, šk. 3; ** do 1803; *** od 1804

Leta 1807 je najemnina poskočila v poprečju za 113 %. Glavni vzrok je bil v dokajšnjih podražitvah, ki so jih povzročile tudi komaj končane Napoleonove vojne proti Avstriji.² Vse to pa je vplivalo na poslovanje podjetja, saj je moralo leta 1807 oglarjem povišati akordno plačo za 63 %, drugo leto (1808) pa na 72 % v primerjavi z letom 1806.³

Da je najemnina za žitne posevke ostala enaka, je možno razložiti s tem, da je žito, ki so ga pridelali na "fratah", služilo predvsem za prehrano uporabnikov samih in njihovih družin. Medtem ko je živina bila namenjena za prodajo, predvsem govedo. Drobno so verjetno uporabljali tudi za domači zakol. Dodatni razlog je bil, da je najemnina ostala nespremenjena, v tem, da je med uporabniki bilo 63 % delavcev (oglarjev in gozdnih delavcev) podjetja, 69 % izmed njih je posejalo 91 % žita od celotne posejane količine. To je bilo poprečje za vseh enajst let

¹ Koroški muzej Ravne na Koroškem, Fond: Mislinjska železarna 1748 - 1854, šk. 3, Alpen - Nutzungs - Register Über eingehabene Getreidansatz, diese in neuen Holzschlägen, Heubestand v Alpenwiesen, und Haltungs - Gelder v Viehauftriebe, bei dem Freyherr. v Zoisischen Waldeisenwerk und Gült - Verwessamt Missling, für die Jahre 1799, 1800, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1807, 1808 et 1809 (za naprej Alpen..., ker so vsi citirani dokumenti iz tega fonda, navajamo samo dokument in številko škatle).

² Zgodovina Slovenec, Ljubljana 1979, str. 389.

³ Ausweis den Schulden und Vermögenstand der Misslinger Waldeisenwerks - Holz und Kohlenge'dinger, za leta 1806, 1807 in 1808, šk. 5 in 6; glej tabelo 5

od 1799 do 1809. Da je žito res služilo za prehrano sejalca in njegove družine, priča tudi to, da je poprečno na leto vsak posejal le 2, 36 škafo (šk) žita, kar je dokaj skromna količina in tudi pridelek je bil pičel, če je sploh zadostoval za vso leto. Domnevati smemo, da niso povišali setvene najemnine tudi zaradi tega: čim več virov za preživetje je imel delavec, tem nižja je lahko bila plača. Kajti v tem obdobju in tudi še skozi vso 19. st. in deloma še v 20. st., vse do 2. svetovne vojne so na Slovenskem posamezni podeželski kapitalisti z raznimi uslugami npr. s pašo, setvijo pa tudi s kurjavo, lahko zmanjševali plače svojim delojemalcem.⁴

Zaradi omenjenih vojn je živina postala vedno bolj iskana in jo je bilo lahko prodati, so jo uporabniki "frat" pač redili več. Tudi zato so leta 1807 pašnino dvignili za sto in več odstotkov. Ker so uporabniki, ki niso bili delojemalci pri podjetju, posejali v posameznih letih le 2 do 16 % žita, v treh letih (1801, 1802 in 1808) pa celo nič, ni bilo vredno dvigovati setveno najemnino, ker bi z njo morebiti odvrnili od setve večje število gozdnih delavcev.

Uporabljali bomo izraz "gozdni delavci", da ločimo one delavce, ki so delali v železarskih obratih v Mislinji. Videti je, da med uporabniki golosekov in gorskih pašnikov ni bilo železarskih delavcev. Pa tudi zaradi tega, ker v dokumentu vključno do leta 1802 navajajo uporabnike golosekov po poklicih. Toda poklic oglar in gozdni delavec (Holzer) so navajali nedosledno, tako da ne vemo, ali je šlo za oglarja ali "pravega" gozdnega delavca.

Iz dokumentov je zaznati, da je bila narava dela taka, da se niso mogli držati "opisa del in nalog", ampak so po potrebi nekaj časa oglarili, drugič drvarili, tretjič pa pripravljali razne vrste lesa (jamski in gradbeni les, hlodovino itn.). Res pa je, da eni in drugi niso bili delavci v "industrijskem" smislu, ampak so bili bolj kooperanti ali pa sodelavci v obliki založništva, ki je bilo znano že od 15. st. naprej. Sklepali so pogodbe s podjetjem, imeli svoja orodja in sami najemali svoje pomočnike. Tako so lahko v delo vključevali svoje otroke in žene. Podjetnik jih je zalagal z denarjem in hrano, kar je značilno za založništvo. So pa bili tudi posamezniki, ki niso najemali svojih sodelavcev.⁵ Sezname v dokumentu za prva štiri leta navajajo število koristnikov golosekov po poklicih:

Vrsta poklica	1799	1800	1801	1802	%
tlačani	6	4	4	—	6
stranke	4	5	6	—	7
kmetje	5	7	4	5	10
oglarji	21	—	3	14	20
gozd. del.	17	33	35	1	43
ostali	—	1	—	27	14
skupaj	53	50	52	47	100

⁴ Alojz Krivograd, Stavka kamnosekov v Josipdolu in Hudem kotu leta 1938, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1985, str. 168

⁵ Alojz Krivograd, Prispevek k zgodovini mislinjske železarne, Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II., Sl. Gradec 1999, str. 453; isti Prispevek k poznavanju oglarjenja pri nekdanji mislinjski železarni, Koroški zbornik 3, Ravne na Koroškem-Slovenj gradec, 2001, str. 5 - 16; Alpen..., za leta 1799 - 1802.

Med tlačani so bili tudi podložniki Žige Zoisa,⁶ saj je imel v širšem območju železarne 5 do 6 tlačanskih kmetij. Kdo so bili "kmetje", iz dokumenta ni razvidno. Verjetno gre za podložnike z drugih fevdalnih posesti. Kdo so bili pod oznako "stranke", lahko le domnevamo. Gotovo pa je, da so bili to ljudje, ki so imeli premalo zemlje za preživljanje, in so si pomagali na različne načine. O oglarjih in gozdnih delavcih smo že govorili.

Seznami v že omenjenemu⁷ dokumentu imajo za leta 1799 do 1806 označene kraje, kjer so bile na razpolago poseke (tabela 4) o katerih je že tekla beseda. Bile so v hribovski okolici Šaleka, Vitanja in Bukovja pri Dravogradu. Omenjeno je še območje "Wretschka"; smemo domnevati, da so se poseke s to oznako razprostirale nekeje v južnem delu Paškega Kozjaka, kjer še danes obstaja kmetija Vraček.

V letnem poprečju je izkoriščalo goloseke na šaleškem območju 55 % uporabnikov, v okolici Vitanja 23 %, v območju Bukovja pri Dravogradu 12 % in "Wretschki" 10 %. Na tabeli 4 vidimo, da je število uporabnikov v šaleškem območju v zadnjih dveh letih hitro upadlo, naraslo pa je v vitanjskem okolišu. Ta premik si lahko razlagamo takole: število koristnikov je upadlo leta 1806 na šaleških posekah zato, ker so jih izkoriščali že nakaj let. Zemlja se je izčrpala in zaraščati jo je začelo divje rastje. Ko so gozd posekali na golo, les spravili in skuhal v oglje, veje in vse kar je ostalo pa požgali torej naredili novino ali "frato", kakor starejši ljudje pravijo še danes. Brez požiganja ne bi uspela nobena kultura, ker bi jo zardušilo naravno rastlinje in tudi ne bi bilo rudninskega gnojila v obliki pepela.

Požigali so praviloma jeseni ali pa konec poletja, da so posejali ozimno rž. Spomladi so običajno sejali jaro rž, oves pa oljarice (oljno repico in riček, pd. totr). Seme so sejali po požganini, prej so označili "lehe" z vejicami, t.j. tako široke trakove, kakor široko je sejelec lahko metal zrnje. Praviloma je šel vzporedno s plastnico, t.j. hodil je po bregu ravno sem ter tja. Potem pa je bilo potrebno z rovniciami (posebnimi motikami) zakopati zrnje v zemljo. Rž ali tudi drugi posevek je bolj obrodil kakor na njivi. Vendar so bile bilke redkejšje zaradi panjev in korenin, tako da je na enaki površini pridelek bil morebiti približno enak ali pa še skromnejši. Drugo leto so na isti površini posejali oves ali pa so pasli. Nekaj let je bila paša, potem je površino zaraslo grmovje, različna divja podrast in končno mlado drevje. Če pa so kosili, je površina počasi dobivala podobo pravega travnika, zlasti pozneje, ko je bilo možno trhle panje izrjavati.⁸ V našem primeru lastnik ni imel namena poseko spreminjati v obdelovalno zemljišče, zato je poskrbel, da se je počasi zarastel gozd.

Bolj pozorno bomo obravnavali tiste uporabnike golosekov, ki so bili delojemalci pri mislinjski železarni, in sicer zaradi tega, ker jih je bilo največ, poprečno na leto 63 % in tudi zato ker je njihovo koriščenje teh zemljišč pomenilo dodatni vir za prehranjevanje njih samih in njihovih družin. Kakor smo že rekli, redni dodatni viri so bili povezani z višino njihovih plač. Ob pregledu števila živine, količine posejanega žita in pridobljenega sena se je pokazalo, da je ta skupina poprečno na leto posejala največ žita, nasušila največ sena, imela na paši največ krav, koz in kozličev. Izmed vse uporabnikov je bilo:

⁶ An die Unterthanen des Amt Missling! Abschrift, Missling den 4. Jänner 800, šk. 3.

⁷ Alpen. , za leta 1799 - 1806.

⁸ Po spomnu avtorja. Na hribovskih kmetijah su, sicer redkokdaj, delali novine še po 2. svetovni vojni. Za to so namenili kak zaraščen pašnik ali travnik. Ing. Drago Korent, Pohorske glažute in njihov vpliv na gozdove, Gozdarski vestnik 1952, št. 8-9, str. 240 - 246 (za naprej Korent...).

44 % delavcev	ki so posejali	91 % žita	1,69 šk na posamez.
43 % "	ki so nasušili	78 % sena	432 kg "
33 % "	ki so imeli v paši	53 % krav	1,86 glav "
15 % "	"	52 % telet	1,59 " "
44 % "	"	84 % koz	6,14 " "
34 % "	"	67 % kozličev	3,66 " "

Kolikor je poprečno na posameznika prišlo posevka, sena in živine, je bila tudi za takratne razmere revščina. V vseh skupinah koristnikov so bile med posamezniki dokajšnje razlike. Pri delavcih sta poprečno na leto bila 2 ali 3, ki so imeli na paši 3 do 9 krav, 10 pa jih je imelo 6 do 22 koz (tabele 7 - 17). Sicer ne vemo, kdo izmed njih in koliko jih je bilo, ki so imeli doma kaj zemlje in so morebiti njihove družine redile še kakšno kravo ali kozo. Vendar tisti, ki so imeli na paši eno ali dve kravi in tudi dve ali več koz, so ob domu nujno imeli nekaj obdelovalne zemlje in so redno redili omenjene živali, pa tudi kokoši in še kakšnega prašiča. Tisti koristniki, ki so v seznamih označeni kot tlačani in kmetje, so živeli na kmetijah.

Iz dokumenta in tabel 7 - 17 je razvidno, da niso vsi imeli vseh naštetih vrst živali, niti niso vsi sejali, niti vsi kosili. Nekateri so dali na pašo kako kravo ali nekaj drobnice ali imeli samo košenino ali le posevek.⁹ To velja za vse skupine koristnikov. Domnevati smemo, da je večina uporabnikov, ki so bili delavci, bili iz vrst kajzarjev in gostačev.¹⁰

Za nedelavsko skupino uporabnikov, tlačanov (Unterthanen) in kmetov (Bauern)¹¹ so značilne bolj kmečke poteze pri izkoriščanju golosekov, in se precej ločijo od delavskih. Močno se ločijo potem, da so posejali komaj 8 % žita, nakosili le 22 % sena, na posameznika 398 kg, imeli na paši 16 % koz, na posameznika 4 živali in 88 % ovac, na posameznika 20 glav. Že prva dva podatka povesta, da so posedovali dovolj obdelovalne zemlje. Nekaj posejanega žita in manjša količina sena sta bila za posameznika nebitven dodatek. Da so imeli v paši tako malo koz, so s tem potrjevali star ljudski rek, da je koza siromakova krava. Delavci so jih namrač vsega skupaj imeli na paši 84 %. Druga kmečka značilnost je bila, da so imeli v planinah kar 88 % ovac ali poprečno 123 na leto, odnosno 20 živali na posameznika.

To ovčje "bogastvo", ki se je paslo po Zoisovih "fratah", je bilo med delavske tako tudi med kmečke lastnike dokaj neenakomerno porazdeljeno. Poprečno na leto sta imela le 2,2 lastnika več kakor 20 ovac. V vsem obdobju so bili samo štirje, ki so imeli v enem izmed enajstih let po 45 ovac na paši. Izjemi sta bila

⁹ Alpen ..., v poštveh pridejo vsi sezname (1799 - 1809).

¹⁰ Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 335, kajzarji so bili podložniki, ki so živeli na majhnih kmetijah (polkmetijah, četrtkmetijah). Nastale so tako, da so fevdalci delili večje kmetije na polovice ali celo na četrtine. Gostači so živeli v bajticah na matičnih kmetijah, kjer so imeli pravico bivat (z dogovorom z gospodarjem, ki je največkrat bil njihov brat) do smrti. Seveda so si ustvarili tudi družino in se preživljali od priložnostnih kmečkih del v bližnji in daljni okolici. Zelo prav jim je prišlo delo v kakem železarskem obratu, rudniku ali gozdu. Videti je, da za koroško krajno o teh vprašanjih še ni bilo opravljenih nobenih raziskav.

¹¹ Tako je označeno v dokumentu Alpen..., za leto 1799 in 1802, ne vemo kaj je v dokumentu mišljeno pod izrazom Bauer. Ali gre za kmečke ljudi na spleh v bližnji okolici ali pa za tlačane s kakšnim posebnim pravnim položajem. Lahko bi bili tlačani z dednim ali začasnim zakupom.

dva, ki sta imela, prvi 1799. leta 66 in drugi 1808 65 glav. Vsi drugi pa manj od 20 glav, nekateri le po nekaj živali, drugi pa le po eno "ovčko".

Kmečkost ovce je bila v tem, ker jih rediti na kmetiji poleg goveda ni nobena težava, drugič dobro so šle v prodajo zaradi mesa in tretjič tudi volna je bila dragocena surovina pri domači predelavi in tkalstvo jo je uporabljalo v večjih količinah. V našem primeru delavci in sploh siromašni ljudje so bili vezani na kožo zaradi njene skromnosti pri prehrani in tudi zato, ker daje več mleka kakor ovca.

Kako je bilo z molznimi živalmi na paši, iz dokumentov ni možno razbrati. Smemo domnevati, da so delavci na svojih deloviščih uporabljali mleko svojih živali pri prehrani. Morebiti so tudi sirarili. Dve pomembni pašni živali konj in vol sta zastopani v manjšem številu. Poprečno na leto so se pasli na obravnavanih pašnikih 4 konji in 62 volov. Obe skupini živali sta povprečno imeli samo štiri lastnike. Sta pa bili ključnega pomena pri prevozu. Uporabljali so ju predvsem za vleko lesa na kopišča ter prevoz oglja in lesa do železarskih obratov¹² v Mislinji in za ves ostali prevoz.

O organizaciji paše, o prigonu in odgonu živine, o oskrbi živine, o stajah, ali so se posamezne vrste živali pasle posebej ali vse vrste skupaj, o tem pričujoči dokumenti molčijo. Letno poprečno skupno število živine od jagnet do konjev se je na mislinjskih posekah paslo 590 glav (tabela 1). Na posameznih območjih od 1799 do 1806¹³ je bilo naslednje število živine (za zadnja tri leta ni podatkov):

Območja	Šaleško	Vitanje	Bukovje	"Wretschka"	Skupaj
1799	483	66	13	—	562
1800	282	188	16	—	486
1801	315	88	30	39	472
1802	280	17	35	130	462
1803	232	147	68	65	512
1804	435	54	58	58	605
1805	301	258	54	65	678
1806	113	137	245	54	549
%	55	22	11	12	100

Da so bili šaleški goloseki najobsežnejši, kaže dejstvo, da se je na njih poprečno na leto paslo 55 % živine celotne črede. Kakšne so bile možnosti za obnovo gozdov, si lahko mislimo, če je med čredami bilo poprečno vsako leto 169 koz in 99 kozličev. Tisti, ki poznajo navade ostalih navedenih živali, vedo, da tudi te včasih oberejo kako drevesno mladiko, jo uničijo s hojo, včasih pa iz gole objestnosti, predvsem govedo ima to lepo navado. Kljub vsemu tak pašnik v določenem času preraste grmovje. Takrat in tudi pozneje so se lastniki bolj malo zanimali za obnovo svojih gozdov, kakor ve poročati zgodovina.¹⁴

¹² Alpen. tu so navedeni posamezni delavci, ki so imeli na paši vole in konje od 1799 do 1809; Ausweiss den Schulden und Vermögenstand der Misslinger Wald-eisenwerks-Holz und Kohl-gedinger, za leta 1806 (šk. 5), 1807 in 1808 (šk. 6); tu je zapisano, da so oglarji lastniki orodja, vprežne živine in opreme za njo, navedeni so tudi posamezniki, ki so poleg kuhanja oglja še nekaj zasluzili s prevozom.

¹³ Prav tam, za leta 1799-1806.

¹⁴ Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I, str. 445-449.

Ob obravnavanju cene živine in denarne vrednosti te raznolike črede, moramo upoštevati, da je kakovost takratne živine bila neprimerljiva z današnjo. Dr. Marjan Britovšek pravi: "Goveja živina je bila v tem obdobju (sredi 18. st., op. A. K.) na Kranjskem sicer zelo številna, a majhna, mršava in slabotna..."¹⁵ Iz splošnega razvoja slovenske živinoreje smemo domnevati, da sredi 18. st. tudi na pohorskih strminah živina ni bila veliko boljša in v pedesetih letih se ni kaj prida spremenilo, kamor sodi obdobje, ki ga obravnavamo.¹⁶ Vsekakor je bila korist od takratne živine veliko manjša, kakor danes.

Podatki o cenah živine za tisti čas so maloštevilni, vendar vemo, da je bilo treba v letu 1801 v Gornjem Gradu za kopuna odšteti 30 krajcarjev (kr), kokoš 17 kr, piščanca 6 kr, molzno ovco 2 goldinarja (gld) in 30 kr, tolsto ovco 3 gld in 30 kr, pitano svinjo 18 gld, žrebe 35 gld, molzno kravo 35 gld in lepega konja 120 gld.¹⁷ Domnevati smemo, da so tega leta v okolici Mislinje, Vitanja in Šaleka bile približno enake cene za živino. Če vzamemo cene več vrednih živali (molzna in tolsta ovca, molzna krava, lep konj), so gotovo cene poprečnih živali nekaj nižje, toda ne bistveno. Iz teh cen lahko sklepamo, da so druge vrste živali (npr. koze) tudi ne bistveno. Iz teh cen lahko sklepamo, da so druge vrste živali (npr. koze in mladiči), upoštevajoč njihovo koristnost in stroške reje imele določeno najmanjšo vrednost. Domnevna vrednost obravnavanih vrst živine je bila naslednja:

Vrste živali	gld	kr	nov.*
konj	100	—	
vol	45	—	
krava	30	—	
koza	4	—	
tele	10	—	
ovca	2	30	
kozlič	1	9	
jagnje	—	43	2

* novčič

Na posekah se je povprečno na leto paslo 590 glav živine od jagnet do konjev. Torej je ta čreda bila leta 1801 predvidoma vredna 4712 gld in 57 kr. Zanimivo je bilo razmerje med vrednostjo živali in letno pašnino za njo. Vrednosti pašnine so v odstotkih sledile takole: za konje 0,40, vole 1,11, krave 1, teleta 2, koze 2,91, ovce 3,33, kozliče 4,34 in jagneta 6,97. Zakaj so odstotki tako razvrščeni, viri neposredno ne povedo. Domnevamo pa lahko naslednje: Konji in voli so bili vprežne živali, brez katerih ni bilo možno uspešno oglariti, da o prevozu ne govorimo.

¹⁵ Marjan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964, str. 130, o pašništvu str. 129-146.

¹⁶ Še v 60. letih 20. st. so gozdni delavci, ki so prebivali v Komisiji in Glazuti nad Mislinjo, redili precej lahke krave (350 do 400 kg). Leta 1953 so avtorju posamezniki iz teh naselij trdili, da je tako govedo pač primernejša za pašo na okoliških strminah.

¹⁷ Fran Baš, Prispevki k zgodovini severnovzhodne Slovenije, Obzorja 1989, str. 344 (za naprej Baš...), goldinar (gld) = 60 krajcarjev (kr), kr = 4 novčiči.

Glavni vzrok za nizko pašnino bi lahko bil v tem: krave so morale biti pomembne za prehrano delavcev na bližnjih deloviščih zaradi mleka, prav tako pa tudi koze. Slednjih pa lastniki golosekov niso radi videli, ker uničujejo gozdno mladje. Zakaj pa so bili mladiči drobnice najbolj obremenjeni, ni jasno.

Leta 1801, ko imamo vsaj približne cene za živino, je za celotno čredo, ki je štela 472 glav (zgoraj smo govorili o povprečnem številu 590 glav na letu v 11-letnem obdobju), znašala pašnina 2,76 % od vrednosti vseh živali v njej. Pašnina, ki jo je podjetje pobralo od uporabnikov za vse živali, je letno znašala v goldinarjih:

1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809
132	131	130	125	129	210	187	165	297	345	442

Leta 1807 so pašnino za konje in govedo dvignili za 100 %, za drobnico v povprečju pa za 130 %, zato so vsote za zadnje tri leta precej višje.

V primerjavi z ostalimi cenami je pašnina ostala enaka kar osem let (1799 - 1806), medtem ko so se cene npr. žitu v Ljubljani¹⁸ precej spreminjale (tabela 5) in ni razlogov, da se to ne bi dogajalo po vsem slovenskem ozemlju. Navedli smo cene v omenjeni tabeli najpomembnejših žit, t. j. pšenici, rži in koruzi. Te so bile seveda grosistične. Primerjavo lahko naredimo za leti 1807 in 1809, ko je mislinjska železarna v teh dveh letih dobavljala svojim delavcem koruzo po 7 kr za liter, v Ljubljani pa je bil na debelo po 2 kr in 2 novčiča torej cenejša za 180 %. V tem času jim je dobavila oči sir po 30 kr, mast in slanino po 36 kr, oboje za en funt (0,56 kg).¹⁹

Za leto 1801 imamo nekoliko več cen za različne vrste blaga, ki so zanimive za primerjavo, npr. s pašnino ene krave (18 kr). V sosednjem Gornjem Gradcu je bilo namreč treba odšteti (v krajcarjih) za kapuna 30, kokoš 17, piščanca 6, funt medu 12, slanine 18, masti 24, teletine ali govedine 6, rženega kruha 5 kr in 2 novčiča. Dnina za splavarja, tesarja in zidarja je znašala 36 kr. Ženska dnina pa je bila 17 kr.²⁰ Primerjava med cenami je smiselna samo za leto 1801, ker so se pač zelo spreminjale. Valenčičeve tabele dokazujejo, da se je v Ljubljani z žitnimi cenami to dogajalo najmanj mesečno.²¹

V obravnavanem obdobju (1799 - 1809) so bila gospodarska in zunanja politična gibanja kar razburljiva, o čemer pričajo že omenjene žitne cene na ljubljanskem trgu (tabela 5). Te so se od 1799 do 1802 v povprečju dvignile za 76 % in do 1804 so počasi zdrsele za 44 %, do 1806 so se spet pognale za polovico višje, potem je sledil manjši padec do 1808, drugo leto pa so dvignile za polovico. Tega leta je Napoleon izsilil Ilirske province.²² To dogajanje se je nujno odrazilo tudi v cenah po vsej avstrijski državi in prav tako tudi v Ilirskih provincah. Oglarji, ki

¹⁸ Vlado Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, Razprave SAZU, Ljubljana 1977, str. 401-404 (za naprej Valenčič.).

¹⁹ Slovenj Gradec in Mislinjska dolina II., Slovenj Gradec 1999, str. 457

²⁰ Baš...str. 344

²¹ Valenčič...str. 379-436

²² Zgodovina Slavencev, Ljubljana 1979, str. 389, 392, 397-401

jih je poprečno na leto bilo 63 % med uporabniki golosekov, so imeli v letih 1800, 1803, 1806 in 1808 večje dolgove (predujeme) kakor zasluzke²³ in sicer razlika je bila od 5 do 88 % (tabela 5).

Za razumevanje gmotnega položaja oglarja²⁴ v takratni družbi navajamo za leto 1801 letne plače nekaterih drugih poklicev v Gornjem Gradu: graščinski prvi kancist 250 gld, drugi kancist 200 gld, sodni sluga 100 gld, prvi gospodar 300 gld, gozdar 200 gld, župnik v Solčavi 149 gld, kaplani poprečno 100 gld, kaplan Gornjem Gradu 401 gld, v Novi Štifti 72 gld.²⁵ Za oglarje moramo dodati, da je imel družino (imeli so jih tudi drugi razen duhovnikov), pri oglarjenju je potreboval enega do tri pomočnike, ki jih je moral plačevati, moral je imeti svoja orodja in vprežno živino. Naprave za oglarjenje in bivališča si je moral graditi na svoje stroške.²⁶

Od tistih koristnikov golosekov, ki so oglarili pri podjetju, je bilo v obravnavanem obdobju poprečno na leto 89 % takih, ki niso mogli poravnati svojih dolgov, ki so nastajali z oglarjenjem. Večina njih je prinesla dolgove iz preteklega leta, skoraj vsi so morali vzeti pri gospodarju predujem, da so sploh lahko oglarili (tabela 8 in tabele 7-17). Zaradi različnih razlogov, predvsem pa zaradi preskromne storilnosti in prenizkih plačil, večina izdelovalcev oglja ni mogla poravnati dolgov in so jim ostali za drugo leto. Le 11 % jih je res lahko poravnavalo. Nakuhal so le toliko oglja, da se je poračun iztekel do krajcarja natančno. Torej ni bilo presežka in so šli domov praznih rok. Kako so lahko nakuhanu količino oglja tako natančno obračunali, iz dokumentov ni razvidno.

Do sedaj smo govorili le o poprečjih. Za zaključek pa navajamo nekaj posameznih koristnikov, ki so po posameznih letih imeli najmanj živine, posevkov in košnje in tiste, ki so imeli od naštetega največ in sicer:

²³ Zasluzek imenujemo vsoto, ki jo je oglar dobil za količino oddanega oglja. Merili so ga mislinjskih škafih (škaf = 492 litrov), npr. 1800 leta je podjetje plačevalo škaf oglja po 14 kr. Večina njih ni dobila za oglje toliko denarja, da bi poravnala dolgove preteklega in tekočega leta. Vsako leto, verjetno na začetku del v gozdu so dobili predujem, da so lahko preživeh in delali. Glej Alojz Krivograd, Prispevek k poznavanju oglarjenja pri nekdanji mislinjski železarni, Koroški zbornik 3, str. 5 - 28, (za naprej Koroški).

²⁴ Uporabljamo besedo oglar (Kohler) zato, ker so v pregledih o dolgovih in premoženjskem stanju oglarjev pri mislinjski železarni jasno opredeljeni kot oglarji (Kohlgedinger ali Kohlarbeiter). Za vsakega je navedeno, koliko oglja je nakuhal in koliko je z njim zaslužil. (Vermögenstands - Ausweis der Misslinger Holz - und Kohlgedinger für das Solarjahr 1800, šk. 3, Ausweis über den Schulden und Vermögen - Stand der Misslinger Waldeisenwerks - Holz und Kohlarbeiter mit Ende Dezember 803, šk. 4, za leto 1804 je enak naslov, datiran z "Ende Dezember 804", šk. 5, za leto 1806, 1807 in 1808 je enak naslov: Ausweis den Schulden und Vermögenstand der Misslinger Waldeisenwerks - Holz und Kohlgedinger, za leti 1806 in 1808 datirano "mit Ende xber (= december) ...", za leto 1807 pa z "mit Ende Jener 808..." Razpredelnica za leto 1806 je v šk. 5, za ostali dve leti pa v šk. 6); Koroški...str. 5 - 28.

²⁵ F. Baš...str. 345.

²⁶ Koroški...str. 5 - 6.

Leto	Koristniki	Posevek v šk	Seno v centih	Živina	Pašnina
1799	Jurj Markuš	—	—	3 koze	21 kr
	Joh. Velunšek	4	10	11 koz, 6 kozlič.	4 gld 51 kr
1800	Ant. Mencinger	1 1/2	—	2 kozi	50 kr
	Jurij Oder	3 1/2	15	1 vol, 1 krava 1 tele, 6 koz 2 kozliča	5 gld 42 kr
1801	Ignac Link	1	—	—	24 kr
	Mart. Grampuš	3 1/2	20	14 koz, 10 ovc 4 kozlič, 1 jagn.	6 gld 42 kr
1802	Peter Friznik	—	—	1 krava	18 kr
	Urban Oder	4	28	1 konj, 1 krava 9 koz, 5 kozlič.	8 gld 16 kr
1803	Peter Friznik	—	—	1 krava	18 kr
	Jurij Oder	3	10	4 vol, 2 kravi 6 koz, 4 kozlič.	6 gld 22 kr
1804	Kasper Pačnik	1	—	—	24 kr
	Urban Oder	6	30	2 vola, 1 krava 5 koz	14 gld 27 kr
1805	Johan Friznik	—	—	2 kravi	36 kr
	Juri Oder	—	15	6 volov, 2 kravi 2 telet, 13 koz, 4 kozliča	10 gld 43 kr
1806	Mihael Urbanc	1	—	—	24 kr
	Matev. Slemnik	1	—	—	24 kr
	Johan Velunšek	3	9	6 volov, 1 krava 8 koz, 4 kozlič	8 gld 38 kr
1807	Jakob Pleh	1 1/4	—	—	30 kr
	Pavel Repinc	—	—	2 kozi	30 kr
	Mihael Lešanc	1	28	8 volov	17 gld 44 kr
1808	Pertl Osankar	—	—	2 kravi, 3 koze 2 ovc, 2 kozliča	2 gld 35 kr
	Mihael Lešanc	5	30	6 volov, 3 krave 2 telet	20 gld 36 kr
1809	Pavel Repinc	—	—	1 koza	15 kr
	Juri Kotnik (kmet in oglar)	—	—	6 volov, 6 krav- 1 tele, 1 koza 24 ovc 16 kozličev	16 gld 55 kr

Iz zgoraj navedene razpredelnice je razvidno, da so nekateri posejali po kak škaf žita ali imeli v paši po eno kravo ali dve kozi. Tiste, ki so imeli največ živine na paši, pa tudi one, ki so je imeli manj, smemo uvrstiti med male kmete in kajzarje. Kajti ravno ta skupina, ki je imela premalo zemlje za dostojno preživetje, je skušala priti z oglarjenjem do dodatnih dohodkov. Še enkrat moramo poudariti, da ne vemo, koliko živine so imeli doma in kako velika zemljišča so obdelovali. Tudi tega ne vemo, kdo izmed njih je bil tlačan in kdo navaden najemnik zemlje.

Za zaključek lahko ugotovimo, da je v obdobju 1799 - 1809 poprečno na leto bilo 63 % uporabnikov Zoisovih posek in gorskih pašnikov iz vrst njegovih oglarjev. Večina njih je bila pri njem zadolžena in živeli so od vsakoletnega kredita, ki ga skupaj z dolgovi v tem obdobju niso mogli poravnati. Kako se je iztekla njihova dolžniška "kriza", zaenkrat ni bilo mogoče ugotoviti.

Ta prispevek je le poročilo o tem, kaj se je dalo ugotoviti iz obravnavanih dokumentov. Odprlo se je vrsto vprašanj, na katera ni možno odgovoriti brez nadaljnjega proučevanja in iskanja morebitnih še ohranjenih virov.

TABELE *

Tabela 1

Število uporabnikov golosekov, količina posejanega žita in pridobljenega sena

Vrsta izrabe	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809
žito-šk	66 (27)	72 (26)	57 3/4 (27)	52 1/2 (21)	70 1/2 (26)	72 (27)	60 1/2 (23)	39 1/2 (23)	46 (22)	60 1/2 (23)	62 (24)
seno-c	212 (25)	224 (29)	204 (26)	232 (21)	138 (23)	282 (27)	181 (25)	169 (28)	285 (33)	274 (33)	286 (33)
konji	2 (2)	2 (2)	—	6 (5)	4 (2)	5 (2)	3 (3)	4 (4)	1 (1)	2 (2)	—
voli	—	21 (9)	36 (12)	21 (10)	43 (14)	67 (21)	71 (16)	60 (18)	82 (22)	81 (21)	146 (27)
krave	76 (23)	44 (26)	62 (31)	63 (28)	44 (28)	49 (30)	67 (26)	69 (29)	60 (25)	61 (31)	86 (32)
teleta	45 (17)	43 (23)	18 (13)	8 (6)	20 (14)	31 (17)	13 (9)	43 (20)	12 (8)	28 (14)	21 (10)
koze	176 (36)	149 (32)	190 (25)	166 (27)	247 (35)	181 (34)	167 (27)	145 (27)	141 (29)	176 (29)	123 (28)
ovce	138 (6)	109 (12)	80 (11)	89 (7)	51 (6)	117 (10)	195 (11)	123 (6)	64 (6)	259 (19)	309 (20)
kozlci	105 (27)	82 (18)	72 (19)	88 (22)	91 (24)	157 (29)	57 (21)	61 (20)	108 (25)	69 (21)	200 (25)
jagneta	20 (7)	36 (9)	14 (4)	21 (2)	12 (3)	—	105 (10)	44 (3)	—	141 (8)	—
s. š. ž.	562	486	472	462	512	605	678	549	468	817	885
št. last.	53	50	52	47	53	58	46	46	59	51	60

Številke odnosno števila v oklepaju pomenijo število lastnikov posameznih vrst živali, sejalcov in dobitnikov sena

c = centi

s.š.ž. = skupno število živali.

št. last. = število lastnikov.

* Za tabele 7 - 17 je potrebno pojasniti podatki o številu živali, posejani količini žita in količini pridobljenega sena so vzeti iz dokumentu pod opombo 1; podatki o dolgovih posameznih koristnikov golosekov pa so iz dokumentov pod opombo 24.

Tabela 2

Število oglarjev, ki so bili najemniki golosekov (frat) po posameznih letih

Leto	Število oglarjev	%
1799	38	71
1800	33	66
1801	38	73
1802	32	68
1803	41	76
1804	37	63
1805	28	61
1806	31	67
1807	31	52
1808	30	59
1809	26	43

Za leta vključno od 1799 do vključno 1802 so v dokumentu označeni poklici pri imenih. Za leta od 1803 do 1809 so upoštevani tisti oglarji, ki so njihova imena vpisana v seznamih zadolženih delavcev.

Tabela 3

Število oglarjev in ostalih koristnikov golosekov s posevki in količina žita v škafih in odstotkih, ki so ga posejali.

Leto	Št. oglarjev s posevki	Žito v škafih	Odstotki	Št. ostalih koristnikov s posevki	Žito v škafih	Odstotki
1799	23	56 1/2	85	4	9 1/2	15
1800	25	54	75	1	18	25
1801	27	57 3/4	100	0	0	0
1802	21	51 1/2	100	0	0	0
1803	26	69	98	1	1 1/2	2
1804	26	71	99	1	1	1
1805	21	57	94	2	3 1/2	6
1806	22	38 1/2	97	1	1	3
1807	21	44	96	1	2	4
1808	23	60 1/2	100	0	0	0
1809	20	57	91	3	5	8
poprečje	23,1	54	92	2,2	5,18	9

Tabela 4

Število uporabnikov golosekov po krajih za obdobje od 1799 do 1806

Leto	Šalek	Vitanje	Bukovje	Wretshka	Skupaj
1799	43	6	4	—	53
1800	32	12	6	—	50
1801	39	9	3	1	52
1802	25	3	5	14	47
1803	23	14	8	8	53
1804	35	7	9	7	58
1805	15	19	7	5	46
1806	11	22	7	6	46
p. l. š. k.	27	11	6	5	49
p. l. %	55	23	12	10	100

p.l.š.k. = poprečno letno število koristnikov

p.l. % k. = poprečni letni % koristnikov

Wretschka = verjetno ledinsko ime za neko območje v južnem delu Paškega Kozjaka, tu še danes obstaja kmetija Vraček.

Tabela 5

Letna pašnina, grosistične cene pšenice, rži in koruze v Ljubljani, letni zaslužki in predjemni oglarjev, ki so jih dobili pri podjetju

Leto	Letna pašnina poprečno na glavo, konji in voli niso všteti kr/nov.	Letna pašnina za vso čredo, ki jo je dobilo podjetje gld/kr	Grosistične cene v Ljubljani za liter						Letni oglarjev zaslužek gld/kr	Letni oglarjev predjem gld/kr	Razmer- je med zasluž- kom in predje- mom
			pšenice		rži		koruze				
			kr	nov	kr	nov	kr	nov			
1799	8	132,37	3	2	2	2	2	2	—	—	—
1800	8	131,36	3	3	3	1	—	—	114,28	120,00	1:1,05
1801	8	130,26	5	2	4	1	5	1	—	—	—
1802	8	125,33	5	0	4	1	4	0	—	—	—
1803	8	129,43	4	3	4	0	3	1	110,49	207,47	1:1,88
1804	8	210,49	3	1	2	3	2	1	207,00	221,48	1:1,06
1805	8	187,46	4	2	3	2	3	0	—	—	—
1806	8	165,27	4	2	3	2	3	2	206,00	243,49	1:1,17
1807	16,3	297,39	3	0	2	3	2	2	301,00	362,00	1:1,20
1808	16,3	345,8	3	1	2	1	2	2	405,00	507,45	1:1,25
1809	16,3	442,1	4	1	3	0	2	2	—	—	—

nov = novčič, gld = 60 kr, kr = 4 novčiči

Tabela 6

Število uporabnikov golosekov, ki so oglarili pri mislinjski železarni in njih zadolženost odnosno nezadolženost

Leto	Zadolženi	%	Nezadolženi	%	Skupaj	%
1799	24 v tek. letu	75	8 v tek. letu	25	32	100
1800	32 iz pret. leta	100	6 dolg poravnalo	19	32	"
	26 ostalo dolžnih	81				
1801	25 iz pret. leta	81	6 iz leta 1800	19	31	"
1802	26 kon. leta	90	3 konec leta	10	29	"
1803	31 iz pret. leta	91	2 d. poravnala	6	34	"
	+ predujem					
	3 predujem	9				
1804	36 iz pret. leta	97	3 poravnali dolg	8	37	"
	+ predujem					
	1 samo preduj.	3				
1805	27 iz pret. leta	96	1 v pret. letu	4	28	"
	22 konec leta	79	2 konec leta	7		
			4 ne vemo	14		
1806	26 iz pret. leta	93	2 iz pret. leta	7	28	"
	+ predujem					
	2 le predujem	7				
	25 konec leta	89	3 dolg poravnali	11		
1807	26 iz pret. leta	93	1 dolg poravnal	4	28	"
	+ predujem					
	2 predujem	7				
	27 konec leta	96				
1808	28 iz pret. leta	93	2 dolg poravnala	7	30	"
	+ predujem					
	2 le predujem	7				
	28 konec leta	93				
1809	24 iz pret. leta	92	2 iz pret. leta	8	26	"
	poprečno letno	89	poprečno letno	11		"
	zadolženih		nezadolženih			

Tabela 7

Seznami oglarjev po letih in število njihove živine, ki so jo imeli v paši na golosekih mislinske železarne, in vrednost njihovih dolgov pri omenjenem podjetju (tabele 7 - 17)

1799

Ime in priimek	Setev; košnja in število glav živine	Pašnina in najemnina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgu- vi iz le- ta 1798 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolg iz leta 1798 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31 decembra tekočega leta gld/kr
Joh Arternik	2š, 2c, 3 kz, 6 kč	1,47	—	—	—	—	52,00
Florijan Česnik	2 1/2 š, 3 c, 1 kv 1 t, 5 kz, 3 kč	2,44	—	—	—	—	137,26
Joh. Friskovec	9c, 1kz, 3kč	1,46	—	—	—	—	4,46
Mart Grampus	2š, 1šc, 8kz, 2kč	4,20	—	—	—	—	0,00
Blaži Grile	2 kz, 3 kč	0,23	—	—	—	—	99,30
Juri Jauh	3š, 1kv, 4t	2,18	—	—	—	—	0,00
Juri Jeriah	2š, 8c, 8 kz, 3kč	3,13	—	—	—	—	54,22
Juri Kotnik ml.	1š, 7kz, 9kč, 1j	1,43	—	—	—	—	111,45
Juri Kotnik st.	9kv, 5t	3,04	—	—	—	—	0,00
Valentin Kotnik	10c, 2kz, 6kč, 3j	2,21	—	—	—	—	0,00
Filip Krajnc	20 c	3,02	—	—	—	—	0,00
Aleks Krampus	1kv, 1t	0,30	—	—	—	—	0,00
Andre Lepener	2š, 6c, 6kz, 4kč	2,42	—	—	—	—	40,00
Mihael Lešanc	6š, 10c, 2kv	4,40	—	—	—	—	12,00
Juri Markus	3kz	0,21	—	—	—	—	265,00
Ant Mencinger	5š	2,00	—	—	—	—	70,56
Juri Oder	20c, 2kv, 1t, 4kz, 4kč	4,40	—	—	—	—	65,00
Luka Oder	4 1/2 š, 10c, 1kv, 1t	3,58	—	—	—	—	30,00
Urban Oder	2 1/2š, 5c, 1kv, 8kz, 5kč	3,19	—	—	—	—	60,00
Johan Ogris	1k, 2t, 1j	0,45	—	—	—	—	27,00
Jakob Payer	1k, 1t, 10kz, 3kč	1,49	—	—	—	—	65,37
Urban Petrič	1 1/2š, 2c, 3kz, 4kč	1,29	—	—	—	—	50,00
Luka Polovjek	2š, 6c	1,48	—	—	—	—	14,11
Andr Punkartnik	4 kz	0,28	—	—	—	—	180,00
Andre Rozman	6kz, 7 kč	1,03	—	—	—	—	77,20
Juri Sep	4š, 5c, 6kz, 6kč	3,26	—	—	—	—	80,00
Martin Sep	2š, 10c, 5kz, 1kč	3,06	—	—	—	—	43,11
Jozel Smerečnik	2š, 7c, 1k, 1t, 1kz	2,45	—	—	—	—	128,08
Larenc Vede	1š, 1kz, 5kč	0,46	—	—	—	—	0,00
Joh Velušek	4š, 10c, 11kz, 6kč	4,51	—	—	—	—	0,00
Josel Vrezonik	9c, 1kv	1,48	—	—	—	—	61,14
Jozel Zimmerl	3š	1,12	—	—	—	—	75,00

š = posevek žita (npr. 2 š = 2 škafa posejanega žita, 1 š = 33,50 litrov,
c = centov (npr. 2c = 2 centa · cent = 56 kg · pridobljenega sena);
k = konj; v = vol; kv = krava; t = tele; kz = koza; o = ovca; kč = kozlič in j = jagnje. To
pojasnilo velja za tabele od 7 do 17

Tabela 8

1800

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz le- ta 1799 gld/kr	Predu- jem gld/kr	Skupaj (dolg iz leta 1799 + predu- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekočega leta gld/kr
Joh. Arternik	1 1/2š, 8kz, 2kč	1,38	102,26	52,00	107,00	159,00	56,34
Florijan Česnik	2 1/2š, 6c, 1kv, 1t, 5o	2,55	216,04	137,26	148,12	285,38	69,34
Johan Friznik	4š, 9c, 2t	3,30	74,40	0,34	74,06	74,40	0,00
Mart. Grampus	3š, 12c, 1kz, 1o, 6kč, 1j	3,45	71,31	—	86,27	86,27	14,56
Blaži Grlec	5š, 4c, 2kz	2,54	181,46	99,30	158,42	258,12	76,26
Juri Jerlah	4 1/2š, 6c, 1kr, 4kz, 2kč	3,40	96,36	54,22	95,00	149,22	52,46
Juri Kotnik	4v, 4kv, 6kz, 5kč	4,09	99,24	111,45	109,30	221,15	121,51
Valentin Kotnik	5c, 4o, 4kč, 2j	1,28	67,40	0,00	67,40	67,40	0,00
Valent. Krajnc	1š, 2c, 4kz, 3kč	1,21	126,00	30,00	116,07	146,07	20,07
Aleks. Krampus	1kv, 1t, 4kz	0,58	13,46	0,00	13,46	13,46	0,00
Andre. Lepener	2š, 6c, 3kz, 8kč	2,33	92,38	40,00	86,00	126,00	33,22
Mihael Lesane	3š, 9c, 2kv, 1t	3,30	52,30	12,00	134,00	146,00	93,30
Ant. Mencinger	1 1/2š, 2kz	0,50	93,34	70,56	81,36	152,32	58,58
Jak. Mencinger	6 kz	0,42	134,45	14,18	146,42	161,00	26,15
Juri Oder	3 1/2 š, 15c, 1v, 1kr, 1t, 6kz, 2kč	5,42	382,12	65,00	332,12	397,12	15,00
Luka Oder	4š, 18c, 1kv, 2t	5,18	53,40	30,00	95,00	125,00	71,20
Urban Oder	4š, 8c, 1kv, 4kz, 8kč	4,06	196,49	60,00	224,00	284,00	87,11
Johan Ogris	1š, 2v, 1kv, 2t	2,06	54,22	27,00	33,00	60,00	5,38
Juri Pačnik	3 1/2š, 4c, 1t, 7kz, 2kč	3,11	100,06	30,00	99,52	129,52	29,46
Jakob Payer	1kv, 1t, 4kz	0,58	19,50	65,37	66,24	132,01	112,11
Urban Petrič	3š, 4c, 1kv, 6kz, 3kč	3,01	109,54	50,00	137,01	187,01	77,07
And. Pungartnik	2š, 4c, 2kz, 2o	1,52	0,00	180,00	103,04	283,04	283,04
Andre. Rozman	2š, 3c, 7kz	2,07	277,40	77,20	283,09	360,29	82,49
Juri Sep	2š, 12c, 1kv, 1t, 3kz	3,39	82,22	80,00	148,00	228,00	145,38
Martin Sep	1š, 12c, 2v, 1kv, 1t, 4kz, 2kč	4,28	12,50	43,11	12,50	56,01	43,11
Jozel Smerečnik	2 1/2š, 6c, 1kv, 3kz	2,29	219,34	128,08	164,03	292,11	72,37
Lorenc Vede	1š, 6kz	1,06	274,52	0,00	292,52	292,52	18,00
Johan Velimšek	6š, 14c	4,44	347,05	0,00	347,05	347,05	0,00
Jozel Vrežonik	4c, 4kz	1,09	256,05	61,14	194,51	256,05	0,00
Josef Zimmerl	5š, 2c	2,20	181,32	75,00	141,56	216,56	35,24
Anton Železnik	2š, 3c, 1kv, 4kč	2,48	205,41	45,32	244,30	290,02	84,21

Tabela 9

1801

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz le- ta 1800 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1800 + pred- jem) gld/kr	Dolgi 31. decembra tekočega leta gld/kr
Johan Arternik	2 3/45, 6kz, 3kč	1,57	—	56,34	—	—	—
Florijan Cesnik	2 1/25, 8c, 1kv, 1t, 12kz, 6kč	4,32	—	69,34	—	—	—
Johan Friznik	1 1/25, 14c, 1kv, 2kz	3,28	—	0,00	—	—	—
Mart Grampuš	3 1/25, 20c, 14kz, 1o, 4kč, 1j	6,42	—	14,56	—	—	—
Blaži Grilc	7kz	0,49	—	76,26	—	—	—
Juri Kotnik	6v, 4kv	4,12	—	121,51	—	—	—
Valentin Kotnik	3kv, 2t	1,18	—	0,00	—	—	—
Valent. Krajnc	1/25, 2c, 2kz	0,46	—	20,07	—	—	—
Aleš Krampuš	1kv, 1t	0,30	—	0,00	—	—	—
Andre Lepener	25, 6c, 11kz, 2kč	3,11	—	33,22	—	—	—
Mihael Lešanc	35, 12c, 2kv, 2t	4,12	—	93,30	—	—	—
Ignac Link	15	0,24	—	0,00	—	—	—
Juri Markuš	1/45, 1kv, 1kz	0,31	—	147,42	—	—	—
Ant. Meneinger	1 3/45, 1c	0,52	—	58,58	—	—	—
Juri Oder	2 1/25, 14c, 2v, 3kv 1t, 11kz, 3kč	6,52	—	15,00	—	—	—
Luka Oder	4 1/45, 19c, 2v, 2kv 2t	6,58	—	71,20	—	—	—
Urban Oder	3 1/25, 4c, 2kv, 5kč	2,55	—	87,11	—	—	—
Johan Ogris	2v, 3kv, 1t	2,06	—	5,38	—	—	—
Juri Pačnikl	1/25, 6c, 1kv, 2t, 4kz, 1kč	2,49	—	29,46	—	—	—
Jakob Payer	1 3/45, 2kv, 2t, 15kz, 4kč	3,39	—	112,11	—	—	—
Urban Petrič	2 1/25, 4c, 1kv, 3kz 3kč	2,28	—	77,07	—	—	—
And Pungartnik	1 1/25, 4c, 15kz, 2o, 4kč	3,23	—	183,04	—	—	—
Andre Rozman	25, 10c, 18kz, 6kč	4,52	—	82,49	—	—	—
Juri Sep	3 1/45, 11c, 2kv, 3kz, 2kč	4,11	—	145,38	—	—	—
Jozel Smerečnik	2 1/25, 6c, 1kv, 5kz, 1kč	2,58	—	72,37	—	—	—
Lorenz Vede	25, 22kz	3,22	—	18,00	—	—	—
Joh Velušek	4v, 4kr, 1t, 2kz, 20o, 8j	5,42	—	0,00	—	—	—
Ignac Vodnik	1 1/2 s	0,36	—	73,17	—	—	—
Jozel Vrezonik	15kz, 7kč	2,06	—	0,00	—	—	—
Josef Zimmerl	1/25, 13kz, 2o, 6kč	5,42	—	35,24	—	—	—
Anton Železnik	2 1/25, 2c, 1kv	1,38	—	84,21	—	—	—

Tabela 10

1802

Ime in priimek	Setev, košnja in številni glav živine	Pašurna in najemnina za setev in košnja gld/kr	Zaslugek gld/kr	Dolgo- vi iz prete- klega leta gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1801 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31 decembra tekočega leta gld/kr
Juh Arternik	3š, 8kz, 5kč	2,23	—	—	—	—	117,51
Florijan Česnik	4š, 15c, 1k, 3kv, 10kz, 5kč	6,49	—	—	—	—	106,13
Johan Friznik	2š, 17c, 1kv, 2kz	4,10	—	—	—	—	46,10
Peter Friznik	1kv	0,18	—	—	—	—	17,37
Mart Grampuš	4š, 20c, 9kz, 4kč	6,11	—	—	—	—	366,06
Blaž Grle	5kz, 2kz	0,41	—	—	—	—	114,22
Juri Jerlah	3š, 18c, 1k, 7kz, 3kč	5,34	—	—	—	—	105,18
Juri Kotnik	4v, 6kv, 1t	4,00	—	—	—	—	216,01
Valen. Kotnik m	5c, 1kv, 5kz, 2o, 1kč	1,56	—	—	—	—	99,09
Valen. Kotnik st	3kz	0,21	—	—	—	—	0,00
Valent. Krajnc	2c, 7kz, 3kz	1,18	—	—	—	—	70,13
Andre Lepener	1š, 16c, 10kz, 6kč	4,32	—	—	—	—	222,30
Ant. Mencinger	2š, 1c, 3kv, 6kz, 2o, 2kč	2,50	—	—	—	—	0,00
Luka Oder	5š, 19c, 3kv, 2t	6,28	—	—	—	—	128,09
Matija Oder	1v	0,30	—	—	—	—	95,04
Urban Oder	4š, 28c, 1kv, 9kz, 5kč	8,16	—	—	—	—	13,43
Johan Ogris	2v, 2kv, 2kč	2,06	—	—	—	—	14,04
Juri Pačnik	1 1/2š, 6c, 1kv, 4kz, 1kč	2,25	—	—	—	—	89,49
Jakob Payer	3š, 8kz, 3kč	2,17	—	—	—	—	145,03
Urban Petrič	2 1/2š, 4c, 2kv	2,16	—	—	—	—	158,00
And. Pungartnik	3š, 7kz, kč	2,13	—	—	—	—	174,58
Andre Razman	1š, 15c, 2k, 1t, 1š kz, 15kč	6,24	—	—	—	—	0,00
Juri Sep	3š, 12c, 2v, 1kv, 5kz, 3kč	5,14	—	—	—	—	198,41
Ahač Smerečnik	1 1/2š, 6c, 2kv, 4kz	2,40	—	—	—	—	100,48
Josel Vrežonik	8kz, 3kč	1,05	—	—	—	—	43,09
Josel Zimmerl	1š, 3c, 12kz, 7kč	2,39	—	—	—	—	260,41
Anton Železnik	2š, 1kv	1,06	—	—	—	—	83,52

Tabela 11

1803

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašina in najema- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1802 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1802 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekočega leta gld/kr
Joh. Arternik	2 1/2š, 7kz	1,49	102,18	117,51	128,00	245,51	143,33
Florijan Česnik	3š, 13c, 1k, 1kv, 2t, 10kz, 3kč	5,47	142,36	106,13	123,30	229,43	87,07
Peter Friznik	1 kv	0,18	91,12	17,37	77,35	95,12	4,00
Mart. Grampaš	4š, 10kz, 3kč	2,55	168,18	366,06	117,42	483,48	315,30
Blaž Grlic	4kz, 1kč	0,31	134,26	114,22	157,38	272,00	137,33
Štefan Jelinšek	6k	1,00	13,45	100,29	3,00	103,29	89,44
Juri Jerlah	2š, 4c, 8kz, 5kč	2,39	52,12	105,18	123,12	228,30	176,18
Juri Kotnik	8kz, 6c, 2kč	1,32	86,24	216,01	151,38	367,39	281,15
Val. Kotnik m.	1/2š, 3kz	0,33	79,54	99,09	187,36	286,45	206,51
Val. Kotnik st.	8c, 1kv, 8kz, 4kč	2,46	12,15	0,00	12,15	12,15	0,00
Valent. Krajnc	2c, 7kz, 6kč	1,27	79,45	70,13	139,48	210,01	130,16
Andre Lepener	1 1/2š, 2c, 11kz, 2kč	2,19	282,36	222,30	253,55	476,29	193,53
Mihael Lešanc	6š, 2v, 1kv	3,42	141,45	211,00	345,00	556,00	414,15
Ant. Mencinger	1š, 3kv, 1t, 2o, 2j	1,48	36,45	0,00	135,58	135,58	99,10
Juri Oder	3š, 10c, 4v, 2kv, 6kz, 4kč	6,22	179,28	106,40	252,00	358,40	179,12
Luka Oder	3š, 10c, 1v, 2kv, 1t	4,10	43,30	128,09	119,30	247,39	204,09
Matija Oder	2š, 2v, 1kz	1,55	38,30	95,04	143,12	238,16	199,46
Urban Oder	4š, 4c, 1kv, 1t, 6kz, 9kč	3,55	68,51	13,43	174,55	188,38	119,47
Johan Ogris	3š, 2v, 2kv, 1t	3,00	25,48	14,04	35,00	49,04	23,16
Franc Osovnikar	1c, 3kz, 1kč	0,34	55,57	161,07	232,34	393,41	337,44
Juri Pačnik	2š, 4c, 6kz, 2kč	2,16	9,54	89,49	122,48	212,37	202,43
Kasper Pačnik	3š, 1kv	1,30	144,24	118,30	127,01	245,31	101,07
Jakob Payer	5š, 1kv, 4t, 12kz, 6kč	4,48	78,16	145,05	106,08	251,13	172,57
Urban Petrič	2 1/2, 3c, 2kv, 5kz, 6kč	2,59	64,48	158,00	190,17	348,17	283,29
Jakob Pleh	7kz	0,49	231,08	222,00	944,02	1166,02	934,54
And. Pongartnik	3š, 10kz, 2kč	2,28	63,31	174,58	148,03	323,01	259,29
Pavel Repinc	1š, 2kz	0,38	119,17	78,12	160,24	238,36	119,19
Andre Rozman	1š, 20c, 3k, 1kv, 19kz, 7kč	7,48	464,39	0,00	464,30	464,30	0,00
Juri Sep	11/2š, 7c, 1kv, 1t, 10kz, 5kč	3,41	8,42	198,41	107,42	306,23	297,41
Jozel Smerečnik	3š, 1kv, 4kz, 2kč	2,04	141,04	100,48	175,00	275,48	134,44
Johan Volunšek	4š, 12c, 10kz, 8kč	5,10	290,07	86,18	247,30	333,48	43,40
Jozel Vidmayer	1 1/2š, 4kz	1,04	135,00	89,00	220,00	309,00	174,00
Jozel Vrezonik	16kz	1,52	96,54	43,09	116,52	160,01	63,07
Jozel Zimmerl	11/2š, 2c, 9kz, 4kč	2,11	129,57	260,41	153,06	413,47	283,50
Anton Železnik	4š, 1kv, 1t	2,06	129,39	83,52	201,50	285,42	156,03

Tabela 12

1804 **

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1803 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1803 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekočega leta gld/kr
Johan Arternik	28,1c,1t, 6kz,2kč	2,08	93,36	143,33	102,15	245,48	152,12
Florijan Česnik	28, 26c, 2k, 2kv 5kz	11,27	25,00	87,07	187,33	274,40	249,40
Mart Grampus	68,12c,10kz,4kč	7,46	319,09	315,30	247,24	562,54	243,46
Blazi Grile	18, 8kz, 4kč	1,28	115,36	137,33	172,36	310,09	194,33
Ant Hauptman	12c, 2v, 1kv,4kz	5,46	21,15	0,00	21,50	21,50	0,00
Johan Janh	3kv, 2t	1,18	69,45	0,00	69,45	69,45	0,00
Juri Javornik	2kz	0,14	264,42	154,06	664,56	819,02	554,20
Juri Jerlah	18, 6c, 8kz, 4kč	3,32	30,00	176,18	131,32	307,50	277,50
Juri Kotnik	8kz, 4t	1,16	169,20	281,15	188,00	469,15	299,55
Valent. Kotnik m	1/28, 3kz,1kč	0,36	209,23	206,51	187,00	393,51	184,28
Valent Kotnik s	1/28, 3kz, 1kč	0,36	6,00	0,00	6,00	6,00	0,00
Valentin Krajnc	1/28, 8kz, 2kč	1,14	88,09	130,16	135,31	265,47	177,38
Andre Lepener	38,2c, 11kz, 5kč	3,24	334,30	193,53	348,24	542,17	207,47
Mihaj Lesanc	88,35c,3v,2kv,1t	17,10	315,45	414,14	580,28	974,42	658,57
Ant. Mencingerl	1/28,1k,1v,1kv	2,13	35,12	99,10	139,23	238,33	203,21
Juri Oder	1t, 1o, 4kč 18,15c,4v,2kv,2t 2t, 4kz, 2kč	8,58	163,37	179,12	247,40	426,52	263,14
Luka Oder	68,20c,2v,2kv,1t	11,52	79,12	204,09	79,52	284,01	204,49
Matija Oder	18, 2v	1,24	70,7 1/2	199,45	63,00	262,45	192,38
Urban Oder	68, 30c, 2v, 1kv, 5kz	14,27	197,12	119,47	230,00	349,47	152,35
Frauc Osonkar	4kz, 4kč	0,40	173,41	337,44	129,57	467,41	294,00
Jury Pačnik	18, 6c, 1kv, 4kz, 3kč	3,19	87,12	202,43	140,18	343,01	253,49
Kasper Pačnik	18	0,24	51,36	101,07	95,00	196,07	144,31
Jakob Payer	28	0,48	21,20	172,57	97,24	270,21	249,01
Urban Petrič	3 1/48, 4c, 2kv, 1t, 3kč	3,43	152,24	283,29	160,34	444,03	291,39
Jakob Pleh*	48, 3kz, 2kč	2,03	386,45	780,47	627,11	1407,58	1021,13
And Pungartnik	28, 1c, 2kv, 1kz	2,39	143,56	259,29	168,08	427,37	283,41
Pavel Repinc	2kz	0,14	56,06	119,19	55,38	174,57	118,51
Andre Rozman	35c, 3k, 1kv	15,02	458,43	0,00	670,00	670,00	211,17
Juri Sep	13kz, 7kč 38, 5c, 1kv, 9kz, 2kč	4,19	25,00	297,41	115,00	412,41	387,41
Ahac Smerečnik	18, 5c, 1kv, 4kz	2,50	119,00	247,49	173,18	421,07	302,07
Joh Velušek	58, 19c, 4v, 1kv, 2t, 11kz, 5kč	10,30	208,43	43,40	199,00	242,40	33,57
Jozel Vidmeyer	28, 3kz	1,09	326,42	174,00	293,00	467,00	140,18
Jozel Vreznik	5kz, 3kz	0,44	147,37	63,07	113,00	176,07	28,30
Jn Wauzenbichler	2 1/28, 9c, 16kz, 5kč	5,05	2186,37	2112,08	2668,03	4780,11	2593,34
Jozel Zimmerl	18, 2c, 9kz, 5kč	2,22	236,30	283,50	166,48	450,38	214,08
Anton Zeleznik	48, 10c, 2v, 1kv, 1kz	6,21	177,22	156,02	188,08	344,10	166,48

* Ni znano, zakaj so mu zmanjšali dolg iz leta 1803 za 154 gld.

** V tem letu so začeli cent sena zaračunavati po 20 kr. Ni znano, zakaj

Tabela 13

1805

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najemnina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1804 gld/kr	Pred- u- jeni gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1804 + pred- u- jeni) gld/kr	Dolg 31 decembra tekočega leta gld/kr
Joh Arternik	2š, 2c, 1kv, škv, 2kč	2,27	—	152,12	—	152,12	211,48
Florjan Cesnik	2š, 16c, 1k, 1kv, 1t, 7kz	7,57	—	249,40	—	249,40	343,22
Johan Friznik	2kr	0,36	—	25,34	—	25,34	?
Mart Grampuš	2š, 10c, 10kz, 2o, 4kč, 1j	5,43	—	243,45	—	243,45	254,00
Juri Jerlah	6c, 10kz, 4kč	3,22	—	277,50	—	277,50	391,54
Juri Kotnik	6kz, 2o	0,52	—	299,55	—	299,55	0,00
Valent. Kotnik	1/2š, škv, 2kč	0,53	—	184,28	—	184,28	261,29
Valent Kraync	1š, 6c, 2kv, 1t	3,12	—	177,38	—	177,38	161,25
Andre Lepener	3š, 4c, 14kz, 4kč	4,22	—	207,47	—	207,47	315,17
Mihael Lešanc	5š, 13c, 3v, 1kv	8,11	—	658,57	—	658,57	731,54
Juri Oder	15c, 6v, 2kv, 2t 13kz, 4kč	10,43	—	263,14	—	263,14	?
Luka Oder	5š, 2c, 2v, 3kv	5,14	—	204,49	—	204,49	201,49
Urban Oder	4š, 8c, 4v, 2kv, 6kz, 3kč	7,43	—	152,35	—	152,35	348,54
Johan Ogris	2š, 4v, 1kv, 2kz	3,20	—	26,31	—	26,31	?
Franc Ososkar	5kz, 3kč	0,44	—	294,00	—	294,00	289,52
Juri Pačnik	1 1/2š, 6c, škv, 4kč	3,23	—	255,49	—	255,49	227,39
Jakob Payer	4 1/2š	1,48	—	249,01	—	249,01	?
Urban Petrič	3 1/2š, 8c, 2kv, 1t, 4kz, 3o, 3kč, 2j	5,50	—	291,39	—	291,39	417,39
And. Pungartnik	4š, 2c, 3kz, 2kč	2,43	—	283,41	—	283,41	247,55
Pavel Repine	1kz	0,07	—	118,51	—	118,51	100,38
Juri Sep	1 1/2š, 8c, 1kv, 9kz, 3o, 4kč, 1j	5,07	—	387,41	—	387,41	413,17
Ahac Smerečnik	1š, 8c, 1kv, škv, 2kč	4,03	—	302,07	—	302,07	373,30
Joh Velušek	3š, 2c, 2v, 1kv, 10kz, 3kč	4,29	—	33,57	—	33,57	36,14
Jozel Vidmeyer	3š, 2c, 1kv, 3kz	2,31	—	140,18	—	140,18	170,54
J. Waizenbichler	2š, 6c, 12kz, 2kč	4,18	—	2593,34	—	2593,34	3934,17
Jozel Zimmerl	3š, 4c, 14kz, 5kč	4,25	—	214,08	—	214,08	216,47
Anton Zeleznik	4š, 7c, 4v, 1kv, 2kz, 2kč	6,34	—	166,48	—	166,48	173,33

Tabela 14

1806

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najemnina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1805 gld/kr	Predu- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1805 + predu- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekočega leta gld/kr
Joh. Arternik	2š, 2c, 1kv, 2t, 3kz, 2kč	2,37	82,12	211,48	114,00	325,48	243,36
Florijan Cesnik	1š, 7c, 1k, 1kv, 1t, 4kz, 1kč	4,09	273,55	343,22	295,42	639,04	365,09
Mart Grampuš	3š, 4c, 11kz, 1o, 3kč	4,03	142,30	254,00	120,30	374,30	232,00
Johan Jauh	2c, 4kv, 3t	2,08	94,24	0,00	94,24	94,24	0,00
Jurij Jeriah	6c, 8kz, 1kč	2,59	258,35	391,54	204,24	596,18	337,43
Ignac Keber	1š, 6kz, 4kč	1,18	196,129	968,32	397,42	1366,14	1170,01
Jur Kotnik	4v, 4kv, 2t, 24o, 7j	4,21	32,21	0,00	32,18	32,18	0,00
Valent Kotnik	1/2š, 4kz, 3kč	0,49	247,04	261,29	138,30	299,59	152,59
Valent Krajnc	1/2š, 4c, 2kv	2,08	88,41	161,25	100,20	261,45	173,03
Andre Lepener	3š, 4c, 1kv, 10kz, 4kč	4,12	144,45	315,17	197,06	512,23	367,38
Mihael Lesanc	1š, 23c, 4v, 3kv, 1t	11,10	377,30	731,54	501,03	1232,57	855,27
Ant Mencinger	1š, 12c, 2v, 1kv, 1kz	5,49	159,46	209,00	162,20	371,20	211,33
Luka Oder	2š, 9c, 2v, 3kv, 1t	5,54	66,36	201,49	58,48	260,37	194,01
Urban Oder	1š, 10c, 2v, 2kv, 1t, 3kz, 1kč	5,56	289,59	348,54	331,20	680,14	390,15
Franz Osonkar	7kz	0,49	171,50	289,52	155,47	445,39	273,48
Jur Pačnik	1 1/2š, 4c, 6kz, 4kč	2,50	120,18	227,39	123,15	350,54	230,36
Urban Petrič	3š, 8c, 2kv, 2t, 3kz, 3o, 2kč	5,34	242,42	417,39	171,44	589,23	346,42
And Pungartnik	5š, 2c, 2kv	3,16	222,8	247,55	247,32	495,27	273,19
Juri Sep	1š, 4c, 1kv, 6kz	2,44	181,12	413,17	114,26	527,43	346,31
Matevž Slemenik	1š	0,24	181,12 ?	189,27	121,40	311,7	129,55
Ahac Smerečnik	1/2š, 6c, 1kv, 1t, 6kz	3,24	332,38	373,30	198,28	571,58	239,20
Mihael Urbanc	1š	0,24	120,59	337,8	273,18	610,26	489,27
Johan Velunšek	3š, 9c, 6v, 1kv, 8kz, 4kč	8,38	214,55	36,14	179,41	214,55	0,00
Jozel Vidmeyer	2š, 2c, 1kv, 4kz, 2kč	2,20	248,15	170,54	286,45	457,39	209,24
J. Waizenbichler	3š, 5c, 1k, 11kz, 2kč	4,39	815,39	3934,17	1148,48	5082,05	4267,21
Jozel Zimmerl	1 1/2š, 3c, 12kz, 5kč	3,15	181,30	216,47	155,00	371,47	190,17
Anton Železnik	1š, 8c, 2v, 2kv, 3kz, 1kč	5,04	203,55	173,33	237,52	411,25	207,30

Tabela 15

1807

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1806 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolg iz leta 1806 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekečega leta gld/kr
Joh. Arternik	1š, 3c, 1kv, 2t, 5kz, 1o, 4kč	4,43	156,30	169,00	162,19	331,19	174,43
Andre Cecon	3kz	00,45	883,30	0,00	2203,01	2203,01	1319,31
Florijan Cesnik	2š, 12c, 1k, 1v, 2kv, 6kz, 1kč	9,25	462,30	214,27	32612	540,39	78,09
Martin Grampus	3š, 5c, 11kz, 3kč	5,58	229,00	129,09	166,58	296,07	67,07
Juri Jerlah	10c, 8kz, 2kč	5,34	213,46	185,00	173,49	358,49	145,03
Luka Kalušnik	3kz, 2kč	0,59	245,03	165,00	272,14	437,14	192,11
Ignac Keber	4š, 7kz, 2kč	3,35	503,09	259,06	525,00	784,06	280,57
Valentin Kraync	2 1/2š, 5c, 2v, 2kv	5,52	62,03	173,04	122,36	295,40	233,37
Andre Lepener	3š, 4c, 7kz, 7kč	5,06	233,06	97,15	285,21	382,36	149,30
Mihael Lešanc	1š, 28c, 8v	17,44	709,02	559,48	632,00	1191,48	482,46
Ant. Mencinger	1 1/2š, 12c, 4v	8,36	281,40	211,34	198,51	410,25	128,45
Luka Oder	2š, 15c, 2v, 2kv	9,00	34,39	194,01	85,00	279,01	244,22
Martin Oder	14c, 4v, 3kv, 4kz	11,28	294,30	374,27	383,20	757,47	463,17
Urban Oder	2š, 15c, 2v, 2kv, 1t, 2kz, 6kč	10,36	224,15	324,06	354,06	678,12	453,57
Franc Osonkar	4kz, 2kč	1,14	221,22	235,30	285,03	520,33	299,11
Partl Osonkar	1kv, 3kz, 3kč	1,42	113,52	26,45	170,12	196,57	83,05
Juri Pačnikl	1/4š, 7c, 5kz, 3kč	4,26	209,00	116,27	171,26	287,53	78,53
Jakob Pleh	1 1/4š	0,30	537,28	219,36	715,51	935,27	397,59
And. Pungartnik	5š, 4c, 2v, 2kv, 1t, 1kč	7,03	178,12	113,30	224,00	337,30	159,18
Pavel Repinc	2š	0,30	57,31	62,27	111,54	174,21	116,50
Juri Šep	2š, 6c, 4kz, 3kč	4,09	225,27	104,00	193,45	297,45	72,18
Matjaž Šlemnik	3c, 2kč	1,14	234,16	129,55	195,00	324,55	90,39
Ahac Smerečnik	5c, 1kv, 4kz, 1kč	3,23	121,48	160,24	287,08	447,32	325,44
Lorenc Vede	1š, 15c, 4v, 3kv	11,12	355,15	93,48	394,12	488,00	132,45
Joh. Velušek	3š, 16c, 6v, 2kv, 2t, 6kz, 2kč	16,16	300,40	300,40	—	300,40	0,00
Jozel Vidmeyer	3š, 4c, 1kv, 1t, 6kz, 7kz	5,51	246,36	135,15	262,57	398,12	151,36
J. Waizenbichler	1š, 4c, 8kz, 3kč	4,05	1289,44	488,30	1500,45	1989,15	699,31
Jozel Zimmerl	2š, 4c, 7kz, 5kč	4,28	317,00	170,00	249,00	439,00	102,00
Anton Železnik	1š, 12c, 2v, 2kv, 2t, 1kz	8,39	198,28	168,30	262,30	431,00	232,32

Štirinajstim oglarjem so zmanjšali dolgove iz l. 1806 za razliko med vrednostjo dolgov in njihovim imetjem (zaloge oglja in lesa v gozdovih, orodja, stavb in vprežne živine). To razliko si je podjetje vpisalo kot svojo izgubo.

Tabela 16

1808

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1806 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolgi iz leta 1806 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31 decembra tekočega leta gld/kr
Joh Arternik	2š, 3c, 1kv, 4kz, 2o, 2kč	4,02	144,30	174,43	126,01	300,44	156,14
Andre Cecon	4c, 7kz, 1kč	3,12	4890,04	1319,31	7865,57	9185,28	4295,24
Florijan Česnik	2š, 18c, 1k, 2v, 1kv, 7kz	11,57	313,42	78,09	442,27	520,36	206,54
Martin Grampiš	3š, 5c, 9kz, 2o, 4kč	5,59	216,30	67,07	232,14	299,21	82,51
Juri Jerlah	10c, 8kz, 1o, 3kč	5,53	105,55	145,03	192,53	337,56	232,55
Luka Kahišnik	4š, 2c, 1kv, 10kz	5,22	344,00	192,11	319,46	511,57	167,49
Ignac Keber	3š, 8kz, 4kč	3,40	189,22	280,57	145,10	426,07	236,45
Juri Kotnik6v,	4kv, 1t, 2kz, 3šo, 1šj	18,03	50,51	—	50,51	50,51	0,00
Valentin Kotnik	2c, 10kz, 4o, 4kč	4,26	144,31	217,29	244,41	462,10	317,39
Valentin Krajnc	5c, 2v, 2kv	4,52	154,22	233,37	79,22	312,59	158,37
Andre Lepener	1š, 4c, 8kz, 2kč	3,58	218,30	149,30	165,28	314,58	96,28
Mihael Lešanc	5š, 30c, 6v, 3kv, 2t	20,36	267,01	482,46	475,36	958,22	691,21
Luka Lotrič	1š, 2c, 1kz	1,19	219,47	132,45	271,01	403,46	183,59
Ant. Menemger	2š, 20c, 6v, 2kv, 1t, 1o	15,16	259,36	128,45	547,39	676,24	416,48
Luka Oder	2š, 15c, 2v, 2kv, 1t	9,24	159,00	244,22	133,39	378,01	219,01
Martin Oder	10c	3,20	432,43	463,17	300,32	763,49	331,06
Urban Oder	2š, 1šc, 4v, 2kv, 7kz, 10kč	13,55	177,39	453,57	253,55	707,52	530,12
Franc Osonkar	4c, 9kz, 4o, 4kč	4,51	338,20	299,11	367,51	667,02	328,42
Partl Osonkar	2kv, 3kz, 2o, 2kč	2,35	81,40	83,05	124,05	207,10	125,30
Juri Pačnik	2š, 6c, 9kz, 4kč	5,31	271,18	78,53	289,46	368,39	97,21
Urban Petrič	3š, 8c, 2v, 1kv, 2t, 4kz, 2o, 3kč	9,46	261,00	236,00	243,04	479,04	218,4
Jakob Pleh	7š, 4c, 1kv, 1kz, 1kč	5,06	525,13	397,59	396,33	794,32	269,19
And. Pungartnik	5š, 4c, 2kv, 2o	4,56	226,30	159,18	233,56	393,14	166,44
Juri Sep	3š, 6c, 10kz, 3kč	6,03	174,30	72,18	195,33	267,54	93,21
Ahac Smerečnik	2c, 2kv, 3kz, 1kč	2,44	554,52	325,44	397,44	723,28	168,36
Joh Velušek	3š, 16c, 4v, 2kv, 2t, 6kz, 2kč	14,16	313,30	0,00	313,30	313,30	0,00
Jozel Vidmeyer	3š, 4c, 2kv, 4kz, 1o, 3kč	5,17	225,00	151,36	201,47	353,23	128,23
Mihael Wicher	2š, 3c, 1t, 10kz, 1kč	4,49	1086,00	789,8	1031,30	1820,38	734,38
Jozel Zimmerl	2 1/2š, 4c, 1kv, 8kz, 2kč	5,10	124,48	102,00	248,40	350,40	225,52
Anton Železnik	1š, 12c, 4v, 2kv, 4t	11,12	371,56	232,32	270,42	503,14	131,18

Tabela 17

1809

Ime in priimek	Setev, košnja in število glav živine	Pašnina in najem- nina za setev in košnjo gld/kr	Zasluzek gld/kr	Dolgo- vi iz leta 1806 gld/kr	Pred- jem gld/kr	Skupaj (dolg iz leta 1806 + pred- jem) gld/kr	Dolg 31. decembra tekočega leta gld/kr
Joh. Arternik	2š, 3c, 4kv, 2kz, 1o, 1kč	5,01	—	156,14	—	156,04	—
Florijan Cesnik	7š, 18c, 4v, 2kv, 3kz, 2kč	14,54	—	206,54	—	206,54	—
Mart. Grampuš	3š, 5c, 12kz, 2o, 3kč	6,37	—	82,51	—	82,51	—
Juri Jerlah	2š, 10c, 1kv, 7kz, 1kč	6,36	—	232,1	—	232,1	—
Luka Kališnik	3c, 4kz, 3o	2,36	—	167,49	—	167,49	—
Ignac Keber	6 1/2š, 7kz, 2o, 3kč	5,6	—	236,45	—	236,45	—
Juri Kotnik	6v, 6kv, 1t, 1kz, 24o, 16kč	16,55	—	0,00	—	0,00	—
Valentin Kotnik	3c, 6kz, 6o, 3kč	4,3	—	317,39	—	317,39	—
Valent. Krajnc	1š, 5c, 2kv, 2t	4,04	—	158,37	—	158,37	—
Mihael Lešanc	3š, 30c, 6v	17,12	—	691,21	—	691,21	—
Ant. Mencinger	2š, 20c, 6v	13,28	—	416,48	—	416,48	—
Luka Oder	2š, 12c, 4v, 3kv	10,36	—	219,01	—	219,01	—
Martin Oder	10c, 6v, 4kv, 6kz, 4kč	13,42	—	331,06	—	331,06	—
Franc Osonkar	4c, 8kz, 2o, 1kč	3,15	—	328,45	—	328,45	—
Partl Osonkar	1v, 2kv, 3t	3,24	—	125,30	—	125,30	—
Juri Pačnik 1š,	6c, 1kv, 3kz, 2kč	3,59	—	97,21	—	97,21	—
Urban Petrič	2 1/2š, 8c, 2v, 2kv, 2kz, 2o	7,46	—	218,04	—	218,04	—
And. Pungartnik	6š, 4c, 2kv, 6o	6,08	—	166,44	—	166,44	—
Pavel Repne	1kz	0,15	—	170,07	—	170,07	—
Juri Sep	1š, 6c, 1kv, 6kz, 3kč	4,51	—	93,21	—	93,21	—
Ahač Smeročnik	1 1/2š, 3c, 4kz	2,36	—	168,36	—	168,36	—
Joh. Velušek	3š, 16c, 4v, 2kv	11,44	—	0,00	—	0,00	—
Jozel Vidmeyer	3š, 4c, 2kv, 2kz, 2o, 2kč	4,52	—	128,23	—	128,23	—
Mihael Wucher	2š, 2kz	1,19	—	734,38	—	734,38	—
Josel Zimmerl	2 1/2š, 6c, 1kv, 7kz, 3kč	5,42	—	225,52	—	225,52	—
Anton Železnik	2š, 12c, 6v, 4kv	13,12	—	131,18	—	131,18	—

Alojz Krivograd

**ÜBER DIE AUSNÜTZUNG DER KAHLSCHLÄGE UND BERGWIESEN
AUF DEN BESITZTÜMERN DER EISENHÜTTE IN MISLINJA
IN DEN JAHREN VON 1799 BIS 1809**

Zusammenfassung

In den Jahren der Eigentümerschaft von Žiga Zois besaß die Eisenhütte von Mislinja in der unmittelbaren sowie der weiteren Umgebung große Waldgebiete, woher das Holz und die Holzkohle für den Betrieb der Eisenhütte in Mislinja kam. Als Folge der Rodungen entstanden riesige Kahlschläge, die man nach ein paar Jahren so nutzte, dass die Äste und die Reste des ungenutzten Holzes verbrannt und an Ort und Stelle Getreide gesät wurde sowie das Vieh weiden konnte. Für die Heuernte nutzte man die großen Alpenwiesen.

Von 1799 bis 1809 gab es durchschnittlich 52 Nutzer der Kahlschläge, die durchschnittlich 590 Stück Vieh, von Schafen bis zu Pferden, besaßen. Aus den Unterlagen sind das Weidegeld für jedes Tier und die Pacht für Aussaat und Ernte ersichtlich. Unter den Nutzern gab es 63% Walдарbeiter, die für die Eisenhütte von Mislinja gearbeitet haben.

Von den 63% der Nutzer waren 89% so verschuldet, dass sie ihrem Unternehmen die Schulden am Jahresende nicht begleichen konnten. Jene 11%, die die Schulden abgezahlt haben, konnten allerdings im ganzen Jahr nicht so viel verdienen, um Ende Dezember eine Entlohnung zu bekommen. Die Unterlagen beweisen, dass in den sechziger Jahren kein einziger Köhler den Lohn für seine Arbeit in bar erhalten hat. Sie lebten nur von dem Kredit, den ihnen das Unternehmen bot.

SLOVENSKO-HRVAŠKI ODNOSI 1870 - 1878 V LUČI HRVAŠKEGA ČASNIKA ZATOČNIK

Nataša Podgoršek *

UDK 94(436)"1870/1878:323.1(=163.42/=163.6)

PODGORŠEK Nataša: Slovensko-hrvaški odnosi 1870-1878 v luči hrvaškega časnika Zatočnik. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 323-339, 101 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

V času francosko-pruske vojne leta 1870 in po njej, ko se je zdel razpad habsburške monarhije blizu in verjeten, so se poglobili slovensko-hrvaški odnosi. Oba naroda sta takrat razmišljala o tesnejši povezavi južnoslovanskih narodov monarhije, vendar se Slovenci in Hrvati niso mogli zediniti o načinu združitve, kar je za nekaj let "ohladilo" slovensko-hrvaške odnose. Ta razvoj lahko spremljamo tudi v hrvaškem časniku *Zatočnik*, ki se v tem času "ohladitve" zelo malo zanima za Slovence. Hrvaško zanimanje za Slovence se je znova povečalo v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja, še posebej po izbruhu vstaje v Hercegovini in v Bosni. Takrat je hrvaški časnik znova ohudil idejo združitve južnoslovanskih narodov monarhije, pa tudi idejo književnega zbliževanja Slovencev in Hrvatov.

UDC 94(436)"1870/1878:323.1(=163.42/=163.6)

PODGORŠEK Nataša: Slovene-Croatian Relations, 1870-1878 in the Light of the Croatian Newspaper Zatočnik. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 323-339, 101 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

At the time of the French-Prussian War of 1870 and after it, when the breakdown of the Habsburg Monarchy seemed probable, Slovene-Croat relations developed in depth. Both nationalities considered, at the time, of a closer linkage of South-Slav nationalities of the Monarchy, but Slovenes and Croats were not able to unite on the mode of association, bringing about for some years a "cooling" of Slovene-Croat relations. Such a development may be

* Nataša Podgoršek, mlada raziskovalka, Pedagoška fakulteta Maribor, SI · 2000 Maribor.

followed in the Croat newspaper *Zaločnik*, which shows very little interest for Slovenes at the time of the »cooling down« Croatian interest in Slovenes again rose in the second half of the 70s, particularly on the outburst of the rebellion in Herzegovina and in Bosnia. Then, the Croatian journal renewed interest in the association of South Slav nationalities of the Monarchy, along with literary rapprochement of Slovenes and Croats

Slovensko-hrvaški stiki segajo daleč v obdobje pred marčno revolucijo; takrat so Slovence in Hrvate povezovali predvsem (legalni in ilegalni) gospodarski posli (trgovina z žitom, izvoz živine iz Hrvaške na slovensko področje, tihotapljenje soli na Notranjsko in Dolenjsko ipd.), velik odmev pa je predvsem na slovenskem Štajerskem in Koroškem imelo iliristično gibanje. Slovenci so poleg tega imeli številne osebne izkušnje in stike s Hrvati: mnogo Slovencev (med njimi tudi Fran Miklošič) se je šolalo v Varaždinu, kot poseben primer pa lahko navedemo v Zagrebu živečega slovenskega pesnika Stanka Vraza, ki je nekako povezoval obe narodnosti in ju skušal kulturno čim bolj zblížiti¹ in ki je svoje navdušenje nad ilirizmom prenesel tudi na svojega prijatelja Josipa Muršca, s katerim sta si dolga leta dopisovala.²

V času revolucije 1848/49 so ti stiki vplivali na razvoj ideje o povezavi in zedinjenju slovenskih in hrvaških (pa tudi srbskih) dežel habsburške monarhije; idejo so izrazili tako na slovenski strani (peticija Matije Majarja iz začetka aprila 1848,³ graška Slovenija (katere predsednik je bil J. Muršec) je na hrvaški Sabor poslala Stefana Kočevarja, da je tam izrazil željo Slovencev po združitvi s Hrvati,⁴ želja po zedinjenju Slovencev s Hrvati in Srbi je bila večkrat izražena tudi v takratnem slovenskem časopisu⁵) kot na hrvaški (zahteva po zedinjenju omenjenih dežel je bila junija 1848 celo sprejeta v hrvaškem saboru⁶). Medtem ko so omenjeni Slovenci zvezo s Hrvati zagovarjali kot rešitev pred vključitvijo v velikonemško zvezo, pa so nekateri Slovenci v povezavi z južnoslovenskimi deželami videli predvsem gospodarske koristi in so si prizadevali za ukinitve carinske meje med slovenskimi in hrvaškimi deželami.⁷ Po zadušitvi revolucije 1848/49 in po ponovni uvedbi absolutizma v habsburški monarhiji se je slovensko-hrvaško sodelovanje omejilo na kulturno področje: Slovenci so s svojimi prispevki sodelovali v hrvaških časnikih ter v Društvu za jugoslavensku povestnico i starine (ustanovljeno 1850), po letu 1850 pa se je veliko slovenskih učiteljev (med njimi je zagotovo najbolj znan Janez Trdina, ki je v svojih delih opisal delovanje slovenskih učiteljev in

¹ Stane Granda, *Die Slovenisch-Kroatischen Beziehungen im Revolutionsjahr 1848/49* (dalje S. Granda, *Die Slovenisch-Kroatischen Beziehungen*) v Andreas Moritseh, *Der Prager Slavenskongress 1848*, Dunaj, 2000, str. 137-170.

² Dr. Fran Ilesič, *Korespondenca dr. J. Muršca*, *Zbornik Slovenske Matice VII*, Ljubljana, 1905, (dalje Ilesič, *Korespondenzen*) str. 183.

³ Vasilij Melik, *Majarjeva peticija za Zedinjeno Slovenijo 1848*, *ČZN*, 15 (1979), str. 286-294; tudi zgornj omenjena razprava S. Grande, str. 140.

⁴ S. Granda, *Die Slovenisch-Kroatischen Beziehungen*, str. 143.

⁵ *Slovenija*, 1848, št. 13., 15. avgust, str. 49-50; št. 16., 25. avgust, str. 62; št. 36., 3. november, str. 142, št. 51., 26. december, str. 201-202.

⁶ Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*, Hrvatski institut za povijest, Hrvatski državni sabor, Dom i svijet, Zagreb, 2000, Prvi svezak: 1848-1867, str. 170-171.

⁷ Podberjan, *Kaj zamoremo pričakovati ako se Avstrija razide v nemštvo in v nemško colno zvezo potegne*, *Slovenija*, 1848, št. 17., 29. avgust, str. 65, pismo Ignacija Orožna Muršcu, 24. maj 1848, v Ilesič, *Korespondenca*, str. 67-68.

uradnikov na Hrvaškem⁸) zaposlilo na hrvaških šolah in gimnazijah, Slovenci pa so na Hrvaško odšli tudi kot obrtniki, trgovci, delavci in uradniki.⁹ Po obnovitvi ustavnega življenja v monarhiji leta 1860 so Slovenci poleg zahtev po Zedinjeni Sloveniji obnovili tudi zahteve po kulturnem, gospodarskem in ko bi okoliščine to dopuščale, tudi političnem zblíževanju slovenskih dežel s hrvaškimi. V tem času so se pomnožili osebni stiki; Slovenci in Hrvati so se srečevali na raznih kulturnih prireditvah (npr. v slovenskih čitalnicah, na taborih, na vsakoletnem narodnem zborovanju na Bledu, na hrvaški gospodarski razstavi leta 1864, na proslavi ob tristoletnici smrti Zrinjskih leta 1866...), slovenski in hrvaški časniki pa so z zanimanjem spremljali gospodarski, kulturni in politični razvoj svojih sosedov.

V nadaljevanju želim predstaviti, kaj in kako je hrvaški list *Zatočnik*¹⁰ pisal o Slovencih v sedemdesetih letih 19. stoletja.

***Zatočnik* o slovenskih narodno-političnih prizadevanjih**

Časnik je v sedemdesetih letih 19. stoletja svoje bralce obveščal o pomembnejših političnih in kulturnih dogodkih na slovenskih tleh. Veliko pozornosti je posvetil slovenskim zahtevam po izboljšanju narodnostnega položaja. Tako je v začetku aprila 1870 spremljal izstop slovenskih poslancev iz dunajskega državnega zbora in objavil izjavo, ki so jo ti podpisali, ko so konec marca izstopili iz njega; iz izjave so *Zatočnikovi* bralci lahko prebrali, da so poslanci Toman, Barbo, Svetec, Pintar, Conti, Lipold, Černe in drugi zapustili državni zbor, ker so ugotovili, da v tej zbornici ne bodo nič dosegli.¹¹

Zatočnik je spremljal zahteve Slovencev po Zedinjeni Sloveniji, ki so se v tem času znova pojavile. Tako je v začetku junija 1870 tržaški dopisnik obveščal *Zatočnikove* bralce o taboru pri Sežani, ki ga je priredilo društvo Soča. Na njem se je po besedah dopisnika zbralo okoli 9.000 ljudi; na taboru so zahtevali zedinjenje slovenskih dežel v *«jednu kronovinu i jednim zemaljskim saborom»*,¹² enakopravnost jezika v šoli in uradu, ustanovitev 5-razredne šole v Sežani, ustanovitev meščanske šole, zmanjšanje davka.¹³ V začetku junija je *Zatočnik* poročal, da so se 17. maja 1870 v Mariboru zbrali slovenski rodoljubi in se dogovorili, da bodo na volitvah za deželni zbor podprli samo kandidate, ki bodo zagovarjali njihov program. Ta pa je zahteval zedinjenje vseh Slovencev, uvedbo slovenskega jezika v vseh vladnih, državnih, cerkvenih in šolskih zadevah (ob enem vsem drugim narodom priznavajo iste pravice), višje sodišče s sedežem v Ljubljani.

⁸ Janez Trdina, Spomini, Zbrano delo I-II, Ljubljana, 1947, 1948; Hrvaški spomini, Moje življenje, Bachovi huzarji in Iliri, Zbrano delo III., Ljubljana, 1951.

⁹ Petar Korunić, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici, Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870, Zagreb, 1986, str. 187-193.

¹⁰ Politični dnevnik hrvaške narodne stranke (1860-1941), izhajal pod različnimi imeni: Pozor (1860-1867), Novi Pozor (1867-1869 na Dunaju), Zatočnik (1869-1871 v Sisku), Branik (marec-avgust 1871), Obzor (od 1871 v Zagrebu). M. Mrazović, glavni sodelavec lista je vodil sistematično kampanjo proti banu Levinu Rauchu in ga obtožil korupcije v zvezi z družbo za izsuševanje lonjskega polja; vojno sodišče v Petrinji je dokazalo, da so Mrazovićeve obtožbe bile resnične, kar je listu in hrvaški narodni stranki prineslo velik ugled med Hrvati. V letih 1873-1880 je dnevnik urejeval J. Miškatović, ki je naprej podpiral Mažuranićevo vladno, postopoma pa jo je začel zmerno kritizirati. Časnik je ves čas zagovarjal politične koncepcije v duhu revolucije 1848. Finančno je bil v znatni meri odvisen od J. J. Strossmayerja. (EJ 6, Maklj-Put, Zagreb, 1965, str. 369.)

¹¹ Rajhsrath se raspada, *Zatočnik*, 1870, št. 70., 4. april, str. 1.

¹² *Zatočnik*, 1870, št. 124., 1. junij, str. 2-3.

¹³ Prav tam.

Če, kot so v Mariboru zbrani rodoljubi predvidevali, večina v štajerskem deželnem zboru ne bo podprla teh zahtev, se bodo povezali z drugimi avstrijskimi federalisti. Slovenski narod – tako pravi četrta točka njihovega programa – v želji, da se monarhija preuredi v federacijo, priznava samo vojaške, finančne in trgovske interese kot skupne, vsi drugi pa spadajo po njihovem mnenju pod »*vlast zemaljskih narodov*«. ¹⁴ Nato je časnik objavil še zahteve slovenskih rodoljubov na cerkvenem področju. *Zatočnik* tega programa ni komentiral. ¹⁵ Konec avgusta in v začetku septembra je *Zatočnik* objavljala poročila - dopise o delovanju ljubljanskega deželnega zbora; ¹⁶ od teh poročil naj omenim samo debate o adresi, v katerih so slovenski poslanci Costa, Razlag in Bleiweis zahtevali Zedinjeno Slovenijo. ¹⁷

Še posebej močno je bilo zanimanje Hrvatov za Slovence v času med francosko-prusko vojno leta 1870 in po njej, ko se je zdel razpad habsburške monarhije blizu in verjeten. Prusija kot zmagovalka te vojne je ogrožala monarhijo, saj je bilo mogoče misliti, da bo ob ustanavljanju nove nemške države v svoj okvir želela vključiti tudi nemške dedne dežele (t.j. češke in slovenske), ki so nekoč pripadale nemškemu cesarstvu in nato Nemški zvezi do leta 1866. V takem vzdušju so Slovenci znova začeli razmišljati o tesnejši povezavi z južnoslovanskimi narodi monarhije. ¹⁸

Dušan Kermavner je podrobno analiziral pisanje hrvaškega časnika *Zatočnik* od konca avgusta do sredine oktobra 1870, ko je uvodničar M. (Josip Miškatovič, ¹⁹ op. N.P.) izražal idejo o zedinjenju slovenskih, hrvaških in srbskih dežel v okviru habsburške monarhije ter dal pobudo za sestanek rodoljubov iz omenjenih dežel, na katerem naj bi se dogovorili o načinu združitve. ²⁰ Hrvaški časnik se je veselil, da je pobuda naletela na plodna tla, saj jo je sprejel *Slovenski Narod* ²¹ in tako je lahko v začetku novembra 1870 prišlo do sestanka slovenskih in hrvaških rodoljubov v Sisku ter mesec dni kasneje do sestanka v Ljubljani. Ker so podrobnosti o predzgodovini teh dveh sestankov in o sestankih samih dovolj znane, ²² tukaj o

¹⁴ Program Slovencev, *Zatočnik*, 1870, št. 127., 4. junij, str. 2-3.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ *Zatočnik*, 1870, št. 193., 26. avgust, str. 2; št. 197., 31. avgust, str. 2; št. 198., 1. september, str. 2; št. 199., 2. september, str. 2-3; št. 200., 3. september, str. 2.

¹⁷ *Zatočnik*, 1870, št. 200., 3. september, str. 2.

¹⁸ *Zgodovina Slovencev*, str. 492.

¹⁹ Raj. 6. 3. 1836, umrl 2. 10. 1890; publicist in politik. Od 1862 uredoval in pisal v Pozoru; leta 1863 s finančno pomočjo J.J. Strossmayerja odšel na študij zgodovine v Bonn in Berlin, kjer je poslal predavanja Mommsena in Ranka in pisal dopise v Pozor. 1865 se je vrnil v Zagreb, nadaljeval dela v Pozoru in bil kot član Narodne stranke izvoljen v Sabor. Po prepovedi Pozora je odšel na Dunaj in tam izdajal Novi Pozor (1867-1869), nato pa v Sisku, kjer je izdajal in urejal list *Zatočnik*. Do 1880 urednik Obzora, nato deloval kot arhivar v Zagrebu. (EJ 6, Moklj. Put. Zagreb, 1965, str. 138-139.)

²⁰ Dušan Kermavner: Še iz predzgodovine jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, *ZČ*, 1965-66, str. 319-354.

²¹ *Slovenski Narod*, 1870, št. 123., 22. oktober, str. 1.

²² Glej Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina, knj. III., Ljubljana, 1958, str. 139 in str. 183-226, Fran Zwitter, Narodnost in politika pri Slovenceh, *ZČ*, 1947, str. 48-49; isti, Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, *ZČ*, 1962, str. 145-170; isti, Odgovor polemiki izkrivljanju, *ZČ*, 1964, str. 243-250; Kosta Milutinović, Problematika ljubljanskega jugoslovanskega programa 1870 kod Srba i Hrvata, *ZČ*, 1956/57, št. 1., str. 154-182; Dušan Kermavner, Nekaj kritičnih pripomb k razpravljanju dr. Koste Milutinovića v tem časopisu, *ZČ*, 1960, str. 203-217; isti, Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870, *ZČ*, 1962, št. 1., str. 81-144.; isti, Še nekaj gradiva o ljubljanskem kongresu leta 1870, *ZČ*, 1963, str. 155-170; isti, O nekaterih krivih prijemih v političnem zgodovinskoizpisu, *ZČ*, 1963, str. 225-254; isti, O najnovejši apologiji hrvatske Narodne stranke, *HZ*, Zagreb, 1965, str. 251-283; Vera Čihga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70), *HZ*, Zagreb, 1964, str. 85-114; ista, O nekim apologetskim prikazima u povijesti, *HZ*, 1966-67, Zagreb, 1968, str. 447-465.

tem ne bom razpravljala, ampak bom omenila samo članke, ki jih Kermavner ni omenjal. Po uvodnikih »Slovenci in Hrvati.«, objavljenih konec oktobra, je v začetku novembra 1870 *Zatočnik* objavil serijo člankov z naslovom »Na visokom.«,²³ v katerih je neznani avtor razmišljal o položaju in prihodnosti slovanskih narodov v avstrijski monarhiji (in tudi tistih izven nje, v Srbiji, Črni gori, Romuniji in pod Turčijo) ter izrazil idejo, da se avstrijski Slovani, točneje Slovenci in Hrvati, lahko pred pretečo germanizacijo obdržijo le, če se združijo. Ta članek je objavil tudi SN.²⁴ Sredi novembra 1870 je hrvaški časnik objavil članek iz *Slovenskega Naroda* z naslovom »Jugoslovanske zveze«, kjer je slovenski časnik dokazoval, da Hrvati niso imeli prav, ko so se v bran pred germanizacijo zatekli pod ogrsko okrilje, saj je madžarizacija v Ogrski še hujša, kot je germanizacija v avstrijski polovici monarhije. Zato je pisec članka (Ferdo Kočever, op. N.P.) menil, da bi bilo bolje, ko bi se Hrvati skupaj z Dalmacijo in s Slovenci naslonili ne na Pešto, ampak na Dunaj. *Zatočnik* je menil, da je hrvaškemu narodu »temelj budućnosti najsigurniji u historičnom pravu, a njega nam nemogu dati ni Dalmacija ni Slovenija.«²⁵ Hrvati se torej niso strinjali s Slovenci, ki so menili, da bi se združene slovenske in hrvaške dežele morale nasloniti na avstrijsko polovico monarhije, ampak so zagovarjali načelo historičnega prava in se zato zavzemali za unijo z Ogrsko. Ravno glede tega vprašanja se slovenski in hrvaški narodnjaki niso uspeli dogovoriti ne na sestanku v Sisku ne kasneje v Ljubljani, zato je ljubljanska izjava vsebovala ohlapno formulo združitve obeh narodov v habsburški monarhiji, s katero niso določili ne ene in ne druge možnosti.

Dne 19. novembra 1870 je *Zatočnik* na uvodnih staneh objavil dopis nekega hrvaškega rodoljuba »-o-o-« z naslovom »Na Dravi«; v tem dopisu je narodnjak zapisal, da je »Najglavniija zadaća naša... u današnjih okolnostih samo ta: da si očuvamo i neokrnjeno nadržimo nslouje našega narodnoga obstanka, a to je naša narodnost.«²⁶ Nato je primerjal združevanje nemških in italijanskih dežel s slovanskimi in ugotovil, da »Slovenci, Hrvati i Srbi, ili jugoslovanska plemena u austro-ugarskoj a i izvan ove, nemaju onih ujetah ni onih silah, koje kod »priknpljanja« u »ujedinjenja« talijanskoga i njemačkoga naroda sudjelovaše isudjelujn. Naš narod... neima svoje podpune »državne samostalnost« kao što je to n.pr. u Niemca i u Talijana...«²⁷ Ugotavljal je, da slovanskim narodom preti velikonemška nevarnost, zaradi česar je po njegovem mnenju še pomembnejše, da se oblikuje hrvaška narodna skupina. Vendar je menil, da »nam s obrazovanja naše narodne skupine, bez opasnosti po nas same, nije moguće dalje ići, te i za »Slovenci« posegnuti.«²⁸ S to njegovo izjavo se uredništvo *Zatočnika* ni strinjalo, saj je v opombi zapisalo: »Mi drugčije mislimo.«²⁹ O Slovencih je nato »-o-o-« zapisal še, da se »u pogledu državnopravnoga i narodnoga položaja u daleko većoj nevolji nalaze, nego mi, i ... danas sve svoje sile napregnuti moraju, samo da izbave i održe sebe; a to je dosta. Sve što preko toga ide, leži još u dalekoj perspektivi, o kojoj danas nije moći sa kakovim pozitivitetom ni govoriti, a kamo li na nju još računati.«³⁰ Tudi s to izjavo se uredništvo hrvaškega časnika ni strin-

²³ *Zatočnik*, 1870, št. 249. – 254., od 2. do 8. novembra.

²⁴ SN, 1870, št. 132., 12. november, str. 1-2.

²⁵ *Zatočnik*, 1870, št. 260., 15. november, str. 1.

²⁶ *Zatočnik*, 1870, št. 264., 19. November, str. 1-2.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

jalo, saj je v opombi zapisalo: »nemislivo«. ³¹ Iz tega članka lahko vidimo, da so se nekateri rodoljubi na Hrvaškem zavzemali za združitev hrvaških dežel, medtem ko naj zedinjenje s Slovenci še počaka, saj po njihovem mnenju za to še ni bil primeren čas, ker bi Nemčija, ki želi poseči tudi po slovenskih deželah, lahko v tem primeru ogrozila tudi hrvaški narod.

Rodoljubu »z Drave« je Zatočnik obširneje odgovoril v uvodniku z naslovom »Slovenija i Hrvatska«, v katerem je avtor M. (najverjetneje urednik Miškatovič, op. N.P.) zapisal, da se ne strinja z njegovim predlogom, naj »ostavimo Slovence samim sebi, a mi da se brinemo za svojo kučo«. ³² Nasprotno je menil M., da »slavenski narodi treba da medjusobnim sporazumkom stvore zadruge, vrstne predstavljati političku silu, državnoga faktora«, ³³ saj bodo le tako lahko zagovarjali svoja stališča, podobno kot je to naredila Ogrska. »Za nas su samo zato malo marili do sada, što, razpšeni u sto trakah, neumjesmo prikupiti različne dielove k jednoj državnoj težnji, koja bi bila jamstvo snažne monarkije«, ³⁴ je trdil in na koncu zapisal: »Budimo triezni, ali nebudimo malodušni. Naša zora sviće!«. ³⁵

Rodoljub »z Drave« je odgovarjal, da »hrvaška« in »jugoslovanska« politika nista ena in ista stvar. »Hrvaška« politika da je stvar zedinjenja hrvaških dežel (podobno kot si za to prizadevajo Slovenci, ki imajo za to tudi svojo, specifično narodno politiko), »jugoslovanska« politika pa da je »višja narodna« politika, torej neke vrste nadgradnja prvi, zato mora po njegovem mnenju najprej biti dosežen cilj prve (t.j. zedinjenje hrvaških dežel, op. N.P.), šele nato naj hrvaški rodoljubi razmišljajo o cilju druge, t.j. o združenju slovenskih dežel s hrvaškimi. ³⁶

Pisec »z Drave« je bil deležen še nekaj kritik; tako mu je konec novembra 1870 nepodpisani avtor odgovarjal, da se zaveda, da dokler so Slovenci in Hrvati pod habsburško monarhijo, je »bezposleno pitanje: »hoćemo li se a i možemo li se obratiti na naše susjede i braću prema jugoiztoku?« Niti hoćemo niti možemo. Ali trojedna kraljevina, u savezu takodjer s habsburškimimi zemljami, jest član u kariki južnoga Slavenstva; pa se ovumu nesmije iznjevjeriti sklopiv s Austrijom ili Ugarskom takovu svezu, koja bi ju odtudjila južnomu Slavenstvu ili dovela ju u protivnu mu politiku. Kada bi se trojedna kraljevina utjelovila Ugarskoj ili razplnila u njoj izgubiv svoju državnu osobnost: tada bi jednaka pogibelj zaprieta ostalomu takodjer Slavenstvu u južno-istočnoj Evropi. U tom je upravo uzajamnost i solidarnost slavenskih narodah, da je svaki od njih naprama inostranstvu obvezan čuvati svoju osebnost; pak u tom jedan drugoga podupirati. Utone li trojedna kraljevina u magjarskoj Ugarskoj, ili Slovenija u velikoj Njemačkoj: imat će se Srbija do skora boriti s jednim ili drugim elementom.« ³⁷ S tem člankom je Zatočnik zaenkrat zaključil polemiko o »jugoslovanski politiki«. Sredi oktobra 1871 je hrvaški časnik objavil Adreso kranjskega deželnege zbora, v kateri so kranjski poslanci prosili cesarja, naj slovenski narod zaščiti pred germanizacijo in italijanizacijo s podobnimi deželnimi zakoni, kot jih je vlada predvidela za češki deželni zbor. S tem bi Slovenci vsaj ohranili svojo narodnost,

³¹ »o-o-«, Na Dravi, Zatočnik, 1870, št. 264., 19. november, str. 1-2

³² M. Slovenija i Hrvatska, Zatočnik, 1870, št. 267., 23. november, str. 1

³³ Prav tam

³⁴ Prav tam

³⁵ Prav tam

³⁶ »o-o-«, Politika "hrvatska" i "jugoslavenstva", Zatočnik, 1870, št. 271., 28. november, str.

³⁷ Moje "misli i nazori o današnjem položaju", Zatočnik, 1870, št. 272., 29. november, str. 1.

dokler ne bo mogoče izpolniti njihove želje, ki so jo izrazili že v adresi z dne 30. julija 1870, da se vse slovenske dežele združijo v eno upravno in državno pravno telo.³⁸

Čeprav se je že v letu 1871 kazalo – če lahko sodimo po številu člankov, njihovem obsegu in pomembnosti – da so se odnosi med Hrvati in Slovenci ohladili, je to v naslednjih letih postalo še bolj razvidno, saj je časnik *Obzor* vedno manj pisal o Slovencih. Tako je v začetku leta 1872 pisal o delovanju kranjskega deželnega odbora³⁹ in o tem, da je vlada na Kranjskem prepovedala zbirati prostovoljne prispevke za podporo tistim, ki trpijo lakoto.⁴⁰ Konec junija je nato hrvaški časnik objavil vest, da si Slovenci že dalj časa zaman prizadevajo za ustanovitev slovenske univerze.⁴¹ V začetku julija 1872 je *Obzor* objavil članek iz *Slovenskega Naroda*, ki je komentiral kompromis, ki ga je hrvaška narodna stranka sklenila z madžaronsko-unionistično stranko.⁴² V začetku avgusta tega leta je hrvaški časnik objavil kratko vest, da je razpust kranjskega deželnega zbora preložen; obenem je ugotavljal, da je na Kranjskem nemogoče, da bi večino v deželnem zboru dobili nemškutarji.⁴³

Po dolgem času je *Obzor* v sredini septembra 1873 posvetil Slovencem več pozornosti. Takrat je J. M. (Josip Miškatovič, op. N.P.) objavil uvodnik z naslovom »Ljubljanska konferencija«, iz katerega je razvidno, zakaj so se po sestanku v Ljubljani odnosi med Slovenci in hrvaško narodno stranko nekoliko ohladili. V tem članku piše J. M., da v času prusko-francoske vojne leta 1870 nihče ni dvomil o tem, da hoče Bismark razširiti svoj vpliv vse do Trsta, kar je vzpodbudilo hrvaške narodnjake, da so pričeli razmišljati o prihodnosti slovanskih dežel. Zato so sklicali sestanek slovenskih in hrvaških rodoljubov v Sisku, na katerem so po besedah J. M. prisotni Slovenci podprli predlog Hrvatov, naj se slovenske in hrvaške dežele združijo v skupno politično telo, ki se naj nasloni na ogrsko polovico monarhije, vendar so hkrati menili, da bi moralo to idejo podpreti večje število slovenskih narodnjakov. Tako so se dogovorili za sestanek v Ljubljani, tam pa so se Slovenci tega predloga vstrašili⁴⁴ in tako se je po njegovih besedah politična zamisel izjalovila v »onaj vodeni sastavak bez kosti i krvi, da će se južni Slaveni moralno podupirati u svakoj sgodi... To je povjest ljubljanske konferencije. Nikada osbiljnije neidjasmu na politički posao, a sad moramo slušati, da smo igrali komediju, i to od onih slušati, koji su pomogli učiniti bezuspešnom ljubljansku konferenciju!«⁴⁵

Sredi julija 1875 je *Obzor* še enkrat pisal o ljubljanskem sestanku leta 1870. Pisal je, da sta se v Ljubljani srečali dve različni težnji in struji. Eno sta zastopala Mrazović in Miškatovič, delno tudi Barčić, in sicer da se naj Slovenci združijo s hrvaškimi deželami pod ogrsko krono, da se tako obranijo nemškega Drang nach Osten. Druga težnja pa je izhajala »s političkoga računa, da će monarkije do skora nestati, pa koga bi se biesa za nju brinuli, nego obuhvatimo u svoj program

³⁸ *Obzor*, 1871, št. 67., 19. oktober, str. 2.

³⁹ *Obzor*, 1872, št. 48., 29. februar, str. 3.

⁴⁰ *Obzor*, 1872, št. 53., 6. marec, str. 3.

⁴¹ *Obzor*, 1872, št. 143., 25. junij, str. 3.

⁴² *Obzor*, 1872, št. 153., 8. julij, str. 1-2.

⁴³ *Obzor*, 1872, št. 174., 1. avgust, str. 3.

⁴⁴ SN je na to odgovarjal, da sta se od Slovencev ustrašila »pač samo dr. Bleiweis in njegov Mefisto«, ne pa tudi drugi slovenski rodoljubi, torej zavrača očitek, da je to bil vzrok za tako neodločno formulacijo.

⁴⁵ *Obzor*, 1873, št. 218., 23. september, str. 1.

ukupno južno sloveustvo i preko granica monarkije, da mu osiguramo, kad bane hora, državu zajednicu i samostalnost. «Makanec da je na tem sestanku najbolj pobijal Mrazovičev in Miškatovičev predlog, Slovenci (razen Razlaga) niso hoteli o njem niti slišati, Dalmatinci pa so ga smatrali za preuranjenega. Tako je namesto političnega programa iz ljubljanskega sestanka nastala samo »platonička izjava, da će se južni slaveni, gdje god su platonički materijalno i moralno podupirati do ne kakva cilja, za koji nitko nije znao, kakav ima i može biti.«⁴⁶ Zato – tako piše uvodnika – naj nihče ne očita hrvaški narodni stranki, da se je odrekla ljubljanskega programa, če pa tega v resnici sploh ni bilo!⁴⁷

Proti koncu vojne v Bosni in Hercegovini so Slovenci in Hrvati znova intenzivneje razmišljali o prihodnosti slovanskih dežel habsburške monarhije in o morebitni zvezi z osvobojenimi bosanskimi in hercegovskimi pokrajinami.

V začetku avgusta 1877 je *Obzor* pisal o narodnih skupščinah (oz. taborih) v Ljubljani in Zagrebu, na katerih naj bi izrazili svoje mnenje o prihodnosti Bosne in Hercegovine: »Slovence in Hrvatov jesu jedni narodi i politički interesi u sadašnjem i budućem vremenu, a hoće li oni biti spašeni i sjedinjeni, visi posve o preustroju istočnih odnošaja. ... u narodnoj skupštini u Ljubljani i Zagrebu moraju se uvadljati triezni razlozi, da obstanak Turske ni čemu i ni komu na svijetu netreba, a da sloboda i kultura zahtievaju nužno njezin konac. ... rješitba istočnog pitanja mora doći u prilog slavenskenju življu monarkije. To je naravni posljedak historičkog razvitka, i s njim monarkija, mjesto da mu svoju glavu u zapreku stavlja, mora računati. O tih predmetih razpravljati će pučke skupštine u Ljubljani i Zagrebu, te dat svjedočanstvo cijeloj monarkiji, da ih ne vodi slipea strast, nego velika politička misao. Monarkija i ujezini predstavnici valjda da doznadu, da stup, izklesan iz slaveuskoga življa, ima tvrdinu mramora, te može izpuniti zadaću u zglobi monarkije, koliko u svojem interesu, toliko u interesu njezine sigurnosti i suage.«⁴⁸ Do te skupščine oziroma tabora v Ljubljani pa ni prišlo, saj jo je vlada prepovedala. *Obzor* je to komentiral takole: »U Ljubljani su tabor zabranili, jer su tako u Beču htjeli, te ovde valja ona riječ iz Bosne: kadija tuži, kadija sudi. Zato ipak sva monarkija i sva Evropa znađe, da Slovenci isto tako, kao svi slavenski narodi monarkije žele propast Turske i u toj propasti niti vide niti žele štetu monarkiji, nego dapače njezino ojačavanje zapremom zemalja turskih, koji prirodnim ućiuom spadaju pod sferu ujezinu upliva i njezine ući. U programu tabora ljubljanskoga stojaše okupacija Bosne i Hercegovine. ... Slaveuski narodi monarkije nelutaju više i neblude po zraku, kad se govori o istočnom pitanju. Oduošaj monarkije prema iztoku posve je jasan. Oni konkretno izriču, što monarkija ima i može činiti u svojem interesu. Tomu programu treba da se stave na čelo odvažni državnici, pa imaju za sebe ne samo evropsku situaciju, već i cijelu masu slavensku.«⁴⁹

Ob koncu vojne v Bosni in Hercegovini so se na Hrvaškem znova pojavile zahteve po združitvi južnoslovanskih dežel monarhije. Razpravam o zedinjenju slovanskih in hrvaških dežel je *Obzor* posvetil v svoji prvi avgustovski številki uvodni članek z naslovom »Slovenci i Hrvati.«. Menil je, da so Slovenci vztrajno kljubovali nemškemu pritisku, vendar prava trdnjava pred germanizacijo je po njihovem mnenju hrvaško historično pravo, ki jim zagotavlja narodne pravice.

⁴⁶ *Obzor*, 1875, št. 155., 10. julij, str. 1.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ *Obzor*, 1877, št. 177., 3. avgust, str. 1.

⁴⁹ *Obzor*, 1877, št. 187., 16. avgust, str. 1-2.

Vendar vse skupaj pa jim ne bo pomagalo, če ne bodo složni: »Niti će slovenska narodnost dolgo trpiti, niti će hrvatsko pravo dolgo živiti, ako im nepodje za rukom, da slogom opašu dosadanje i razšire buduće stečevine. Za tom slogom vapili su jedni i drugi rodoljubi često puta, ali su ju tražili uvijek negdje u oblacih, gdje nedonosi nikakve koristi.... Na ljubljanskom sastanku nudili smo slovenskoj braći političku misao, politički cilj. ...No Slovencem bijaše puno udobnije, da mogu bez političkoga programa razvijati akademičke deklamacije o slavenskoj slogi i ljubavi, nego se uhvatiti u koštac radi konkretnoga političkoga cilja. Oni odbiju hrvatski predlog. Danas je hrvatski predlog umjestniji, nego li bijaše na ljubljanskom sastanku. Danas se po samoj naravi narivava misao, da južni Slaveni monarhije traže u njoj svoju složnu, političko sjedninjenu grupu, a svi razlozi siliju monarkiju, da ovo tražbinu podupire. No Slovenci kano ognja boje se političke misli. ...Slovencem se svjetuje, neka se kane zajednice s Hrvatskom, neka psuju, viču, rogobore i čekaju na neku obećanu zemlju, na zlatne knle nekoga kraljevstva nebeskoga. Nam to nije čudo. Političke zadatke teško shvaćaju sinovi naroda, koji nije nikad politički živio. Mi se s braćom neprepiramo ondje, neželimo ih ondje podučavati, gdje vidimo, da najjasnije progovaraju i podučavaju dogodjaji. U toj školi naučit će se Slovenci, te će i sami uviditi, da će Hrvati i Slovenci lašnje doprieti do obće sloge, kada su sami složeni, nego dok su razdvojeni.«⁵⁰

V začetku avgusta je hrvaški časnik odgovarjal na pisanje slovenskih časnikov o književni in politični združitvi slovenskega in hrvaškega naroda: »Iz tih članaka crpiti će svaki objektivno i hladno misleći uvjerenje, da je za sada najbolje ostaviti da to pitanje riješe sami Slovenci među sobom, bez našega uticaja. Njihova razprava i onako nije potekla od uredništva samih, niti od Slovenaca doma, već - ako se nevaramo - ponajviše od onih, koji žive u Hrvatskoj, pa se je među ovimi porodila tolika razlika misli. »Slovencu« koji se veseli da se i hrvatski listovi jednom bave sa slovenskimi stvarmi, dočim da prije nisu ni svake četvrt godine pogledali na nje, moramo žalibože odgovoriti, da će mo se i odele morati držati prijašnje rczerve, jer nas oni odgovori uče, da je to najbolje.«⁵¹

Tegu načela se je Obzor vsaj nekaj časa držal, saj do sredine septembra 1878 sploh ni pisal o Slovencih, niti v časniku ni bilo objavljenega nobenega dopisa iz slovenskih dežel. Dne 18. septembra 1878 je časnik objavil uvodnik z naslovom »Ljubljanski sabor.«, v katerem je pisal o tem, da je slovenska manjšina v ljubljanskem deželnem zboru po ostri ratifikacijski razpravi zapustila zbornico. Hrvaški list je menil, da bo morda nemška večina Slovencem ponudila kompromis. »Na slavenskoj stranki onda je suditi, da li narodu prudi kompromis ili doslednja borba. ...njoj i nam je podavno jasno, da će sav taj život biti kukavan i prekoran sve dotle, dok si južnoslavenski živalj monarhije u Sloveniji, u Hrvatskoj i Dalmaciji nizuvojuje političke zajednice. Na to upućuju događaji i samu monarkiju, jer si ona iz takve zajednice može stvoriti jaku tvrdjavu, povoljnu i ofenzivu i defenzivu.... Za politiku monarhije južnoslavenske zemlje bile bi prekrasna strategična točka u svakom obziru.«⁵²

V tem času je dopisnik iz Ljubljane poročal hrvaškemu časniku o slavnosti ob osemletnici delavskega izobraževalnega društva. Hkrati je dopisnik izkoristil priložnost, da pove, da »so oči svijuh narodnih Slovencev obrnjene na Balkan,

⁵⁰ Obzor, 1878, št. 175., 1. avgust, str. 1.

⁵¹ Obzor, 1878, št. 180., 7. avgust, str. 3.

⁵² Obzor, 1878, št. 214., 18. september, str. 1.

*kjer nam Jugoslovanom ustaja zarja lepše prihodnosti. Ništa drugog nas ne zanima, ko rusko-turški rat, tako da smo na svojo lastno revo skoraj zaboravili, in skoraj nečutimo, kako težko leži na nas roka švabske vlade dunajske.*⁵³

V zadnji julijski številki leta 1878 je *Obzor* odgovarjal na članke, objavljene v *Slovenskem Narodu*, ki so ponovno začeli razpravo o združitvi slovenskega in hrvaškega književnega jezika. Časnik pravi, da je razprava do nedavnega tekla gladko, čeprav so nekateri podpirali predlog združitve, nekateri pa so mu nasprotovali. Vse dokler se ni pojavil dopisnik »sa jadranskog mora«, ki je to vprašanje razlagal s političnega stališča, kar je vzpodbudilo *Obzor*, da mu odgovori. Po mnenju hrvaškega lista je ta dopisnik »zabrazdijo preduboko, hoteč očividno u kaljužu baciti sve, što je hrvatsko. Njemu Hrvati goje »separatističke težnje kratkovidnoga filisterstva«, oni su mu naivni, dapače i strašno »bezznačajni«, a Hrvatska mu je opet samo »pupica« i kukavna »državna igračica« pa spojila ona i sve Jugoslaveni. Njemu su svi južni Slaveni skupa ništica, a Rusi sve, zato treba Slovincem učiti ruski in porusiti se, a okaniti se filisterske politike hrvatske.⁵⁴ V nadaljevanju *Obzor* odgovarja temu dopisniku, pri čemer ob strani pušča politično plat in se posveti samo vprašanju skupnega književnega jezika. Pri tem navede celotno zgodovino te ideje (od ilirizma leta 1848 vse do leta 1878); meni, da za Slovence obstajata samo dve možnosti: ali negujejo svoj književni jezik ali pa prevzamejo štokavščino. Druga možnost bi bila po mnenju hrvaškega lista »korisna i praktična«, vendar nemogoča, saj preprosti slovenski narod ne bi razumel hrvaškega jezika. Zdi se mu boljša ideja, da Slovinci za preprosto ljudstvo pišejo knjige in časopise v slovenskem jeziku, »resnejše stvari« pa naj pišejo v hrvaščini; s tem bi tudi hrvaška književnost pridobila, »ali mi ostavljamo celo pitanje uvidjavnosti Slovenaca, koji će do sada i sami uviditi, da se hrvatskomu jeziku okupacijom Bosne otvaraju novi vidici i širi djelokrug u ovoj monarkiji. Mi mislimo, da bi slovenska mladež tim više imala polaziti naše sveučilište, gdje bi se naučila naš jezik, te bi odnošaji med Slovinci i Hrvati postali sve intimniji na duševnom polju.⁵⁵

Zatočnik o volitvah na Slovenskem

Sredi junija 1870 je hrvaški časnik svoje bralce obveščal o pripravi na volitve v slovenske deželne zbornice: »Naša braća Slovenci živo se pripravljaju za nove izbore, i narodna stranka u Kranjskoj i Štajerskoj već je svoje kandidate narodu preporučila.⁵⁶ Nato je naštel vse narodne kandidate in s tem zaključil svoje poročilo.⁵⁷ Časnik je imel tudi svoje dopisnike, ki so tako rekoč iz prve roke obveščali hrvaške bralce o volilnih bojih. Neki dopisnik iz Ljubljane je tako konec junija pisal *Zatočniku* o izidu volitev v kmečkih občinah. V dopisu je poročal o spletkah nemškutarjev, ki da so na volitvah uporabili »sva dopuštena i nedopuštena sredstva«,⁵⁸ da bi ljudi prepričali, naj glasujejo za njih, pa jim ni uspelo. Po besedah

⁵³ *Obzor*, 1877, št. 250., 31. oktober, str. 3.

⁵⁴ *Obzor*, 1878, št. 174., 31. julij, str. 3-4.

⁵⁵ *Obzor*, 1878, št. 175., 1. avgust, str. 4.

⁵⁶ *Zatočnik*, 1870, št. 134., 14. junij, str. 4.

⁵⁷ Prav tam

⁵⁸ *Zatočnik*, 1870, št. 145., 28. junij, str. 3.

dopisnika so doživeli »sramotni fiasko ... i eklatantni poraz«.⁵⁹ v ljubljanski okolici je od 82 vse glasove dobil Bleiweis, Poklukar 80, »vladin kandidat čuveni Slavender Pajk«⁶⁰ pa en sam glas. Podobni so bili izidi v drugih okrajih. Za volitve v mestih in trgih je dopisnik pričakoval zmago Slovencev, razen v Ljubljani, kjer bo po njegovem mnenju odločalo uradništvo.⁶¹ Njegova predvidevanja za Ljubljano so se izkazala za pravilna, kot je nekaj dni zatem poročal *Zatočniku*. Narodnjaki so tako zmagali v vseh 16 kmečkih občinah in v trgovski zbornici in v treh mestih, a kljub temu niso dobili večine v deželnem zboru, ker vsaka kurija pošlje v deželni zbor po enega poslanca, kar pomeni, da bosta v novem deželnem zboru dva narodna in dva nemškutarska, tako da bo odločal glas deželnega glavarja, ki ga imenuje vlada.⁶²

V začetku decembra 1871 je hrvaški časnik povzel po nemških (*Neue Presse*) in slovenskih (*Novice*, *Slovenski Narod*) časnikih vesti o pripravah na volitve na Slovenskem; tako nemški kot slovenski listi da pričakujejo zmago slovenskih kandidatov, slovenski listi pa pri tem še vzpodbujajo volilce, naj volijo Slovence in naj ne nasedajo obljubam nemškutarjev.⁶³ Nekaj številk zatem je časnik objavil še proglas ljubljanske »Slovenije«, ki je volilce pozivala, naj volijo dosedanje poslance (Bleiweisa, Poklukarja, Janeza Tomana, Razlaga, F. Kramarja, Pintarja, Costo, Zarnika, Barbo, Svetca, Kozlerja ...), ki da so se izkazali zaupanja vredni.⁶⁴ Hrvaški časnik se je veselil njihove zmage in je slovenskim volilcem klical »Slava Vam!«. Menil je, da si je Kranjska z zadnjimi volitvami »postavila tvrde temelje narodnoj politici, koje nikakav pritisak niti kakova oluja više izkoptati nemože. ... Tu je vladi sav temelj izpod noguh izmakao, a češka državopravna opozicija stekla si je postojana i sigurna zaveznika.«⁶⁵ Konec decembra je časnik objavil še proglas ljubljanske »Slovenije«, v katerem se je ta zahvaljevala volilcem, da so sledili pozivu tega društva in glasovali za stare poslance. Ob tem je hrvaški časnik Slovincem še enkrat klical: »Slava jednokrvoj braći Slovincem! Vaša pobjeda i naša je, vaša je slava naša.«⁶⁶

Konec leta 1872 je *Obzor* objavil negativno mnenje *Slovenskega Naroda* in *Novic* o predvideni volilni reformi (uvredba neposrednih volitev v državni zbor, op. N.P.),⁶⁷ v začetku februarja 1873 pa Peticijo slovenskih rodoljubov proti volilni reformi, ki jo je sestavila ljubljanska »Slovenija« in so jo podpisovala slovenska društva, občine in posamezniki po vsej Sloveniji.⁶⁸ Sredi aprila, ko je volilna reforma bila že uzakonjena, je hrvaški časnik povzel po slovenskem časopisju (*SN*, *Novice*), da se Slovenci z vsemi silami pripravljajo, da obdržijo zmago v prihajajočih volitvah.⁶⁹ Konec maja 1873 je *Obzor* povzel po *SN*, da nasprotuje kandidaturi grofa Hohenwarta v kranjskem volilnem okraju, češ da je Nemec in da ni v času svojega ministriovanja nič naredil za slovenski narod, poleg tega pa

⁵⁹ Prav tam

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam

⁶² *Zatočnik*, 1870, št. 147., 1. julij, str. 2-3.

⁶³ *Obzor*, 1871, št. 105., 4. december, str. 2.

⁶⁴ *Obzor*, 1871, št. 110., 11. december, str. 2; št. 112., 13. december, str. 2.

⁶⁵ *Obzor*, 1871, št. 113., 14. december, str. 3, št. 115., 16. december, str. 1; št. 119., 21. december, str. 1.

⁶⁶ *Obzor*, 1871, št. 121., 23. december, str. 2.

⁶⁷ *Obzor*, 1872, št. 297., 28. december, str. 2.

⁶⁸ *Obzor*, 1873, št. 28., 4. februar, str. 2.

⁶⁹ *Obzor*, 1873, št. 89., 18. april, str. 2.

ni podpisal slovenskega narodnega programa, kar slovenski narodnjaki zahtevajo od svojih kandidatov.⁷⁰ V začetku oktobra 1873 je svoje mnenje o kandidaturi grofa Hohenwartha objavil tudi *Obzor*, čeprav je zapisal, da se nerad meša »u do-maću prepirku pobratimskih plemena«.⁷¹ Hrvaški časnik je ocenil, da je »ime grofa Hohenwartha spojeno... s velikim državnim načelom. Da je ono načelo pobjedilo, Cislajtanija bi stupila u odnošaje, za slovenski narod, njegovu narodnost i njegov razvitak vrlo povoljne.«⁷² Na očitek Slovencev, da Hohenwarth ni v času svoje ministirovanja nič naredil za Slovence, meni hrvaški list, da je ta očitek nepravilen. Glede tega pa, da je Nemec, meni *Obzor*, da »hvala Bogu, da se je našao Niemac s pomirljivom čudi i pravednom težnjom«.⁷³ Glede očitka, da je Hohenwarth ultramontan, pa pravi hrvaški časnik, da »nije mudro, što su uprav Slovenci izbrali ovu evropejsku prepirku, da se medju sobom mraze i kolju«.⁷⁴ Članek pa zaključí z mislijo: »Mi ne savetujemo na ništa, jer nemamo prava; no imamo svoje misli, i nemamo razloga, da jih zatajimo.«⁷⁵ Po izvolitvi Hohenwartha za državnozborskega poslanca pa je hrvaški list zapisal svoje prepričanje, da bodo mladoslovenci v državnem zboru podprli delovanje Hohenwartha, čeprav so nasprotovali njegovi kandidaturi.⁷⁶

V začetku marca 1876 je hrvaški časnik čestital mariborskim Slovincem ob zmagi na volitvah v mariborskem okraju, kjer je bil namesto Nemca Brandstetera izvoljen slovenski kandidat Radaj, in hkrati izražal svoje veselje nad slovensko zmago. »Zato ćemo se uvijek vrlo radovati, kadkod vidimo, da braća Slovenci korak po korak, kotar po kotar zadobiju za svoju politiku. Tako se sabira i organizira ustavna vojska. S vojskom smije se poduzeti rat. Inače je vika za ratom pusta fanfaronada.«⁷⁷

Konec decembra 1876 je hrvaški časnik objavil vest, da so v mestu Trst pred tednom dni potekale volitve, na katerih pa so Slovenci ponovno dokazali, »kako su se čestito probudili, te ustali na svoje vlastite noge«, saj so v tržaški okolici od šestih možnih poslancev dobili pet svojih.⁷⁸

Konec marca 1877 je *Obzor* obvestil svoje bralce, da so se 24. marca v Ljubljani pričele občinske volitve; če bodo Slovenci složno glasovali, lahko premagajo nemške kandidate, je menil hrvaški list.⁷⁹

Konec aprila 1877 je *Obzor* svoje bralce obveščal o delovanju slovenskih deželnih zborov.⁸⁰

Konec naslednjega meseca je *Obzor* v uvodniku komentiral razpust kranjskega deželnega zbora; menil je, da ne samo, da je razpust presenetil Slovence, ampak je tudi za Hrvate neugoden, ker »moramo u njem nazirati neprijateljski snijer proti slavenstvu u Austriji. Njemačkoj gospodi bila je slovenska većina u kranjskom saboru kost u grlu, koju su želili čim prije izčupati. Po žurbi, kojom su razpustili sabor, moramo zaključiti, da se nadaju drugomu rezultatu novih

⁷⁰ *Obzor*, 1873, št. 117., 21. maj, str. 3.

⁷¹ *Obzor*, 1873, št. 231., 8. oktober, str. 1.

⁷² Prav tam.

⁷³ Prav tam.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ *Obzor*, 1873, št. 246., 25. oktober, str. 1.

⁷⁷ *Obzor*, 1876, št. 55., 8. marec, str. 1.

⁷⁸ *Obzor*, 1876, št. 293., 22. december, str. 3.

⁷⁹ *Obzor*, 1877, št. 69., 24. marec, str. 2.

⁸⁰ *Obzor*, 1877, št. 94., 24. april, str. 2.

izbora. Sva če se sredstva upotriebiti, da ustavoujerci zadobiju većinu. A bez sumnje najviše će se raditi, da se iz sabora, a po tom iz carevinskoga vieća iztisne onaj muž, kojega se Niemci najviše boje, grof Hohenwarth.«⁸¹ Obzor je upal, da bo budna zavest slovenskega naroda preprečila nemške načrte, saj je zdaj v času vzhodne krize zelo pomembno, da dobijo Slovenci večino v deželnem zboru, kajti: »Koliko se i čine malo važni zemaljski sabori u Cislajtani, ipak moralno djeluju na odluku vlade. Čim je više sabora u monarkiji, u kojih je većina slavenska, tim je teže protivnikom slavenske politike nadvladati protuslavenskim smjerom, tim će lašnje pobjediti ona struja u Beču, koja neće rata u ime i korist Turske.«⁸²

V začetku junija 1877 se je *Obzoru* javil dopisnik –c. iz Ljubljane, ki je poročal najprej o tem, da so slovenski državnozborski poslanci interpelirali na vlado, zakaj je razpisala volitve na Kranjskem ravno v času, ko imajo kmetje največ dela.⁸³

V dopisu »Iz Ljubljane« je konec junija 1877 dopisnik poročal, da so slovenski časniki polni člankov o volitvah; v Ljubljani da se je formiral centralni narodni odbor z Bleiweisom na čelu, ki pa še ni predlagala svojega kandidata.⁸⁴ V naslednjem dopisu je poročal, da so že znani kandidati za prihajajoče deželnozbornske volitve in napisal, za kateri okraj je predlagan kateri narodni kandidat; izrazil je upanje, da bodo vsi slovenski kandidati izvoljeni, saj so se predvolitve na podeželju dobro iztekle. Nato je navedel še nekaj stavkov iz razglasa, ki ga je na Slovenske volilce naslovil centralni volilni odbor.⁸⁵

V začetku julija so slovenski dopisniki poročali *Obzoru*, da so se predvolitve na Dolenjskem, Notranjskem in Gorenjskem končale ugodno za Slovence; na Koroškem in Štajerskem pa da napreduje germanizacija, predvsem v šolah.⁸⁶

Obzor je v začetku julija 1877 slovenskemu uspehu na volitvah v kranjski deželni zbor posvetil uvodni članek z naslovom »Izbori u Kranjskoj.«, v katerem je poudarjal, kako pomembno je, da Slovenci dobijo večino poslanskih mest v deželnem zboru: »Slovenska većina na kranjskom saboru može osobito u ovo doba biti znamenita, gdje su se razbili dogovori o nagodbi medju Austrijom i Ugarskom, te se može uzljuljati ne samo ovo ili ono ministarstvo, nego i sam temelj, na kojem danas počiva monarkija.«⁸⁷ O uspehu slovenskih kandidatov na volitvah na podeželju je poročal tudi dopisnik »Sa Slovenskoga«. Njegovo veselje pa je minilo, ko so bili znani rezultati volitev v mestih, kjer so od sedmih kandidatov uspeli dobiti le enega, upali pa so na štiri poslanska mesta, s čimer bi v deželnem zboru imeli večino Slovenci. Očital je nasprotnikom (nemškutarjem), da so glasove kupovali, njim pa da je pomagala vlada z uradniki. Za poraz Slovencev da je kriv nepravilni volilni red, ki dovoli 400.000 kmečkim volilcem izbirati le 16 poslancev, 60.000 mestnim 8, 178 veleposestnikom pa 10 poslancev! Dopisnik se je bal, da bo odslej, ko je v kranjskem deželnem zboru nemška večina, slovenski narod podvržen še večji germanizaciji, predvsem v šolah in uradih.⁸⁸

⁸¹ *Obzor*, 1877, št. 118., 24. maj, str. 1.

⁸² Prav tam.

⁸³ *Obzor*, 1877, št. 130., 8. junij, str. 2.

⁸⁴ *Obzor*, 1877, št. 144., 25. junij, str. 2.

⁸⁵ *Obzor*, 1877, št. 149., 2. julij, str. 4.

⁸⁶ *Obzor*, 1877, št. 150., 3. julij, str. 3.

⁸⁷ *Obzor*, 1877, št. 155., 9. julij, str. 1.

⁸⁸ *Obzor*, 1877, št. 157., 11. julij, str. 3.

⁸⁹ *Obzor*, 1877, št. 161., 16. julij, str. 2.

Tudi *Obzor* se ni mogel načuditi nad nemško zmago na kranjskih volitvah; menil je, da je to vladna politika, ki hoče na vsak način, tudi tako, da kupuje glasove, preprečiti, da bi slovanski narodi v svojih deželah dobili večino. Hrvaški časnik pravi, da so ga te volitve marsikaj naučile: »Sada, gdje se riešava iztočno pitanje, mislili smo, da je i naša država zvana, da intervenira, da si dapače anektira zemlje slavenske. No čemu prirast življa slavenskog u državi, koja upotrebljuje najgadjnija sredstva, da taj živalj utamani?«⁹⁰

Konec julija se je *Obzorn* spet oglasil dopisnik »Sa Slovenskoga.«, ki je, razočaran nad izidom volitev, pisal takole: »Ako bi nas Slovenaca slovenska srodnost ne silila na vzajemnost Jugoslovanov, osobito na vzajemnost s Hrvati, sili nas u to turoban položaj naš. Vzajemnost na političkom polji u kratkom vremenu dosegnuti, za to nemamo nade. Paziti nam je, da u literaturi dosegnemo veću vzajemnost, da si u jezicima naših uvijek više i više približavamo.«⁹¹ Dalje pravi slovenski dopisnik, da se v Evropi zanjo zgoditi velike spremembe in da se morajo Slovenci in Hrvati na to pripraviti: »Kod takove delitve neće se malobrojni narodi rešpektirati. Zato treba, da se Slovenci s našo braćo Hrvati duševno slučimo ili spojimo i ž njimi asimiliramo. U tu surhu gledamo, da tu asimilaciju dosegnemo barem našim književnom jezikom. ... Zagrebačko sveučilište smatramo Slovenci (i sigurno i Hrvati) za prvo i najbolje sredstvo, kojim možemo doseći taku potrebitu literarnu vzajemnost našu.«⁹²

Konec septembra 1877 je dopisnik iz Ljubljane pisal o potrebi, da se Slovenci združijo (»tesno oklenejo«) s Hrvati, ker le tako bodo lahko obranili svojo narodnost pred potujčenjem: »...smo Slovenci pod danes vladajočim sistemom brezobzirne in poučevanju prepoščeni. Nujna je torej potreba temu nemškemu nasilju se v bran postaviti, ter misliti na rešitev narodne naše individualnosti, rešitev je pa samo mogoča, ako se tesno oklenemo bratov nam Hrvatov, ki so po svojem historičnem pravu zavarovani proti vsakemu potujčenju. ...ako hočemo Slovenci sploh misliti na zvezo s Hrvati, treba nam je imeti jasne pojmove o političnih in socialnih odnosajih hrvatske zemlje; priznati pa žalibože moram, da slovensko časopisje si kruto malo prizadeva, bistrili čitajočemu občinstvu te pojmove.«⁹³ Sledila je huda kritika Jurčiča kot politika in kot urednika *Slovenskega Naroda*; ljubljanski dopisnik mu je očital, da je »Njegova zasluga...da smo pri zadnjih volitvah propadli, ker je s svojo zagrizenostjo in misantropično arogancijo ob svojem času vnel prepir med duhovensko in nazovi-liberalno stranko, a ravno ta prepir je poglavitni vzrok, da je narodna stranka pri volitvah u trgovinsko zboruico podlegla nemškutarjem. ...Potem pa, ko doma »Sl. Narod« ni imel ničesar več pokvariti. ...začel je zbadati Hrvate, te grize i kljuje kedar koli se mu poljubi, brez razlogov in dokazovanja...samo da nas še z njimi posvadi, z jedinimi sosedi, od kojih zamoremo crpiti moralno silo v naporih naših za naš narodni obstanek. ...Nasledki tega lahkonumnega rovanja se uže opazujejo; Slovenci ali ne prijazno ali preziraje govore o Hrvatih, ali pa so čisti indiferentni, zlasti mladina – in prepričan sem, da tudi pri vas drugači nebude. In tako na mestu da se približujemo, da se medjusobno jedan na drugoga naslanjamo in v vzajemnej podpori krepcamo, trgamo se in slabimo, pa še pri vsem tem mislimo, da bo iz te moke kruha.«⁹⁴ Začuda Jurčič na te očitke ni javno odgovoril. Morda pa je v nje-

⁹⁰ *Obzor*, 1877, št. 165., 20. julij, str. 2.

⁹¹ *Obzor*, 1877, št. 174., 31. julij, str. 2.

⁹² Prav tam.

⁹³ *Obzor*, 1877, št. 222., 28. september, str. 2-3.

⁹⁴ Prav tam.

govem imenu odgovoril dopisnik »Sa Slovenskoga«, ki se je kmalu zatem oglasil v *Obzoru*. Menil je, da je dopis ljubljanskega dopisnika preveč pristranski, saj Jurčiča neutemeljeno krivi za poraz na volitvah. S tem se dopisnik ni strinjal; cenil je Jurčičevo novinarsko in beletristično delo: »*Mej nami Slovenci uživa g. Jurčič vcliku čast i poštovanje, i uije prav, da se ga grdi u listovih, koji su itak Slovincem prijazni*«, ⁹⁵ je menil. Strinjal pa se je s trditvijo, da SN včasih nepravilno sodi o hrvaški politiki, predvsem kadar hvali samo opozicijo. ⁹⁶

Hrvaški časnik o pritiskih Italijanov, Nemcev in Madžarov na slovenski narod

Časnik je budno spremljal dogajanje na tržaškem in goriškem področju, o katerem so ga obveščali tam živeči dopisniki.

Sredi meseca januarja 1871 se je *Zatočniku* z dopisom iz Gorice javil neki I. L. extinctus, ki je poročal o tem, da so italijanski časopisi v zadnjem času začeli pisati o tem, da se bi naj mesto Trst, Istra in Goriška združile v eno politično in administrativno enoto. Dopisnik je menil, da je ideja nastala pod vplivom ideje o združitvi južnoslovanskih narodov, ki da je Italijanom »*grozna kao smrt*«. ⁹⁷ Novembra 1871 je hrvaški časnik objavil vest, da so Italijani ponovno začeli pisati v svojih listih o zedinjenju Istre in Goriškega s Trstom; slovenska *Naša Sloga* da jim je odgovorila, da o tem ne morejo sami odločiti in zagrozila, da če ne bodo nehali s tem pisanjem, da bodo Istrani in Goričani napeli vse sile, »*da se sdružimo budi s Hrvatskom, budi sa Slovenijom, jer ucka zuaju, da mi uismo nikako voljaj utonuti u talijansko more*«. ⁹⁸

Sredi junija 1878 je hrvaškemu časniku pisal neki slovenski rodoljub iz zaladske županije na Ogrskem in poročal o »*velikom duševnom i materijalnom siromaštvu*« 50 do 60.000 Slovencev, ki živijo na tem področju in so podvrženi hudi madžarizaciji: »*Ugarski Slovenci nemaju urada, koji bi njim u njih maternštini pisali, naučaju školah, koje bi na narodnoj podlogi osuovane bile, i broj narodnih svećenika uunajiva se svake godiue i uadomjestuje s mladimi magjarskimi popi, koji so slovensštinc popunom nezmožni. ... Budućnost slovenskoga naroda u Ugarskoj nas još više skrbi, jerbo sadauji slovenski svećenici i učitelji ću pomrićti, a za mladi naraštaj nitko se nebrine. Ugarskih slovenskih djaka ili ucima, ili se ovaj mali broj uči u magjarskih gimnazijah, magjarskih teologijah i preparandijah*«. ⁹⁹

Konec junija je slovenski dopisnik iz Maribora hrvaške bralce obveščal o »nemški brutalnosti« pri svečanosti ob odkritju Slomškovega spomenika. O istem dogodku je pisal tudi rodoljub »Sa Slovenskoga«. Dne 24. junija so nameravali slovenski rodoljubi sklicati občno skupščino odbora, ki je deloval že 15 let, na kateri bi naj odprli račun, na katerega bi se stekala sredstva za postavitev spomenika A. M. Slomšku, mariborska čitalnica pa bi ob tej priložnosti priredila zabavo. Zapletlo se je že pri maši, ki so jo darovali ob tej priložnosti; Nemci so hoteli prebrčiti pridigo, vendar jo je župnik vseeno izvedel (v slovenskem in nemškem jeziku). Nato so člani čitalnice, ki je priredila svečanost, sedli k obedu, ko so dobili

⁹⁵ Obzor, 1877, št. 226, 3. oktober, str. 2.

⁹⁶ Prav tam.

⁹⁷ Zatočnik, 1871, št. 9, 12. januar, str. 2-3.

⁹⁸ Obzor, 1871, št. 94, 21. november, str. 3.

⁹⁹ Obzor, 1878, št. 135, 13. junij, str. 2-3.

ukaz, da je vsaka dejavnost čitalnice in tudi občni zbor prepovedan. »Neznajući, ili posvema u Mariboru i sam ručak spada pod ovu dejatnost, premakli se gostovi u gostionu gosp. Niggla, koji nas veselo primio.«¹⁰⁰ Kljub vsemu temu je bila izvedena svečanost z govori, napitnicami, petjem in igranjem mariborske železničarske godbe. »Evo vam kakve gradjanske slobode uživamo ovdje u tom zlatnom Mariboru!« je svoj dopis končal mariborski rodoljub.¹⁰¹

Namesto zaključka

Če povzamemo, je hrvaški časnik *Zatočnik* največ pozornosti Slovincem posvetil v začetku sedemdesetih let, ko so zunanji dogodki ogrozili obstoj habsburške monarhije in sta oba naroda, tako Hrvati kot Slovenci, razmišljala o prihodnosti slovenskih narodov monarhije. Takrat sta časnika *Zatočnik* in *Slovenski Narod* oziroma krog njunih sodelavcev organizirala sestanka južnoslovanskih rodoljubov v Sisku in Ljubljani, na katerih so rodoljubi sprejeli skupen jugoslovanski program: dogovorili so se, da se bodo zavzemali za kulturno, gospodarsko in politično združitev južnoslovanskih narodov znotraj monarhije. To poglobljeno slovensko-hrvaško sodelovanje pa se je kmalu ohladilo. K temu je prispeval slovensko-hrvaški spor glede oblike zedinjenja; Hrvati so namreč zagovarjali načelo historičnega prava in se zato zavzemali za unijo z Ogrsko, Slovenci pa so nasprotno menili, da bi se združene slovenske in hrvaške dežele morale nasloniti na avstrijsko polovico monarhije. K ohladitvi slovensko-hrvaških odnosov pa je prišlo tudi zaradi tega, ker so Slovenci zamerili hrvaški narodni stranki in banu I. Mažuraniću, da je preveč popustila v pogajanju z Madžari in tako na neki način odstopila od jugoslovanskega programa, kot ga je zagovarjala konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let 19. stoletja. Ta ohladitev odnosov se je poznala tudi v pisanju hrvaškega časnika: člankov o Slovencih in slovenskih deželah je bilo po letu 1871 vse manj, časnik je pisal v glavnem o slovenskem časopisu na splošno, o Slovenski Matici, o učiteljskih skupščinah in stanju slovenskega šolstva ipd., o politiki Slovencev pa (razen poročil o volitvah) ni pisal. Nekaj več pozornosti je časnik Slovincem posvetil leta 1874, ko so se otvoritve zagrebškega vseučilišča udeležili tudi Slovenci, ter po letu 1877, ko je časnik znova obudil idejo zbliževanja slovenskega in hrvaškega književnega jezika. Ob koncu vojne v Bosni in Hercegovini leta 1878 so se na Hrvaškem znova pojavile zahteve po združitvi južnoslovanskih dežel monarhije; hrvaški časnik je takrat Slovincem očital, da nimajo dovolj poguma, da bi svoje politične cilje (t.j. jugoslovansko skupnost), ki jih sicer razglašajo, skušali tudi uresničiti.

¹⁰⁰ Obzor, 1878, št. 145., 26. junij, str. 2-3.

¹⁰¹ Obzor, 1878, št. 148., 1. julij, str. 2.

Nataša Podgoršek

SLOWENISCH-KROATISCHE BEZIEHUNGEN 1870-1878 IN LICHT DER KROATISCHEN ZEITUNG ZATOČNIK

Zusammenfassung

Der Beginn der slowenisch-kroatischen Beziehungen reicht weit in die Zeit vor der Märzrevolution zurück. Die ersten Kontakte waren natürlich wirtschaftlicher Art. In den dreißiger und in der ersten Hälfte der vierziger Jahre des 19. Jahrhunderts fand die kroatische illustrierte Bewegung großen Widerhall in den slowenischen Teilen Karntens und der Steiermark. Die Slowenen hatten auch zahlreiche persönliche Kontakte und Erfahrungen mit den Kroaten, denn viele Slowenen besuchten kroatische Gymnasien. Während der Revolution 1848/49 beeinflussten die Kontakte besonders die Entwicklung der Idee über die Verbindung und Vereinigung der slowenischen, kroatischen und serbischen Teile der Habsburger Monarchie. In der Zeit des Neoabsolutismus in den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts beschränkte sich die slowenisch-kroatische Zusammenarbeit auf den kulturellen Bereich: die Slowenen veröffentlichten ihre Beiträge in der kroatischen Zeitung und in *Društvo za jugoslovansku povestnicu i starinu*. Das war die Zeit, in der viele slowenische Intellektuelle in kroatischen Schulen und Gymnasien tätig waren und auch zahlreiche slowenische Gewerbetreibende, Händler, Beamte und Arbeiter ihr Brot in Kroatien verdienten. Slowenen und Kroaten weiteten ihre Kontakte aus, sie besuchten gegenseitig kulturelle und nationale Veranstaltungen, die Presse widmete gegenseitig der wirtschaftlichen, kulturellen und politischen Entwicklung der Slowenen und Kroaten große Aufmerksamkeit.

In den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts wurde in der kroatischen Zeitung diese Tradition fortgesetzt und die Leser über wichtigere kulturelle und politische Ereignisse auf slowenischem Boden informiert. Besonders groß war ihr Interesse für die Slowenen während des französisch-preussischen Krieges und danach, als die Slowenen den baldigen Zerfall der Habsburger Monarchie erwarteten und Pläne für die Zukunft der südslawischen Länder der Monarchie schmiedeten. Damals kam es zu einem Treffen slowenischer, kroatischer und serbischer Patrioten in Sisak und Ljubljana, wo sie ein Programm zur wirtschaftlichen, kulturellen und politischen Annäherung der südslawischen Völker der Monarchie beschlossen. Es ist ihnen aber auf keinem der Treffen gelungen, eine Vereinbarung über die Art und Weise der Vereinigung zu finden, was später zu einer „Abkühlung“ der slowenisch-kroatischen Beziehungen führte. Im Jahre 1871 hat die kroatische Zeitung ihre Leser über das Wirken des Triester Lesesaals, *Društvo sv. Mohurja*, *Slovenska Matica*, über die Versammlung slowenischer Lehrer u.a. informiert, Ende des Jahres berichtete man über die Abgeordnetenwahlen in Slowenien. In den Jahren 1872-1875 hat die kroatische Zeitung besonders die kulturelle Tätigkeit der Slowenen verfolgt, die Zahl der Beiträge, die den Slowenen Aufmerksamkeit widmeten, ging in diesen Jahren spürbar zurück. Anfang Juli 1875 hat die kroatische Zeitung erneut über das Treffen von Ljubljana im Jahre 1870 berichtet und Vorwürfe, dass sich die kroatische *Narodna stranka* (Volkspartei) von dem Programm von Ljubljana distanziert habe, zurückgewiesen. Zu Beginn des Jahres 1876 nahm die Zeitung wieder die Polemik über die Wahl und die Annahme einer gemeinsamen Sprache und Literatur auf, diesem Zweck sollten auch Schreiben aus Slowenien dienen (von denen es in den Jahren zuvor nur sehr wenige, um nicht zu sagen, fast keine gab), die in der Zeitung in einer Art Mischung slowenisch-kroatischer Sprache veröffentlicht wurden. Als die deutsche Partei die Wahlen im Lande Krain im Jahre 1877 gewann, brachte die kroatische Zeitung ihr Bedauern darüber zum Ausdruck und war der Meinung, dass der Wahlausgang zeigte, dass an eine politische Vereinigung der Kroaten und Slowenen in naher Zukunft nicht zu denken ist. Der slowenische Korrespondent vertritt die Meinung, dass Slowenen und Kroaten sich wenigstens um eine geistige und literarische Annäherung bemühen müssen, wozu die Universität von Zagreb dienen sollte. Ende des Krieges in Bosnien und Herzegowina hat die kroatische Zeitung erneut die Vereinigung der südslawischen Länder der Monarchie gefordert; dabei appellierte man an die Slowenen, sich um Eintracht zu bemühen, wenn man eine Vereinigung mit den Kroaten will. Nach Meinung der Zeitung müssten die Slowenen etwas mehr Entschlossenheit zeigen, um die Vereinigung der südslawischen Länder der Monarchie zu erreichen, die – nach Meinung der Zeitung – sowohl für die Südslawen als auch für die Monarchie selbst bedeutungsvoll wäre.

NEMŠKA SOCIALNA DEMOKRACIJA V PRECEPU PRVE SVETOVNE VOJNE*

„V uri nevarnosti ne puščamo domovine na cedilu!“
Hugo Haase (1914)

Avgust Lešnik**

UDK 329.14(430)"1914"

LEŠNIK Avgust: Nemška socialna demokracija v precepu prve svetovne vojne. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 341-372, 150 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtor v prispevku razpravlja o posledicah odločitve nemške socialne demokracije avgusta 1914, da podpre vojno politiko vlade in generalštaba. Takšno ravnanje je povzročilo razkol med strujami znotraj socialne demokracije.

UDC 329.14(430)"1914"

LEŠNIK Avgust: German Social Democracy in the fissure of World War I. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74= (2003)3-4, pp. 341-372, 150 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

In the paper, the author treats on the consequences of the decision of the German Social Democracy in August, 1914, to support the war policy of the government and of the General Staff. Such behaviour caused a fissure among the fractions inside the Social Democracy.

Izbruh prve svetovne vojne je v *Nemčiji*, tako kot drugod po Evropi, povzročil nepopravljiv razdor med večinsko socialnodemokratsko strujo, ki je 4. avgusta 1914 odobrila vojne kredite in s tem dejansko zapečatila ne samo usodo Socialnodemokratske stranke Nemčije /SPD/, pač pa tudi II. internacionale, ter 'odpadniškimi' manjšinami, ki bodo s časom natančno določile svoja stališča in obseg

* Zaslužnemu prof. dr. Marjanu Britovšku ob 80-letnici.

** Dr. Avgust Lešnik, izredni profesor, Filozofska fakulteta Ljubljana, SI-1000 Ljubljana

razdora s socialnim patriotizmom večine. 'Kapitulacija' SPD ob glasovanju za vojne kredite je bila dokaj nepričakovana in je delovala potresno na celotno socialistično gibanje v Evropi in Ameriki. Lev Trocki je zapisal, da je celo Lenin v prvem trenutku menil, da je izvod Vorwärtsa, osrednjega glasila SPD, v katerem je bilo objavljeno poročilo o zasedanju državnega zbora /Reichstaga/, ponaredek nemškega generalštaba.¹ Presenečenje in razočaranje, ki ga je v mednarodnem socialnodemokratskem gibanju izzvalo ravnanje socialnodemokratske parlamentarne skupine in strankinega predsedništva, kaže na nekatere pretekle momente, ki so utrjevali optimistično in iluzionistično zaupanje v moč nemške socialne demokracije.

I. Diesem System keinen Mann und keinen Groschen!

Nesporno je internacionalistični ugled - ki si ga je nemška socialna demokracija pridobila že v času prusko-francoske vojne 1870-71, ko sta August Bebel in Wilhelm Liebknecht branila dosledno revolucionarno stališče do vojne in nastopala za zaščito pariške komune² - živel v mednarodnem delavskem gibanju kot simbol in upanje.³ F. Engels ugotavlja v Predgovoru k Nemški kmečki vojni (1874), da je prišlo v Nemčiji v tem času do izredno hitrega razvoja kapitalizma in s tem tudi do razvoja pravega industrijskega proletariata. Nemški delavci so postali dejanska mednarodna avtoriteta, avantgarda mednarodnega delavskega gibanja.⁴ To se jim je po Engelsovem mnenju posrečilo zato, ker so uspeli razviti in strniti boj na teoretično političnem in praktično ekonomskem področju in ker so znali uspešno uporabljati revolucionarne izkušnje dotedanjega mednarodnega delavskega gibanja in teoretikov socialistične misli.⁵ Vendar opozarja: „Ne da se preokrovati, kako dolgo jih bodo dogodki pustili na tem častnem mestu - saj niti ni v korist gibanja, da mu korakajo na čelu delavci katerega koli posameznega naroda. Dokler pa so na njem, upajmo, da bodo svojo nalogo opravljali, kakor se spodobi.“⁶ Protivojna in antimilitaristična tradicija stare nemške socialne demokracije je bila izjemno poudarjena. V vsem svojem razvoju kot tudi na mednarodni politični sceni - na kongresih II. internacionale - je SPD nastopala v duhu boja proti vojni, militarizmu in kolonializmu. Na kongresu II. internacionale v Stuttgartu (1907)⁷ je bila sprejeta dopolnjena Beblova resolucija do „vprašanja vojne in militarizma“, ki je z dodatnimi stališči Lenina, Julija Martova in Rose Luxemburg dobila potrebno ostrino in določila obveznosti mednarodnega proletara-

¹ Leo Trotzki, *Mein Leben*, Berlin 1930, str. 226-227.

² „Vojna je po 4. septembra 1870 izgubila za Nemčijo obrambni značaj in se spremenila v zavezevalno vojno proti francoskemu ljudstvu“. Glej: August Bebel, *Protiv aneksije i u odbranu Pariske komune* (Govor u nemačkom Rajhstagu), Pariska komuna 1871-1971, I, Beograd 1971, str. 652-656.

³ O stališčih nemške socialne demokracije do vojnega vprašanja, do združitve Nemčije in do prusko-francoske vojne leta 1870-71, glej: Marjan Britovšek, *Konecpejja prve internacionale do vojnega, kolonialnega in nacionalnega vprašanja*, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, IV, 1963, 1-2, str. 55-76.

⁴ „Položaj nemških delavcev na čelu evropskega gibanja sloni na njihovem internacionalističnem obnašanju med /francosko-prusko/ vojno“ (Engels, Pismo Paulu Lafargueju, 14. X. 1892).

⁵ Avgust Ležnik, *Die Orthodoxie der Zweiten Internationale*, v: Theodor Bergmann et al. (Hrsg.), *Zwischen Utopie und Kritik. Friedrich Engels - ein "Klassiker" nach 100 Jahren*, Hamburg 1996, str. 201-213.

⁶ MEID, III, Ljubljana 1967, str. 197-198.

⁷ *Congres Socialiste International* (Stuttgart 6 - 24 Aout 1907), I-IV, Minkoff Reprint, Genčve 1978, 1985.

riata v primeru izbruha vojne. Naslednja kongresa internacionale - v Københavnu (1910)⁸ in Baslu (1912)⁹ - sta se utrdila stuttgartsko protivojno in protimilitaristično resolucijo. Toda v pogojih vse večjega mednarodnega zaostrovanja in vojne nevarnosti niti II. internacionala niti uradna stališča SPD ne poudarjajo potrebe po uvajanju novih oblik boja, posebno v zvezi z izkušnjami ruske revolucije (1905-1907)¹⁰, čeprav se leve struje v internacionali, posebno pa še predstavniki nemške levice, odločno za to prizadevajo. Še več, kongresi SPD pred začetkom svetovne vojne (1907 v Essnu, 1908 v Mannheimu, 1909 v Leipzigu, 1910 v Magdeburgu, 1911 v Jeni, 1912 v Chemnitzu in 1913 v Jeni) so prepričljivo potrjevali napredovanje desnega in sredinskega krila, z istočasnim zavračanjem in izoliranjem levice.¹¹ Razvoj nemške socialne demokracije v zadnjem desetletju pred vojno je jasno nakazoval na transformacijo SPD v izrazito reformistično stranko, ki je parlamentarne oblike boja vzdignila do najvišjega principa in v praksi zavrгла vse nelegalne vidike razrednega boja. Prav v tej transformaciji, ki ji dajeta ton tako desnica kot center, je potrebno iskati odgovor na veliko zgodovinsko vprašanje - zakaj je parlamentarna skupina SPD '4. avgusta' glasovala za vojne kredite in s tem ne samo povzročila nepopravljiv razdor v okviru SPD, temveč tudi zapečatila usodo II. internacionala.¹²

Brez dvoma je bilo nemško delavsko gibanje zgled strankam v II. internacionali in sindikatom v mednarodnem sindikalnem sekretariatu. Število njenih članov in volivcev je stalno raslo. Leta 1912 so imeli svobodni sindikati v Nemčiji 2,533.000 članov; SPD je imela na večer pred svetovno vojno 1,085.905 članov, 4,250.329 volivcev (več kot 34% oddanih glasov) in 110 državnozborskih poslancev (od 397 članov Reichstaga).¹³ Nobenega večjega mesta ni bilo, ki ne bi imelo socialnodemokratskega dnevnika, porabniške zadruga, delavskega športnega društva ali kulturnega združenja. Veliki ljudski tribuni iz začetnih let socialne demokracije so pomrli: W. Liebknecht, Paul Singer in A. Bebel. Tedanje površne analize so prikazovale, da politična vsebina nemške socialne demokracije ustreza njeni organizacijski moči. Sklicevale so se na dejstvo, da je njen vodilni teoretik Karl Kautsky prevzel po smrti Engelsa (1895) njegovo dediščino, tako kot je Engels sam po Marxovi smrti (1883) dalje razvijal njegov nazor. Prav tako je vladalo prepričanje, da si je SPD z erfurtskim programom (1891) zadala jasne strateške smernice. Še več, odklonitev revizionizma, ki ga je zastopal Eduard Bernstein, na kongresih stranke v letih 1899 (Hannover) in 1903 (Dresden) je nakazovala, da bo stranka ušla nevarnosti, da bi se prilagodila wilhelmski vojaški monarhiji, prav tako pa ohranila v spominu analizo Engelsa, s katero je opozoril stranko, da si lahko zamišljamo miroljubno in zakonito pot k odpravljanju kapitalistične razredne družbe v državah z demokratično ustavno ureditvijo - v Angliji, Franciji in ZDA, ne pa v hohenzollernski, habsburški in romanovski monarhiji.¹⁴ V internacionali

⁸ *Congres Socialiste International* (Copenhagen 28 Aout - 3 Septembre 1910), Minkoff-Reprint, Genève 1981, 1982.

⁹ *Congres International Extraordinaire* (Bale 24 - 25 Novembre 1912), Minkoff-Reprint, Genève 1980.

¹⁰ Marjan Britovšek, *Carizem-revolucija-stalnimizem*, I, Ljubljana 1980.

¹¹ *Programatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie*, Bonn 1990.

¹² Vera Mujbegović, *Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize 1918-1923*, Beograd 1968, str. 48-49, Hans-Josef Steinberg, *Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem I Weltkrieg*, Hannover 1967.

¹³ Wolfgang Abendroth, *Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung*, I, str. 143; *Yearbook of the International Socialist Labour Movement*, 1956/57 (Ed. Julius Braunthal), London 1956.

je ostala avtoriteta nemške socialne demokracije tako nedotaknjena. Tudi najbolj dosledni revolucionarji, člani boljševiške frakcije v ruski socialni demokraciji pod vodstvom Lenina, so pred letom 1914 imeli njeno navidežno revolucionarno politiko za resničnost, Kautskega interpretacijo marksizma pa za realni marksizem.

Pri tem je, objektivno gledano, že zdavnaj postalo očitno nasprotje med videzom in resničnostjo, med čisto organizacijsko močjo in pripravljenostjo na boj v SPD in nemških sindikatih. Ob organizacijskem vzponu je nastal sloj parlamentarcev, delavskih birokratov in upravnih funkcionarjev, ki so sedeli v sindikatih, zadrugah, strankinih sekretariatih, uredništvih strankinih listov in kot poslanci v parlamentu. Živel niso več samo za delavsko gibanje, ampak tudi od njega. Kot vsi birokrati so bili ponosni na tisto, kar so upravljali, in še posebno na vsak manjši uspeh, ki so ga lahko dosegli po utečenih kolesnicah dolgo preskušene rutine. Toda organizacija gibanja je postala zanje iz vzvoda za akcijo sama sebi namen; v njihovem mišljenju sta se neopazno zamenjala cilj in sredstvo. Temu sloju se je zdela sumljiva vsaka aktivnost množic, ki bi lahko prekorajčila 'zakonite okvire' in ogrozila legalnost gibanja ali celo podvomila o preizkušeni rutini. Posebno je bilo to čutiti v sindikatih; vsaka večja stavka je postavila sindikalno birokracijo pred odločitve, ki se jim ni čutila dorasla. Ko so rudarji leta 1889 in 1905 pripravili množično stavko, niso začeli tega boja sindikati; leta 1905 so celo poskušali prisiliti stavkajoče, da bi se predčasno umaknili, medtem ko je stranka še podpirala stavko. V tem letu je voditelj generalne komisije nemških sindikatov Karl Legien formuliral tezo, da je "splošna stavka splošen nesmisel" (*Generalstreik Generalunsinn*), medtem ko so rudarji istočasno z masovno stavko izsilili od vlade koncesije in so splošne stavke ruskih delavcev sprožile poskus revolucije 1905. Bebel je na strankinih zborih še lahko zavrnil Bernsteinovo tezo o nezdržljivosti reforme in revolucije, sklicujoč se na njuno dialektično enotnost, ki jo je posredoval vsakodnevni boj. Kljub temu je imel francoski socialistični voditelj Jean Jaurès objektivno prav, ko je na amsterdamskem kongresu internacionale (1904)¹⁵ očital Beblu, da zija med številom glasov in realno močjo nemške socialne demokracije prav takšen prepad kot med njeno radikalno govorico ter njeno pripravljenostjo in sposobnostjo za dejanje; svojo trditev je podkrepil z dejstvom, da so v kraljevini Saški brez odpora sprejeli odpravo splošne in enake volilne pravice.

Nemška socialna demokracija in sindikati so bile velike organizacije, ki so - dokler je obstajalo na pogled miroljubno ravnotežje med imperialističnimi vlesilami in ni prišlo do večjih socialnih in političnih konfliktov - lahko že s samim svojim obstojem dosegle številne koncesije za delavce. Vsaka kriza je seveda morala odkriti, na kakšnih lončenih nogah stoji ta orjak.¹⁶ Počasno, toda zanesljivo napredovanje SPD v reformizem kot tudi njeno institucionaliziranje ter krepitev sindikalne in strankine birokracije je vodilo k spremembam ne samo na področju notranje socialnoekonomske politike, temveč tudi na področju zunanje politike, to je stališča do vojnega in kolonialnega vprašanja. Res je, da je bila SPD po svoji tradiciji odločna nasprotnica militarizma in stalne vojske, toda že Bebel je v svojih govorih v Reichstagu leta 1904 opozarjal na možnost obrambne vojne, posebno

¹⁵ Friedrich Engels, H kritiki socialnodemokratskega programskega osnutka iz leta 1891, MEID, V, Ljubljana 1975, str. 589-605.

¹⁶ Congres Socialiste International (Amsterdam 14 - 20 Aout 1904), Minkoff-Reprint, Genéve 1980.

¹⁷ W. Abendroth, Socialna zgodovina evropskega delavskega gibanja, str. 61-64.

proti ruskemu carizmu, poudarjajoč v tem primeru potrebo po obrambi domovine. S tem je nehote dal argumente desnici v SPD, ki se je ob izbruhu vojne sklicevala na njegova stališča, pa tudi na ocene Marxa in Engelsa o carski Rusiji kot trdnjavi reakcije v Evropi, ocene iz predimperialistične dobe, ki se, objektivno vzeto - glede na korenite spremembe tako v Rusiji kot tudi v samem razvoju kapitalizma (faza imperializma) - ne morejo nekritično sprejemati v novih pogojih.¹⁷

O vojni nevarnosti je imela vsaka struja v SPD svoje stališče. Desnica je odkrito nastopila v korist t. i. obrambne vojne Nemčije in pri tem ignorirala njen imperialistični značaj ter s svojo teorijo o 'obrambi domovine' aktivno pripravljala '4. avgust 1914'. Centristična struja je sicer v besedah podpirala tradicionalne antimilitaristične pozicije, vendar je v praksi širila med delavci iluzorno prepričanje, da se je imperializem 'spametoval' ter da mu vojna ni neobhodna. Levica, ki se je ukvarjala s proučevanjem problema vojne z razrednih in revolucionarnih pozicij, je odločno nasprotovala kolonialni in vojni politiki ter bila tudi glede tega vprašanja v stalnem sporu tako z desnico kot tudi s centrom.¹⁸ Pri tem ne gre prezreti, da je prevladovalo v SPD v letih pred vojno stališče strankine večine - centra - tradicionalno, protivojno in pacifistično razpoloženje, s katerim se je zavračalo osvajačno vojno ter slepilo z upanjem, da se morebitna vojna lahko prepreči.¹⁹

Za časa balkanskih vojn (1912-13) je nemška imperialistična politika vse bolj zaostrovala vojno nevarnost. Voditelji SPD, prepričani v možnost miru, so tedaj slavili mirovno poslanstvo trojne zveze; socialnodemokratska parlamentarna frakcija je celo čestitala vladi k njeni zunanji politiki. Desni socialist Eduard David je 3. decembra 1912 v parlamentu dejal: "Tudi mi smo mnenja, da moramo na Balkanu zastopati le gospodarske interese in - da uporabim ta izraz - Balkan predstavlja odprta vrata... Vprašanje bagdadske železnice je nemški interes".²⁰ Desni socialisti, ki so po Beblovi smrti (1913) dobivali vedno večji vpliv na vodstvo stranke (Friedrich Ebert, Philipp Scheidemann), so v reviji Sozialistische Monatshefte vedno ostreje izstopali in podpirali hujskanje proti Rusiji in Angliji. Desnica in center sta v teoriji in praksi vse bolj pričela odkrito opuščati principialen boj proti militarizmu.

30. julija 1913 je nemška vlada predložila zakonski načrt o oborožitvi, ki ga je sestavil nemški general Erich Ludendorff; zahtevala je milijardo mark za oborožitev. Nemška socialnodemokratska frakcija je v parlamentu sicer protestirala, toda pri glasovanju je z večino glasov (razen osmih) podprla zahtevek za vojne kredite z utemeljitvijo, da bodo izdatki preneseni na posедуjoče razrede. S tem je odkrito zavrgla načelo, ki ga je W. Liebknecht večkrat izrekel na shodih in strankinih kongresih: "*Diesem System keinen Mann und keinen Groschen!*" (Temu sistemu nobenega moža in nobenega groša!).²¹ R. Luxemburg je, za razliko od ostalih članov leveice (Karl Radek, Anton Pannekoek), obsodila oborožitveni

¹⁷ M. Britovšek, Carizem-revolucija-stalinizem, I, str. 222-248 (Marx in Engels o carizmu in revolucionarnih spremembah v Rusiji), isti, Zgodovinski oris stališč Marxa in Engelsa do slovanskih narodov, Zbornik simpozija Aktualnost misli Hegla, Marxa, Engelsa in Lenina v družbenem življenju in znanosti 20. stoletja, Ljubljana 1971, str. 266-305.

¹⁸ Walter Bartel, Die Linken in der deutschen Sozialdemokratie im Kampf gegen Militarismus und Krieg, Berlin 1958.

¹⁹ O stališču nemške socialne demokracije do obrambe domovine, glej: Walter Wittwer, Streit um Schicksalfragen. Die deutsche Sozialdemokratie zu Krieg und Vaterlandsverteidigung 1907-1914, Berlin 1964.

²⁰ Marjan Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, Ljubljana 1969, str. 19.

²¹ Ibidem, str. 20.

zakon in poudarila, da spričo bližajoče se vojne nevarnosti socialisti ne smejo zbuhati niti videza kakšnega soglasja z oboroževalno politiko niti ne smejo izražati zaupanja v vlado.²² Njeno odločno stališče je naletelo na oster odpor pri vodstvu stranke. Kautsky je pričel napadati stališča leveice, njene privrženca pa je zmerjal s 'podpihovalci množic', z 'anarhosindikalisti', 'pučisti'. Na tiskovni konferenci SPD marca 1913 je vodstvo zavezalo uredništva strankinih glasil, da se morajo odreči kritiki državnozborske frakcije in strankinega vodstva. V takem "oportunističnem idejnem močvirju" je postalo delo leveice izredno težko. Poskus R. Luxemburg, da bi jenski kongres stranke (1913) sprejel množično stavko v svoj program, je naletel na nerazumevanje udeležencev kongresa; Scheidemann ni hotel o tem nič slišati.²³ R. Luxemburg so februarja 1914 obsodili na leto dni zapora, ker je na dveh zborovanjih - v Fechenheimu 25. septembra 1913 in Bockenheimu naslednji dan - pozivala na boj proti vojni nevarnosti in spodbujala delavce, da v primeru vojne ne streljajo na svoje brate v Franciji in v drugih deželah.²⁴

Ko je Avstrija 25. julija 1914 postavila ultimat Srbiji, je vojna nevarnost visela nad Evropo. Vodstvo SPD je istega dne izdalo razglas, v katerem je zahtevalo od nemške vlade, naj vpliva na avstrijsko, da se ohrani mir. Če vojne ne bi bilo mogoče preprečiti, je rečeno v razglasu, naj se Nemčija vzdrži vojaškega vmešavanja: "Grozi svetovna vojna! Vodilni razredi, ki vas v miru zatirajo, zaničujejo, izkoriščajo, vas želijo zlorabiti za topovsko hrano. Povsod naj oblastnikom v ušesih zveni krik: Ne želimo nobene vojne! Dol z vojno! Naj živi mednarodno bratstvo!"²⁵ 28. julija 1914 je Vorwärts zapisal: "V tem trenutku ni najhujša nevarnost carizem, ampak Avstrija."²⁶ Istega dne je bila na berlinskem protivojnem zborovanju sprejeta resolucija, v katero so zapisali, da je Avstrija s svojim brutalnim ultimatom Srbiji objavila vojno... Pozvali so nemško vlado, da se odkrito distancira od vsake vojaške intervencije. Podobne demonstracije so bile od 26. do 30. julija 1914 tudi v drugih večjih nemških mestih.²⁷ Ves nemški socialistični tisk je teden dni pred vojno obsojal Avstrijo kot glavnega povzročitelja vojne. Diplomatsko ozadje in vloga Viljemove Nemčije v pripravah na svetovno vojno so bili v teh dneh socialnodemokratskemu tisku iz razumljivih razlogov še nepoznani.²⁸

²² Paul Frölich, Roza Luxemburg (Biografija), Ljubljana 1955, str. 204.

²³ M. Britovšek, Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, str. 20.

²⁴ Rosa Luxemburg, Izbrani spisi, Ljubljana 1977, str. 515-529 (Militarizem, vojna in delavski razred - ohrambni govor R. Luxemburg pred frankfurtskim kazenskim senatom).

²⁵ Carl Grünberg (Hg.), Die Internationale und der Weltkrieg, Materialien, Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung, 6. Jg., Leipzig 1916 (ponatis: Graz 1965, Minkoff-Reprint, Genève 1967), str. 423.

²⁶ Ibidem, str. 429.

²⁷ O protivojnih demonstracijah v nemških mestih tistih dni, glej. Jürgen Kuczynski, Der Ausbruch des ersten Weltkrieges und die deutsche Sozialdemokratie. Chronik und Analyse, Berlin 1957, str. 50-61.

²⁸ Fritz Fischer, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielepolitik des Kaiserlichen Deutschlands 1914-1918, Düsseldorf 1962. Avtor je delo zasnoval na obsežnem arhivskem gradivu. V njem je podrobno prikazal napadalni značaj nemških ekspanzionističnih krogov z Viljemom II. na čelu v času prve svetovne vojne. Na osnovi zapisnikov s tajnih konferenc cesarja z vodilnimi krogi in avstrijskimi diplomati je Fischer osvetlil dogodke na dvoru in v diplomatskih pisarnah Berlina in Dunaja. Iz prikaza jasno sledi diplomatsko ozadje priprav na svetovno vojno kot tudi izrazito agresivna vloga Viljema II. in njegovih vojnih svetovalec. Delo tudi razkriva garancije Viljema II., njegove vlade in vojnih krogov, da bodo v slučaju vojne podprli Avstrijo. Bodritev Avstro-Ogrske za vojno, stalen diplomatski pritisk Viljema II. in njegovega ministra za zunanje zadeve (Gottlieba von Jagow) na vodilne avstro-ogrske kroge - je bila vsehina številnih diplomatskih razgovorov, poslanih in telegramov.

Nemška vlada si je prizadevala, da bi svoje aneksionistične načrte skrila pod krinko obrambe domovine. To ji je bilo zlasti potrebno glede na nadaljnje sodelovanje s socialno demokracijo; brez podpore SPD, ki ima za seboj 34 odstotkov volivcev - pretežno delavcev, se je bilo nemogoče bojevati. Obenem je ocenila, da je za vzpostavitev 'enotne nacionalne fronte' izredno pomembna mobilizacija anticarističnih čustev v vrstah socialne demokracije.²⁹ V tem smislu je 26. julija notranje ministrstvo poklicalo socialnodemokratskega voditelja Huga Haaseja in Eberta, da ju posvari zaradi protivojnih demonstracij. Zaradi Ebertove odsotnosti je Haaseja spremljal Adolf Braun. Drugi vodilni člani stranke (Scheidemann, Hermann Molkenbuhr) so bili tedaj izven Berlina. Med razgovorom je kancler Theobald von Bethmann-Hollweg dejal, da bo Nemčija stala Avstriji ob strani, če napade Rusija Avstro-Ogrsko. Haase, ki se s takšnim stališčem ni strinjal, se je skliceval na parlamentarni govor desnega socialista Davida, v katerem je ta dejal, da gleda nemška socialna demokracija na avstrijsko zavezništvo v smislu obrambe. Če bi začela Avstrija vojno s Srbijo, je poudaril Haase, tedaj ta vojna ne bi bila za Avstrijo in Nemčijo obrambna. Haasejev odgovor je Hollweg pospremil s komentarjem, da na takšne nazore ni naletel pri nobeni stranki v cesarstvu, razen pri socialnih demokratih.³⁰

Dogodki naslednjih dni so presenetili socialnodemokratske stranke. 28. julija je Avstro-Ogrska objavila Srbiji vojno, kar je sprožilo mehanizem mednarodnih pogodb, za katerimi so se skrivali imperialistični interesi posameznih vlad. Srbiji je napovedala vojno tudi Nemčija in začela v tisku nebrzdano hujskati k vojni. 27. julija je stopila ruska armada 'v vojno pripravljenost', kar je ustrezalo nemškemu razglasu 'pripravljenosti na stanje vojne nevarnosti'. V tej napeti mednarodni situaciji je potekalo v dneh od 29. do 30. julija 1914 zasedanje Mednarodnega socialističnega biroja /MSB/ v Bruslju,³¹ na katerem naj bi socialnodemokratske stranke določile svoje stališče do avstrijsko-srbske vojne in splošne vojne nevarnosti. To je bila zadnja in istočasno najusodnejša konferenca v zgodovini II. internacionale. Na zasedanju so bili prisotni skoraj vsi znani voditelji evropskih socialističnih strank II. internacionale.³²

Poročila delegatov iz držav, ki jih je zajela julijska kriza, so bila, kot je razvidno iz zapisnika, zelo optimistična, z izjemo Viktorja Adlerja, voditelja avstrijske socialne demokracije, ki je skrušeno stal pred krutim dejstvom vojne. V svojem govoru je malodušno dejal: "Vedeti morate, da nas je izzivalni ultimati Avstrije

²⁹ Marjan Bratovšek, Stavovi Druge internacionale prema ratu i kolonijalnom pitanju, Beograd 1965, str. 175-194 (Stav nemačke socijaldemokratije prema izbijanju rata).

³⁰ Ibidem, str. 177

³¹ Georges Haupt, Der Kongress fand nicht statt. Die Sozialistische Internationale 1914, Wien 1967, str. 177-194. Avtor, odhčen poznavalec in bibliograf II. internacionale, je v tem delu prvič objavil celoten zapisnik zasedanja s kritičnimi pripombami: (Protokoll der Sitzung des I.S.B. vom 29. bis 30. Juli 1914 in Brüssel).

³² Ibidem. Zapisnik navaja prisotnost naslednjih delegatov: za Veliko Britanijo James Keir Hardie, Bruce Glasier, Dan Irving; za Nemčijo Hugo Haase, Karl Kautsky; za Avstrijo Viktor Adler, Friedrich Adler; za Češko Edmund Burijan, Anton Nemeš; za Francijo Jean Jaurès, Edouard Vaillant, Jules Guesde, Marcel Sembat, Jean Longuet; za Italijo Angelika Balabanov in Morgari; za Španijo Fabra-Ribas, Corrales; za Rusijo Ilja Rubanovič, Paul Akselrod; za Letonijo Winter, Otto Braun; za Poljsko Rosa Luxemburg in Valecki; za Dansko Stauning; za Holandijo Troelstra; za Belgijo Emile Vandervelde, Edouard Anseele, Louis Bertrand, Camille Huysmans; za Švico Karl Moor in Robert Grimm. Odsotni so bili trije delegati: Ebert, predstavnik SPD; delegat boljševikov Litvinov, ki naj bi nadomestil Lenina (ta je bil tedaj v Poroninu v Galiciji) in srbski delegat, katerega poročilo je Biro pričakoval z velikim zanimanjem.

prav tako presenetil kot vse druge. Diplomatski koraki bi nam morali biti svarilo. Toda z vojno nismo mogli računati. Čeprav je Srbija sprejela vse bistvene točke avstrijskega ultimata, z malenkostnimi odstopanji, imamo kljub temu vojno. Stranka je brez obrambe. Če bi rekel kaj drugega, bi lagal Biroju. Novice nas ne smejo premotiti. Kar se je pokazalo sedaj, je rezultat dolgoletne razredne agitacije in demagogije. Po cestah demonstrirajo za vojno. Nov položaj se oblikuje v naši deželi, ki je prepletena z nacionalnimi problemi in protislovji... Oglejmo si položaj v stranki. Nevarnosti se ne moremo ubraniti. Demonstracije so postale nemogoče. Tvegamo svoja življenja, računati moramo z zapori. Mi smo to že okusili. Toda celotna naša organizacija je na kocki. Izpostavljamo se nevarnosti, da bo uničeno delo tridesetih let brez kakršnegakoli političnega rezultata. Ali ne obstaja nevarnost, da v svoji lastni deželi spodbudimo Srbijo? Ali ne prevzemamo nase velike odgovornosti, če Srbe navdahnemo z upanjem na revolucijo v Avstriji? Proletariat moramo pred tako infekcijo ščititi. Ideje o stavkah itd. so le fantazija. Stvar je zelo resna in naše edino upanje je, da bomo samo mi žrtve, da se vojna ne bo širila naprej. Celo če bo vojna ostala lokalizirana, je stranka v zelo žalostnem položaju. Naše nasprotnike bodo uspehi okrepili in opogumili... Žalostno je, toda ničesar ne moremo storiti. Upamo, da nam Biro verjame: ne moremo drugače postopati. Hočemo rešiti stranko. Vse, kar lahko stori Biro - in mi z njim - je, da obsodimo krivco in skušamo konflikt lokalizirati." Adlerjeva defetistična stališča je podprl češki delegat Anton Nemec: "Naši tovariši so skupaj z nemškimi socialisti Avstrije pretresali možnosti generalne stavke. Prišli smo do istega mišljenja kot oni. Naše organizacije so na kocki."³³

Italijanska socialistka A. Balabanov je v svojih Spominih zapisala, da je Adlerjevo izvajanje dalo zasedanju svojstven pečat.³⁴ "Udeležencev se je polastila potlačenost", se spominja belgijski delegat Louis Bertrand. Prisotni so ocenjevali Adlerjeve izjave kot "preveč pesimistične in v teh tragičnih urah neprimerne".³⁵ Tudi Adlerjev sin Friedrich ni odobral očetove politike. Razpoloženje na prvi dopoldanski seji je opisal v poročilu tudi španski delegat Fabra-Ribas: "Adlerjev govor je napravil ne le slab vtis, ampak je izzval tudi globoko nezadovoljstvo. Haase je bil zelo nevoljen, R. Luxemburg pa je bila vsa togotna. V kratkem govoru je izjavila: "Postopati moramo hitro in odločno. Ne smemo izdati nobenega manifesta, glede kongresa se moramo še odločiti. Poskušajmo zasedanje še danes končati." Haase pa je menil, da je manifest potreben: "Če je treba ostati, ostanimo. Diplomati vedno postopajo hitro. Storimo isto tudi mi."³⁶

Na popoldanski seji so se udeleženci iz obzirnosti do starega avstrijskega voditelja stranke odrekli vsaki polemiki. Samo Haase je ostro kritiziral pasivnost in resignacijo avstrijske socialne demokracije: "Poznamo njihovo taktiko. Položaj so ocenjevali iz prevelike blizine. V svoji pasivnosti in resignaciji nimajo prav; prvič, ker s pasivnostjo ne bodo pomagali socialni demokraciji, in drugič, ker ne zahtevajo rešitve sedanje krize. Če se bodo sedaj uprli vojni, bodo imeli po vojni na svoji strani javno mnenje. Ljudstvo bo videlo, da socialna demokracija v kritičnem trenutku ni izgubila glave."³⁷ Iz Haasejevih izjav je razvidno, da je bila nemška socialna demokracija na zasedanju MSB še pacifistično razpoložena.

³³ Ibidem, str. 178-180

³⁴ Angelica Balabanoff, *Erinnerungen und Erlebnisse*, Berlin 1929, str. 55-56.

³⁵ G. Haupt, *Der Kongress fand nicht statt*, str. 218.

³⁶ Ibidem, str. 181

³⁷ Ibidem, str. 188

Njen pacifizem je bil aktiven tako dolgo, dokler je ostal v okviru dovoljenih protivojnih manifestacij, demonstracij in zborovanj. Dokler je kazalo, da bo vojno še mogoče preprečiti, je vodenje nemške delegacije v Bruslju ustrezalo razpoloženju pacifistične večine v njihovi stranki. Haase je še predlagal, naj se zbere kongres internacionale v Parizu najpozneje naslednji teden. "Internacionala mora dokazati, da obstaja. Kongres mora globoko vplivati na delavce vseh dežel in na politični položaj. Dokazati je treba, da Internacionala ni nikakršna nepomembna veličina. Izkoristiti moramo vpliv, ki ga imamo. Če bodo narodi protestirali proti vojni, bomo lahko z zadovoljstvom ugotovili, da smo izpolnili svojo dolžnost. Ne vemo, če bomo imeli uspeh, toda opraviti moramo svojo dolžnost."³⁸ Haase je v svojem govoru zastopal mišljenje, ki je bilo ustaljeno v nemški socialni demokraciji že od Bebla naprej, da vladajoči razredi, predvsem pa nemški industrialci, ne želijo nobene vojne. Samo ruski napad lahko izzove nastop Nemčije: "Vemo, da Nemčija želi mir, toda če bo Rusija napadla, bo morala napasti tudi Nemčija... Najbolj hojevita pa je liberalna buržoazija, razpoložena je protisrbsko in je na strani Avstrije. Toda vladni krogi in velika buržoazija zavračajo vojno... Mi bomo demonstracije okrepili in jih še bolj usmerili proti vojni."³⁹ Tudi Jaurès je opozoril na nujnost akcije. Adlerju ni odgovoril direktno, toda zelo spretno je izrazil svoje zadovoljstvo zaradi energičnega ravnanja nemških tovarišev in poudaril, da je potrebno vladam pokazati, da so socialistične stranke sila, s katero je treba računati.

Sklepi, ki so sledili iz pregleda mednarodnega položaja, so se izrazili v resoluciji, sprejeti na zasedanju. Čeprav se je zdel položaj večini delegatov kritičen, so si bili vendarle edini, da bodo imeli dovolj časa za sklicanje mednarodnega kongresa, na katerem bi sklepali o skupni protivojni akciji. Na predlog Jaurésa in Haaseja so sprejeli sklep o pričetku zasedanja mednarodnega socialističnega kongresa v Parizu, 9. avgusta, z eno samo točko dnevnega reda: "Proletariat in vojna". Po njunem mnenju bi imel kongres podobno politično in psihološko vlogo, kot jo je imel kongres v Baslu. "Kongres nam je v danih okoliščinah nujno potreben. Posvetovanja in resolucije bodo proletariatu vlile zaupanje. Če kongresa ne bi imeli, bi to pomenilo veliko prevaro za proletariat. Na Dunaju ga ni mogoče imeti... Sklicati moramo kongres v Parizu čimprej. Če bi bilo mogoče jutri, tedaj že jutri. Kongres je mogoče začeti v nedeljo, 9. avgusta, z velikimi demonstracijami...", je izjavil Jaurès⁴⁰. Delegati so si bili enotni v stališču, da naj bližnji kongres sprejme konkretne odločitve o ukrepih za preprečitev in omejitve vojne. Zato niso temeljiteje razpravljali o ukrepih, npr. o generalni stavki, ki jo je internacionala vključila v svojo preventivno strategijo v primeru vojne. O vprašanju 'generalne stavke' so razpravljali, kot je razvidno iz zapisnika, le v zvezi z dnevnim redom bližnjega kongresa. Po mnenju Jaurésa, "vprašanja generalne stavke ni mogoče obiti"⁴¹.

Na večernem velikem protivojnim zborovanju, ki je potekalo v optimističnem razpoloženju, je Haase dejal, da je Avstrija sama kriva za vojno, in pristavil, da nemških socialistov pogodbe ne obvezujejo; nemški proletariat je mnenja, naj Nemčija ne posreduje, čeprav bi Rusija to storila... Govor je zaključil z revolucionarnim opozorilom: "Naši sovražniki naj se čuvajo... Zgodi se lahko, da se bodo narodi končno uprli zaradi tolikšne bede in zatiranja in ustvarili socialistično

³⁸ Ibidem, str. 181.

³⁹ Ibidem, str. 189.

⁴⁰ Ibidem, str. 182.

⁴¹ Ibidem, str. 186.

družbo.⁴² Na zasedanju naslednjega dne so izdali za tisk kratko izjavo, ki jo je napisal Haase. V njej so poudarili zahtevo proletariata po miru in izrazili vznemirjenost zaradi trenutnega položaja. Mnogi so pozvali k protivojnim zborovanjem in predlagali rešitev avstrijsko-srbskega konflikta v mednarodnem razsodišču. Objavili so tudi sklep o sklicanju mednarodnega kongresa v Parizu (9. avgusta), ki naj bi poudaril pacifistične težnje proletariata.⁴³ MSB se je razšel, ne da bi sprejel kakršnokoli odločitev; po mnenju delegatov nacionalnih sekcij je imel "mednarodni socialistični parlament" pravico sprejemati odločitve le o skupnih akcijah socialistov. Na koncu zasedanja je vladalo optimistično razpoloženje; nenaden izbruh vojne v Evropi se jim je zdel nemogoč. Angelika Balabanov je zapisala, da sta se samo Rosa Luxemburg in Jean Jaurès zavedala, kaj čaka delavski razred,⁴⁴ toda niti najbistroidnejši niso imeli nobene predstave o razsežnostih in bližini katastrofe. Vsi delegati so računali z mirom in ne z vojno. Na zasedanju niso obravnavali vprašanja, kako naj ravnajo socialistične stranke v primeru splošnega spopada; ves akcijski program internacionale so vezali na bližnji mednarodni kongres, do katerega pa ni nikoli prišlo. S tem zasedanjem je internacionala dejansko prenehala obstajati.⁴⁵

Dogodki v naslednjih dneh so se vrstili drug za drugim: 31. julija je Nemčija objavila vojno pripravljenost ter poslala Rusiji ultimatum z dvanajsturnim rokom, v katerem je zahtevala, naj Rusija preneha z mobilizacijo. Zvečer istega dne je bil ubit Jaurès. 1. avgusta je Nemčija napovedala vojno Rusiji, Franciji in Nemčiji pa sta objavili splošno mobilizacijo. V Nemčiji je bilo razglašeno obsedno stanje. Internacionala ni mogla več ukrepati. Istega dne je belgijski delegat Camille Huysmans poslal zadnjo kratko okrožnico priključenim strankam: "Zaradi nepredvidenih dogodkov se prestavi kongres v Parizu za nedoločen čas".⁴⁶ Odtlej so morale nacionalne sekcije ukrepati same, brez smernic, brez skupne koordinirane taktike; prepuščene so bile volji in predstavam svojih voditeljev. Razvojna pot k '4. avgustu' je bila odprta.

II. Usodni '4. avgust' za SPD in II. internacionalo

Da je SPD notranje razklana glede temeljnih vprašanj, ki so bila na dnevnem redu, so potrdili dogodki naslednjih dni. Že 30. julija je ministrski predsednik Bethmann-Hollweg poročal pruskemu državnemu ministrstvu o vsestransko dobrem razpoloženju - za vstop v vojno - ter da se s strani SPD in njenega vodstva ni potrebno ničesar posebno bati, kot lahko sklepa iz razgovora s socialnodemokratskim poslancem Albertom Südekumom. Ta ga je v posebnem dopisu 29. julija obvestil, da se F. Ebert, A. Braun, Hermann Müller in Richard Fischer strinjajo, naj stranka služi le miru, kakor tudi, da stranka ne namerava organizirati generalne stavke ali parcialnih stavk, sabotaž in podobnega. Do sprememb v ocenah mednarodne situacije je prišlo tudi v socialnodemokratskem tisku, ki je sedaj že nehal pisati o avstrijski vojni krivdi. Iz poročila vojnega ministrstva nemškemu vrhovnemu štabu z dne 31. julija je razvidno, da je bilo vojno ministrstvo kar dobro informirano o stanju v vrhovih nemške socialne demokracije, saj pravi: "Po zanesljivem sporočilu ima SPD trden namen, da se bo vedla tako, kot

⁴² C. Grimberg, *Die Internationale und der Weltkrieg*, str. 406.

⁴³ G. Haupt, *Der Kongress fand nicht statt*, Protokoll, str. 192.

⁴⁴ A. Balabanoff, *Erinnerungen und Erlebnisse*, str. 53.

⁴⁵ G. Haupt, *Der Kongress fand nicht statt*, str. 176.

⁴⁶ *Ibidem*.

se za vsakega Nemca v sedanjem položaju spodobi. Smatram za svojo dolžnost, da to povem, da pri svojih ukrepih vojaški poveljniki to upoštevajo".⁴⁷ Medtem ko je levi center še veroval v pacifistične iluzije, so se zastopniki desnega krila SPD že povezovali s svojo ekspanzionistično buržoazijo. Za desno krilo SPD je bila v teh kritičnih dneh vojna možna alternativa; bila je pripravljena učinkovito podpreti vlado.

Vlada je 2. avgusta objavila, da bo parlamentu predložila predlog za nove vojne kredite v znesku pet milijard mark. V pričakovanju glasovanja o tem žgočem vprašanju v parlamentu, ki je bilo napovedano za 4. avgust, se je vodstvo SPD posvetovalo s predstavniki strankine parlamentarne skupine; šlo je za poskus izoblikovanja enotnega stališča do omenjenega predloga. Na strankini seji 2. avgusta sta bila Haase in Ledebour za to, da se vojni krediti zavrnejo, drugi člani - David, Fischer, Molkenbuhr in Scheidemann - pa so se zavzeli, da socialnodemokratska parlamentarna skupina odobri vojne kredite. 3. avgusta je kancler Bethmann-Hollweg povabil voditelje strank na privaten razgovor, in to potem, ko so brez predhodnega stika z zastopniki ljudstva že storili vse diplomatske korake in napovedali vojno Rusiji. Celo v zaupnem razgovoru je kancler zamolčal, da je nemška armada že zbrana na belgijski meji in da bo iste noči napadla Belgijo. Scheidemann je v svojih Spominih podrobno opisal ta sestanek, ki je pomenil prvi korak k odkriti 'kapitulaciji' SPD. Haase in Scheidemann sta se zatem podala še na sejo strankine parlamentarne skupine, na kateri so ostro razpravljali o glasovanju za vojne kredite. Na seji so prevladovali oportunisti, ki so bili za glasovanje za vojne kredite. Govorili so o ruski nevarnosti in se v oporo svojih stališč sklicevali na Marxa. Menili so, da socialna demokracija lahko vodi vojno z Rusijo z zavestjo, da se bori "za stvar svobode in civilizacije proti azijskemu barbarizmu". V principu so vsi predstavniki socialnodemokratske parlamentarne skupine priznali potrebo obrambe domovine z izjemo Karla Liebknechta, Otta Rühleja, Alfreda Henkeja in Josefa Herzfelda, ki so izjavili, da je izraz 'obramba domovine' zmotna fraza.⁴⁸ David, ki se je izrekel za odobritev kreditov, je zatrjeval, da Nemčija vodi 'obrambno vojno', ki ustvarja možnost, da se carizem strmoglavi in s tem utre pot ruski revoluciji. Če bi se odrekli glasovanju, bi temu sledil razpust delavskih organizacij. Z glasovanjem za vojne kredite bo po njegovem mnenju moč stranke močno narasla in je ne bo mogoče smatrati za protiljudsko in jo postaviti izven zakona. V nasprotju z njim je Kautsky, ki je zavzel 'sredinsko' stališče, trdil, da je vprašanje krivde za vojno še zelo nejasno. O tem bo mogoče soditi šele po vojni. Zato je najbolje vzdržati se glasovanja, zakaj z odobritvijo vojnih kreditov se prevzema pred ljudstvom odgovornost za vojno in njene cilje. Če želi vlada jasno odločitev, naj poda nedvoumno izjavo, da nima nikakršnih zavojevalnih ciljev in da je pripravljena na miren sporazum. Če je vlada pripravljena dati takšno izjavo, tedaj naj se glasuje za vojne kredite. Njegov predlog so zavrnil. Za vojne kredite je na tej strankini koordinaciji glasovalo 78, proti pa le 14 poslancev.⁴⁹ Posredno je na izid glasovanja vplival tudi H. Müller, ki je poročal o pravkar končanem sestanku s francoskimi socialisti v Parizu; med drugim je dejal, da ima vtis, da bo francoska socialistična parlamentarna skupina glasovala za vojne kredite.

⁴⁷ Ibidem, str. 168.

⁴⁸ Philipp Scheidemann, *Der Zusammenbruch*, Berlin 1921, str. 12-18.

⁴⁹ C. Grünberg, *Die Internationale und der Weltkrieg*, str. 443.

SPD je 'kapitulirala' pred militarizmom na celi črti. Ker je bilo manjšini prepovedano, da glasuje ločeno proti vojnim kreditom, je lahko Haase, predsednik socialnodemokratske parlamentarne skupine, podal pred parlamentom usodno izjavo: "Sedaj stojimo pred vojno. Grozijo nam strahote sovražnih invazij. Danes moramo odločiti ne za vojno ali proti njej, ampak o vprašanju sredstev, potrebnih za obrambo dežele... Gre za naše ljudstvo in njegovo svobodno bodočnost. Ob morebitni zmagi ruskega despotizma, ki se je omadeževal s krvjo najboljših iz vrst lastnega ljudstva, stoji mnogo, če ne vse, na kocki. Treba je odbiti to nevarnost in zagotoviti kulturo in neodvisnost naše lastne dežele. Sedaj uresničujemo, kar smo vedno poudarjali: v uri nevarnosti ne puščamo domovine na cedilu. Čutimo se složni z internacionalo, ki je vsakokrat priznala vsakemu narodu pravico do samostojnosti in samoobrambe, prav tako složni z njo obsojamo vsako zavojevalno vojno. Vodení po teh principih odobravamo zahtevane kredite".⁵⁰ Z dano izjavo so vrhovi nemške socialne demokracije nedvoumno soglašali z imperialistično vojno. Skupaj z ekspanzionistično nemško buržoazijo in junkerji so omogočili ustvaritev t. i. 'enotne nacionalne fronte', izpričali svoj socialni patriotizem in se opredelili za imperialistično vojno. Vse to pa so zakrili pod geslom obrambe imperialistične domovine. Na številnih nacionalnih in mednarodnih kongresih so govorili o bodoči imperialistični vojni in obsojali imperialistični značaj te vojne. Ko pa je do vojne prišlo, je vodstvo SPD na vse to pozabilo in se 'skrilo' za geslom izza časa nacionalnih osvobodilnih vojn. Milijoni socialističnih delavcev, ki so še pred nekaj dnevi demonstrirali proti bližajoči vojni, grozili s stavko in revolucijo, se s ponosom imenovali revolucionarji, so postali razdvojeni in so zapadli v delirij nacionalizma. Vsa njihova socialistična vzgoja, miselni svet, v katerem so živeli, je tonila v pozabo. Namesto da bi parlamentarna socialnodemokratska skupina delavstvo opozorila na resnično ozadje imperialistične vojne, razkrinkala splet rodoljubnih in diplomatskih laži, dala politična gesla, ustvarila jasnost o političnih nalogah in interesih proletariata v vojni, je izrekla lažna gesla: 'domovina v nevarnosti', 'nacionalna obramba', 'ljudska vojna za eksistenco, kulturo in svobodo'... Vse drugo je sledilo iz tega kot preprost nasledek: obnašanje strankinega in sindikalnega tiska, patriotska pijanost množic, notranja sprava, nenadni razpad internacionale; vse to je bila le neogibna konsekvence prve orientacije, ki so jo sprejeli v Reichstagu.⁵¹ Delavstvo je tako prišlo pod vpliv 'patriotizma'; pritegnila jih je 'zvestoba do nacionalne države'. Sredinsko in desno krilo stranke sta v internacionalističnem pogledu povsem odpovedala.

Stališče strankinega vodstva ob izbruhu vojne, izraženo s podporo vojni politiki vlade in generalštaba, je pomenilo zlom celotne predhodne uradne politike nemške socialne demokracije; z enim dejanjem je bil narejen konec vsem iluzijam o moralnopolitični moči in vlogi SPD v mednarodnem delavskem gibanju. Podrobnejša analiza pa vendarle kaže, da je šlo pravzaprav za nadaljevanje stare reformistične politike vodstva SPD, ki je odklanjalo kakršnokoli nelegalno obliko boja. Ker so bili do takrat veljavni principi delovanja SPD z enim dejanjem pokopani, so v istem trenutku privrela na dan vsa nasprotja, ki so ločevala levico nemške socialne demokracije, tako od revizionističnega desnega krila kot tudi

⁵⁰ Ibidem, str. 448-449; John Riddell (Ed.), *The Communist International in Lenin's Time: Lenin's Struggle for a Revolutionary International. Documents 1907-1916*, New York 1984, str. 123-124.

⁵¹ R. Luxemburg, *Izbrani spisi*, str. 566 (Križa socialne demokracije · Juniusova brošura).

od njenega masovnega, toda neodločnega oportunističnega centra.⁵² S tem se je začel neustavljiv proces notranjega razpada velike in do takrat enotne SPD, ki je lahko samo v pogojih mira in s prizadevanji centra še obvarovala svojo enotnost; z izbruhom svetovne vojne je bilo strankarske notranje 'idile' konec.⁵³ Z nemško socialno demokracijo je padel osrednji steber stare, II. internacionale; udarec za internacionalo je bil toliko večji, saj je imela SPD v svojih vrstah največje število 'marksističnih' teoretikov, pa tudi njeno članstvo je slovelo kot idejno in politično najbolj osveščeno v mednarodnem socialističnem gibanju. Vojna je tako postala izhodišče in žariščna točka, okoli katere se bo izvršila nova pregrupacija in razslojevanje, in to ne samo v vrstah nemške socialne demokracije, ampak tudi v okviru mednarodnega delavskega gibanja.

Vojna je bila brez dvoma trda preizkušnja vseh struj v mednarodnem delavskem gibanju. Res je, da je število članov socialističnih strank in sindikatov, ki so bili povezani s strankami, šlo 'v milijone', vendar realno gledano, socialna demokracija v nobeni državi ni imela tolikšne moči, da bi lahko zavrla vojni stroj. Zato je bil še toliko bolj nepričakovan politični zasuk vodstev socialističnih strank⁵⁴ v vojskujočih se državah, ki so se ob izbruhu vojne aktivno povezala z vladajočimi razredi in z vsemi svojimi silami - tako moralno kot politično - podprle vojno in imperialistične interese svojih meščanskih vlad. S tem, ko je večina njihovih parlamentarnih skupin glasovala za vojne kredite⁵⁵ (v svojem zagovoru so se sklicevale na glasovanje SPD '4. avgusta'), so se dejansko izrekle za obrambo kapitalistične države ter se obvezale, da opustijo razredni boj in sprejmejo državljanski mir. Mednarodno razredno solidarnost proletariata je potemtakem izrinila socialnopatriotska ideologija.

Po trditvah strankinih prvakov se je nemška socialna demokracija solidarizirala s svojo vlado in vladajočimi razredi, "da bi se ubranila invazije ruskega carizma", toda v obrambi pred ruskim carizmom je Nemčija napadla nevtrarno Belgijo in napovedala Franciji vojno. Francoski in angleški socialisti so - kot so izjavili - pograbili za orožje, da bi ohranili evropsko demokracijo pred napadom

⁵² Eric Hobsbawm v razpravi *Politični vidiki prehoda iz kapitalizma v socializem* (Zgodovina marksizma, I, Ljubljana 1984, str. 253) ugotavlja, da je bila tragedija zadnjih Engelsovih let, da njegovi komentariji - bistri, realistični in pogosto nenavadno prodorni - o konkretnih razmerah gibanj niso služili kot praktično napotilo, temveč so utrjevali občo doktrino, ki se je od prakse vedno bolj oddaljevala. Njegovo predvidevanje se je izkazalo kot še preveč točno: "Kaj je lahko posledica vsega tega, če ne to, da stranka nenadoma, v trenutku odločitve, ne bo vedela, kaj storiti? Odločilna vprašanja so premalo jasna in preverjena, ker niso bila nikoli obravnavana... To pozabljanje velikih temeljnih stališč zaradi trenutnih dnevnih interesov, ta gonja in prizadevanje za trenutnim uspehom, ne glede na poznejše posledice, ta odpoved prihodnosti gibanja na ljubo njegovi sodanosti je lahko 'pošteno' mišljena, toda to je in ostane oportunistem in 'pošteni' oportunistem je morda najnevarnejši med vsemi" (Engels, II kritiki socialnodemokratskega programskega osnutka iz leta 1891, v: MEID, V, str. 600).

⁵³ Enzo Collotti, *Nemška revolucija, Zgodovina revolucij XX. stoletja, II*, Ljubljana 1970, str. 1.

⁵⁴ Srbski socialist Dragaša Lapčević je imel že v letih pred izbruhom svetovne vojne dokaj negativno mnenje o voditeljih II. internacionale. Imenoval jih je 'proletarski vojvode in knezi', ki so zastrupljeni z ambicijami, da postanejo 'ugledni politiki' ter vodijo 'veliko politiko'; ti ljudje se vedejo kot monarhi, ki so se dokončno ločili od delavcev. Zaradi tega je že leta 1910 pričakoval, da bo internacionala - v najusodnejšem trenutku - izdala interese delavcev (Arhiv radniškega pokreta, Beograd. Dragaša Lapčević, fasc. 4).

⁵⁵ Dosledni v izpolnjevanju protivojnih stališč, sprejetih na socialističnih kongresih internacionale, so bili: ruski boljševiki (RSDRP/b) in menjševiki (RSDRP), srbski socialisti (SSDS) in bolgarski levi, t. i. 'tesni' socialisti (BRSDP/t s) ter določen čas tudi vodstvi britanske neodvisne delavske stranke (ILP) in italijanske socialistične stranke (PSI).

reakcionarne sile pruskega militarizma, hkrati pa so s tem podpirali ruski despotizem, s katerim je bila njihova buržoazija v zavezništvu. Protislovja, ki so nastala z vojno situacijo, so razbila enotnost internacionale, socialni patriotizem in oportunizem pa sta pripomogla, da so se socialnodemokratske stranke pričele združevati na ravni interesov imperialistične buržoazije, ne pa na načelih mednarodne delavske solidarnosti. V novonastali situaciji je bil MSB prisiljen ustaviti svojo dejavnost in se med vojno ni nikoli sestal. Z ironijo in ogorčenostjo je R. Luxemburg zapisala, da so spremenili svetovnozgodovinski poziv Manifesta komunistične stranke v klic: "Proletarci vseh dežel, združite se v miru, v vojni pa si porežite vratove!"⁵⁶

III. Aktiviranje nemške socialnodemokratske levice

Šovinizem, ki je prevladal v strankah II. internacionale, je tako pretrgal mednarodne vezi, ki so dotlej povezovale politično organiziran proletariat. Ta dramatični preobrat v duhovnem in političnem vedenju socialističnih strank je Lenin označil kot "izdajo voditeljev II. internacionale".⁵⁷ V svoji kritiki in analizi zloma internacionale se Leninu pridružuje vrsta evropskih levičarjev.⁵⁸ 10. septembra 1914 so Karl Liebknecht, Franz Mehring, Rosa Luxemburg in Klara Zetkin podali izjavo⁵⁹, v kateri so se odločno razmejili od proimperialistične politike uradne nemške socialne demokracije ter pričeli boj proti vojni in vojni politiki vlade. Karl Liebknecht je 2. decembra 1914 glasoval v Reichstagu proti vojnim kreditom in s tem kršil strankarsko disciplino; v svoji izjavi je poudaril, da gre za imperialistično vojno, vojno za kapitalistično gospodovanje nad svetovnim trgom, za politično gospodovanje nad pomembnimi naselitvenimi področji, za interese industrijskega in bančnega kapitala.⁶⁰ R. Luxemburg pa je poudarila potrebo po prenovitvi internacionale. V pismu belgijskemu socialistu in sekretarju MSB Camillu Huysmansu (10. novembra 1914) je zapisala: "Polom internacionale je prav tako popoln, kakor je strašen! Uprimo se vsaj poskusom nadomestiti jo z burko in s prevaro. Mislim, da jo bomo lahko obnovili šele po strogi in odkriti kritiki storjenih izdajstev, torej po vojski."⁶¹ Še prodornejša je bila v članku Prenovitev internacionale⁶², v katerem je ne samo ugotavljala zlom nemške socialne demokracije in z njo internacionale, marveč je tudi obsodila zagovor vojne in

⁵⁶ Rosa Luxemburg, *Der Wiederaufbau der Internationale, Die Internationale, eine Monatsschrift für Praxis und Theorie des Marxismus*, Berlin 1915, str. 5.

⁵⁷ Lenin, *Izbrana dela*, II, Ljubljana 1949, str. 388-401 (Oportunizem in polom II. internacionale).

⁵⁸ Avgust Lešnik, *Die Bewertung des 1. Weltkriegs und die Perspektive der Internationale*, v: Wladislaw Hedeler et al. (Hrsg.), *Ausblicke auf das vergangene Jahrhundert. Die Politik der internationalen Arbeiterbewegung von 1900 bis 2000*, Hamburg 1996, str. 24-32.

⁵⁹ Tekst izjave je objavljen v Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Band 4, Berlin 1974, str. 5.

⁶⁰ Jules Humbert-Droz, *Der Krieg und die Internationale*, Wien 1964, str. 67; M. Britovšek, *Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno*, str. 65.

⁶¹ Roza Luxemburg, *Iz beja in življenja* (Izbrana pisma), Ljubljana 1963, str. 191.

⁶² R. Luxemburg, *Der Wiederaufbau der Internationale, Die Internationale*, 1/1915, str. 1-10.

kritizirala Kautskega kot "teoretika močvirja";⁶³ zapisala je, da je bila njegova teorija le "dekla oficialne prakse" socialnodemokratske stranke, ter z ostro kritiko razkrivala apologetsko naravo njegovih razlag, da med vojno razredni boj preneha.⁶⁴ Zalitevala je, da marksizem socialne demokracije preseže kontemplativno-interpretativni odnos do stvarnosti in da socialistično gibanje razvije poleg prvega elementa (razumevanje obstoječega) v marksizmu tudi drugega: "dejavno voljo, da zgodovino ne samo razume, ampak jo ustvarja".⁶⁵ Z zaostritvijo zgodovinske alternative: 'ali imperializem ali socializem?' ter zahtevo po odločni samokritiki proletariata je Rosa Luxemburg v tem svojem spisu opredelila nekatere bistvene ideje, ki jih je natančneje in obsežneje obdelala v svojem poglavitnem delu, ki ga je napisala med prvo svetovno vojno in proti njej, v Krizi socialne demokracije, objavljenem pod psevdonimom Junius (1916).⁶⁶ Lenin je cenil pa tudi veliko pričakoval od protivojne dejavnosti nemške levice ("Levica med Nemci se je pričela gibati!"⁶⁷), saj so bila opozicionalna gibanja v drugih vojskujočih se deželah dokaj šibka (npr. v Franciji, Avstriji, Madžarski, Angliji) in so se gibala pretežno v pacifističnih okvirih.⁶⁸

Aktivnost *nemške levice* v pogojih vojne je bila usmerjena predvsem v politično distanciranje od uradne politike vodstva SPD (obsodba strankine politike "nacionalne enotnosti" v pogojih imperialistične vojne) ter v številčno krepitev opozicije (množična politična propaganda v smislu ozaveščenja delavstva, ki je bilo vpeto v vojno propagandno mašinerijo). Boj levice proti vodstvu stranke so ovirale ne le cenzura tiska in obsedno stanje, temveč tudi sankcije strankarske discipline.⁶⁹ Vendar tega boja oziroma zbiranja in organiziranja levice njeni akterji

⁶³ Kautsky je v brošuri *Die Internationalität und der Krieg*, Berlin 1915 (prvč objavljeno v *Die Neue Zeit*, novembra 1914) skušal opravičiti glasovanje socialnodemokratske skupine za vojne kredite v parlamentu; pri tem se je skliceval na Marxove ocene ruskega carizma. Zatrjeval je, da značaja vojne ni mogoče ugotoviti, ker vojna ni izbruhnila v normalni obliki: "... sicer bi države formulirale svoje zahteve, napovedale vojno, potem pa mobilizirale svoje sile. Tokrat ni bila objavljena mobilizacija zavoljo vojne, temveč vojna zavoljo mobilizacije, zato bo ugotovitev, kakšni so cilji vojne, odvisna od njenega izida." O imperialističnem značaju vojne Kautsky ne govori. Reformistična koncepcija se je kazala tudi v njegovi zgodovinski oceni internacionale. "Svetovna vojna cop socialiste na različne tabore, in to pretežno na različne nacionalne tabore. Internacionala ni sposobna, da bi to preprečila. To pomeni, da v vojni ni učinkovito orožje, v svojem bistvu je mirovni instrument. Njena velika historična naloga je boj za mir, razredni boj v miru." (Ibidem, str. 38-39.)

⁶⁴ "R. Luxemburg ima prav, da Kautsky predstavlja klečecplazca, servilnega pred strankino večino, pred oportunitizmom. Nič na svetu ni sedaj bolj nizkotno in nevarno ideološki neodvisnosti proletariata kot to umazano samozadovoljstvo in gnusno licemerje Kautskega, ki želi zakriti, zabrisati in pomiriti rastočo zavest delovcev s sofizmi in domnevno učenim hesedienjem. Če ho Kautsky v tem uspel, bo postal glavni predstavnik buržoazne gnilebe v delavskem gibanju," je zapisal Lenin v pismu Aleksandru Šljapnikovu, 27. oktobra 1914 (Lenin, *Sočinenija*, V/49, Moskva 1964, str. 20-21).

⁶⁵ R. Luxemburg, *Der Wiederaufbau der Internationale*, Gesammelte Werke, IV, str. 31.

⁶⁶ R. Luxemburg, *Izbrani spisi*, Ljubljana 1977, str. 551-687 (Križa socialne demokracije - Juniusova brošura). Delo s pretresljivo slikovitostjo opisuje barbarstvo, v katero je svet pahnila vojna, razkriva dolgočrno ozalje imperialističnih nasprotij, ki so oh odločilnem deležu nemškega imperializma sprožila svetovni spopad, hiča zlom in padec nemške socialne demokracije in internacionale spleh, zahteva samokritiko socialne demokracije in proletariata ter izzvni v obsodbo vojne, militarizma in imperializma.

⁶⁷ Lenin, *Sočinenija*, V/49, str. 27 (Leninovo pismo Šljapnikovu, 14. XI. 1914).

⁶⁸ Avgust Lešnik, *Leninovi pogledi na vojno, Internacionalo in revolucijo v letih 1914-1917*, v: (Avgust Lešnik (ur./ed.), *Križa socialnih idej Britovškov zbornik. Mednarodna izdaja zgodovinskih in socioloških razprav / The Crisis of Social Ideas. A festschrift for Marjan Britovšek. An International Edition of Historical and Sociological Studies*, Ljubljana 1996, str. 161-169.

⁶⁹ Glej R. Luxemburg, *Disciplina v stranki*, Izbrana dela, str. 537-542.

v tem času nikakor niso razumeli kot oblikovanje jedra neke nove, samostojne organizacije ali stranke.⁷⁰ Res pa je, da je bila leva opozicija - zaradi velikega odpora vodstva SPD proti njeni dejavnosti (širjenje in razpečevanje političnega in propagandnega materiala) - usmerjena v organiziranje lastne ilegalne mreže. S krepitvijo opozicije so se zaostrele tudi oblike boja med strujami v nemškem delavskem gibanju. O resnosti sporov je pisal K. Kautsky (11. 2. 1915) v pismu V. Adlerju: "Ljudje okoli Davida in sindikalisti menijo, da je prilika ugodna, da očitstijo stranko 'marksizma'. Da bi nas enostavno vrgli ven, bi bilo težavno, toda s svojimi ljudmi prevladujejo v Vorstandu in zasedajo položaj za položajem. Pri tem nastopajo z brezobzirnim terorizmom, ki ga je težko prenašati. Naravno, ne želijo razcepa, obvladati hočejo celoten strankin aparat in nas obsoditi na 'neme pse'... Protislovja bodo iz dneva v dan ostrejša in nekega dne bo postal spopad neizogiben."⁷¹

S konstituiranjem grupe "Internacionala" in z izidom njenega glasila⁷² ter s članki in razpravami R. Luxemburg (Prenovitev Internacionale,⁷³ Kriza socialne demokracije⁷⁴), F. Mehringa (Naši klasiki in instančna politika⁷⁵) in K. Liebknechta (Glavni sovražnik se nahaja v lastni deželi⁷⁶) so se levičarji distancirali od taktike državljanskega miru in od pacifističnih gesel centristov, katerih cilj je bil sporazum med imperialističnimi vladami. Na I. državni konferenci grupe "Internacionala" (1. I. 1916)⁷⁷ so ocenili dosedanje izkušnje ter se - na podlagi programskih tez R. Luxemburg o nalogah socialne demokracije⁷⁸ - opredelili za marksistični nauk o razrednem boju, za diktaturo proletariata in proletarski internacionalizem: "Socialistični proletariati se ne more odreči, niti v miru niti v vojni, razrednemu boju in mednarodni solidarnosti... Boj proti imperializmu pomeni za mednarodni proletariati hkrati boj za politično oblast. Glavna naloga socializma danes je, da se združi proletariati vseh dežel v živo revolucionarno silo in postane s pomočjo močne mednarodne organizacije, z enotnimi interesi in nalogami, z enotno taktiko in politično akcijsko sposobnostjo v miru in vojni odločilen dejavnik političnega življenja. Druga internacionala je z vojno razbita. Njena neučinkovitost se je pokazala v njeni nesposobnosti, da v vojni prepreči nacionalno razbitost in da v vseh deželah uveljavi enotno taktiko in akcijo proletariata. Ker so uradni zastopniki socialističnih strank izdali cilje in interese delavskega razreda in ker so se umaknili s tal proletarske internacionala na tla meščansko-imperialistične politike, je življenjska potreba za socializem, da ustanovimo novo

⁷⁰ V. Mujhegovič, *Komunistička partija Nemačke 1918-1923*, str. 58.

⁷¹ Viktor Adler, *Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky*, Wien 1954, str. 611.

⁷² Na prvem sestanku 5. III. 1915 so vodilni predstavniki nemške leve sprejeli sklep o izdajanju lastnega glasila ter se poimenovali po njem: *Die Internationale Eine Monatsschrift für Praxis und Theorie des Marxismus* je izšlo prvič in edinkrat v času vojne 14. IV. 1915 v nakladi 9000 izvodov (oblasti so glasilo prepovedale). Istoimenski časopis je po vojni (1919) izhajal kot teoretično glasilo KP Nemčije.

⁷³ *Die Internationale*, št. 1/1915, str. 1-10 (*Der Wiederaufbau der Internationale*).

⁷⁴ Izbrani spisi, str. 551-687 (Juniusova brošura).

⁷⁵ *Die Internationale*, št. 1/1915, str. 60-70 (*Unsere Altmeister und die Instanzenpolitik*).

⁷⁶ K. Liebknecht, *Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze*, Berlin 1952, str. 301 (*Der Hauptfeind steht im eigenen Lande*).

⁷⁷ Na konferenci je sodelovalo 15 izključno marksistično orientiranih predstavnikov leve opozicije (v duhu sugestije R. Luxemburg: "da ni potrebno celotno opozicijo strpati pod isto streho", v: *Lenin's Struggle for a Revolutionary International*, str. 414 /Pismo R. Luxemburg L. Jogihesu, 8. XII. 1915/), s K. Liebknechtom na čelu in brez R. Luxemburg, ki se je tedaj nahajala v zaporu.

⁷⁸ *Leitsätze über die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie*, *Spartakusbriege*, Berlin 1958, str. 110-117.

internacionalo, ki bo v vseh deželah ponovno prevzela vodstvo revolucionarnega razrednega boja proti imperializmu."⁷⁹ V tem kontekstu je konferenca naglasila potrebo koriščenja vseh razpoložljivih legalnih in ilegalnih sredstev za revolucionarno propagando. Centrala skupine "Internacionala" je 27. 1. 1916 pričela izdajati informacijsko glasilo pod naslovom Politična pisma, bolj znana kot Spartakova pisma.⁸⁰ V pismih, ki so nedvomno vplivala na revolucionarno usmerjenost nemških delavcev in vojakov, je mogoče slediti razvojnemu procesu nemške leveice do njene odcepitve od večinske socialne demokracije⁸¹ in oblikovanju samostojne marksistične stranke.⁸²

IV. Notranja diferenciacija in organizacijski razcep v nemški socialni demokraciji

Pod vplivom protivojnega razporeditve nemških množic se je na tretjem glasovanju v Reichstagu (21. XII. 1915) izreklo proti vojnim kreditom že 20 socialnodemokratskih poslancev. S tem je v poslanskem klubu SPD vzniknila t. i. "decembrska opozicija",⁸³ sicer centristična po svoji opredelitvi, vendar izjemno pomembna, saj je bila to prva močnejša opozicija uradni politiki vodstva stranke. Od tedaj dalje so se nasprotja v poslanskem klubu SPD vedno bolj zaostrovala. Januarja 1916 je večina izglasovala izključitev K. Liebknechta (zaradi njegovih revolucionarnih nastopov) iz klubskih vrst; proti tej odločitvi je glasovalo 25 poslancev. 24. marca 1916 pa je prišlo do razcepa v klubu; centristična manjšina, ki je glasovala zoper vojne kredite, je bila na predlog predsedstva SPD izključena, zato se je preoblikovala v samostojno parlamentarno frakcijo *Sozialistische Arbeitsgemeinschaft /SAG/*.⁸⁴ Razkol v poslanskem klubu SPD, ki je bil glasnik bodočega strankarskega razcepa, je pospešil polarizacijo članstva v strankinih organizacijah na terenu. Do konca 1916 je SPD izgubila dve tretjini svojega članstva, ki v večini primerov ni bilo zadovoljno z uradno politiko vodstva stranke. Strankina konferenca v Berlinu (21. - 23. IX. 1916)⁸⁵ je potrdila prisotnost treh nasprotnih struj znotraj SPD. Referenti večine (P. Scheidemann, F. Ebert, Gustav Noske) so

⁷⁹ Ibidem, str. 115. Ta napotila so postala podlaga delovanja skupine "Internacionala".

⁸⁰ Politische Briefe s podpisom Spartacus (Spartacusbriefe) v redakciji Karla Liebknechta in Lea Jogichesa. Po ilegalnem glasilu Spartacus se je kmalu imenovala celotna skupina nemške socialnodemokratske leveice (spartakovci).

⁸¹ Spartakova skupina, ki so jo vodili R. Luxemburg, K. Liebknecht, Franz Mehring in Clara Zetkin, je zaradi taktičnih razlogov (v okviru celotnega gibanja opozicije so spartakovci, ki so pripadali zimmerwaldski leviči, predstavljali manjšino) še ostala v okrilju SPD. Šele ko se je del centra socialne demokracije (Kautsky, Haase, Eisner, Berustein idr.) aprila 1917 v Gothi konstituiral v samostojno neodvisno nemško socialnodemokratsko stranko (USPD), se je Spartakova skupina pridružila tej novi stranki, ohranila pa je organizacijsko in idejnopolično avtonomijo. (V. Mujbegović, Komunistička partija Nemačke 1918-1923, str. 73-80.)

⁸² Na kongresu (30. XII. 1918 - 1. I. 1919) so se spartakovci združili z ostalimi levimi skupinami in ustanovili nemško komunistično stranko (KPD).

⁸³ Razen K. Liebknehta in O. Ruhleja, ki sta od samega začetka nastopala proti vojnim kreditom, so ostali prešli na novo pozicijo predvsem zaradi ohranjanja svojega političnega vpliva med množicami, saj si niso želeli odprtega razkola s socialnodemokratsko večino (V. Mujbegović, Komunistička partije Nemačke, str. 61). Glej tudi: K. Liebknecht, "Die Dezember-Männer", Spartakus-Briefe, Berlin 1958, str. 86-92.

⁸⁴ Na čelu frakcije 18 članov "Socialistične delovne skupnosti" so bili poslanci Haase, Ledebour in Dittmann. Nova frakcija je bila predhodnica bodoče neodvisne socialnodemokratske stranke Nemčije (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands /USPD/).

⁸⁵ Protokoll der Reichskonferenz der Sozialdemokratie Deutschlands vom 21., 22., und 23. September 1916, Berlin u. J.

opravičevali "politiko 4. avgusta" kot "samoobrambo nemškega naroda", prepričevali udeležence, da Nemčija nima osvajaških namenov, ter obsodili strankino opozicijo, predvsem spartakovce. Predstavniki opozicije, centrist Haase, ki si je prizadeval izgladiti nasprotja z večino, se je branil pred napadi desnice ter nastopil tako proti spartakovcem kot proti poskusom generalnega štrajka, medtem ko je levica (Käte Duncker), izhajajoč iz svojih programskih tez (R. Luxemburg), zavračala tako taktiko državljanskega miru desnice kot pacifizem centra. Ker se centristi in spartakovi niso strinjali z zahtevo večine, da so strankine odločitve obvezne za vse, so zapustili konferenco, kar je samo še pospešilo neizogiben razcep v stranki. 19. novembra 1916 se je zbralo na posvetu v Berlinu 50 najbolj znanih centristov. Na podlagi poročil so ugotovili, da delavci na terenu vse bolj prehajajo na stran spartakovcev in kolikor želijo ta proces zaustaviti, morajo neizogibno prekiniti s socialnošovinističnim vodstvom in njihovo politiko. V tem kontekstu je SAG sklical 7. I. 1917 v Berlinu vsesplošno konferenco nemške socialistične opozicije⁸⁶ ter zahteval, da se celotna opozicija združi⁸⁷ proti "razbijaški politiki vodstva" in osvoji večino v stranki. Na konferenci so sprejeli "Mirovni manifest" Kautskega, ki je izražal splošno protivojno razpoloženje - v katerem ni niti poražencev niti zmagovalcev - ter se izjasnil proti razcepu v stranki.⁸⁸ Češar ni storila opozicija, je storilo vodstvo SPD; predsedstvo stranke je 17. I. 1917 izključilo iz SPD vso opozicijo, da bi ohranilo svoj vpliv nad preostalim članstvom. Izključeni opoziciji je preostalo dvoja: ustanovitev svoje posebne stranke ali oblikovanje izvenstrankarske teoretične opozicije; čeprav nerada, je izbrala prvo.⁸⁹ Na konferenci vseh opozicijskih skupin (izključenih iz stare SPD) aprila 1917 v Gothi je bila ustanovljena opozicijska *Neodvisna socialnodemokratska stranka Nemčije* /USPD/.⁹⁰ Glavno besedo na konferenci so imeli centristi. Haase je v referatu o strankinem položaju konstatiral, da je stara SPD doživela popolno bankrotstvo in propad (ob tem je 'pozabil' povedati, da so k takšnemu stanju mnogo

⁸⁶ Bericht über die gemeinsame Konferenz der Arbeitgemeinschaft und der Spartakusgruppe vom 7. Januar 1917 in Berlin (Poročilo je objavljeno kot priloga v: Protokoll über die Verhandlungen des Gründungsparteitages der USPD, Berlin 1921). Na državni konferenci opozicije je sodelovalo 138 delegatov iz 72 mestnih organizacij, med njimi 17 poslancev /SAG/, 34 spartakovcev in 7 predstavnikov ostalih levih skupin.

⁸⁷ Na predhodnem posvetu levičarskih skupin (34 delegatov), ki ga je sklical spartakovec Leo Jogiches 6. I. 1917, sta se glede sodelovanja s centristi oblikovali dve skupini: manjšina (bremenska levica Johanna Knief in skupina Juliana Burchardta) je zahtevala organizacijski razcep s centristi /SAG/ in ustanovitev samostojne stranke, medtem ko se je večina (vodilni spartakovec) strinjala z mišljenjem R. Luxemburg, da naj levica ostane kot struga v vrstah opozicije in se tako izogne izolaciji (R. Luxemburg, Offene Briefe an Gesinnungsfreunde, Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, II/1, Berlin 1957, str. 522-525).

⁸⁸ Manifest je ocenjen v Spartakovem pismu (aprila 1917) kot "novi dokumentirani dokaz politične impotence, nemočnosti in brezupnosti t. i. opozicije... kot zapoznala kopija Wilsonove mirovne ponudbe (18. XII. 1916), kot primer opustitve socializma" ("Wilson's Sozialismus", Spartakusbriefe, str. 305-310.)

⁸⁹ K. Kautsky je v pismu V. Adlerju (februarja 1917) odkrito zapisal, da bi v SPD prišlo do razcepa že leto dni prej in s tem do odhoda množice k spartakovcem, če ne bi bila ustanovljena SAG. Samo centristom se lahko zahvalimo, da je bil razcep odložen do februarja 1917 (V. Adler, Briefwechsel mit A. Bebel und K. Kautsky, str. 635).

⁹⁰ Protokoll über die Verhandlungen des Gründungsparteitages der USPD vom 6. bis 8. April 1917 in Gotha, Berlin 1921. Na kongresu je sodelovalo 124 delegatov, s spartakovi je simpatiziralo 60 delegatov, ostali so bili centristi. Tudi tokrat so se pred konferenco - na iniciativo skupine Spartak - sestale leve skupine (5. IV. 1917), da bi sprejele skupno stališče. Na seji se je ponovila situacija 6. januarske seje: proti organizacijski povezavi s centristi so bile bremenska, hamburška in dresdenska skupina, ki so se izrekli za oblikovanje samostojne revolucionarne stranke, medtem ko so vodilni spartakovi (na zahtevo R. Luxemburg) zagovarjali združitev s centristi.

priпомogli tudi sami centristi); ni pa odgovoril na vprašanje, kako in s katerimi sredstvi doseči konec imperialistične vojne in kateri so cilji nove stranke. Odgovore sta dala referata Wilhelma Dittmanna in Georga Ledebourja. Prvi je v referatu o statusu stranke pojasnil, da se USPD želi posvetiti pretežno volilnemu boju in delu stranke v parlamentu, medtem ko je drugi zavrnil revolucionarno taktiko leve, češ da v Nemčiji nima pogojev; menil je, da se lahko dolgotrajni mir med narodi doseže samo na podlagi medsebojnega sporazuma držav, vpletenih v vojaški spopad, in z arbitražnimi sodišči. Konferenca je v tem duhu sprejela Manifest, ki je opredelil kot glavno nalogo USPD - boj za obnovo odpravljenih demokratičnih svoboščin in amnestijo političnih obsojencev. Če upoštevamo, da je konferenca potekala po februarški buržoaznodemokratični revoluciji, ki je zrušila rusko monarhijo, potem pogrešamo v manifestu vsaj zahtevo po preoblikovanju Nemčije v demokratično republiko. Skupina Spartak se je odločila, kljub principialnim razlikam, da se priključi novoustanovljeni USPD, zagotavljajoč sebi (na podlagi statuta nove stranke) pravico do politične samostojnosti in položaja neodvisne skupine. USPD ni bila revolucionarna stranka; vanjo so se združili centristi, pacifisti, ki so dajali ton novi stranki, in del borbeno nastrojenega delavstva (članstvo je že v kratkem naraslo prek sto tisoč). S prihodom v USPD si je skupina Spartak zagotovila sicer boljše pogoje za delovanje med množicami, toda na drugi strani ji ni uspelo (zaradi nasprotovanja levičarskih skupin, da stopijo v USPD) združiti nemške leve v celoti. Bremenska in berlinska levica sta se avgusta 1917 odločili, da ustanovita svojo organizacijo "Internacionalno socialistično stranko Nemčije",⁹¹ ki naj bi zamenjala dotedanjo socialnodemokratsko stranko in sindikate. Zaradi uveljavitve sektaških, anarhističnih pojmovanj pri skupinah, vključenih v stranko, glede organizacije in programa nove stranke je kmalu izgubila vsakršen vpliv. Prav te nemoči, nevpilnosti in izoliranosti majhnih levih skupin, se je bala R. Luxemburg; odtod njeno vztrajanje, da se spartakovci vključijo v USPD.⁹²

Potem ko je predsedstvo SPD januarja 1917 izključilo iz SPD vso opozicijo in nakar se je ta aprila 1917 v Gothi združila, je bila nemška socialna demokracija organizacijsko razcepljena v dve samostojni stranki: večinsko SPD, odtlej imenovano tudi MSPD⁹³ in USPD. S slednjo so se združili tudi spartakovci kot najpomembnejša leva smer, čeprav USPD ni uspelo vključiti v svoje vrste celotne nemške leve. Stališče USPD oziroma Kautskega do oktobrske revolucije in njegove razprave o zrelosti oziroma nezrelosti Rusije za socialistično revolucijo so še bolj poglobila že tako zrahljane vezi med spartakovci, ki so se solidarizirali z boljševiško revolucijo, in centristi znotraj USPD.⁹⁴ Nadaljnjo notranjo diferenciacijo v USPD na desno krilo (na čelu s Kautskim, ki je vse bolj gravitiralo k MSPD) in levo (prešlo je na pozicije spartakovcev) so pospešili revolucionarni

⁹¹ "Internationale Sozialistische Partei" je zbrala okoli sebe del hamburške in bremenske leve ter grupo J. Borchardta.

⁹² O genezi in aktivnosti nemške leve v času vojne, glej: Walter Bartel, *Die Linken in der deutschen Sozialdemokratie im Kampf gegen Militarismus und Krieg*, Berlin 1958; Susanne Miller, *Burgfrieden und Klassenkampf. Die deutsche Sozialdemokratie im Ersten Weltkrieg*, Düsseldorf 1974.

⁹³ *Mehrheitssozialdemokratische Partei Deutschlands /MSPD/*.

⁹⁴ August Lešnik, *Der russische Oktober in den Augen der deutschen Sozialdemokratie*, v: Theodor Bergmann et al. (Hrsg.), *Der Widerschein der Russischen Revolution. Ein kritischer Rückblick auf 1917 und die Folgen*, Hamburg 1997, str. 180-192.

nemiri januarja 1918.⁹⁴ "Odprito pismo", ki ga je F. Mehring junija 1918 poslal boljševikom,⁹⁵ je označilo temeljno obdobje v oblikovanju spartakovske zavesti,⁹⁷ ne le zaradi nepreklicne solidarnosti z ruskimi revolucionarji, ampak predvsem zato, ker je vsebovalo neusmiljeno kritiko USPD. Z Mehringovim pismom so spartakovci priznali neuspeh poskusa, da bi USPD uporabili za nemško revolucijo. Mehringovo pismo je bilo pomembno tudi zato, ker je odprlo pot za ponovno zблиžanje med spartakovci in drugimi skupinami radikalne levece, predvsem pa z bremensko skupino, ki se je zbirala okrog tednika "Arbeiterpolitik" (Karl Radek, eden njegovih poveljnih predstavnikov je skrbel za stike z boljševiki). Le-ta je ostro obsodil "kompromis v Gothi" (pristop Spartaka k USPD) in je prvi poudaril potrebo po ustanovitvi nove delavske stranke v Nemčiji.⁹⁸ Mehringovo pismo je predstavljalo tudi konkreten prispevek k pripravam za združitev skupin radikalne levece. Njihova prva skupna konferenca za področje rajha je bila 7. oktobra 1918 v Gothi. Poročilo s te konference je bilo zadnji sestavek, ki so ga objavili v Spartakovih pismih oktobra 1918.⁹⁹ Čeprav niti takrat ni prišlo do organizacijske odcepitve od USPD, je pristop bremenskih in hamburških radikalnih levičarjev še poglobil odklon od stališč USPD, ki je sledila liniji Wilsonovega pacifizma in znotraj - geslu parlamentarizma.¹⁰⁰ Nasproti minimalizmu USPD so združene skupine radikalne levece prevzele pobudo za spodbujanje množičnih nemirov

⁹⁴ Ko so sredi januarja 1918 nemški pogajalci - računajoč na težave ruske revolucije, zavrnili sovjetsko pobudo za mir brez aneksij in kontribucij - predali sovjetski strani v imenu centralnih sil (v ultimativni obliki) svoje mirovne pogoje, ki so predvideli ogromne aneksije (Ukrajina, baltske dežele), je prišlo med delavstvom Avstrije in Nemčije do množičnih protestov. Spartakovci so - v uporu delavskim manifestacijam v Avstro-Ogrski in zaradi nasprotovanja nemškim stališčem na pogajanjih v Brest-Litovsku - pozvali s proglasom delavstvo na politični množični štrajk ("Am Montag 28. Januar beginnt der Massenstreik"). Osnovne zahteve (sedem točk) štrajka so bile objavljene v Vorwärts, 29. 1. 1918. "1. Takojšnja zagotovitev miru brez aneksij, na podlagi pobude ruskih ljudskih komisarjev v Brest-Litovsku; 2. Sodelovanje delavskih predstavnikov vseh dežel na mirovnih pogajanjih; 3. Racionalna razdelitev živil; 4. Ukinitve obsednega stanja v podjetjih; 5. Ukinitve vujaške oblasti v industrijskih podjetjih; 6. Izpustitev vseh političnih zapornikov; 7. Demokratizacija vseh državnih ustanov Nemčije" (Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 11/2, Berlin 1957, str. 71-73). Delavski svet Berlina je izvolil staskovni Akcijski odbor 11 članov, ki ga je vodil Richard Müller; naknadno so bili izvoljeni, kljub nasprotovanju delavstva, v odbor tudi predstavniki USPD (Haase, Dittmann, Ledebour) in MSPD (Ebert, Scheidemann, Braun). Iz Berlina, kjer je dosegel štrajk višek 30./31. januarja in je že spominjal na državljansko vojno, se je stavka razširila na vso državo; to je bil do tedaj največji politični štrajk v Nemčiji. Predstavniki MSPD in USPD so si v Akcijskem odboru prizadevali umiriti nezadovoljne množice ter dosegli, da so - kljub nasprotovanju Spartaka - 3. februarja prekinili s 6-dnevnim štrajkom. Januarski štrajk je pokazal na slabost organizacijske razbitosti nemškega proletariata in nezmožnost skupnega sodelovanja vodstev različnih socialnodemokratskih strank in skupin v konkretnem revolucionarnem boju, kar je na drugi strani ohrabilo vlado, da je sprejela ostre ukrepe za zadušitev štrajka.

⁹⁵ Ibidem, str. 158-162 (Offenes Schreiben Franz Mehrings an die Bolschewiki vom 3. Juni 1918).

⁹⁶ "Spartakovci, ki edini razumneje sedanje zgodovinske naloge delavskega razreda v Nemčiji, so kljub razširjenim zvezam pu vsaj državi in v vojski še vedno maloštevilna skupina; naklada njihovih izdaj ne presega 5.500 izvodov, pa tudi njihov vpliv v Delavskem svetu Berlina je premajhen", je pisal boljševik V. Miljutin Leninu (V. Mujbegović, Komunistička partija Nemačke 1918-1923, str. 88).

⁹⁷ E. Cillotti, Nemška revolucija. Zgodovina revolucij XX. stoletja, II, str. 8.

⁹⁸ Spartakusbriefe, str. 469-471.

⁹⁹ "5. oktobra 1918 je USPD izdala proglas, v katerem je izrekla splošno kritiko imperializma in zahtevala premirje, o nalogah proletariata v socialnem prevratu pa ni niti besede." (Ibidem, str. 469.)

(splošnega ljudskega gibanja), da bi dosegle ustanovitev delavskih in vojaških svetov v vseh večjih krajih Nemčije. V svetih so videli tiste borbene organe, ki edini lahko zagotovijo uresničitev njihovih programskih smernic - bližnje revolucije, ki mora najprej rešiti vsa tista vprašanja, ki jih je že postavila in ne rešila revolucija 1848; uresničitev demokratičnih zahtev niso smatrali za cilj, temveč šele prvi pogoj za začetek socialistične revolucije.¹⁰¹

V. Novembrsko revolucionarno gibanje

Med tem so vladajoče sile v nemški monarhiji poskušale s politično reformo zadovoljiti demokratične zahteve množic. 3. oktobra 1918 se je z novo vlado (pod predsedstvom liberalnega Maxa von Badena), ki je bila pripravljena pogajati se z antanto,¹⁰² začela doba parlamentarizma. V vlado so prvikrat vstopili - zaradi utrditve "nacionalne enotnosti" - tudi socialni demokrati (Gustav Bauer in P. Scheidemann). Vlada je, zavedajoč se nevarnosti izbruha revolucije v državi, si-cer proglasila splošno amnestijo vseh političnih zapornikov, toda 'najhujšega' ji, še pred sklenjenim premirjem, ni uspelo preprečiti. Novembrsko revolucionarno gibanje leta 1918, ki se je začelo z upori mornarjev v Kielu, Wilhelmshavnu, Hamburgu in Bremnu, je v naslednjih dneh zajelo delavstvo v vseh večjih nemških mestih po državi; revolucionarne množice so ustanovljale svete ter zahtevale republiko. Vlada, ki se je zavedala, da ne bo mogla zajezi revolucionarnega vala, je 8. novembra odstopila; Max von Baden pa je določil za svojega naslednika voditelja MSPD Friedricha Eberta.¹⁰³ 9. novembra je revolucija dosegla višek, ko je P. Scheidemann razglasil republiko, dve uri zatem pa je K. Liebknecht v imenu Spartaka šel še dlje in razglasil socialistično republiko, v kateri pripada vsa oblast svetom; zadnji nemški cesar je zvečer odstopil in zbežal na Nizozemsko. Bilo je razumljivo, da je v trenutku, ko je poraz obsodil na propad staro ureditev, prevzela odgovornost nove poti politična sila, ki je bila do takrat v opoziciji, če admislmo obdobje "državlanskega miru" med vojno. Ta sila je bila socialna demokracija, ki je vedno imela podporo velike večine delavskih množic. Neodvisno od politične sodbe o tem ali onem stališču stranke je pomenila SPD za večino nemškega proletariata še vedno stranko razrednega boja, veličastno tradicijo delavskih in antimilitarističnih bojov, dragoceno dediščino socialnih in kulturnih ustanov. Le malokdo med delavskimi množicami bi bil lahko predvidel, da si SPD na oblasti za prvi cilj ne bo postavila nadaljnjega razvoja socialne revolucije, ampak njeno zadušitev, da bo torej le krila vključevanje starih konservativnih in militarističnih sil v novo republiko. Istega dne, 9. novembra, je vodstvo MSPD začelo pogovore o formiranju skupne vlade z USPD, predvsem zaradi lastnega oslabelega položaja, pa tudi težnje po ponovni enotnosti delavskih strank. Ebert je ponudil sodelovanje v vladi tudi popularnemu socialističnemu voditelju K. Liebknechtu; ta je svoj pristanek pogojeval s sprejetjem zahtev USPD, med katerimi so najpomembnejše

¹⁰¹ Ibidem, str. 469-471. Dokumenti oktobrske konference so opredelili predvidene revolucionarne boje kot boj za diktaturo proletariata, kot neposredno pomoč sovjetski Rusiji, nemško revolucijo pa razumeli kot del svetovne proletarske revolucije. Na konferenci ni bilo bistvenih nesoglasij med levimi skupinami; edino bremenska levica je ponovno zahtevala od Spartaka, da izstopi iz USPD, ter da se vsa nemška levica združi v novo samostojno delavsko stranko.

¹⁰² Istega dne je Wilson v posebni noti dal jasno vedeti, da je iluzorno pričakovati, da se bodo pričeli pogovori ali premirje, preden bi se nemški cesar Viljem II. odrekel oblasti.

¹⁰³ Peter Witt, Friedrich Ebert, Bonn 1982, str. 86-108 (Reichskanzler und Volksbeauftragter: 9. November 1918 - 11. Februar 1919).

naslednje: 1. nemška socialistična republika; 2. vsa zakonodajna in izvršna oblast delavskim svetom; 3. izključitev buržoaznih predstavnikov iz vlade. Ker so v predsedstvu MSPD smatrali, da je 2. in 3. zahteva v nasprotju s principi demokracije, je poskus s K. Liebknechtom propadel, medtem ko so predstavniki USPD, kljub zavrnitvi njihovih pogojev, stopili v vlado.¹⁰¹ Tu sta se konfrontirala dva pristopa: medtem ko je bila osvojitve ljudske oblasti za spartakovce cilj, ki ga je treba doseči z bojem, je bila za večinsko socialno demokracijo to preprosta operacija na vrhu, prehod oblasti od starih k novim veljakom. V tem kontekstu so spartakovci spodbujali množice k ustanovitvi socialistične republike, k razširjanju delavskih svetov - "Vso oblast svetom!"; nasprotno pa je MSPD, ki se je bala ponovitve "oktobrske revolucije" v Nemčiji, 9. novembra v svojem manifestu, ki ga je objavil Vorwärts, trdila, da je z imenovanjem Ebertove vlade "javna oblast prešla v roke ljudstva", ter sporočila, da bo kmalu sklicana ustavodajna narodna skupščina.¹⁰⁵

Novembrska revolucija¹⁰⁶ se je začela v znamenju ustanavljanja delavskih in vojaških svetov, ki so se pojavljali sicer že prej, v obdobju velikih štrajkov 1917-1918, vendar je šele novembrski prevrat omogočil in pospešil njihovo širjenje. Zato je bil proces diferenciacije znotraj socialističnih strank in skupin po 9. novembru pospešen z opredeljevanjem za ali proti delavskim svetom, oziroma za ali proti narodni skupščini kot tudi za ali proti nadaljevanju revolucionarnega procesa. Relativno kratek dvomesečni rok, od novembrskega prevrata do volitev v narodno skupščino 19. januarja 1919, je bil izpolnjen z intenzivnim političnim bojem kot tudi s splošnim pregrupiranjem sil v vrstah delavskih in meščanskih strank. Večinska socialna demokracija z vlado Eberta in Scheidemanna na čelu je imela jasne in določene (socialnodemokratske) koncepcije v pogledu perspektive nadaljnjega notranjega razvoja države: ohranjanje obstoječega (vladajočega) stanja, zaustavitev in izkoreninjenje revolucionarnih tendenc ter zagotovitev socialnega miru, vzpostavitev ustavnega reda parlamentarne demokracije in v tem cilju kar najhitrejša izpeljava volitev v narodno skupščino. Za vladajoče socialne demokrate je bila sprememba državne ureditve v korist "republike" vrhunec revolucionarnega dometa; od tu niso bili pripravljeni iti dalje.

Takoj po razglasitvi republike so se dogodki vrstili drug za drugim. 10. novembra je bila ustanovljena nova vlada, ki so jo sestavljali F. Ebert, P. Scheidemann, Otto Landsberg /MSPD/ ter H. Haase, W. Dittmann in E. Barth /USPD. Skupščina delavskih in vojaških svetov v Berlinu, ki je zastopala celotno nemško revolucionarno gibanje, je novo vlado, imenovano svet ljudskih komisarjev, potrdila; obenem je berlinski svet na pritisk revolucionarnih množic le sprejel resolucijo, v kateri je zapisal, da je postala Nemčija socialistična republika in da vsa oblast pripada svetom. Istega dne je general Wilhelm Groener, ki je zamenjal Ericha Ludendorffa na mestu vrhovnega poveljnika vojske, sporočil Ebertu, da je vojska na voljo novi vladi za vzdrževanje reda in discipline; očitno se je bal, da bi to nalogo prevzeli vojaški sveti. Hkrati pa Groener ni zamolčal Ebertu, kakšna bi morala biti politična "nagrada" za pomoč vladi; v svojih Spominih¹⁰⁷ je zapisal: "Oficirji so od vlade zahtevali boj proti boljševizmu, v katerega bi se tudi sami

¹⁰¹ Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, II/2, str. 331-332 (O pogojih USPD in odgovoru predsedstva SPD)

¹⁰⁵ E. Collotti, Nemška revolucija, Zgodovina revolucij XX. stoletja, II, str. 13-14.

¹⁰⁶ W. Abendroth, Einführung in die Geschichte der Arbeiterbewegung, I, str. 165-189 (Die Novemberrevolution 1918).

¹⁰⁷ W. Groener, Lebenserinnerungen. Jugend, Generalstab, Weltkrieg, Göttingen 1957.

vkjučili. Ebert je sprejel moj predlog o zavezništvu." Tako se je republika rodila pod težo političnih pogojev, ki jih je postavila stara vojaška kasta. Le-ta se je zagrizeno borila, da bi razprave o bodoči ustavni ureditvi Nemčije speljala k parlamentarni rešitvi in k volitvam za narodno skupščino, da bi tako onemogočila revolucionarno vrenje med množicami delavcev in demobiliziranih vojakov.¹⁰⁸

Nova vlada je po podpisu premirja v Compiègnu (11. novembra) objavila naslednji dan svoj "socialistični" program (ukinitev izrednega stanja in cenzure, amnestija političnih zapornikov, svoboda govora in zborovanja, 8-urni delovnik, razširitev socialnozdravstvenega zavarovanja, uvedba splošne in enake volilne pravice), ki vsebinsko ni presegal okvire meščanskodemokratskih reform, saj ni predvideval - kljub zahtevam množic po podružbljanju velikih industrij in agrarni reformi - nikakršnih lastninskih sprememb ("Vlada bo ohranila obstoječo proizvodnjo in ščitila privatno lastnino").¹⁰⁹ Naslednji korak v utrjevanju vladnih pozicij je predstavljal podpis premirja med sindikalnimi voditelji in predstavniki velikih industrij (15. novembra). Cilj sporazuma je bil preprečiti množične manifestacije in določiti za edino zakonito obliko pogajanj neposredne pogovore med sindikati in podjetniki. Že 12. novembra pa je vlada sprožila mehanizem ustanavljanja kmečkih svetov, ki so bili pod neposrednim vplivom večinskih socialistov - s ciljem - da ne bi izgubila nadzorstva nad podeželjem, kjer je vrelo tudi zaradi vrnitve demobiliziranih kmetov.

Medtem ko je večinska socialna demokracija nadzorovala socialne nemire, so se radikalne težnje strnile v spartakističnem gibanju in v vrstah t. i. "revolucionarnih poveljnikov", ki so jih sestavljali pretežno predstavniki sindikatov. V dani situaciji (Ebertovo usmeritev je K. Liebknecht 10. novembra definiral v krilatici: "Kontrarevolucija nastopa, ona je med nami!")¹¹⁰ je Spartak videl svojo nalogo predvsem v nadaljnjem revolucioniranju proletariata s ciljem, da ga pripelje na pozicije diktature proletariata. Po prihodu R. Luxemburg in Lea Jogichesa iz zapora je bil 11. novembra v Berlinu posvet vodilnih spartakovcev; na njem je skupina prvič oblikovala strogo organizacijsko strukturo (organizacija mora imeti značaj zveze, lastni program in statut) ter se preimenovala (na predlog Jogichesa) v "Spartakusbund"; zvezo je vodila 13-članska "centrala" (vanjo so bili izvoljeni vsi znani spartakovci: R. Luxemburg, K. Liebknecht, L. Jogiches, Paul Levi, Hugo Eberlein, Ernst Meyer, Wilhelm Pieck, August Thalheimer).¹¹¹ Na posvetu so sicer mnogi zahtevali, da naj Spartak takoj izstopi iz USPD, vendar so le sprejeli predlog R. Luxemburg, ki je insistirala, da naj Spartak kot samostojna skupina (tedaj je štela okrog 1.000 članov) vztraja v okviru USPD vse do zadnjega - do strankinega kongresa ter na njem potegne za seboj čim večje število članstva v novo stranko. Spartakova zveza je prek svojega novega glasila "Die Rote Fahne"¹¹² (pod uredništvom R. Luxemburg in K. Liebknechta) pričela z močno revolucionarno propagando (zahteva po revolucionarni akciji in boju za socializem) ter komentiranjem aktualnih dogajanj. "Ni bilo čutiti silovitosti, mogočnega zanosa

¹⁰⁸ E. Colletti, Nemška revolucija, str. 17-18.

¹⁰⁹ Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, II/2, str. 366-367.

¹¹⁰ V. Mujbegović, Komunistička partija Nemačke, str. 100.

¹¹¹ Igor Krivoguz, Spartak i obrazovanje Komunističeskoj partii Germanii, Moskva 1962, str. 161.

¹¹² Glasilo *Die Rote Fahne* je izšlo prvič 9. novembra 1918 s podnaslovom: "Predstavniki revolucionarnega ljudstva, Skupina Spartak, zavzeli redakcijo glasila 'Berliner Lokal-Anzeiger' in s tem pričeli z izdajanjem novega glasila".

socialistične misli, da bo le ena stvar lahko odpravila ta zla: nadaljevanje revolucije onkraj te začetne stopnje, boj za popolno uresničitev cilja proletarskega gibanja, popolno priznanje zgodovinske naloge proletariata," je komentiral "Die Rote Fahne" sejo berlinskega sveta 19. novembra.¹¹³

Vojska, ki se je na zahodni fronti sicer začela umikati, ne pa tudi iz Ukrajine in baltskih držav, je ostala trdno v rokah generalnega štaba, vsa državna administracija v rokah prejšnjega režima, državo pa so začeli preplavljati razni prostovoljni odredi, sestavljeni iz oficirjev in podoficirjev. Eden od teh je 6. decembra v Berlinu streljal na demonstrante, ki so zahtevali dovršitev revolucije. Posledica krvavega vpada soldateske, ki sta jo najeli reakcija in sama socialnodemokratska vlada, da bi zadušila revolucionarno vrenje, so bile velike demonstracije 7. in 8. decembra v Berlinu; demonstranti so zahtevali odstranitev kapitulantske vlade, vso oblast delavskim in vojaškim svetom, takojšnjo razorožitev oficirjev in ustanovitev rdeče garde. Še konkretnjša je bila Spartakova zveza, ki je 14. decembra - tik pred zasедanjem prvega vsenemškega kongresa svetov - objavila svoj program, v katerem je zahtevala:

1. utrditev prehoda oblasti (razorožitev policije, oficirjev stare vojske in kontrarevolucionarnih vojakov, ustanovitev delavske "rdeče garde" za obrambo revolucije in odstavitev starih vojaških struktur);

2. politične zahteve (ustanovitev "enotne nemške socialistične republike, v kateri naj bi bila zakonodajna in administrativna oblast v rokah delavskih in vojaških svetov, ki bi jih povezoval centralni svet; le-ta bi volil izvršni svet, ki bi opravljal funkcijo vrhovnega organa zakonodajne in izvršilne oblasti);

3. ekonomske zahteve (nacionalizacija vseh bank, rudnikov, velikih industrijskih in trgovskih podjetij; razlastitev velikih in srednjih kmetijskih posestev, ki bi jih zamenjalo socialistično združeno upravljanje);

4. na zunanje političnem področju paje program predvidel takojšnjo povezavo "z bratskimi strankami v tujini, da bi prenesli socialistično revolucijo na mednarodno osnovo in dali miru pečat in zagotovilo mednarodnega pobratenja ter revolucionarnega upora svetovnega proletariata".¹¹⁴

Kolikšna je bila moč oziroma vpliv Spartakove zveze na nemški proletariat, je pokazal prvi vsenemški kongres delavskih in vojaških svetov (Berlin, 16. - 21. XII. 1918). Med skupno 489 delegati je bilo 289 predstavnikov MSPD, ki se je lahko opirala tudi na nekaj desetih drugih meščanskih in zmernih delegatov, medtem ko je radikalno usmeritev zastopalo 90 delegatov USPD, 10 spartakovcev¹¹⁵ in nekaj predstavnikov "revolucionarnih poveljnikov". MSPD je torej že na začetku obvladala kongres, ki je obravnaval temeljna vprašanja vodenja politične in gospodarske oblasti,¹¹⁶ predvsem se je bilo treba odločiti med dvojim: socialistična republika svetov ali meščanska parlamentarna republika? Načeti pa je bilo treba tudi vprašanje podružbljenja produkcijskih sredstev. Kljub temu da je predsednik izvršnega sveta svetov in vodja "revolucionarnih poveljnikov" Richard Müller ostro obtožil svet ljudskih komisarjev (vlado) in kljub pritisku spartakovcev, ki so organizirali velike množične demonstracije (250 tisoč delavcev

¹¹³ Die Rote Fahne, št. 5, 20. XI. 1918.

¹¹⁴ Ibidem, št. 29, 14. XII. 1918: "Was will der Spartakusbund?". Ta dokument je bil z neznatnimi spremembami sprejet na ustanovnem kongresu KPD kot program nove stranke.

¹¹⁵ Spartakovci sta zastopala med drugimi Fritz Heckert in Eugene Levine, kajti niti R. Luxemburg niti K. Liebknecht nista bila izvoljena; večina delegatov pa je tudi zavrnila predlog, da bi kljub temu sodelovala na kongresu.

¹¹⁶ Allgemeiner Kongress der Arbeiter- und Soldatenräte Deutschlands, West Berlin 1913.

je zahtevalo, da kongres razglasi Nemčijo za socialistično republiko), je radikalno krilo kongresa doživelo hud poraz. Poročilo večinskega socialista Maxa Cohena-Reussa je namreč nedvoumno naznanjalo konec gibanja svetov in prenos vse oblasti na narodno skupščino, ki naj bi jo volili 19. januarja 1919. Ernst Däumig, delegat USPD, je pravilno označil Cohenove predloge kot smrtno obsodbo sistema svetov, a se je zaman skušal temu upreti. Teoretik finančnega kapitala R. Hilferding¹¹⁷ pa je v razpravi o ekonomski strategiji svaril delegate, da se nikakor ne gre spuščati v prezgodnje podružbitve. Zato je kongres pooblastil vlado, da začne podružbljati tiste industrijske sektorje, ki so že zreli za reformo; ta pa je ugotovila, da noben sektor ni zrel za tako radikalno spremembo.¹¹⁸ Odločilni udarec svetom je na kongresu zadal 18. decembra sprejeti sklep, da svet ljudskih komisarjev prevzame zakonodajalno in izvršilno oblast, dokler ne bo dokončne ureditve sprejela narodna skupščina. Takšna odločitev je po eni strani vodila k zaostrovanju nasprotij v delavskem gibanju, po drugi pa pospešila zaveznitvo večinske socialne demokracije z zmernimi (desno krilo USPD) in v končni fazi tudi s kontrarevolucionarnimi tokovi.¹¹⁹ V ostrem članku "Ebertovi podrepniki" je R. Luxemburg obtožila Eberta in njegove privrženice, da so kongres svetov ponižali na stopnjo lastne "garde podrepnikov". Mesec in pol po izbruhu je bila revolucija, piše R. Luxemburg, na robu propada: "Ustanovitev delavskih in vojaških svetov je bila izhodiščna točka in edina otipljiva pridobitev revolucije 9. novembra. Prvi kongres teh svetov je uničil njeno edino pridobitev, odvzel je proletariatu oblast, podrl vse, kar smo storili 9. novembra, in povrnil revolucijo v preteklost!..."¹²⁰ Radikalizacijo spartakističnega gibanja v naslednjih tednih lahko razumemo le v luči pušanja revolucionarnega zagona.

Zmaga na vsenemškem kongresu delavskih in vojaških svetov, ki so jih zdaj že popolnoma nadzorovali, je spodbudila večinske socialiste, da čim prej opravijo z vse bolj šibkim revolucionarnim gibanjem.¹²¹ Po kontrarevolucionarnem vpadu 6. decembra v Berlinu so se v vsej Nemčiji vrstili spopadi med reakcionarnimi vojaki na eni ter stavkajočimi delavci in vojaškimi oddelki, ki so se priključili revolucionarnemu gibanju, na drugi strani; spopadi so vse bolj dobivali naravo državljanske vojne. Zaradi odkritega kontrarevolucionarnega preobrata, ki ga je MSPD izvedla s pomočjo oboroženih sil (posredovanje generalov s Hindenburgom na čelu),¹²² so Haase, Dittmann in Barth /USPD/ 29. decembra izstopili iz vlade,

¹¹⁷ Rudolf Hilferding, *Finančni kapital*, Ljubljana 1980.

¹¹⁸ E. Collotti, *Nemška revolucija*, str. 20-21.

¹¹⁹ W. Tormin, *Zwischen Räterediktatur und sozialer Demokratie. Die Geschichte der Rätebewegung in der deutschen Revolution 1918/1919*, Düsseldorf 1954.

¹²⁰ *Die Rote Fahne*, št. 35, 20. XII. 1918.

¹²¹ Spartakova zveza in levi neodvisni se niso sprijaznili z odločitvami kongresa vsenemškega kongresa svetov; z demonstracijami svojih revolucionarnih pristašev so poskusili zrušiti Ebertovo vlado.

¹²² S privolitvijo vlade so kontrarevolucionarne čete pod vodstvom generala A. Lequisa 22. decembra vkorakale v Berlin in naslednji dan streljale na divizijo ljudske mornarice, eno prvih vojaških enot, ki se je vključila v revolucionarno gibanje in se je zdaj uprla vladnemu poskusu, da bi jo pregnali iz Berlina. Napad na revolucionarne mornarje je še bolj podžgal razkačeno množico, ki je 24. decembra vdrla v prostore glasila *Vorwärts* in jih tudi zasedla ("nekoč slavni glasnik socialne demokracije se je zdaj postavil na čelo protirevolucionarnega in protispartakističnega gibanja in ostro napadel mornarje, v katerih so delavci videli zaščitnike svojih revolucionarnih zahtev") ter obkolila vlado. Ebert je poklical na pomoč vrhovno komando (Groenerja), ki je z vojaštvom pregnala demonstrante z ulic. Krvavi dogodki so sprožili razpravo o odnosu ljudskih komisarjev do oboroženih sil. Republika, ki ni imela dovolj poguma, da bi takoj na začetku ustanovila rdečo gardo za obrambo revolucionarnega gibanja, se je zdaj soočila z enim temeljnim nasprotjem, ki so izvirali že iz njenega nastanka (Republika se je rodila pod težo političnih pogojev, ki jih je postavila stara vojaška kasta!).

da bi tako ločili svojo odgovornost od odgovornosti večinske SPD.¹²³

VI. Obglavljenje KPD in vzpon MSPD na oblast

Berlinski krvavi božič je pospešil proces razjasnjevanja tako znotraj revolucionarnih sil kot v širšem okviru delavskega gibanja. Čeprav je USPD izstopila iz vlade, pa ni bila pripravljena sklicati strankinega kongresa; zato se je Spartakova zveza odločila, da se dokončno tudi formalno in organizacijsko odcepi od USPD. 30. decembra je bila v Berlinu še zadnja državna konferenca Spartakove zveze,¹²⁴ ki se je končala 1. januarja 1919 z razglasitvijo Komunistične stranke Nemčije /KPD/.¹²⁵ Osrednji točki dnevnega reda konference sta bili poročilo K. Liebknechta o krizi v USPD in R. Luxemburg o programu nove stranke. K. Liebknecht je v svojem poročilu orisal posledice neuspešne dejavnosti USPD, ki po polomu na parlamentarni ravni ni izrabila revolucionarnih možnosti, skritih v izvenparlamentarni dejavnosti množic. Liebknecht je tudi priznal, da se je poskus spartakovcev, da bi v akcijo pritegnili USPD (zato so tudi sodelovali na kongresu v Gothi), izjalovil kot 'Sizifovo delo': "Po novembrski revoluciji nas je pomanjkanje načelnosti v USPD prisililo k odločanju, kakšen naj bo v prihodnje naš odnos do stranke. Sodelovanje ljudskih komisarjev v vladi (neodvisni ljudski komisarji so bili Ebertov in Scheidemannov 'figov list') in izstop USPD iz vlade sploh nista vplivala na razvoj dogodkov; zvestoba revoluciji je torej zahtevala odmik od stranke, ki ni bila nič več 'socialistična stranka delavskega boja'. S prekinitvijo organizacijskih vezi z USPD se bo Spartakova zveza preoblikovala v samostojno stranko, imenovano KPD."¹²⁶ Program nove stranke, ki je bil objavljen 14. XII. 1918 v 'Die Rote Fahne',¹²⁷ je razložila R. Luxemburg v kontekstu revolucionarnih dogodkov v zadnjih dveh mesecih: "Revolucija 9. novembra je bila polna pomanjkljivosti in hib. Temu se ne smemo čuditi. To je bila revolucija, ki je prišla po štirih letih vojne, po štirih letih, v katerih si je nemški proletariat po zaslugi vzorne šole socialne demokracije in svobodnih sindikatov nakopal toliko sramote in tako zatajil svoje socialistične naloge kakor nikjer drugje. Če stojimo trdno na tleh zgodovinskega razvoja - in kot marksisti in socialisti tako tudi stojimo - potem ne moremo pričakovati, da bomo v Nemčiji, ki je imela na dan '4. avgusta' in vsa štiri leta pozneje tako klavrno podobo, doživeli naenkrat 9. novembra 1918 sijajno, razredno zavedno in k cilju jasno usmerjeno revolucijo.

¹²³ Ebert je na njihovo mesto postavil Gustava Noskeja (pooblaščen za vojaške zadeve) in Rudolpha Wisslla, s tem je bila postavljena enotna socialnodemokratska vlada.

¹²⁴ Na konferenci, na kateri je sodelovalo skupno 127 delegatov iz 56 mest (spartakovci /88/, internacionalni komunisti Nemčije /29/ ter delegati svobodne socialistične mladine, 'rdečih' vojakov in sovjetske Rusije), so najprej opravili organizacijsko združitev med Spartakovo zvezo in IKD (Internationale Kommunisten Deutschlands) ter se proglasili za ustanovni kongres Komunistične stranke Nemčije. Bremenska, hamburška, Münchenska in dresdenska levica so se 23. novembra združili v IKD; od 27. novembra dalje so izdajali svoje glasilo *Der Kommunist*, prek katerega so se zavzemali za diktaturo proletariata, podružbljenje industrije in za solidarnost z ruskimi revolucijo (Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 11/2, str. 456-458).

¹²⁵ Bericht über den Gründungsparteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund) vom 30. Dezember 1918 bis 1. Januar 1919, Berlin, o.J.; John Riddell (ed.), *The German Revolution and the Debate on Soviet Power. Documents: 1918-1919*, New York 1986, str. 157-213 (Founding the German Communist Party).

¹²⁶ Ibidem, str. 168-170 (Resolution on Founding the Communist Party of Germany, by K. Liebknecht).

¹²⁷ R. Luxemburg, Izbrani spisi, str. 823-836 (Kaj hoče Spartakova zveza?).

Kar smo doživeli 9. novembra, je bilo veliko bolj zlom obstoječega imperializma kot zmaga nekega novega načela. Prišel je kratko malo trenutek, ko se je imperializem kot urjak na lončenih nogah, znotraj ves trhel, moral sesuti vase. Kar je temu sledilo, je bilo bolj ali manj zmedeno, nenačrtno in prav malo zavestno gibanje. Edino povezovalno, edino trajno in edino odrešilno je bilo v tem gibanju geslo: oblikovanje delavskih in vojaških svetov. To je bilo tisto geslo te revolucije, ki ji je takoj vtisnilo poseben pečat proletarske, socialistične revolucije, in sicer ob vseh pomanjkljivostih in hibah prvega trenutka.¹²⁸ Razlaga R. Luxemburg je bila tudi svarilo, da je treba realistično gledati na možnosti razvoja revolucionarnega gibanja, brez slepil o enotnosti delavskega gibanja. Le to se je celo razbilo, ko je socialna demokracija prešla na kontrarevolucionarne pozicije. Prihodnost revolucije je bila vezana na dejavnost množic: revolucije ni mogoče izpeljati z odlokom ali s spremembo vlade, "revolucija je dejanje množic".¹²⁹ Z rojstvom nove stranke sta se torej soočili dve temeljni alternativni, ki ju je postavila "novembrska revolucija": medtem ko je 9. november za MSPD pomenil cilj revolucije, je bil za KPD le izhodiščna točka.

Revolucionarno gibanje tudi v januarju 1919 ne pojenjuje. 5. januarja so komunisti, neodvisni in revolucionarni poveljniki priredili velike demonstracije v Berlinu,¹³⁰ ki so izzvenele kot plebiscit proti vladi; demonstranti so zahtevali predvsem razorožitev kontrarevolucionarnih sil in promilitarističnih oddelkov. To so bile po 9. novembru najbolj množične demonstracije v Berlinu, ki so prese-netile celo voditelje organiziranih sil radikalne levice. Čeprav je med demonstranti krožilo geslo o revolucionarnem prevzemu oblasti, si revolucionarni "Akcijski odbor" (sestavljali so ga predstavniki KPD, USPD in revolucionarnih poveljnikov) ni domišljal, da bi lahko v enem dopoldnevu prevzeli oblast.¹³¹ Še preden je "akcijski odbor" izdelal natančnejši načrt za delo, je G. Noske poklical na pomoč protirevolucionarne prostovoljske odrede, naj zadušijo revolucijo. 11. januarja je Noske prevzel poveljstvo nad vsemi vojaškimi oddelki v Berlinu in v krvavih bojih, ki so prenehali med 12. in 13. januarjem, je bila revolucija poražena; ubitih je bilo nekaj tisoč delavcev, predvsem komunistov. 15. januarja so prostovoljski odredi ujeli in takoj ubili voditelja KP Nemčije R. Luxemburg in K. Liebknechta, sredi marca pa še L. Jogichesa; KPD je bila obglavljena, njeno glasilo "Die Rote Fahne" pa prepovedano.

Neposredno po porazu revolucije in nasilju vlade in kontrarevolucije so te-kle priprave za volitve v narodno skupščino, določene za 19. januar; na volitvah je MSPD dobila 163 sedežev, USPD 22, medtem ko so meščanske stranke prejele skupno 260 glasov (skladno z odločitvijo ustanovnega kongresa KPD komunisti niso sodelovali na volitvah). Z izvolitvijo narodne skupščine so izginili še zadnji sledovi revolucije: centralni svet socialistične republike, ki so ga izvolili na vse-nemškem kongresu delavskih in vojaških svetov, je 4. februarja 1919 prepustil

¹²⁸ Ibidem, str. 891 (Ustanovni kongres KP Nemčije).

¹²⁹ Ibidem, str. 898.

¹³⁰ 4. januarja je vlada - med čistko - odstavila berlinskega policijskega načelnika E. Eichhorna, člana USPD; po mnenju KPD njegova odstavitev ni bila le poskus odpraviti edino vplivno osebo, ki ji je berlinski revolucionarni proletarijat še zaupal, temveč je tudi napovedala nasilno zadušitev delavskih nemirov. "Die Rote Fahne" je 5. januarja v znak protesta pozval proletarijat na množične demonstracije.

¹³¹ R. Luxemburg je preroško čutila nesrečno usodo revolucionarnega gibanja, ki je bilo prepuščeno samemu sebi in odvisno le od spontanega navdušenja množic. 8. januarja je ogorčeno zapisala: "Ni dovolj poslati množic, naj demonstrirajo; treba jim je dati politične naloge" (Die Rote Fahne, št. 8, 8. I. 1919: Versäumte Pflichten).

oblast ustavodajni skupščini. To dejanje ni bilo le formalnost, ampak je pomenilo tudi popoln polom poskusa, da bi ustvarili nove oblike vladavine, ki bi izhajala neposredno iz ljudstva. Konstituanta se je sestala 6. februarja v Weimarju; njena prva naloga je bila, da formalno uredi vladne organe v okviru "demokratskih" zakonitostih. 11. februarja je skupščina, v kateri je imela večina "weimarska koalicijska" (tvorili so jo socialni demokrati, katoliški center in demokratska stranka), izvolila F. Eberta za predsednika weimarske republike, sestavo vlade pa je zaupala voditelju MSDS P. Scheidemannu. 31. julija 1919 je skupščina sprejela še novo *weimarsko ustavo*¹³² ter pred tem (22. junija) ratificirala versajsko mirovno pogodbo. Konstituanta v Weimarju ni ustvarila takšne republike, o kateri je govoril Ebert novembra 1918, ampak tipično meščansko parlamentarno državo. Z izvolitvijo narodne skupščine se je torej končalo zadnje obdobje t. i. "novembrske revolucije".¹³³ Vladajočim meščanskim slojem je brez dvoma – v zapletenih in kaotičnih poveljnih razmerah – dala zveza s socialnodemokratsko večino možnost, da so pod njenim varstvom spet dobili svoje stare pozicije moči v državni upravi in vojski ter ohranili svojo ekonomsko moč. To je z drugimi besedami pomenilo, da se je nemška revolucija končala tako, da se je vojaška monarhija spremenila v meščansko republiko.

VII. Centristični socialni demokrati v primežu mednarodnega komunističnega centra

Izbruh novembrske revolucije v Nemčiji je brez dvoma vplival upanje in optimizem Moskvi, da bo le prišlo do tako želene svetovne proletarske revolucije;¹³⁴ sedaj, po njenem porazu, pa bodo ocene in pričakovanja, tako Lenina kot drugih boljševiških voditeljev, dobila realnejši okvir. Na podlagi množičnega prestopanja članstva iz desnih, večinskih socialnodemokratskih strank v centristične socialistične stranke, kot je bil to primer v Nemčiji /USPD/, Italiji /PSI/ in Franciji /SFIO/, je prišlo do premika v odnosih med mednarodnim komunističnim centrom – Komunistično internacionalo /Kominterno, KI/ in omenjenimi strankami; po eni strani se je povečal interes Izvršnega komiteja /IK/ KI za 'okrepljene' centristične stranke, po drugi strani pa so te stranke (pod pritiskom svojega članstva) težile k vzpostavitvi zvez s KI. Odnos IKKI do centrističnih strank je bil diferenciran; medtem ko je IKKI v 'primeru' USPD in SFIO zahteval odcepitev levega krila obeh strank od centrističnega vodstva, je PSI – kot edini socialistični stranki v Evropi (sprejeta je bila med prvimi v KI, in to v polnem sestavu) – dovoljeval 'poseben' status.¹³⁵

Vpogled v karakterističen odnos IKKI do centristične struje v evropskem delavskem gibanju nam nudi polemično dopisovanje med IKKI in USPD, ki se je

¹³² Nemčija je z njo dobila eno najnaprednejših ustav na svetu. Njena novost je bila, da je kot prva ustava vsebovala vrsto socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih pravic ter bila na tem področju zgled drugim državam. Weimarska ustava je bila izrazit primer ustave intervencijske države na začetku 20. stoletja.

¹³³ Glej: Walter Nimitz, Die Novemberrevolution 1918 in Deutschland, Berlin 1962; Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1917-1945, Berlin 1982, str. 31-73 (Die Sozialdemokratie in der Novemberrevolution); Susanne Miller, Die Bürde der Macht. Die deutsche Sozialdemokratie 1918-1920, Düsseldorf 1974; Paul Levi, Zwischen Spartakus und Sozialdemokratie, Frankfurt-Wien 1969.

¹³⁴ Avgust Lešnik, Apologeti mednarodnega komunističnega gibanja v letih 1914-1920, Anthropos, 27, 1995, št. 1-2, str. 109-128.

¹³⁵ Komunistična internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa, 11, Beograd 1981, str. X-XI (V. Mujbegović, Predgovor k 2 kongresu KI).

pričelo konec leta 1919 in je trajalo vse do II. kongresa KI (poleti 1920). Argumentacija IKKI v tej polemiki je izhajala iz Leninovega stališča do centristične struje v mednarodnem delavskem gibanju, po katerem je nujno potrebno razločevati oportunistično vodstvo od borbenega članstva na levem krilu teh strank. IKKI je v svoji kritiki navedel naslednje slabosti vodstev teh strank: njihovo sodelovanje na bernski konferenci vočinskih socialnodemokratskih strank (februarja 1919),¹³⁶ kolebanje med socialno demokracijo in komunizmom, nasprotovanje diktaturi proletariata, stališče do terorja in državljanske vojne, odklonilno stališče do delavsko-kmečke zveze, do ilegalne organizacije itd. Kritika IKKI je pospešila diskusijo oziroma opredelitev znotraj USPD do Kominterne; o tem problemu so konkretno razpravljali na strankinem kongresu v Leipzigu (decembra 1919),¹³⁷ kjer so pod 3. točko "Naše stališče do internacionale" svoje poglede podali trije referenti. R. Hilferding, ki je zastopal tezo desnega krila, je razlagal, da se težišče internacionalne borbe premika proti Zahodu, zato bi se nemško delavstvo s svojim pristopom k moskovski internacionali izoliralo od zahodnoevropskega proletariata; zavzel se je za sodelovanje na bližnjem kongresu bernske internacionale v Ženevi ter zavrnil možnost, sklicujoč se na teoretične razprave Kautskega, priključitve h Kominterni.¹³⁸ V nasprotju z njim je predstavnik levega krila Walter Stöcker poudaril potrebo po jasni razmejitvi od desnih socialnih demokratov; bil je mnenja, da bi odhod v Ženevo kompromitiral stranko, ter se zavzel za takojšnjo vključitev v KI.¹³⁹ G. Ledebour pa je zavzel kompromisno stališče: nastopil je tako proti odhodu v Ženevo kot proti vključitvi stranke v KI ter se zavzel za ustanovitev novega mednarodnega združenja vseh revolucionarnih strank.¹⁴⁰ Kongres je sprejel kompromisno rešitev: 1. zavrne se sodelovanje stranke na kongresu bernske internacionale v Ženevi (poleti 1920) in 2. vodstvo stranke stopi s KI in drugimi revolucionarnimi strankami v kontakt - v zvezi z morebitno organizacijsko združitvijo.¹⁴¹ Medtem ko se je levo krilo USPD po kongresu vse bolj oblikovalo v samostojno strujo in se obračalo h Kominterni, je desno krilo tak razvoj oviralo. V številnih medsebojnih pismih (USPD - IKKI), ki so bila objavljena v strankarskih glasilih USPD in KPD (*Freiheit* in *Die Rote Fahne*) ter glasilu KI (*Die Kommunistische Internationale*), je IKKI vztrajal na splošni kritiki ideologije voditeljev USPD kot tudi na stališču, da se lahko vključi v KI samo revolucionarno krilo USPD. Na pritisk strankinega članstva je bilo predsedstvo USPD primorano poslati v Moskvo na II. kongres KI delegacijo (E. Däumig in W. Stöcker v imenu levega krila ter Arthur Crispian in W. Dittmann v imenu desnega) z nalogo, da se konkretno dogovori o pogojih za sprejem USPD v KI; odgovor je dal sam II. kongres Kominterne s sprejetjem "21 pogojev za sprejem v KI".¹⁴² Na izrednem kongresu USPD v Halleju (oktobra 1920)¹⁴³ so potekale ostre diskusije za ali

¹³⁶ Avgust Lešnik, Napori socialnodemokratskega tabora za ponovno oživitev druge internacionale v letih 1918-1923. Prispevki za novejšo zgodovino, 33, 1993, št. 1-2, str. 41-60.

¹³⁷ USPD Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitages vom 30. November bis 6. Dezember 1919 in Leipzig, Berlin o.J.

¹³⁸ Ibidem, str. 320-325.

¹³⁹ Ibidem, str. 327-342.

¹⁴⁰ Ibidem, str. 360-363.

¹⁴¹ Ibidem, str. 369.

¹⁴² Več o tem: Avgust Lešnik, Razcep v mednarodnem socializmu (1914-1923), Koper/Capodistria 1994, str. 230-292 (Diferenciacija v zahodnoevropskih delavskih strankah 1920-1921).

¹⁴³ USPD. Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitages in Halle vom 12. bis 17. Oktober 1920, Berlin 1921.

proti sprejemu "21 pogojev";¹⁴⁴ kongres se je z 237 glasovi (levica) izrekel za vključitev v KI in s tem za združitev s KPD, medtem ko je desnica (156 glasov) delovala naprej kot samostojna politična stranka /USPD/. Na septembrskih kongresih leta 1922 v Augsburgu /MSPD/ in v Geri /USPD/ sta se obe stranki odločili za združitev v *Vereinigte Sozialdemokratische Partei Deutschlands* /VSPD/, kar se je zgodilo na skupnem zborovanju obeh strank 24. septembra 1922 v Nürnbergu.¹⁴⁵

V pismu "Vsem članom leve Nemške neodvisne stranke /USPD/, Komunistične stranke /KPD/ in Komunistične delavske stranke /Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands, KAPD/"¹⁴⁶ je IKKI poudaril, da je "nemški proletariat prvi iz vrste proletariata evropskih dežel, ki je presegel izredno težko krizo, ki jo je doživel socializem kot posledico imperialistične vojne in poloma II. internacionale". IKKI je na koncu pisma pozval levico USPD in ostale revolucionarne sile, naj "ustanovijo edino mogočo množično komunistično stranko Nemčije". To se je zgodilo na kongresu v Berlinu (decembra 1920), ko sta se združili KPD in USPD (levica) v Združeno komunistično stranko Nemčije - *Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands* /VKPD/.¹⁴⁷ Ta združitev komunistov s članstvom socialnodemokratske leve bo pozitivno vplivala na ponovno mobilizacijo delavstva ter bistveno pripomogla k usmeritvi VKPD na snovanje taktike "enotne fronte" v Nemčiji. Kako pomembna je bila ta diferenciacija za Moskvo, ki je še vedno verjela, da bo z realizacijo "21 pogojev", uspela pospešiti izbruh evropske revolucije, je moč razbrati iz pisma IKKI *O kongresu v Halleju - delavskim strankam vsega sveta*: "Prosimo naše francoske, italijanske, angleške in skandinavske brate... da vzamejo za svoje tisto, kar je v težki borbi razumel nemški delavski razred: to je nujnost, da se čvrsto in odločno stoji na tezah in pogojih KI."¹⁴⁸

Z združitvijo socialističnih skupin in strank na levi /VKPD/ in desnici /VSPD/ se je tudi v Nemčiji zaključil dolgotrajen proces prestrukturiranja, ki je potekal znotraj evropske socialne demokracije, vse od izbruha prve svetovne vojne in zloma II. internacionale (1914). Medtem ko je restavrirana II. internacionala v Bernu (1919) združila desne reformistične socialnodemokratske stranke, je III. /komunistična/ internacionala v Moskvi združila leve revolucionarne skupine; centristične socialistične stranke pa so nekoliko kasneje (1921) formirale na Dunaju *Mednarodno delovno združenje socialističnih strank* (t. i. 'drugo in pol' internacionalo).¹⁴⁹ Ko se je na podlagi "21 pogojev za sprejem v KI" (1920) pričela ostra diferenciacija (ogradeitev leve od vseh drugih socialističnih struj, tako desnice kot tudi centra) in ko so se v dani situaciji leva krila centrističnih strank odločila za priključitev k III. internacionali, tedaj tudi ni bilo več ovir niti

¹⁴⁴ Kongres je prisostvoval predsednik KI Grigory Zinovjev.

¹⁴⁵ Geschichte der deutschen Sozialdemokratie, str. 107-110.

¹⁴⁶ Kommunistisches International, št. 15/1920, str. 3401-3406; V Mujbegović, Komunistička partija Nemačke 1918-1923, str. 253.

¹⁴⁷ Bericht über die Verhandlungen des Vereinigungsparteitages der USPD (Linke) und der KPD (Spartakusbund). Abgehalten in Berlin vom 4. bis 7. Dezember 1920, Berlin 1921.

¹⁴⁸ G. Sinowjew, "Zum Kongress in Halle. An die Arbeiterparteien der ganzen Welt", Die Kommunistische Internationale, št. 14, str. 5-9.

¹⁴⁹ Avgust Lešnik, Die Wiener Internationale (1921-1923) als Anregerin einer Politik der Einheitsfront der organisierten Arbeiterbewegung, v: Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 2002, Berlin 2002, str. 88-105; isti, Iskranje tretje poti. Dunajska socialistična internacionala (1921-1923) med socialnodemokratskim reformizmom in boljševiško revolucijo, ČZN, 71, 2000, št. 4, str. 575-590.

razlogov, da se *druga* ter prehodna *druga in pol* internacionala združita in ustanovita skupno - Socialistično delavsko internacionalo /SAI/ (Hamburg, 1923).¹⁵⁰ Vse do izbruha druge svetovne vojne sta obe združenji - Socialistična delavska internacionala in Komunistična internacionala - nastopali ena proti drugi (z redkimi neuspešnimi poskusi skupnega sodelovanja kot 'enotna fronta') kot rivalski in antagonistični organizaciji.

Avgust Lešnik

GERMAN SOCIAL DEMOCRACY IN THE FISSURE OF WORLD WAR I

Summary

On the War's coming close, every fraction in the German Social Democracy (SPD) had its stand. The rightists, with the theory of the defense of the homeland, denied the imperialist nature of the War, while simultaneously prepared for the 4 August, 1914. The centrist fraction, which was the majority one, espoused traditional anti-militarist stands and disseminated among workers the illusory conviction that imperialism had come to its senses and that War was not imminent for it. The left, dealing with war as a problem, from class and revolutionary points of view, was decidedly contrary to colonial and war policy. The surprising capitulation of the Party's leadership on the War's outburst (voting for war credits in the Reichstag on 9 August, 1914), expressed by support to the War policy of the Government and of the General Staff meant the break-down of the entire prior policy of the SPD. For the International, whose fundamental goal was to preserve world peace, the blow was so much greater, as the SPD had in its ranks the largest number of Marxist theoreticians, and its members were considered the most conscientious in the international workers' movement.

The contradictions, which came about with the war situation, caused the cleavage among the fractions of the Social Democracy. In September 1914, the German left activated itself, which was decidedly against the pro-imperialist policy of the SPD and began the struggle against the War and the Government's war policy. By the strengthening of the opposition, the forms of struggle among the fractions inside the SPD became more acute, which will bring about the internal differentiation and organisational cleavage. After the SPD Presidency had, in January 1917 expelled the entire opposition from the SPD, which had further united in Gotha in April 1917, the German Social Democracy was organisationally divided into two independent parties, the majority SPD (MSPD) and the Independent SPD (USPD). The latter was joined by the Spartachus groups, as the most important leftist group. The USPD stance, i.e. of Kautsky, on the October Revolution and his treatises on the maturity i.e. immaturity of Russia as for socialist revolution, even deepened the already loosened links between the Spartachians, who solidarised with the Bolshevik Revolution, and centrists inside the USPD. Further internal differentiation inside the USPD into a right wing (headed by Kautsky, which ever more gravitated towards MSPD), and the left wing (transferring to the Spartachians' position) was speeded up by revolutionary unrest in January 1918. The Spartachians' attempt in 1918 to use USPD for the German revolution, were proven as unrealistic.

The November revolutionary movement, which began in the sign of of the establishment of workers' and soldiers' councils reached its peak on 9 November by the declaration of republic. During the following weeks the differentiation process inside the social democratic parties and groups was speeded up, by opting for or against the workers' councils, i.e. for or against the people's assembly, as well as for or against the continuation of the revolution. As to the power and influence of the Spartachus Alliance upon the German proletariat was demonstrated by the first pan-German congress of workers' and soldiers' councils in December 1918, where it was decided among two options: socialist republic of councils or bourgeois parliamentary republic. The radical wing of the

¹⁵⁰ Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongress in Hamburg 21. bis 25 Mai 1923, Berlin 1923.

congress was defeated mightily, whereas the majority support to the ruling MSPD doubtlessly indicated the end of the councils' movement and the transfer of all power upon the people's assembly, which was to be elected on 19 January 1919. The radicalisation of the spartachian movement in the following weeks can be understood only in the light of the waning of revolutionary impetus.

Victory at the pan-German congress of workers' and soldiers' councils stimulated MSPD to do away as soon as possible with the ever more weak revolutionary movement. The Berlin bloody Christmas stimulated further the process of clarification both inside the revolutionary forces, as well as in the wider framework of the workers' movement. The Spartachus Alliances had decided finally to formally and organisationally secede from the USPD, which was done on 1 January, 1919 by the declaration of the Communist Party of Germany (KPD). By the birth of the new party two fundamental alternatives confronted each other, which were posed by the November Revolution. Whereas 9 November for the ruling MSPD meant the goal of the revolution, for KPD it was only a point of departure.

On 5 January 1919, the KPD organised mass demonstrations in Berlin, which sounded as a plebiscite against the government. The latter called for assistance upon anti-revolutionary voluntary detachments, which suppressed the revolution. There were a few thousand workers killed, communists above all. KPD was decapitated. Its journal *Die Rote Fahne* was prohibited. The German revolution ended so that the military monarchy transformed itself into a bourgeois republic, which took place by the election of the popular assembly.

Thus, differentiation was not ended on the political plane. The centrist USPD, which was wished to be incorporated both by the rightist socialist II, as well as the communist III. International. This caused its differentiation into a right and left wing. Whereas USPD (the left) united with the KPD into VKPD (*Vereinigte Kommunistische Partei Deutschland*), the rightist part of USPD joined with MSPD into VSPD (*Vereinigte Sozialdemokratische Partei Deutschland*). By both unifications, in Germany also ended the long term process of restructuring inside the international socialist movement, which begun by the out-break of the world war and the break-down of the II International.

SOCIALNI PRAVIČNOSTI POSVEČENO ŽIVLJENJE IN DELO

(ob 90-letnici Jožeta Kerenčiča in Ivana Potrča ter 100-letnici dr. Jožeta Potrča)

Ljubica Šuligoj*

UDK 929(497.4 Ptuj):172

ŠULIGOJ Ljubica: Socialni pravičnosti posvečeno življenje in delo. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 373-390, 74 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Ob življenjskih jubilejih Jožeta Kerenčiča, Ivana Potrča in dr. Jožeta Potrča - humanistov s Ptujkega avtorica povezuje mejnike njihovega življenja in idejnega razvoja z zaostalimi družbenoekonomskimi razmerami med svetovnima vojnama. Kmečko vprašanje, revščina in socialne krivice so bistveno vplivale na oblikovanje omenjenih osebnosti. Socialna pravičnost je bila zanje življensko vodilo.

UDC 929(497.4 Ptuj):172

ŠULIGOJ Ljubica: A Life and Work Devoted to Social Justice. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 373-390, 74 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

On the life jubilees of Jože Kerenčič, Ivan Potrč and dr. Jože Potrč, humanist from the Ptuj environment, the authoress links landmarks in their lives and their intellectual development with the backward socio-economic situation between the two World Wars. The peasant question, poverty and social injustice had a substantial impact upon the formation of these personalities. Social justice was their entire lifetime guide.

Sestavek je posvečen trem ptujskim rojakom, velikim osebnostim in njihovim hotenjem, življenjskim vizijam, človeškim vrednotam, ki so jih udeleževali skozi svoje življenje in delo v preteklem stoletju. Jože Kerenčič, Ivan Potrč in dr. Jože Potrč so bili usodno povezani z rodno grudo - z zaostalimi, revnimi ptujskimi kraji. Posvetili so se svojim ljudem, zanje iskali rešitev in se skozi realnost tedan-

* Dr. Ljubica Šuligoj, docentka, Pedagoška fakulteta Maribor, v pokoju, SI - 2250 Ptuj.

jega časa tudi opredeljevali. »Nekdaj nismo postajali levičarji samo zaradi Marxovega Kapitala in zaradi krivičnih zemljiških odnosov, pač pa, da smo to postajali, da bi ustvarjali družbo z etičnimi in humanimi odnosi med ljudmi«, je povedal pisatelj Ivan Potrč ob 80-letnici velikega vzornika njegove generacije, dr. Jožeta Potrča.¹

O omenjenih osebnostih, ki so se zapisale v slovensko zgodovino 20. stol., je bilo doslej že veliko napisanega. Zato naj bo to moje pisanje namenjeno njihovim človeškim vrednotam, ki so se izkazovale v dejanjih. Razumeli jih bomo bolje, če bomo izhajali iz neposrednega ptujskega okolja.

Na Ptujju med svetovnima vojnama

Ptujski politični okraj se nam med svetovnima vojnama predstavlja kot agrarno, slabo urbanizirano območje z razdrobljeno kmečko posestjo, ki ob skromni produktivnosti in agrarni prenaseljenosti (1931. l. na km² 86,9 prebivalcev – na Slovenskem 72,6/km²) ni ponujala zaslužka odvečni podeželski delovni sili. Industrijska nerazvitost, maloštevilno in družbeno neosveščeno delavstvo, nerešena agrarna reforma, kmečki dolгови, proletarizacija vasi, viničarski odnosi in velika revščina so bili realnost na Ptujskem.

Poseben pečat je temu območju dajalo viničarstvo, ki se je pričenovalo ob vinogradniški krizi na prelomu 20. stol. in se razvilo v tridesetih letih v mezno razmerje, za katerega je bilo značilno skrajno izkoriščanje viničarske delovne sile. Od začetka preteklega stoletja lahko le spremljamo nenehno stisko kmečkega prebivalstva: ob vinogradniški krizi je obnova vinogradov pripeljala do zelenaštva, do obubožanja socialno šibkejših slojev in nato z vdorom tujega (nemškega) kapitala do naglega spreminjanja lastninskih odnosov. Za ptujsko podeželje je bil ta proces usoden. Kriza je postajala trajna, celo poglobljala se je.

Ptujsko podeželje so težko bremenile posledice svetovne vojne. Vojna posojila in rekvizicije so siromašile prebivalstvo, ki je bilo še dodatno prizadeto zaradi neugodne menjave kron po vojni. Spreminjanje tržnih pogojev, neorganiziran odkup kmetijskih pridelkov, prometno odrezano podeželje (soseske v notranjosti Slovenskih goric in Haloz) od večjih tržišč, pa konkurenca cenejših pridelkov (vino) kmečkemu življu ni prinašalo kaj dobrega. Trenutni izhod iz stisk je bilo novo zadolževanje med svetovnima vojnama, ki se je vzelo v letih 1928/29, ko se je poslabšala prodaja kmetijskih pridelkov. Svetovna gospodarska kriza je pahnila podeželje v še večje pomanjkanje. Neodplačani dolгови, družbeno razslojevanje, dolgotrajni razlastitveni postopki in podeljevanje majhnih kosov zemlje (nekaj arov), ki so se vleki do l. 1940, ter problemi zaposlovanja odvečne delovne sile so opozarjali na krizo podeželja.

Ptuj kot okrajno središče (1931 l. 4261 prebivalcev), ki je bil še pred prvo svetovno vojno živahno kmetijsko trgovsko središče, med obema vojnama ni kazal znakov vitalnosti. V mestu je bilo nekaj industrijskih obratov (Pirichova usnjarna, Reinhardova perutninarska tvrdka, Pletarna, Državne železniške delavnice, opekarne v okolici) in nekaj obrtniških delavnic. Skromne možnosti gospodarskega napredka so bile dane Ormožu, majhnemu urbanemu središču kmetijske okolice (l. 1931 1276 prebivalcev). Trg Središče ob Dravi z nekaj obrti in trgovine z vinom je samo kazal znake stagnacije (l. 1931 1152 prebivalcev).²

¹ Potrčevo veliko izročilo, Zgodovinsko društvo Ptuj 1984, str. 40.

² Ljubica Šuligoj, Socialna in narodnoobrambna gibanja na ptujskem območju med obema vojnama, doktorska disertacija, Univerza E. Kardelja Filozofska fakulteta Ljubljana 1989, str. 31-32.

V okraju so se tako odpirale le skromne možnosti zaposlovanja; s podeželja se je moglo zaposliti do 1500 ljudi. Hkrati je bila kvalifikacijska struktura neugodna: več kot 72 % nekvalificirane ali polkvalificirane delovne sile je konec tridesetih let minulega stoletja ustvarjalo profite za tukajšnje delodajalce (vsaj 40 % industrijskih obratov na Ptuj v nemški lasti).³

Tipična zemljiškoposestniška struktura je bila nadaljnja značilnost ptujskega podeželja. V okraju je bilo največ (53,5 %) majhnih kmetovalcev. Srednji posestniški sloj (5-8 ha) so bremenili dolgovi. Okoli deset tisoč ljudi z manj kot 2 ha zemlje je bilo odvisno od posestnikov; kot težaki so delali tudi na zemlji »gospodov«. Kočarjev je bilo v posameznih slovenskogoriških krajih več kot 13 %, v Spodnjih Halozah več kot 25 %. Brez zemlje je bilo v okraju 1,8 % poljedelskih delavcev, ki so delali pri premožnih kmetih in veleposestnikih za skromno dnino (v Slovenskih goricah so za deseturno delo prejeli od 8 do 10 din).⁴

V srednjih in spodnjehaloških predelih so skoraj polovico prebivalstva predstavljali viničarji, ki niso imeli nobene posesti. Najboljši vinogradi na tem območju so bili v lasti tujcev.⁵

Še ohranjena viničarska bajta v Jablovcu v Halozah.

³ Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), MO Ptuj, šk.št.290, spis št.3593/37 in šk.št.293, spis št. 1433/38. Leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str.499-500. Ljudska pravica 30.11.1934. Delavska politika 8.2.1936, 5.9.1939, 8.6.1940.

⁴ Ljubica Šuligoj, Revolucionarno gibanje v ptujskem okraju med vojnama, Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str.43-44, 46.

⁵ Franc Žgeč, Haloze, Sodolmost, 1935, str.22-24. Glej op.2, str.53.

Podobno je bilo v Slovenskih goricah – na najvzhodnejših predelih, v Jeruzalemskih goricah. Jože Kerenčič je v svoji študiji ugotavljal, da je 43,37 % produktivnih površin pripadalo zemljiškim posestnikom, ki so živeli zunaj Jeruzalemskih gor. Skoraj desetina produktivne zemlje je bila v lasti tujcev (največ Avstrijcev). Največ vinogradniške posesti (25 %) so imeli lastniki z Murskega in Dravskega polja, 19 % te je bilo v lasti ormoških in ljutomerskih meščanov, nad 8 % je bilo lastnikov iz drugih krajev v državi in 17 % iz tujine. Kerenčič opozarja na agrarno prenaseljenost, saj je leta 1931 v Jeruzalemskih goricah bivalo ok. 120,4 ljudi na km². Tako je na vsakega prebivalca odpadlo 0,83 ha površin, toda domačini so imeli le 56,63 % produktivne zemlje (posedovali so manj kot 1/3 vinogradov).⁶

Na vinogradnih območjih je gospodovala beda. Zaradi prevladujoče male, pretežno pasivne posesti, je bilo agrarnih interesentov ob izvajanju agrarne reforme veliko. Zakon o agrarni reformi je v okraju sicer zajel sedem veleposestnikov, ki so imeli 3700 ha kmetijskih površin, toda dolgotrajni razlastitveni postopki niso prinesli sadov. Ostalo je nerešeno kmečko vprašanje za 80 % prebivalstva ptujskega političnega okraja.⁷

Tega temeljnega sociološkega vprašanja sta se na Ptujem študijsko lotila dr. Franc Žgeč, ki je razkril razmere v Halozah, in Jože Kerenčič, ki je stiske kmečkega človeka in viničarsko bedo spremljal na vzhodnih obrobjih Slovenskih gor. Nadaljnji študij je Jožeta Kerenčiča vodil do razmišljanja o mnogih problemih tedanje družbe. Lotil se je znanstvenega proučevanja problematike podeželja (v Ljubljanskem Zvonu objavil odmevno študijo o slovenski vasi) in v raziskavo pritegnil skupino ptujskih gimnazijcev, ki so v počitniškem času pregledovali sodne spise na ptujem sodišču in se hkrati poglobljali v socialne probleme.⁸

Ugotovitve o nujnosti reševanja socialnih problemov na podeželju so bile za Jožeta Kerenčiča izhodišče realnega ocenjevanja kmečkega vprašanja. »Zemljiško-lastniški odnosi silijo k splošnemu propadanju življa v Jeruzalemskih goricah. Nujna je popolna zemljiška reforma. Nujno je, da postane zemlja v Jeruzalemskih goricah last onih, ki jo obdelujejo. Svet krivic se mora nujno spremeniti«, je zapisal Kerenčič.⁹ Skrb za pravičnejše družbene odnose in prizadevanja za boljše življenje obubožanega kmečkega človeka so ga spremljali skozi življenje.

Mejniki na njegovi življenjski poti naj nam razkrijejo podobo tega človeka.

Življenje je JOŽETU (Josipu) KERENČIČU steklo 9. marca 1913 v kmečki družini v Jastrebcih pri Kogu, kjer je v svojem šolskem okolišu pričel zaznavati revščino svojih ljudi. Družina Kerenčičevih se je le težko odločila za nadaljnje šolanje Jožeta na mariborskem učiteljskišči. Tu se je Jožetu začelo odpirati obzorje novih spoznanj. Leta 1933, ko se je kot dvajsetletni abiturient vpisal na ljubljansko Filozofsko fakulteto, je bil že idejno in politično zgrajena osebnost: njegova levičarska opredeljenost je bila sad dotedanjih spoznanj o socialnih krivicah takratnega časa.¹⁰

⁶ Jože Kerenčič, *Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih goricah*, Obzorja, Maribor 1939/41., str. 120. ZAP, Mestna občina Ormož, šk. št. 16, ovoj 123/4.

⁷ ZAP, MO Ptuj, šk. št. 261, spis št. 402/1924, šk. št. 269, spis št. 22/1929, šk. št. 297, *Razlastitev zemljišča grofa Herbersteina 1939*, šk. št. 299, spis št. 1105/40. Fond OLO Ptuj, Narodna imovina, šk. št. 8.

⁸ Drago Košmrlj-Živa Kraigher, *Hiša za gradom št. 1*, Ljubljana 1987, str. 13. »Okrogla miza« predvojnih komunistov in skojevcev na Ptuj 11.2.1982, dr. Nada Kafol (hrani avt. L.Š.).

⁹ Glej op. 6, str. 30, 455-456, 460.

¹⁰ Glej op. 8, Košmrlj, str. 38.

Kerenčičeva študijska leta so tesno povezana z »zagrajskim kolektivom«, s skupino študentov (med njimi Leopold Berce iz Središča ob Dravi in Milena Petovar iz Ivanjkovcev), ki so se naselili v Rutarjevi hiši Za gradom. Zagrajci (ob imenovanih še Drago Hartner, Drago Košmrlj, Draga Nemec, Marjan Vesenjaj) so se kot pripadniki AAK Njiva vidno udejstvovali na univerzi in doma v ljudsko-frontnem gibanju; proučevali so problematiko slovenskih vasi in prispevali k progresivni preusmeritvi Društev kmetских fantov in deklet (DKFID).¹¹

Študentje, med katerimi je po intelektualnih in delovnih sposobnostih izstopal Jože Kerenčič, so preučevali marksistična dela in segali tudi po delih s partijskega indeksa (Vrnitev iz ZSSR Andrea Gidea, poročilo o procesu proti Tuhačevskemu). Začenjali so kritično presojsati razmere v SZ.

Ko je Jože Kerenčič leta 1934 prevzel vodstvo »Njive«, je društvo slonelo na levičarskih temeljih. Po Kerenčičevem programu je bila naloga akademske mladine zastopati najštevilnejši in najbolj obubožani sloj na Slovenskem – male kmete, obrtnike in delavce. Ko je utemeljeval, zakaj mora biti »Njiva« trdna, je l. 1935 v Novih obzorjih zapisal: »V našem ljudstvu je dovolj sil, da bi si opomoglo iz tega gospodarskega stanja. Samo poti, po katerih naj hodi, mu je potrebno pokazati.«¹²

Razumljivo je, da je »Njiva« pritegnila predvsem študente severovzhodnega slovenskega območja, kjer so neposredno spremljali zaostreno kmečko vprašanje. Da bo slovensko kmečko in vse delovno ljudstvo postalo oblikovalec lastnega življenja, je bila Kerenčičeva vizija – od leta 1935 člana KP. Spoznavanje težkega življenja na podeželju od zgodnje mladosti je Jožeta Kerenčiča oblikovalo v bojevnika za odpravo socialnih krivic. V Ljubljanskem Zvonu se je oglašal z vrsto črtic in novel. Njegova doživeta povest Mati išče mojstra, ki je izšla po vojni, predstavlja najlepši spomenik njegovi trpeči materi, ki je med okupacijo s sinom Frančkom našla smrt v nemškem koncentracijskem taborišču. Ko je Jože razpravljaval o razdvojenosti takratne družbe, »o obubožanih in privilegiranih« in zavračal nazore o izobraženstvu kot družbeni eliti, je v razmišljanjih izkazoval svojo značajsko trdnost in svetovnonazorsko izoblikovanost. Govoril je o »svežem mladem rodu«, ki je doumel, da mora vztrajati le »prek trpljenja, borbe in požrtvovalnosti v lepšo prihodnost«.¹³

1936/37 so se pokazale kali nesoglasij med njivaši in partijskim vodstvom na univerzi. Gotovo je, da so vzroki nesoglasij tičali v gledanju na kmečko vprašanje (drugačno stalinistično pojmovanje), v samostojnem razmišljanju in razsojanju družbenopolitičnih problemov, kar je imelo za posledico (do danes docela nepojasnjeno), da so bili jeseni 1937 iz KP izključeni Leopold Berce, Jože Kerenčič, Milena Petovar in Marjan Vesenjaj (vsi padli v NOB). Zaradi »trockističnih provokacij« je bil tega leta razpuščen tudi AAK Njiva.¹⁴

Kerenčič je izključitev iz KP sprejel za »krivično«. Ob slutnji, da bo padel, je kot sekretar Okrožnega odbora OF svoji kurirki Mileni Bokša na junij zadnji poti po Prlekiji jeseni 1941 prizadeto pripovedoval o izključitvi iz Partije, kateri je »iskreno pripadal«. Označen je bil za »trockista«, toda le njegovo gledanje na

¹¹ Glej op.8, Košmrlj, str.9.

¹² Glej op.8, Košmrlj, str.12-13, 25-26. Prim. Novice, glasilo Krajevne konference SZDL in KS Kog 1.7.1986, št.29, Drago Košmrlj o Jožetu Kerenčiču.

¹³ Glej op.8, str.13, 38.

¹⁴ Glej op.8, str.14,16-17.

socializacijo vasi je odstopalo od stališč partijskega vodstva (v obrazložitvi za razglasitev Jožeta Kerenčiča – Janka za narodnega heroja l. 1953 se izključitev iz Partije povezuje s kmečkim vprašanjem). Tudi pričevanje Milene Bercetove Mileni Bokša v borskih zaporih razkriva partijsko izključitev kot krivično.¹⁵

Čeravno je Jože Kerenčič ostal do smrti zvest KP (ustreljen z bratom Slavkom v Mariboru 27. dec. 1941) in bil med organizatorji odpora med svojimi ljudmi na ljutomersko-radgonskem območju do svoje aretacije 17. nov. 1941, krivica ni bila poravnana. Partija mu ni zaupala. Funkcijo sekretarja Okrožnega komiteja KP je zaupala Štefanu Kuharju – Bojanu.

Jože Kerenčič je tudi po izključitvi iz KP z dejanji dokazoval, da ravna v ljudskofrontnem gibanju kot komunist.

Odmevni so bili ljutomerski dogodki. Dogovori o zborovanju združene opozicije so stekli avgusta 1935, ko so se pri ljutomerskem odvetniku Viktorju Kukovcu srečali organizatorji Ljudske fronte ptujskega okraja (dr. Jože Potrč, Jože Kerenčič) in treh pomurskih srezov. Čeprav so oblasti ocenile, da se pripravlja komunistični shod, je skupina okrog Ljudske pravice vztrajala, da se ta izvede. Zbrani množici je žandarmerija 18. avgusta onemogočila zborovanje, Jože Kerenčič pa je tedaj s prepovedano slovensko zastavo v roki pozval ljudi na nov shod.¹⁶

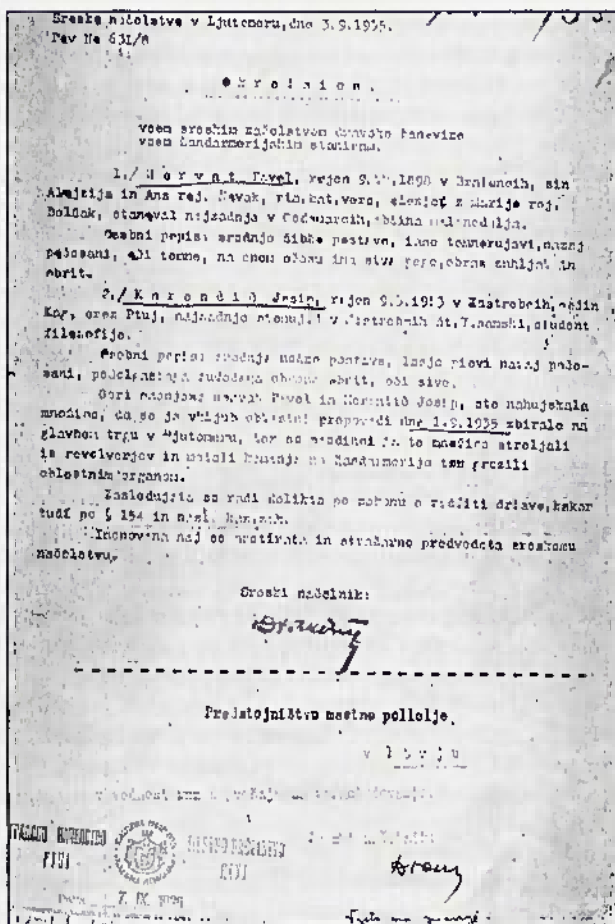
Zatem so se zaupniki LF iz ptujskega okraja (Ivan Bratko, Jože Kerenčič, Dušan Kveder, dr. Jože Potrč), Prlekije in Prekmurja (Rudi Čačinovič, Ali Kardoš, Miško Kranjec, Viktor Kukovec) dogovorili, da bo zborovanje 1. septembra, četudi ga oblasti prepovejo. V imenu skupine okoli Ljudske pravice naj bi spregovoril Jože Kerenčič.

Na tem shodu, ki je pomenil manifestacijo združenih protifašističnih sil, je Jože Kerenčič besede namenil obrambi slovenstva in demokracije. Med zborovanjem na ljutomerskem Glavnem trgu so žandarji uporabili orožje. Več zborovalcev je bilo ranjenih, smrtno zadetemu Alojzu Mavriču iz Vitana pri Središču pa tudi dr. Jože Potrč ni mogel pomagati.¹⁷

¹⁵ Glej op 8, str. 25-28. Izjava Milene Bokša Bac 30.3.1986 (pri avt. L.Š.).

¹⁶ Ivan Kreft, *Krvoproliče v Ljutomeru, Četrdeset godina II. 1929-1935*, Beograd 1960, str. 208. Ivan Kreft, *Ljudskofrontni zborovanja v Ljutomeru poleti 1935, Prlekija v boju za svobodo*, ČZDO Komunist, Ljubljana 1979.

¹⁷ Ibidem.

Tiralica Sreskega načelstva v Ljutomeru za Josipom Kerenčičem zaradi sodelovanja na zborovanju združene opozicije leta 1935. (Vir: ZAR; MOF – šk.281)

Oblasti so za izgrede obdolžile organizatorje zborovanja. Za Jožetom Kerenčičem je sresko načelstvo v Ljutomeru izdalo tiralico in pozvalo druga načelstva ter žandarmerijske postaje v banovini, da aretirajo in privedejo študenta filozofije iz Jastrebov Josipa Kerenčiča, ki je s Pavlom Horvatom in Bratoncem kljub prepovedi nahujskal množico, da se je udeležila septembrskega zborovanja v Ljutomeru. Okrožnica navaja, da so posamezni zborovalci metali kamenje in da so žandarji odgovorili s streljanjem iz revolverjev.¹⁸

Dogajanja v Ljutomeru so odmevala po podeželju. Na levičarski vpliv se je odzval predsednik pododbora ZKFID za ptujski okraj Joško Tomašič iz Vitana pri Središču, ki je že pred dogodki v Ljutomeru nasprotoval hotenju »Njive«, da preuči družbenoekonomsko stanje na vasi, ker bi to izzvalo nasprotovanje oblasti in otežilo društveno delo. V poročilu vodstvu ZKFID (ženski odsek vodila Milena

¹⁸ ZAR, MO Ptuj, šk.št.281, spis št.1452/35

Petovar) je ljutomerske dogodke označil za prepovedan »Mačkov shod«, za katerega ni jasno, »kdo nosi krivdo« za nastale razmere. Med izgreedom, ko so orožniki odganjali zborovalce »z vodnimi curki in salvami v zrak«, je bil smrtno ranjen Alojz Mavrič iz Vitana, ki se »za politiko ni zanimal in je odšel na shod po sosedovih prigovarjanjih«.¹⁹

Kerenčič se je po zborovanju skrival po različnih krajih, se zatekel tudi k dr. Jožetu Potrču in staremu železniškega delavca – komunista Leopolda Vode na Drstelji. Medtem je Viktor Kukovec ob podpori študentov in slovenske javnosti dosegel Kerenčičevo rehabilitacijo.²⁰

Pri oblasteh pa je ostal politično zaznamovan. Sresko načelstvo v Ptujju je leta 1940 zapisalo, da se druži z ljudmi, ki so »znani kot socialisti in sumljivi komunizma«. Poročalo je tudi, da je bil predsednik AK Njiva, da je leta 1935 sodeloval kot organizator prepovedanega shoda v Ljutomeru, kjer je prišlo do nemirov in do uboja ene osebe. Sresko načelstvo v Ljutomeru ga je tedaj obsodilo na 14 dni zapora.²¹

Kerenčič je ostal politično dejaven na različnih področjih družbenega življenja. Ob dr. Franju Žgeču in Ivanu Bratku s ptujskega območja je sodeloval pri Učiteljskem pokretu, katerega programsko izhodišče je slonelo na preučevanju življenja učencev v danih socialnoekonomskih in kulturnih razmerah učiteljevega delovnega okolja.²²

Zaradi svojih političnih nazorov je Jože Kerenčič šele leta 1940 dobil zaposlitev na meščanski šoli v Gornji Radgoni, kjer je pozorno spremljal agresivni nemški nacizem ob meji in mladim razkrival nevarnost fašizma.

Okupator je Kerenčičevo delo poznal, kar je razvidno po vprašalni poli učiteljice Marije Hosnar, po rodu Primorke. Izpostava varnostne policije v Ptujju jo je 19. junija 1941 ocenila kot »Čičko« in kot ženo Jožeta Kerenčiča »neprimerno za prešolanje« (Umschulungskurs), torej za nadaljnje učiteljevanje v nemškem rajhu.²³

Po izjavi Kerenčičeve žene se je Jože kot nečlan KP odločil za organizacijo odporniškega gibanja med svojimi ljudmi. Uspeli osvobodilnega gibanja je videl v povezavi z ljudmi in jih je že maja 1941 s svojimi sodelavci (Leopold in Milena Berce, Vinko Megla) povezoval v OF. Le za ženo in otroka je poskrbel, da sta se umaknila v Ljubljano (žena je pozneje morala v nemško koncentracijsko taborišče).

Vsa pričevanja govore o Kerenčičevem neumornem frontovskem delu, v bistvu »požrtvovalnem komunistu« pri snovanju odpora na ljutomersko-radgonskem območju. Septembra 1941 je tam postal sekretar okrožnega odbora OF. Njegov delež v osvobodilnem gibanju potrjuje pokrajinska konferenca OF 1. nov. 1941 pri Kerenčičevih v Jastrebcih, kjer so se zbrali Rado Iršič iz Maribora, iz Pomurja Mima Kovač in Štefan Kuhar-Bojan, Slavica Zemljčič iz Ptuja ter z ožjega območja Jože Kerenčič, Vinko Megla in Milena Bokša.²⁴

Bobren in dosleden je ostal Jože Kerenčič do svojega konca. Vseskozi je verjel v boljšo bodočnost. Ko je pisal Ivanu Potrču 19. jun. 1938 o pisateljevi prvi povesti Sin, je navedel, da učinkuje zelo močno in da odgovarja »resničnosti in

¹⁹ Inštitut za novejšo zgodovino, fond ZKFID 1, Korespondenca Ivana Kronovška.

²⁰ Glej op. 16, Krvuprolieč.

²¹ AS 1551, Oddelček 1., Okrajna glavarstva – preganjanje komunistov, sezname komunistov 1919-1940. Krajevna hanska uprava – oddelek II 1929-1939.

²² Napredno učiteljsko gibanje med vojnama, Komunist 4.6.1982, str. 27.

²³ Arhiv Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj (PMP) fas. Landrat, mapa Vprašalne pole slovenskih učiteljev A-L.

²⁴ Glej op 8, str. 26, 40. Glej op 12, Novice.

stvarnosti«, le da ji manjka »utrinek vere v človeka in njegovo rast«. Prepričan je bil, da ljudje to vero imamo, le »odkriti moramo tiste drobne zakrite utripe, ki tlačene podtalno ruvajo in bodo nekoč morali bruhniti v svojo sproščenost in osvobojenost. To bo jedro našega pionirstva«, je še zapisal.²⁵

Ali ga niso te misli prevevale še pred ustrelitvijo, ko je v poslovnem pismu napisal, da je »ta trenutek mnogo mirnejši kot včasih prej« in da »ničesar posebnega ne ve povedati«. Njegova zadnja misel je veljala ženi in hčerkici ter njegovemu narodu.²⁶ Kerenčičev tovariš njivaš Drago Košmrlj je ob odkrivanju spominske plošče na Jožetovem domu v Jastrebcih 4.jul.1986 izpostavil prijateljevo globoko vero v pravičnejši svet ter se kritično ozrl po novem času z vprašanjem: »Ali je vse tisto, kar počenjamo in delamo skladno s ceno žrtev, ki so padle, da bi bil naš svet pravičen in delovni človek v njem srečnejši?«²⁷

Kerenčičev lik nas sili k nadaljnjemu razmišljanju. Iz zaostalega revnega ptujskega okolja je med vojnami zraskla kritično-razmišljajoča študirajoča mladež, ki je v levičarskem videnju o družbenih spremembah videla človeka vredno življenje. Kerenčičeva občutja, izražena z besedami v leposlovni obliki, so našla sogovornika v IVANU POTRČU. Ko se je spominjal svojih vplivnih profesorjev na ptujski gimnaziji, je tudi povedal: »Živel smo v kraju, ki je bil socialno zelo prizadet. Občutili smo krivice in ti ljudje so nam razložili stvar, posebno dr. Žgeč. To so bili naši domovi, Slovenske gorice, sezonski delavci. Vse to je v nas ustvarjalo probleme, ki smo jih poskušali reševati in prav profesorji so nam pri tem veliko pomagali.«²⁸

Za akademika in književnika, častnega občana Ptuja IVANA (Janeza) POTRČA (roj. 1.jan.1913-umrl v Ljubljani 12.6.1993), so bili svetovna gospodarska kriza (neposredno spoznavanje socialnih krivic, vinarstva, »poniževanja človeka«), gimnazijska leta na prelomu v trideseta leta preteklega stoletja in zgledni nastopi komunista dr. Jožeta Potrča pri ptujski »Svobodi« odločujoči pri oblikovanju njegove osebnosti in levičarskem opredeljevanju; v mladem Potrču so se vzbujala socialna občutja.²⁹

Socialnoekonomska kriza in šestojanuarska diktatura sta vnesli nemirno razpoloženje med dijaštvom na ptujski gimnaziji. Med gimnazijci je bilo tedaj največ »Jugoslovanov«, po socialni sestavi pa je bilo na šoli ok. 19 % kmečkih otrok in najmanj otrok delavcev, za katere sta skrbela Podporno društvo in Dijaška kuhinja.³⁰

V tem času pa je prišlo na zavodu tudi do personalnih sprememb v učiteljskem zboru, ko se je ob nekdanjem čitalničarju in do dijakov tolerantnem ravnatelju dr. Josipu Komljanecu znašla vrsta odličnih profesorjev (dr. Franjo Žgeč, Marja Boršnik, dr. Stanko Cajnkar, France Onič, Anton Ingolič), ki jih je režim nastavljal v eno od »odrinjenih« šolskih ustanov. Le-ti so veliko prispevali k oblikovanju narodnozvestnega dijaštva.³¹

²⁵ AS 1514 (st.sg ACK ZKS, Zbirka dokumentov do l.1941 B/36, orig.pisma pri Mariji Kerenčič).

²⁶ Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, Založba Obzorja, Maribor 1965, str.102-103

²⁷ Glej op.12, Novice. Košmrljev govor pri avt. L.Š.

²⁸ Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1969/70-1970/71, Ptuj 1972, str.12 (Nemirno stoletje ptujske gimnazije, Ivan Potrč).

²⁹ 70 in 71. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1974/75-1975/76, Ptuj 1977, str.28-31 (dr. Marja Boršnik, Nekaj spominov na Jožeta Potrča).

³⁰ ZAP, zbirka MD, šk.št.41. Izvestja ptujske gimnazije 51. Izvestje Državne gimnazije v Ptuj (dr. Josip Komljanec, Ob 60-letnici ptujske gimnazije), 52. in 53. Izvestje Državne realne gimnazije Kraljeviča Andreja 1929/1930, 1930/1931. PMP, arhiv Zgodovinskega oddelka, fas. Gimnazija, Mirko Centrih, Spomini na revolucionarno delo. Utrinki iz spominov Ivana Potrča, Tednik 19.5.1977.

Tesno sodelovanje mladih z naprednimi profesorji se kaže tudi v sodelovanju z Antonom Ingoličem in s Francetom Oničem, ki sta literarno nadarjenima dijakoma Ivanu Potrču in Tonetu Žnidariču utrla pot do Ljubljanskega Zvona.³² Ivan Potrč se spominja veroučnih ur dr. Stanka Cajnkarija, ki je pri pouku dopuščal široke razprave, tako »tudi o božji eksistenci«.³³ Tedanji dijak Ivan Bratko pravi, da je bila ptujska gimnazija tedaj žarišče znanja in duhovnega življenja, pa tudi svobodne misli in zlasti slovenske nacionalne zavesti. Dr. Marja Boršnik dodaja, da je šola »prednjačila« pred drugimi zavodi v Sloveniji in da se je tu srečala »z izrazito levo usmerjenimi dijaki«.³⁴

Življenje na šoli je bilo sicer v prvih tridesetih letih povezano z dijaškimi društvi (Podmladki Ferijalnog saveza, RK, Jadransko straže, Dravska četa skavtov in planink), ki so pod vplivom socialnih razmer in »splošnega vzdušja v deželi« dobivala novi navdih. Spontano je zraslo »gibanje« skupine dijakov (Ivan Bratko, Mirko Centrih, Rudi Ilec, Dušan Kveder, Ivan Potrč, Tone Žnidarič), ki je »zasledovalo svoje socialne in nacionalne cilje«, ne da bi bilo še povezano s KP.³⁵

Kako zvedavo in kritično je omenjena dijaška skupina spremljala dogajanja okoli sebe, priča obisk Haloz v marcu 1931. Iz zapisov v šolski dokumentaciji je razvidno, da so temu sledile šolske kazni. Ivan Potrč je bil 16. marca kaznovan »radi izostanka od službe božje«, 1. aprila pa je prejel ukor ravnatelja »radi varanja nadzornega profesorja pri službi božji«. Razrednik Ivan Molinar je zapisal, da dijak »včasih dela po svojem prepričanju proti predpisom« in da je »precej samostojen v mišljenju«.³⁶

Vsekakor je življenje na šoli v letih 1931/33 dodatno razgibalo literarno društvo »Oton Župančič«, ki je izdajalo ciklostilno glasilo *Rast* pod uredništvom Ivana Bratka. Po ohranjenih dveh številkah II. letnika je razvidno, da je bilo to glasilo razmišljajoče kritične generacije do mnogih življenjskih vprašanj, ustaljenih družbenih ustanov (šol) in družbenopolitičnega reda v državi.

Socialna tematika je imela v glasilu obsežen prostor. V svojih literarnih začetkih se je Ivan Potrč loteval svoje ljubljene teme življenja kočarjev brez kruha in v omami vina, o čemer je pozneje napisal zrela literarna dela. Pisatelju je bila prvinskost življenja vrednota, od tod tudi navezanost na kmečko življenje in vaské motive.³⁷ Lahko bi mu rekli: »traged maloga človeškega življenja ali« traged življenja malih ljudi«. Gonilna sila njegovih junakov je strast, zaradi katere pogosto končajo tragično in usodno. Pisatelj je v ospredje postavljaj individualno usodo posameznikov.

Ivan Potrč svoja začetna literarna ustvarjanja povezuje tudi z dr. Jožetom Potrčem, za katerega je tako kot drugi – vedel, da je komunist, vendar se o partijskih vprašanjih nista pogovarjala. Dr. Potrč pa je vedel za Ivanovo začetno pisanje in mu je kot zdravnik »odkrival kamrice tistih njegovih ljudi ali tistega

³² 69. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj 1973-1974, Ptuj 1975, str. 25-26 (Anton Ingolič, Iz mojih prvih ptujskih let). 65. in 66. izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptuj, Ptuj 1972, str. 101-102, Nemirno stoletje ptujske gimnazije (Ivan Potrč)

³³ Ibidem, 69. Izvestje

³⁴ Jože Potrč, O socialistični etiki in morali, Založba Obzorja, Maribor 1972, str. 455 (Ivan Potrč, Zapisek o dr. Potrču).

³⁵ Glej op. 29, Ivan Bratko, Spomini na dijaški list *Rast* na ptujski gimnaziji, Zbornik ob 125-letnici ptujske gimnazije, Ptuj 1994, str. 80.

³⁶ Glej op. 30, PMP, Dušan Kveder, Nekaj podatkov o delu v mladinskem gibanju in Partiji 1930/36.

³⁷ ZAP, fond Gimnazija, šk. št. 13, vpisnica VI. razr. 1930/31.

³⁸ Janko Kos, Pregled slovenskega slovstva, DZS, Ljubljana 1992, str. 384.

sveta, med katerimi in s kakršnim je živel in ga začel na svojih prvih pisateljskih straneh prikazovati.«³⁸

Tako mu je pomagal pridobivati globlja spoznanja »o zavoženih človeških odnosih«. Začenjal je dojemati, da je smisel njegovega pisateljevanja v razkrivanju človeške stiske, človeka neke postane družbe, ki ne more sproščeno zaživeti. »Kmetiškemu šolarju, ki je hotel pisati in biti komunist«, je branje Cankarja dobivalo novo vsebino. – 13. decembra 1933 se je dijaško kulturno društvo, ki ga je vodil Potrč, predstavilo na Cankarjevi proslavi v Mestnem gledališču z odlomki iz *Pohujšanja v dolini Šentflorjanski*.³⁹

V glasilu *Rast* je Ivan Potrč v črticah (*Bajtarska mati*, *Skozi življenje*, *Naša gruda*) predstavljal trdoto življenja, revščino in garanje »njegovih« ljudi. V dram-skem prizoru *Zarje* novega rodu je izpostavljal družbene slabosti. Vplivi Cankarja in Gorkega so se kazali v razmišljanju o smislu in nesmislu človekovih prizadevanj. Med drugim pravi: »Da vsa mladost nam je zgnila kakor malenkostna borba za malenkosti. Jasno nisi smel govoriti nikoli. Proglasili so te za upornika. Nad vsako tvojo besedo cinizem. Sedaj pa: mladina je na krivi poti. Kaj bo s to mladino?... Živeti nam je sploh prepovedano. In smešno je sedaj, smešno, če kdo izprašuje, kdaj bodo ti pokazali svoj sad. Sadu hočejo od ljudi, ki so jih vzgojili v življenja nezmožne spačke.«⁴⁰ Neizprosna družbena kritika je bila povod za prepoved glasila v februarju 1933, ker naj bi bilo »ateistično«. Pritiskom se je moral ukloniti tudi do dijaške »uporniške« skupine sicer toleranten ravnatelj, dr. Josip Komljanec.⁴¹

Razglabljanje o socialnih krivicah je vsekakor te mlade vodila v iskanje poti do boljšega življenja. Spontano, pozneje pod vplivom starejših komunistov, dr. Jožeta Potrča in Ivana Spolenaka, ki so ju spoznavali pri ptujski »Svobodi«, so se »gimnazijski uporniki« ogrevali za komunizem. Spomladi 1933 je organizirana študijska skupina, povezana z Ivanom Spolenakom, postala dijaška celica KP, ki jo je vodil Ivan Bratko. Njen član je bil tudi Ivan Potrč, ki je pritegnil k sodelovanju dijaka Rudija Ilca, s katerim sta na poti iz Krčevine v šolo razpravljala o različnih vprašanjih.⁴²

Na začetku leta 1934 je sledil udarec oblasti. Ptujčani so bili vznemirjeni, ko je bilo mesto z okolico ob obletnici šestojanuarske diktature preplavljeno z letaki KP. To je bil protest mladine (z njo sodeloval Ivan Spolenak) proti režimu v državi.⁴³

Pričele so se aretacije, ki so 6. januarja dosegle gimnazijo. Orožniki so zastražili šolo in aretirali dijake – Rudija Ilca, Ivana Potrča in Toneta Žnidariča. Zandarmerijska stanica Ptuj je 8. januarja poročala Upravi policije v Ljubljani o protirežimskih hujskaških komunističnih letakih in obremenila dr. Žgeča kot »duhovnega vodjo zalutale omladine«, ki je moralno podpiral izdajo glasila *Rast*, dijakom prinašal iz »Svobode« različno literaturo in »hvalil« dela Ivana Potrča in Ivana Bratka.⁴⁴

³⁸ Glej op. 1, str.38, Ivan Potrč.

³⁹ Glej op. 30, ZAI; 56 Izvestje... 1933/34.

⁴⁰ *Rast*, list dijaškega literarnega društva »Oton Župančič« na Državni realni gimnaziji Kraljeviča Andreja v Ptuj II. 1932-33, št.3-4, str.84.

⁴¹ AS 307 Okrožno sodišče Ljubljana (stara oznaka: ACK ZKS, fas.33, Okrožno sodišče Ljubljana 1933, Feuerberg Isak in tov. I.I.). Glej op.34, Bratko, str.81-82.

⁴² Glej op.35, AS 1550 Zbirka spominskega gradiva (stara oznaka: ACK ZKS, fas.Spomini-Štajerska, Rudi Ilc).

⁴³ Glej op.35.

⁴⁴ Glej op. 41.

Na Ptuju so pripravili 12 oseb. Vključene zapornike so s ptujskega kolodvora odpeljali na ljubljansko policijo in od tam v zapore okrožnega sodišča. Ivan Potrč navaja, da so se po celicah »dogovarjali« s trkanjem. Zaslliševalci so predvsem hoteli vedeti, kako jih je dr. Žgeč »navdušil za revolucijo«. Sodna dokumentacija potrjuje, da nihče od obdolženih ni obremenil dr. Franja Žgeča in dr. Jožeta Potrča. Uprava ljubljanske policije je sicer dijaško ilegalno skupino obdolžila branja in razpečevanja komunistične literature, Ivana Potrča pa, da jo je posredoval Rudiju Ilcu. Tedaj so tudi zapisali, da je bila vsebina dijaškega lista Rast »ateistična in je cikala na komunizem«.⁴⁵

Kop. 10/1/33

I. J. OKROŽNA IZVESHČINA KAZNI

Potrč Ivan

bil (a) s sodbo dne 26. junija 1934 jo
 rodi (a) *Potrč Ivan*
 v kazen *10 mesecev strogega zaporu* obsojen (a)
 v zaporu *10 mesecev strogega zaporu*

Kazen *10 mesecev* v kazen je vrstniti pripor in preiskovalni
 pripor od 11. 6. 34 do 21. 6. 34
 do 26. 6. 34 do 21. 6. 34
 Po izvršitvi kazni naj se obsojenec vrne na delo
 v zaporu *10 mesecev strogega zaporu*

Potrč Ivan obsojenec
 odd. H. dne 26. junija 1934

Slovesni sodnik:

Kamen

III. POROČILO O VARNOSTI KAZNI

Potrč Ivan obsojenec (a) je nastopil v kazen dne 26. 6. 34 ob 12. uri.
 Jedinica *OKROŽNA IZVESHČINA*
 Dne 27. junija 1934

III. Pravno sodno tešilstvo

na vlogi

Vpisnik obsojenca K1.

Obrazlož. 76 k.p. (Obrazlož. izvršitve kazni, se okrožno sodišče)

Na »komunističnem procesu« je Okrožno sodišče v Ljubljani 26.6.1934 obsodilo Ivana Potrča na deset mesecev strogega zaporu.
 (Vir: Arhiv Zgodovinskega oddelka PMJ, fas. Antikomunistična dejavnost)

27. junija 1934 sta Slovenec in Slovenski narod poročala o »komunističnem procesu« pri ljubljanskem okrožnem sodišču proti 31 obdolžencem, med njimi dvanajstim Ptujčanom. Obdolženci so bili kaznovani zaradi »komunistične propagande in soudeležbe v tajnih komunističnih organizacijah«. 21-letni dijak Ivan Potrč iz Štukov pri Ptujju je bil obsojen na 10-mesečno strogo zaporno kazen, ker je s ptujskim gimnazijcem Rudijem Ilcem po občini Krčevina trosil letake

⁴⁵ Glej op.41, Uprava policije v Ljubljani II.Pov.No 1/807-3, 30.12.1933, Pov.No. 1/807-8,8.1.1934. Mlada pota 1952/53-1, št.1, (Ivan Potrč, Profesor).

»komunistične in protidržavne vsebine.«⁴⁶

Medtem je ljubljanski preiskovalni sodnik 24. januarja 1934 obvestil Ravnateljstvo ptujske gimnazije, da teče »kazensko postopanje zbog suma zločina propagande komunizma« zoper osmošolca Ivana Potrča, sedmošolca Rudija Ilca, šestošolca Toneta Žnidariča in petošolca Jožeta Kogejca. Iz šolske dokumentacije povzamemo, da so bili priprti dijaki kaznovani že pred navedenim obvestilom. Razrednik Miloš Djermanović je o Ivanu Potrču zapisal »11. jan. uhapšen; stoga odstranjen iz gimnazije za šk. god. 1933/34. Na sednici 17. 1. 1934 odstranjen je za jednu školsku godinu što je uhapšen kao komunista.«⁴⁷

Načelnik prosvetnega oddelka pri Kraljevski banski upravi Dravske banovine je 25. aprila 1934 pozval Okrožno sodišče v Ljubljani, naj kaznuje ptujske dijake zaradi »komunističnih mahinacij.«⁴⁸

3. julija je banska uprava znova opozorila Okrožno sodišče v Ljubljani, da proti ptujskim dijakom »mora oblast postopati po disciplinskih predpisih za učence srednjih šol.«⁴⁹ 23. avgusta je šef Nastavnog otseka pri prosvetnem ministrstvu v Beogradu opozoril ravnatelja ptujske gimnazije dr. Maksa Kovačiča na sodno dokazano krivdo dijakov. Učiteljski zbor se je moral ustrezno odzvati. Po pridobitvi utemeljitve razsodbe je profesorski zbor na seji 25. oktobra 1934 sklenil, da Ivana Potrča, Rudija Ilca in Toneta Žnidariča kaznuje »z izgonom iz vseh srednjih šol v kraljevini brez pravice polaganja privatnega izpita«. 22. novembra je Ministrstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije potrdilo odločitev učiteljskega zbora »zbog komunističke propagande.«⁵⁰

Okoli leta 1935 so se iz zaporov vračali ptujski dijaki in akademiki. Ivan Potrč se je po vrnitvi domov uspel zaposliti pri mariborskem Večerniku, a je ostal še vedno povezan s svojim ptujskim okoljem in somišljeniki. Navezovali so stike z delavsko in vajeniško mladino ter gimnazijci. Srečevali so se pri »Svobodi« in kasnejši »Vzajemnosti«. Sestajali so se z dr. Jožetom Potrčem, npr. pri delavcu Petoviu Jožetu Klepu v Štukih (tam 1936/37 ciklostilna tehnika KP) ali pri kočarskem sinu, pleskarju Alojzu Gajzerju v Krčevini pri Ptujju.⁵¹

V dogajanja na Ptujju so pod vplivom Ivana Bratka in Dušana Kvedra aktivno posegli akademiki. Akademski klub je leta 1935 priredil literarni večer, na katerem sta gimnazijska profesorja Anton Ingolič in France Onič »zagrešila« veliko napako, ker sta nastopila skupaj z izključenim nekdanjim dijakom – komunistom Ivanom Potrčem. Prosvetni inšpektor je po zaslišanju obeh profesorjev pregledal njune prebrane tekste na prireditvi (Oničeve socialne pesmi in odlomek Ingoličevih Lûkarjev). Ingoliču so zagrozili s premestitvijo, Onič pa je zaradi delovanja pri »Svobodi« moral v Kočevje.⁵²

Po gimnaziji je završalo.

Sresko načelstvo je leta 1940 poročalo banski upravi: »Potrč Ivan, književnik, novinar pri mariborskem Večerniku sumljiv komunizma se običajno druží z levičarsko usmerjenimi ljudmi in s komunizma sumljivimi osebami.«⁵³

⁴⁶ Glej op. 41.63. Izvestje Gimnazije Dušana Kvedra v Ptujju, Ptuj 1969, str. 118 (Vida Rojic, Dijaki ptujske gimnazije v boju za socializem in nacionalno svobodo).

⁴⁷ Glej op. 41, spis IX Kpz 1606/33. ZAP, fond Gimnazija, šk. št. 14, Vpisnice za šol. leto 1933/34, VIII. razred. Zapisniki učiteljskega zbora niso ohranjeni.

⁴⁸ Glej op. 41, spis VIII Kpz 1606/33-311.

⁴⁹ Glej op. 41, spis 1132/3.

⁵⁰ Glej op. 41, spis 1606/33-405. Glej op. 30, PMP, fas. Antikomunistična dejavnost.

⁵¹ Glej op. 30, PMP, fas. Komunistična dejavnost 1919/41, Jože Klep o delovanju ciklostilne ilegalne tehnike KP v Ptujju 1936/37. Inštitut za novejšo zgodovino, fas. Spomini (Jože Klep).

⁵² Glej op. 31, Ingolič.

⁵³ Glej op. 21.

Ob okupaciji je bil Ivan Potrč najprej ilegalce, nato pa interniran v Mautausen. Po vrnitvi se je leta 1943 priključil partizanom, delal na osvobojenem ozemlju in leta 1944 napisal feljton o kmetu Jožetu Lacku. V tistem »partizanskem času« je hotel »razkriti pojmovanje kmeta Lacka, junaka tega našega uporniškega kmetištva«. ⁵⁴

Po vojni je bil vpet v družbena dogajanja. Urejal je Ljudsko pravico, od l. 1947 je bil glavni urednik Mladinske knjige in predsednik Društva književnikov Slovenije. Od 1978 se je vse do smrti 1993 posvetil pisateljevanju.

Svojemu ptujskemu »kmetištvu« je ostal zvest do smrti. Kmalu po vojni je v Baladi o Osojniku in v Zadnji baladi o Osojniku »izpričal usodnost« Osojnikove »kmetiško-humane poštenosti, zaradi katere je potem padel, dal življenje«. Tako mi je zapisal v pismu 21. januarja 1986 in še dodal: »Hotel sem povedati več, kot se to more s suhim ali golim naštevanjem nekih dogodkov ali dejstev, naj bodo še tako zgodovinski. Se pravi, da mi je šlo za mojo pisateljsko izpoved ali pričevanje o tem poleg Lacka najbolj kmetiškem ali kmetiško izrazitem ptujskem revolucionarju.« ⁵⁵

Ivan Potrč se je kot človek in pisatelj spopadal s moralnimi in idejnimi dilemami ter ohranjal svojo pristnost v avtobiografičnosti svoje proze.

Zato Potrč ostaja v živem spominu svojih kmečkih ljudi. Veliko, velikokrat je prihajal v svoje ptujsko okolje in vedno je bil skromen, dovzeten za človeka.

Pisatelj je svoja razmišljanja o ptujskem okolju, ki ga je oblikovalo, pogostokrat navezoval na dr. JOŽETA POTRČA – Južeka, na »tako svojsko in enkratno etično in moralno osebnost«. Ob 80-letnici dr. Potrča se je Ivan Potrč tudi spomnil, kako so doma govorili, da je sin belega mlinarja – kakor so pravili v Janežovcih Južekovemu očetu »ljudski dohtar«, v pravem in plemenitem pomenu ljudski človek. »Južek so šli za dohtarja študirat, da bi pomagal ubogim ljudem in zato ga je gospoda preganjala in zapirala«, tako se je slišalo po ptujskem podeželju. ⁵⁶

Nekdanji ptujski gimnazijec Rudi Ileč se je dr. Potrča spominjal kot razgledanega, skromnega, doslednega, strpnega in plemenitega človeka, ki je znal tople pridobivati male ljudi. Zanje je bil dober človek in vselej bil »njihov Južek«, čeravno so oblasti imele komuniste za najslabše ljudi. ⁵⁷

Iz teh zapisov se nam odkriva podoba dr. Jožeta Potrča, izjemnega človeka, po prepričanju komunista, velikega humanista in zdravnika, pisca mnogih razprav o moralno-etičnih vprašanjih. Ocene ljudi, ki so del življenja delili z dr. Potrčem, naj skušam utemeljiti z dejstvi.

Življenjska pot JOŽETA (Josipa) POTRČA je stekla 3. aprila 1903 v Vintarovcih v Slovenskih goricah. V družini očeta mlinarja in kmeta liberalnih nazorov ni bilo pomanjkanja, toda mladega Jožeta so že v gimnazijskih letih na Ptuju begala socialna vprašanja. Prizadela so ga družbena protislovja in revščina v domačem okolju, ki jo je vojni čas še poglobljajal. Po vojni je lahko spremljal gibanje poljedelskih delavcev za agrarno reformo in spoznaval tegobe viničarjev. V mladem gimnazijcu so se ob prebiranju literature porajala vprašanja, kako odpraviti krivice in doseči pravične odnose. Nova spoznanja so mu odkrivali povratniki iz Rusije, predvsem Franc Žgeč, ki mu je pojasnil mnoga vprašanja in ga navedel na študij marksistične literature.

Miselno tako obogaten, toda še vedno pod težo socialnih vprašanj, se je Jože Potrč po maturi leta 1922 podal na ljubljansko filozofsko fakulteto, vendar se

⁵⁴ Pismo Ivana Potrča 9. 3. 1983 avt. L. Š.

⁵⁵ Pismo Ivana Potrča 21. 1. 1986 avt. L. Š.

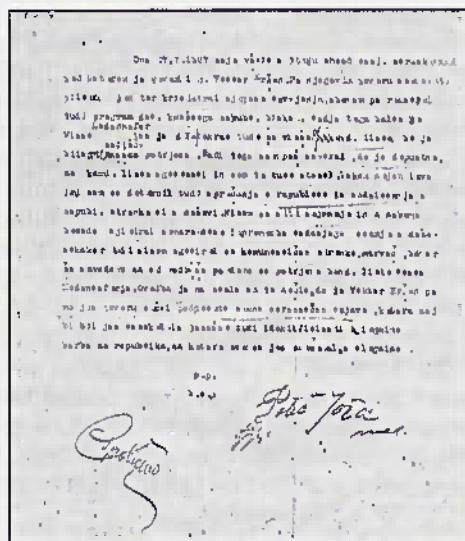
⁵⁶ Glej op. 1, str. 39/40 (Ivan Potrč).

⁵⁷ Glej op. 46, str. 152-153 (Rudi Ileč, Spomini na dr. Jožeta Potrča).

je že ob semestru prepisal na zagrebško medicinsko fakulteto. V klubu marksistov na zagrebški univerzi je prihajal do odgovorov, kako iz družbene krize. Zanj sta bila najpomembnejša mladostniška dogodka spoznanje, da je v komunizmu prihodnost in da je leta 1924 postal član celice KP v zagrebški tovarni olja.⁵⁸ Ob doživljanju vojne kot krivice, nesmisel in nečlovečnost, se je razbremenil večletnih notranjih stisk, porojenih iz osebne prizadetosti zaradi bede domačih krajev.

Medtem je medicinec Jože Potrč veliko bral, postal spreten govornik in znal s svojo načelnostjo in dostopnostjo pritegovati ljudi, ko je v počitnicah prihajal v ptujsko okolje. Na Ptujskem se je srečal z družbeno neozaveščenim maloštevilnim delavstvom in različnimi ideološkimi vplivi. Po odhodu dr. Žgčca je začel z individualnim delom. Zahajal je k marksistu Ferdinandu Zechnerju na Ptuj, se povezoval s posamezniki v Železniških delavnicah, pridobival je naročnike legalnih levičarskih glasil (Delavsko-kmetški list, Enotnost), posegal je v delo Delavskega izobraževalnega društva »Svoboda« in vplival na ustanovitev Zveze delavskih žena in deklet. Sadovi dela so se pokazali na pragu svetovne gospodarske krize, ko je steklo »zbiranje levega krila delavskega gibanja«. – Leta 1928 je bila v sodelovanju z Ivanom Spolenakom, kovačem v mariborskih Železniških delavnicah, ustanovljena celica KP v Železniških delavnicah na Ptuj.⁵⁹

Leta 1927 je Jože Potrč aktivno posegel v volilno kampanjo. Okoliški oddelek državne straže v Ptuj je 28. julija poročal o volilnem shodu SDS pri »Belem križu« na Ptuj, kjer je v razpravi »komunizma naduti visokošolec medicine Josip Potrč od Sv. Urbana pri Ptuj delal razdor« in somišljenikom »namigoval«, naj pristopijo h komunistom.⁶⁰

Zagovor Jožeta Potrča pred Okrajnim sodiščem v Ptuj 21. 9. 1927 zaradi nastopa na predvolilnem shodu socialistične stranke. (Vir: Arhiv Zgodovinskega oddelka PMP; fas. Antikomunistična dejavnost)

⁵⁸ Jože Potrč, O socialistični etiki in morali, Založba Obzorja Maribor 1972, str. 9. Glej op. 29, str. 19.

⁵⁹ Glej op. 30, PMP; fas. Komunistična dejavnost 1919/41, Zapisnik posvetovanja, 9. 4. 1959, dr. J. Potrč.

⁶⁰ Glej op. 30, PMP; Antikomunistična dejavnost.

Na zaslišanju pred Okrajnim sodiščem na Ptuj 21. septembra so Potrča očitali »komunistično propagando«, kar je zavrnil s trditvijo, da je le »razvijal program« uradno potrjenega DKRB in se je zato »dotaknil vprašanja republike«, nikakor pa »sprememb« v državi ali komunistične stranke.⁶¹

Komunistične agitacije je Potrča obremenila tudi orožniška postaja pri Sv. Urbanu, ki je 15. septembra Sreskemu načelstvu v Ptuj poročala, da se je 23 volilcev pri Sv.-Urbanu odločilo za DKRB.⁶²

Leta 1928 je Jože Potrč promoviral. Enoletni staž je opravil v mariborski bolnišnici in na Higienem zavodu v Ljubljani. Tedaj je bil povezan z mariborskimi komunisti in s slovenskim partijskim vodstvom. Ko je novembra 1929. leta prišel v ptujsko bolnišnico za sekundarija-volonterja, je bil že z novim letom zaradi suma komunizma odpuščen.⁶³ 1930. leta je odprl zasebno ordinacijo v Jančevcih, kamor se je družina preselila.

Za vsestransko delavnega in za »enega najboljših razumnikov« ga je prepoznalo slovensko partijsko vodstvo. Nanj, na »resnično ljudskega voditelja in aktivnega partijskega delavca«, se je ob diktaturi veljalo nasloniti. Spomladi 1930 je bil dr. Jože Potrč – Boris imenovan za nadomestnega sekretarja PK KPS, potem ko je moral sekretar France Klopčič emigrirati.⁶⁴

Izdaja in odkritje mreže KP ob 1. maju 1930 sta segla tudi do Ptuja. 19. maja je bil dr. Jože Potrč aretiran in z Ivanom Spolenakom odpeljan na sedež ljubljanske policije. Potrča je spremljala še ocena ptujkega Sreskega načelstva, da je »zagrizen pripadnik in simpatizer komunistične stranke in v propagandi zelo spreten« ter da ga je potrebno kot »opasnega komunista« imeti še nadalje v evidenci. Zaradi trdnega držanja pred sodiščem je prestajal le dveletno težko ječo v Pužarevcih.⁶⁵

Ko se je junija 1932 vrnil domov, je po nalogu PK KPS začel kot okrajni sekretar KP oživljati partijsko delo. Povezal se je z železničarji-komunisti in 1935. leta z Jožetom Lackom. Sodeloval je z Dušanom Kvedrom, razpečeval Rdeči prapor in Ljudsko pravico, predaval in razumevajoče vodil diskusije pri ptujski »Svobodi«, ki je sredi tridesetih let postajala »žarišče partijskega dela« in kjer se je kazala »velika aktivnost« mladine. Posegel je v društveno življenje na podeželju, se udeležil zleta Svobod v Celju, kamor je odšlo »najmanj za kamion ljudi« s ptujkega območja in bil med organizatorji ljutomerskega zborovanja združene opozicije.⁶⁶ Zaupanje ljudi, ki ga je dosegal s svojo širino in humanostjo, mu je vli-valo moč v ljudskofrontnem gibanju.

Leta 1936 je bil dr. Jože Potrč znova zaprt in mučen v Mariboru in Zagrebu ter po štirih mesecih izpuščen.

Ponovno vključen v politično delo je hkrati predano opravljal še svoje poklicno poslanstvo. Kot zdravniku mu ni bilo težko vstati sredi noči in prehoditi oddaljeno pot, samo da bi pomagal bolnikom. Bil je človek, ki se je znal vživljati v preproste ljudi in v njihova – za marsikoga občutljivo področje – verska pre-

⁶¹ Ibidem, glej op. 59.

⁶² Glej op. 58, str. 427 in op. 60.

⁶³ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), Kzp 1929, šk. št. 135, spisi Ivan Spolenak.

⁶⁴ Glej op. 58, str. 453 (France Klopčič, Moja predvojna srečanja z Jožetom Potrčem), France Klopčič, Desetletja izkušenj-spomini, Ljubljana 1981, str. 391.

⁶⁵ Glej op. 59 in op. 60, prepis obtožnice za Josipa Potrča 1931. Popisna pola dr. Jožeta Potrča, spis K št. 11089/25-insp. ZAP, Okrajno sodišče Ptuj 1930/41, šk. št. 482, spis Kns VI/75. Glej op.

⁶⁶ Glej op. 59.

pričanja. S širino duha, s svojo pristopnostjo in srčnostjo je zato »Južek« za njih postal »ljudski človek«. ⁶⁷

Pred nemško okupacijo je dr. Jože Potrč kot sekretar ptujskega okrožnega komiteja KP od leta 1939 in od 1940. leta član CK KPS aktivno posegal v vse-ljudsko protifašistično gibanje. Kot zagovornik demokratičnih in političnih sprememb je za ptujski okraj z Jožetom Lackom podpisal izjavo ZDLS »Kaj hočemo«. Zaradi razpečevanja izjave so z orožniške postaje pri Sv. Urbanu poročali ptujskemu Sreskemu načelstvu, da so v hišni preiskavi pri dr. Potrču našli 143 tovrstnih letakov. Proti Jožetu Potrču je sledilo »politično kazensko postopanje« pri Okrajnem sodišču na Ptuj, ker je širil letak »Kaj hočemo« in je bil kot njegov sopodpisnik »zagrizen idejni komunist«. ⁶⁸

Postopek je bil ustavljen po presoji mariborskega Okrožnega sodišča, saj letak ni pozival nasilne spremembe reda v državi, temveč le demokratične spremembe.

Januarja 1941 je moral dr. Jože Potrč na »orožne vaje« v Medjurečje pri Ivanjci – v resnici pa v delovno taborišče. Tam je bil vselej skromen in enak z drugimi. Predaval je o zdravniških vprašanjih, vodil diskusije, pomagal bolnim v okolici. ⁶⁹

Po vrnitvi domov se je ob napadu na Jugoslavijo pridružil prostovoljcem in bil ob razsulu jugoslovanske vojske na vlaku zajet v Celju. Tega spodrsljaja ni mogel preboleti. Pozneje je zapisal: »Moja največja napaka, odkar pripadam Partiji, je bila pomanjkljiva budnost, da sem padel v ujetništvo.« ⁷⁰ V nemškem taborišču Mühlberg ob Labi se je kot zdravnik predano posvečal jetnikom. Oktobra 1945 se je s transportom vrnil v domovino.

Sklepamo tudi, da je bila okupatorju predvojna dejavnost dr. Jožeta Potrča poznana. Izpostava varnostne policije na Ptuj, je po popisnih polah o slovenskih učiteljih leta 1941 zavrnila Potrčevo ženo Emo, po rodu Tržačanko, in navedla, da je njen mož »znan komunist« v vojnem ujetništvu ter da bo družina izseljena. ⁷¹

Po osvoboditvi je dr. Jože Potrč opravljal vrsto odgovornih dolžnosti. Med drugim je vodil ministrstvo za prosveto, znanost in kulturo, ministrstvo za zdravstvo in socialno politiko, bil je vladni delegat pri Mednarodni organizaciji dela. Občutljivo je spremljal družbena dogajanja. Nespremenjeni »Južek« je prihajal med svoje ljudi tako na Ptujsko tudi takrat, ko je bil preobremenjen z odgovornimi nalogami.

Čeprav se je dr. Potrč po osvoboditvi aktivno udeleževal v političnem življenju, se je posvečal tudi preučevanju družbenih problemov. V ospredju mu je bil človek, njegov družbeni položaj. Temeljno vodilo mu je bilo brezpogojno spoštovanje osebnosti človeškega življenja. V svojih snovanjih v kodeksu etike zdravstvenih delavcev je leta 1962 predstavil svojo vizijo o medicini, zdravstvenem delavcu ter o bolj humani in pacientu približani zdravstveni službi. ⁷²

⁶⁷ Glej op. 33, str. 423/429 (Janko Likša, Oris življenja in dela dr. Jožeta Potrča).

⁶⁸ Glej op. 21. Inštitut za novejšo zgodovino, fas. Spomini. (Ivan Kreft, Manifest »Kaj hočemo«). Ivan Kreft, Tri srečanja z Lackom pred dvajsetimi leti, Ptujski tednik 4. 9. 1959.

⁶⁹ Glej op. 1, str. 44 (Maks Gašparič), str. 50 (Ivan Kreft, dr. Jože Potrč je bil tudi kulturni delavec).

⁷⁰ Dr. Bratko Kreft, Življenje za človeka (portret dr. Jožeta Potrča). Obzorja Maribor 1970, str. 32.

⁷¹ Arhiv Zgodovinskega oddelka PMP, fas. Landrat, mapa: Vprašalne pole slovenskih učiteljev M-Ž.

⁷² Glej op. 1, str. 17 (akademik prof. dr. Janez Milčinski).

Zavedal se je, da zavestni humanizem, spoštovanje in priznavanje dostojanstva človeka izhajata iz vzgoje. Uvedba pouka etike in moralne vzgoje mu je zato postala življenjski cilj. Ko so mu življenjske sile že pešale, je razmišljal o ustreznem učbeniku, ki je ostal njegova neizpolnjena misel.⁷³ Dr. Potrč se je povsem zavedal, da pot do boljšega in pravičnega, človeku vrednega življenja ni gladka. Kljub mnogim razočaranjem (npr. SZ kot idol novega časa in Stalinove čistke, sporazum med SZ in Nemčijo l. 1939), ki mu jih je prinašalo politično življenje (zanj je bil premehak, preobčutljiv), je trdno verjel v dobro človekove biti, v moč človekove osebnosti. Njegovo zaupanje v človeštvo je bilo izredno veliko.⁷⁴ Življenje dr. Jožetu Potrču ni prizanašalo. Premagala ga je bolezen. 4. oktobra 1963 je umrl v Ljubljani.

Potrčeva dejanja in misli nam zastavljajo nova vprašanja in razmišljanja. Za sodobnega človeka – politično, svetovnonazorsko različno opredeljenega – je v današnjem času, polnem protislovij, pomembno, da ostaja ČLOVEK.

Ljubica Šuligoj

A LIFE AND WORK DEVOTED TO SOCIAL JUSTICE

Summary

The Ptuj environment between the World Wars appears as a socially backward region. The peasant question as the fundamental social issue in the Ptuj region, economic underdevelopment of the countryside, went along with poverty, social injustice and vine dressing were the conditions decisively influencing the personality formation of professor Jože Kerenčič, the writer Ivan Potrč and the physician dr. Jože Potrč. As to life experiences, they opted for the left wing and in Communism they saw the instrument for the reaching of a life worthy of man.

Dr. Jože Potrč, with wide-minded views, modest and tolerant, was perceived by the people from the Ptuj surroundings as a «man of the people», «our Južek». He remained such in spite of innumerable persecutions by authorities and in spite of statesman's duties after the Second World War – always an equal among equals. He is the founder of the code of medical ethics, pursuing from the humane nature of the medical profession.

He conceived up-bringing formation of a young person within the instruction of ethics and morals.

Jože Kerenčič, who primarily studied social relations in Mount Jerusalem heights, had, in spite of persecutions by authorities and injustices which were inflicted upon him, by the leadership of the CP at the resolution of the peasant question, remained a Communist by conviction. On the Occupation of 1941 he planned resistance with his fellows. After betrayal in the summer 1941, he fell as a hostage in Maribor during the same year. In 1953 he was declared National Hero.

Ivan Potrč, academician and citizen of honour of Ptuj, came to know the misery of the rural surroundings as of a young age. He attained new knowledge from academic secondary school teachers at the Ptuj Gymnasium, and primarily

From Jože Potrč, then a model to many Ptuj young people. Because of Communism, Ivan Potrč was expelled in 1934 from all secondary schools.

The young man of letters had, during secondary school years, uncovered many life troubles in the Ptuj rural surroundings. Mature literary works on small people, cottagers, vine-dressers, appeared all until his death in 1993, positioning him in the peak of Slovene social realism.

The mentioned personalities, until their death, remained loyal to their home local surroundings. Humaneness was their supreme moral value.

⁷³ Glej op. 29, str. 26 (Janko Liska, Neizpolnjena misel).

⁷⁴ Glej op. 1, str. 30/31 (dr. Fran Brumen, Spomini na prijatelja).

DRUŽINA WOSCHNAGG MED DRUGO SVETOVNO VOJNO IN NJIHOVA USODA PO VOJNI

Miran Aplinc*

UDK 929.52 Woschnagg"194"

APLINC Miran: Družina Woschnagg med drugo svetovno vojno in njihova usoda po vojni. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 391-423, 140 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

Avtor obravnava znano šoštanjško družino Woschnag med drugo svetovno vojno. Čeprav so Woschnaggi kot nemška družina med vojno izdatno podpirali slovensko osvobodilno gibanje in bili v veliki nemilosti pri nacističnih okupatorjih, jih je po vojni doletela enaka usoda kot tiste Nemce, ki so sodelovali z nacisti. Zaplenjeno jim je bilo premoženje in odvzeto državljanstvo.

UDC 929.52 Woschnagg"194"

APLINC Miran: The Family Woschnagg between the Second World War and their Fate after the War. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 391-423, 140 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

The author considers the Woschnagg family during the Second World War. Though the Woschnaggs, as a German family, extensively supported the Slovene Liberation Movement and were very much in disfavour with the Nazi occupiers, after the War the same fate came upon them, as those Germans who collaborated with the Nazis. Their estate was seized and they were deprived of citizenship.

* Miran Aplinc, diplomirani zgodovinar, Škornje 3, SI - 3325 Šoštanj

Uvod

V prispevku opisujem predvojne industrialce, družino Woschnagg iz Šoštanja, med drugo svetovno vojno in njihovo usodo po vojni. Družina Woschnagg je pričela z usnjarsko dejavnostjo že daljnega 1788. leta. Zaradi pomena tovarne usnja Franz Woschnagg & Sohne Šoštanj so jo uvrstili v knjigo, ki so jo izdali ob 50-letnici vladanja avstro-ogrskega cesarja Franca Jožefa. Leta 1938 je tovarna praznovala 150-letnico obstoja in je bila na višku razvoja, ki ga ni nikoli več presegla. Usoda družine je zanimiva, ker so v začetku vojne relativno pasivno gledali na okupatorja in se kasneje priključili NOG, zaradi česar jih je okupator tudi preganjal ter jim zaplenil imetje. Po osvoboditvi so se Woschnaggi znašli v povsem drugačni situaciji, kot so jo poznali pred drugo svetovno vojno. Poleti leta 1945 so bili obsojeni na procesu pred vojaškim sodiščem v Celju na zaplembo lastniških deležev Tovarne usnja Franz Woschnagg & Sohne Šoštanj, okrajna zaplembna komisija pa je zaplenila vse preostalo premoženje. Obtožili so jih: »da so bili od leta 1940 člani veleizdajniškega društva Kulturbunda«, da so »osebe nemške narodnosti« in da so »stavili« svoje podjetje na razpolago okupatorju.

Woschnaggi in NOG

Že v prvem napadu na Šoštanj, 7. oktobra 1941, so partizani poskušali kaznovati nekaj okupatorjevih veljakov in izdajalcev, med njimi tudi župana Huberta Haukeja, Hansa Gruberja in Wolfganga Klimenta, komercialnega direktorja v Woschnaggovi tovarni usnja. Odziv orožnikov je bil mlačen in spopad se je končal brez večjih žrtev. Kot povračilni ukrep so Nemci za Woschnaggovimi hlevi ustrelili deset talcev in aretirali nekaj ljudi, med njimi tudi dr. Staneta Medica. Življenje med okupacijo se je za vse spremenilo in zahtevalo opredelitev. Iz dosegljive literature je mogoče razbrati, da so šoštanjski veleindustrialci od začetka vojne relativno pasivno spremljali potek dogodkov. Vendar Koje navaja, da so Woschnaggi pričeli podpirati NOG že leta 1942.¹ Tudi drugi viri potrjujejo, da so Woschnaggi že leta 1942 dajali partizanom usnje in zdravila, intervenirali pri gestapu za aretirance in že leta 1941 dali partizanom veliko vsoto denarja.² Tudi Vinko Huber, delavec v Woschnaggovi tovarni, ki se je povezal z NOG leta 1943, je trdil, da mu je Herbert Woschnagg nekoč dal 300.000 RM za partizane. Omenil je še, da jim je Herbert Woschnagg poslal tudi pisalni stroj, radijski aparat, tobak in usnje. Tudi po izjavah Franca Kramaršiča so Woschnaggi dali zelo veliko za partizane.³ Herbert in Walter sta dajala partizanom denar in orožje. »V tovarni sta ščitila delavce in nameščence ter v več primerih zanje uspešno intervenirala pri gestapu,« zato so jim ljudje v času okupacije zaupali in zaradi njih ni bil nihče aretiran in v zaporu.⁴ Herbert in Walter Woschnagg sta skrila večje količine usnja, bencin in kemikalije za strojenje, kar sta po vojni izročila narodni oblasti, za kar so vedeli tudi ostali družinski člani.⁵ Malvina Woschnagg je tudi pogosto

¹ Viktor Koje, 185 let Tovarne usnja 1788 - 1973, Tisk RLJ, Velenje 1973

² ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinsčak. Razgovor avtorja z Ljudmilo Ježevnik dne 27. aprila 2002, zapis hrani avtor.

³ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 459.

⁴ Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943 - 1952, Celje 1999, str. 68.

⁵ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinsčak.

dajala denar in se v prvi polovici 1944. leta sestala v Lokovici s članoma vodstva šaleško-mislinskega okrožja.⁶ Obstaja tudi dokument, ki ga je izdal Krajevni odbor Ravne, v katerem so potrdili, da so Woschnaggi dajali za NOG material in denarna sredstva, vse skupaj v višini 306.750 RM in 27.944 din.⁷ Woschnaggi so skrivaj pomagali partizanom in pokazali, da so humani, kar ljudem seveda ni ostalo skrito. V poslopje nemške postojanke nekdanjega sodišča, kjer so bili v kletnih prostorih zapor, so večkrat privedli ujete partizane. Nasproti nemške postojanke, na postajo Rdečega križa, ki je bila čez cesto, so večkrat pripeljali v oskrbo ranjene nemške vojake in ujete ranjene partizane.⁸ Malvina Woschnagg in Marija Majer, ki sta delali na postaji Rdečega križa, sta tako izvedeli osebne podatke ujetih partizanov, informacije o napadih na partizane in predvidenih aretacijah ter jih preko zvez sporočili partizanom.⁹ Tak dogodek se je zgodil 23. februarja 1944 po obsežnih okupatorjevih akcijah proti premikom XIV. divizije. Učiteljica Trobejeva je takrat zapisala v svojem dnevniku: »*Ranjene partizane, hakor smo slišali, je obvezovala na postaji rdečega križa gospa Malvina Woschnagg in pomagala ji je žena učitelja Majerja. Najprvo so bili obvezani ranjeni Nemški vojaki in Nemški štabni zdravnik [...] se ni protivil ko je gospa predlagala naj obvežejo še ranjene ujete partizane. Župan Strobl je sicer protestiral a mu ni pomagalo nič, to pot je zmagalo človekoljubje.*«¹⁰ Majerjeva sta še leta 1944 živela v učiteljskem stanovanju v hiši ob železniški postaji, ki je bila bombardirana, zato je Malvina predlagala, naj se preselijo v prazno stanovanje Walterja Woschnagga, v gospodarskem objektu posestva Gutenbihl v Ravnah. Družina se je zaradi varnosti in miru res preselila na posestvo. Kmalu je imel učitelj Majer v Ravnah v nekem opuščnem mlinu skrito radijsko postajo in zvezo s partizani, za katere mu je Malvina velikokrat posredovala koristne informacije. Ker je bil izdan, ga je nekoč Malvina obvestila, da ga okupator namerava aretirati, zato je moral takoj ukrepati. Ker so se nekaterih oseb, ki so delovale dvojno in jim niso zaupali, zelo bali, so zaradi varnosti njegove družine partizani organizirali navidezno ugrabitev. Majerju je prebeg uspel, vendar so kmalu zatem na dom prišli Nemci in sledila je preiskava, a brez hujših posledic. Stanovanje takrat niso izropali ne partizani in tudi ne policija, čeprav je bilo o tem mogoče zaslediti različne informacije.¹¹

V znanih in dosegljivih virih je največ podatkov o Dorli, ženi Walterja Woschnagga, ki je za potrebe slovenskih izgnancev prispevala večje vsote denarja. Ob neki priložnosti je dala 80.000 kun za otroke izseljenega dr. Staneta Medica in spet drugič briljantni prstan.¹² Dorli je med vojno občasno živela v Zagrebu in aktivno sodelovala v NOG, zaradi česar je bila že leta 1942 ob aretacijah v nevarnosti in je zato prebegnila preko zvez v Maribor. Mestni odbor OF v Zagrebu je po vojni izdal karakteristiko, v kateri je bilo navedeno, da je že »od leta 1941 bila navdušena simpatizerka OF-a. Njeno ponašanje pred okupacijo in med okupacijo,

⁶ Milan Ževart, *Narudnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 459, o tem več kasneje.

⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68

⁸ Današnja Grudnikova hiša.

⁹ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinščak. Podatki so skladni tudi z izjavo v pogovoru avtorja z Eriko Cverlin (rojena Majer) dne 13. 1. 2003, zapis hrani avtor

¹⁰ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinščak.

¹¹ MNO Maribor, Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 13.

¹² Pogovor avtorja z Eriko Cverlin, dne 13. 1. 2003, zapis hrani avtor.

¹³ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinščak.

kljub temu, da je po poreklu inozemka, je bilo napram našemu narodu tako uvgledno, da se je že sama čutila kakor pripadnica slovenskega naroda. » Od leta 1941 je bila v stikih s predstavniki osvobodilnega gibanja v Mariboru zveza Robinščak – Röck. Od leta 1944 je bila v stikih celo z ilegalnim partijskim komitejem na Dunaju. Čeprav je želela oditi v partizane, so ji zadali nalogo »Zbiranje materiala o ustaških zločinih v koncentracijskih logorih NDH, ki bi ga naj odnesla v Švico«. ¹³ Zaradi informacij, da ji je gestapo na sledi, ji je zaupnik partijskega komiteja svetoval, naj prebегne v Švico. Brez zbranega materiala je ilegalno prebегnila najprej na Dunaj, nato pa skupaj s svojim možem na nemško – švicarsko mejo, kjer sta preplavalala Ren do sredine, kjer ju je s čolnom čakal njen brat, dr. Held. Mejo sta morala prestopiti ilegalno, saj je Dorli švicarsko državljanstvo izgubila, ko se je leta 1935 poročila. Walterju so oblasti odvzele nemški potni list leta 1943, ko se je vrnil s poslovnega potovanja iz Švice, domnevno zaradi protinemške propagande. Walterju in Dorli je tako uspel pobeg na varno v nevtralno državo, kjer sta tudi pričakala konec vojne. ¹⁴

V Šoštanj pa so dogodki šli v drugo smer, kajti vojne še ni bilo konec. Po preobratu na vzhodni fronti okupatorjev tabor ni bil več enoten. Ževart pravi, da je osvobodilno gibanje začelo podpirati nekaj bivših kulturbundovcev iz Velenja in Šoštanja, tudi Herbert in Malvina Woschnagg. ¹⁵ Poleti 1944. leta so bili šoštanjski Nemci že demoralizirani. Bali so se za svoja življenja in premoženje in prenočevali v utrjenih postojankah. Nekateri so se celo izselili, kot denimo Sophia Gollova, ker so bili v Velenju povsem nezaščiteni. ¹⁶ Že avgusta leta 1944 so šoštanjčani opazili spremembe pri Nemcih: »Kot strahovi se pomika in potika velenemška klika po cestah in šepeta, /.../ nič ne zgledajo kot zmagovalni junaki. /.../ Deteček se vozi sleherni dan v Celje prenočevat, zjutraj ko se je vračal domov, ga je v Gorenju čakalo veliko presenečenje.« ¹⁷ Takrat so partizani napadli potniški vlak na progi Celje – Šoštanj. Prelomni dogodek za šoštanske Nemce se je zgodil leta 1944, ob dogajanjih okrog Woschnaggov. Gestapo center v Šoštanju je imel ob ustanovitvi nalogo vdora v OF, vendar je bila najvažnejša naloga zasledovanje partizanov in s tem informacije za bojne enote. 1944. leta so v takšni akciji s pomočjo zaupnika centra Maribor dobili zvezo z neko žensko v Šoštanju, ki je bila povezana s partizani in OF. Žensko so aretirali in pri zaslišanju je izdala vrsto oseb, ki so delale za OF. Tako so meseca junija 1944 v prvem valu aretirali 27 oseb. Na zaslišanjih, ki so sledila, so bila odkrita nova imena v povezavi s partizani in OF. Med njimi je bila tudi Malvina Woschnagg. Z obtožbo, da je Malvina podpirala partizane, jo je 12. avgusta 1944 gestapo aretirал in zaprl jo v mariborske zapore. Aretiral jo je osebno Emisl Vogel, načelnik gestapa v Šoštanju. ¹⁸ Malvini Woschnagg so očitali, da je partizanom pošiljala usnje, denar, hrano in zdravila preko povezave v Lokovici, kjer so imeli Woschnaggi vinograd. Kot drugim aretiranim so ji dokazovali, da je vedela, da se v Lokovici zadržujejo partizani, s katerimi se je tudi nekajkrat srečala. Glavna povezava sta bila Tone Ulrikh-Kristl, Ela Letonja-Atena, člana šaleško mislinjskega okrožja, ter Sinjo, Johan

¹³ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, Karakteristika Woschnagg Dorli.

¹⁴ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinščak.

¹⁵ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 403.

¹⁶ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 517, 559.

¹⁷ MNO Maribor, Dnevnik Maricu Trobej, zvezek št. 14.

¹⁸ ARS, RSNZ SRS, Nemški medvojni arhiv, Oporišče Šoštanj, 301 - 74/ZA, I, inv. 415.

Ušen-Dušan, Mici Močnik in mnogi drugi. Nekaterim aretiranim so dokazovali, da so poskušali Malvino Woschnagg pregovoriti, da bi pomagala partizanom in stopila v OF. Obtoženi so se branili in med drugim izjavili, da je Malvina res dobila sporočilo, naj pomaga partizanom, in rekla: *«kaj neki Sinjo od nje želi? Nočem, da pride k meni še kdo za stvari. S tem nočem imeti ničesar.»* Vseeno je priča zatrjevala, *«da ima sedaj novega člana za OF»* in povedala tudi ime *«Vošnjak Malvina, soproga lastnika Tovarne usnja Šoštanj.»* Povedala je, da ji je Vošnjakova dala paket z usnjem za *«bandite.»* Malvina naj bi preko Rdečega križa izdajala tudi potrdila ter pošiljala zdravila in sanitetni material po zvezah partizanom. Leta 1944 je delala na postaji rdečega križa v Šoštanju. Ob neki priložnosti je so-govornici v želji, da bi rešila situacijo, rekla, zakaj ji niso že poprej povedali, da prenašajo sanitetni material in zato tiste osebe ne bi ujeli. *«Bilo bi zelo lahko izstaviti potrdilo, da material potrebuje za DRK in ga je za Rdeči križ kupil.»* Nekajkrat je poslala v Lokovico tudi zavoje za partizane. Na zaslišanjih so se ovadeni zagovarjali, da niso vedeli kaj prenašajo ter da so bile stvari namenjene bivšim delavcem tovarne usnja, ki so z živilskimi nakaznicami težko živeli.¹⁹ Ob tem dogodku je učiteljica Trobejeva, pozorna opazovalka dogajanj, v svoj dnevnik zapisala: *«Kdo bi si mislil ob prihodu nemške vojske v naše kraje je gospa Malvina objemala in ljubkovala Nemške vojake,»* ki so prodrli v mesto Šoštanj, *«a danes sedi s 25 sotrpinov skupno v ječi zaradi borbe proti Nemškemu režimu.»*, *«Odpeljana je bila naravnost v Maribor. Zadnje čase je pomagala slovincem iz ječe, tudi je podpirala partizane. Kakor pravijo, kar pa bo najbrže resnica, ker drugače bi je ne zaprli. Pravijo da ima tudi tu [...] izdajalka svoj jezik vmes. Gestapom je bila dolgo trni v peti a niso ji mogli do živlega. [...] Vsekakor je bila malo nes pametna, vsi ji želimo, da bi se srečno izmazala iz te afere, posebno ker gre vse h koncu.»* Njihov nameščenec v tovarni Vasle je komentiral: *«Vrč gre samo tako dolgo po vodo, da se razbije.»* Tudi šoštanjski nacisti so Woschnagge gledali po strani, *«slednji pač niso bili vneti za nacizem.»* Zanimivo je, da misli, ki jih je izrazila v svojem dnevniku učiteljica Trobejeva, kažejo na relativno naklonjenost in sočutje do Woschnaggov. Zaradi nasprotujočih izjav prič in pomanjkanja materialnih dokazov gestapu ni uspelo z gotovostjo ugotoviti neposredne povezave obtožene Malvine s partizani. Pod vplivom Woschnaggovih zvez je gestapo Malvino izpustil, a pod pogojem, da bo zapustila Spodnjo Štajersko, vendar je kljub temu ostala v Šoštanju, zato je bila *«šoštanjška nemškutarija [...] od sile ogorčena zaradi tega.»* Spričo teh dogodkov lahko sklepamo, da so Woschnaggi izgubili zaupanje pri okupatorju. Na drugi strani pa je Marica Trobejeva v svojem dnevniku 20. septembra 1944 zapisala: *«Čudno se obrača svet [...] Ljudje, ki so prej trobili na vsa usta v nacistični organizaciji zdaj iščejo stike s partizani.»* V nadaljevanju je zapisala: *«Tudi Woschnagg najbrže radi žene Malvine opogumljen sluša rešiti kar bi se dalo in se izgovarja, da je v njegovi tovarni in pisarnah zavijal po nemško Wrentschur kot ravnatelj.»*²⁰ Ževart pravi, da je bilo *«glavno središče šaleških Nemcev in hitlerjancev [...] v Šoštanju, njihovo glavno oporišče pa v Woschnagovi tovarni, kjer so bili vodilni uslužbenci zelo aktivni kulturbundovci fin/ tudi zaupniki Gaugrenzlandamta.»*²¹ Glede na arhivske podatke lahko rečemo, da so Woschnaggi

¹⁹ ARS, RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/ 1737, 1738, 1739, 1742, 3761-3764, 3845-46, 5815-5819. ARS, RSNZ SRS, GSP Maribor 104-12/12397, 12398.

²⁰ MNO Maribor, Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 14. in št. 18

²¹ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 60

bili člani kulturbunda²² od decembra leta 1940. Bili so le evidentirani, brez kakršnih koli karakteristik, ki bi potrjevale njihovo aktivnost oziroma pasivnost. V kulturbund so stopili na pritiske vodstva te organizacije v Šoštanju in bili še leta 1941 na razpolago okupatorju. Kot člani kulturbunda so 1. maja leta 1941 postali člani heimatbunda z rdečimi izkaznicami in nemškim državljanstvom. Na tej osnovi sta Herbert in Walter lahko bila tudi člana wehrmannschafta. V heimatbundu nihče od Woschnaggov ni imel nobenih pomembnih funkcij in tudi niso bili šoštanjski župani, kakor tudi niso bili zaupniki šoštanjskega gestapa.²³ Vendar jih je zaradi vsega navedenega OZNA po vojni obravnavala kot folksdojčerje in osebe nemške narodnosti.²⁴

Zaradi partizanskih akcij in napadov na železniške proge je bilo v jesenskih mesecih leta 1944 celotno področje Šaleške doline blokirano, zato se je v začetku novembra v tovarni usnja v Šoštanju nabrala velika količina raznih vrst usnja. Že 11. oktobra leta 1944 so iz tovarne poslali prošnjo pokrajinskemu načelniku za prevoznništvo okrožja Celje za pomoč pri reševanju njihovih težav. Predlagali so, naj jim pošljejo kamione za odvoz usnja, pri čemer bi lahko istočasno dostavili surovine, ki so bile že na poti. Vendar od pokrajinske uprave niso dobili odgovora. Višji postajni načelnik v Šoštanju je izjavil, da se je Herbert Woschnagg nekajkrat oglasil pri njih za odvoz tovara, vendar železnica ni imela prostorov za skladiščenje, oviro pa so predstavljali tudi nenehni zastoji vlakov. Vodja skupnih oddelkov tovarne usnja dr. Pertsch je povedal, *»da je za tovarno vsakokrat 1000 kg prostora za usnje po petkrat na razpolago, kar je ravno eden vagon.«*²⁵ Zaradi navedenih vzrokov takrat usnja iz tovarne v Šoštanju niso uspeli prepeljati. Okupator je bil zaradi partizanskih akcij v defenzivnem položaju in je obvladoval le še svoje utrjene postojanke. Okolica je bila pod kontrolo partizanov, ki so ta položaj izkoristili za napad na Šoštanj.

Šoštanj so partizani napadli večkrat. Na napad 14. novembra 1944 se je Šerčerjeva brigada temeljito pripravila, saj so nameravali zapleniti usnje v tovarni. Vendar je bil Šoštanj dobro varovan in obdan z bodečo žico ter minskimi polji. Po podatkih, ki so jih zbrali, je bilo takrat v Šoštanju 170 vojakov in orožnikov, ki so bili koncentrirani v oporiščih pri železniški postaji, bunkerjih in strelskih jarkih okoli sodišča, osnovne šole in Sokolskega doma. Središče mesta in tovarno so nadzorovale le posamezne skupine stražarjev. Šerčerjeva brigada je zvečer demonstrativno napadla mesto, blokirala sovražnika v njihovih oporiščih ter vdrla v slabo varovano tovarno, vendar so morali kljub temu porušiti trdna vhodna vrata v tovarno in vrata v skladišče. Akcija je bila zelo uspešna, saj so takrat z vozovi odpeljali 5 ton usnja.²⁶ Na podlagi zapisanega v dosegljivi literaturi ni mogoče trditi, da so bili Woschnaggi kakor koli povezani s partizani. Po nekaterih

²² Švabsko-nemška kulturna zaznava Sava - Ordens II, Razred po bonusu iz Ljubljane dr. Natlačen v letu

1940, podporni član klerikalne smeri.

²³ ARS, KUZOP; fasc. 909, m. I, o. 2 ARS, RSNZ SRS, GSP, oporišče Šoštanj, 104-27/ZA, inv. 68.

²⁴ ARS, RSNZ SRS, Volksdeutscherji 1952, str. 211, str. 442.

²⁵ ARS, RSNZ SRS, Nemško medvojno okupacijsko gradivo - originali, GSP, oporišče Šoštanj, št. 157

²⁶ Jože Marolt, Šerčerjeva brigada na Štajerskem, Maribor 1993, str. 229 - 231 in Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 568, 518-519 in Marica Trobej je zapisala, da so partizani takrat odpeljali 7 voz usnja (MNO Maribor, dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 18).

navedbah so napad in rekvizicijo izvedli z vednostjo Woschnaggov, za kar naj bi bil v tovarni odgovoren nameščenec Rudolf Kindlhofer, ki je uredil vse potrebno, da je bilo usnje pripravljeno za odvoz.²⁷ Po drugi strani je okupator že prej sumil Woschnagge, da sodelujejo s partizani, vendar jim tega niso mogli dokazati. To potrjuje tudi dogodek, ki se je zgodil naslednji dan po napadu na tovarno, ko je major Amend, poveljnik nemškega vojaštva v Šoštanj, obiskal Herberta Woschnagga na njegovem domu. Govoril mu je o napadu in med drugim rekel: »*Gospod Woschnagg, žal mi je, kako veliko škodo so vam naredili partizani!*« Herbert mu je jezno odvrnil: »*Nihče mi ni naredil večje škode, kot vi!*« Ta pogovor in napeta situacija kažejo na to, kako močan in vpliven je bil Woschnagg, pa tudi pogumen, da si je upal kaj takega reči majorju.²⁸

Kot smo že omenili, sta bila Woschnagga že dlje časa osumljena sodelovanja s partizani, zato ju je gestapo stalno nadzoroval, nakar so partizani novembra leta 1944 napadli tovarno in zaplenili usnje. Zaradi vsesplošne napetosti in suma, da so Woschnaggi sodelovali s partizani ob napadu na tovarno usnja, pa tudi, ker gospa Woschnagg ni odšla s Spodnje Štajerske, je 18. novembra 1944 komandant varnostne policije in varnostne službe izdal ukaz za aretacijo Herberta in Malvine Woschnagg ter zavarovanje materiala v tovarni usnja.²⁹ Woschnaggova je načelnik policije Kieseweter naslednji dan aretirala, a sta ostala nekaj časa v hišnem priporu, ker je bil Šoštanj zaradi partizanskih akcij popolnoma odrezan, saj so imeli povezavo z zunanjim svetom samo preko radijske zveze. Cesta Celje – Šoštanj je bila prevozna, vendar le z močnim obrambnim spremstvom. Drugi razlog, da sta ostala v hišnem priporu, je bilo tudi slabo zdravstveno stanje Malvine Woschnagg ob aretaciji. Poklicali so zdravnika dr. Kolokolaka, ki je ugotovil, da gospa ni sposobna za transport in zato priporočil mirovanje na domu. Nemci so bili zaradi partizanskih akcij že nekaj časa v defenzivnem položaju, komunikacije so bile pretrgane, zaradi česar so obvladovali le področje okrog svojih postojank. Ker je primanjkovalo tovornih vagonov in skladiščnih prostorov, tudi ni bilo mogoče zavarovati in odpeljati zalog usnja iz tovarne, ob vsem pa je grozil vnovični partizanski napad.³⁰ Ker je Kieseweter ugotovil, da ne bo mogel izvesti aretacije Woschnaggov, jim je odredil hišni pripor in pred hišo postavil stražo. Na postaji policije so Woschnaggu razložili, da pričakujejo napad partizanov, zato ne morejo prevzeti nobene odgovornosti. Nekaj dni je policija varovala Woschnaggovo vilo, nakar so stražarja odpoklicali. Medtem je Herbert prosil svojega prijatelja in direktorja v tovarni dr. Wolfganga Klimenta, da se odpelje v Maribor na sedež varnostne policije in poizve, če vse skupaj morda ni pomota. Kliment je njegovi želji ugodil in ob povratku iz Maribora razložil, da se mora z ženo, ko bo ozdravela, obvezno odpeljati v Maribor. Malvina se je zelo bala zapora, saj je bila zaprta že avgusta istega leta. Sklenila sta, da bodo otroci v njuni odsotnosti počakali pri tašči na bližnjem posestvu Gutenbuhel. Kieseweter je sporočil Woschnaggu, da bo odpeljan v Celje s spremljevalnim vlakom, ko bo ta pripravljen.³¹

²⁷ Razgovor avtorja z Ano Dvornik dne 20. maja 2002, zapis hrani avtor. Tudi gospod Detlef Tičer je gevoril e tem, da je bilo že pred napadom vse dogovorjeno za odvoz usnja. Vzgojiteljica Woschnaggovih otrok, Elze, je dan pe napadu obiskala njihovega krojača Tičerja in pomenljivo rekla: »*Ali so spet Šoštanj napadli!*« (Razgovor avtorja z Detlefom Tičerjem, december 2002, zapis hrani avtor)

²⁸ Razgovor avtorja z Detlefom Tičerjem, december 2002, zapis hrani avtor.

²⁹ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/7117.

³⁰ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/7118, 7119, 7120

³¹ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/7143.

Nemci so imeli težave z zagotavljanjem varnosti transportov, že dlje časa so obvladovali le še pomembnejše postojanke. Ker so partizani z osvobojenega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini že dlje časa ogrožali nemške interese, so ti sredi novembra leta 1944 na območje od Velenja do Polzele poslali močne vojaške okrepitve in pričeli z ofenzivo.

Takrat pa se je v Šoštanju zgodilo nekaj za marsikoga nepojmljivega. Po petih dneh hišnega pripora sta bila: »*Woschnagg s soprogo in otroci dne 23. novembra 1944 ob šestnajsti uri od banditov odpeljana.*«³² Herbert je kasneje izjavil, da se je to zgodilo med popoldanskim počitkom. V četrtek, 23. novembra, je po kosilu Malvina pripravila nekaj stvari za transport. Z ženo sta bila v spodnji sobi, ko je Herbert slišal glasove na hodniku. Pogledal je in tam videl pet partizanov. Malvina se je prestrašila, da je ponju prišel načelnik policije Kieseweter, a ni bilo tako. Po ukazu vodje partizanov Botr-a so morali najnujnejše stvari stlačiti v nahrbtnike in oditi z njimi. Medtem je Malvina vprašala, kaj bo z otroki, nakar so partizani ukazali, da morajo oditi zraven tudi otroci in njihova varuška Antonija Dimnik. Po nekaj urah, temnilo se je že, je bilo vse pripravljeno in hišo so zapustili skozi zadnji vhod, ki je obrnjen proti gozdu, kjer je bilo še približno petdeset partizanov. Njihova pot je vodila v Schauenberg (Zavodnje nad Šoštanjem) do partizanskega tabora, kjer so ostali čez noč. To je bila kurirska postaja 34 S v Šentvidu nad Zavodnjami. Naslednji dan je za njimi prišel iz doline partizan, ki je povedal, da so Nemci zaplenili imetje na njihovem domu. Pot so nadaljevali v spremstvu samo dveh partizanov čez Rietz (Golte) proti Sv. Mihaelu, kamor pa niso prispeli skupaj. Herbert je proti cilju moral peš, medtem ko so Malvino in otroke prepeljali z vozom do Prasberga (Sv. Mihael), kjer so prenočili. Tam so jih nastanili v gostilni, kjer so se srečali s političnim komisarjem Šerčerjeve brigade. Ko jih je ta prepoznal, jim je očital, da so metali granate na partizane ob napadu na tovarno usnja in tako je umrlo šest njegovih ljudi ter da usnje ni bilo toliko vredno kot življenja njegovih ljudi. Naslednji dan so odšli proti Rietzu in prišli do štaba XIV. divizije, kjer se je družina spet srečala. Malvina je kasneje povedala, da je poročnik Lukenič ob identifikaciji povprašal, kakšna je bila pot, in jim namignil, da bo njihov prihod koristen, a ni povedal zakaj, češ da bodo nekaj že delali. Ne da bi jim povedali razlog, so jih poslali s kurirjem v Ljubno, kjer so jih nastanili pri gostilničarju in trgovcu z usnjem Kolencu. Tam jih je obiskalo veliko ljudi, saj je prisotnost Vošnjakov na osvobojenem ozemlju pomenila, da bo vojne kmalu konec.³³ Malvina je bila kasneje mnenja, da so jih uporabili za propagandne namene, mož Herbert pa, da so bili ugrabljeni kot talci. Rekla sta tudi, da je bilo razpoloženje med domačini in partizani slabo. Zaradi nemške ofenzive so prebivalstvu na osvobojenem ozemlju omejili gibanje, pa tudi sicer je bilo razpoloženje med domačini in partizani slabo.

Pobeg Woschnaggov v partizane je močno razburil Nemce, saj so o njihovem dejanju objavili več »*strupenih*«³⁴ člankov v nemškem propagandnem glasilu Rdeči raj. V Šoštanju so tudi razširili poseben propagandni letak.³⁴ Zaradi suma sodelovanja je gestapo aretiral tudi komercialnega direktorja Woschnaggove tovarne dr. Wolfganga Klimenta in vodjo orožniške postaje v Šoštanju Ferdinanda Kissewetterja. Dr. Kliment je po aretaciji Woschnaggov odpotoval v Maribor, da bi posredoval za njih, zato so ga priprli, a zaradi pomanjkanja dokazov kmalu izpustili.

³² AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/7121, 7122.

³³ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/7167.

³⁴ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 517 - 518, 560.

S tem komandant šoštanjske postojanke major Amend ni bil zadovoljen in je zahteval vnovično aretacijo. Dolžili so ga tudi soodgovornosti za 1.350.000 RM, ki so jih našli v trezorju tovarne. Soodgovoren naj bi bil tudi za to, da je Herbert Woschnagg 5. novembra brez uradnega potrdila dvignil iz tovarniške blagajne 100.000 RM. Ob pregledu evidence v pomožni blagajniški knjigi tovarne usnja za mesec november 1944 ni bilo mogoče odkriti zapisa, ki bi dokazoval dvig, namen in porabo te za tiste čase velike vsote denarja. Nemci so slutili, da je bil pobeg pripravljen, saj so imeli podatke, da je Herbert s sabo odpeljal tudi spodnje perilo in obleke, vozove z živili in drugimi stvarmi. Ob partizanskem napadu na tovarno usnja so izginile iz tovarne velike količine usnja, kar je še podkrepilo sum, da so Woschnaggi podpirali partizane in pričakovali preobrat.³⁵ Imeli so informacije, da so pri Woschnaggih že leto dni prej izginjale dragocenejši stvari, kot so: srebro, preproge, krzneni plašči, vendar niso vedeli kam. Domnevali so, da so stvari odpeljali k sorodnikom njegove mame, k družini Melzer na Dunaj. Vodjo orožniške postaje v Šoštanju Ferdinanda Kissewetterja so dolžili, da je bil povezan s partizani in je pomagal pri pobegu Woschnaggov, saj je prvo aretacijo Woschnaggov izvedel z dvanajsturno zamudo in kljub izrecnim ukazom ni zagotovil ustrezne varnosti in varovanja priprtih.³⁶ Oba osumljenca so čez nekaj časa vendarle izpustili, a ne za dolgo.

Okupator je zaplenil imetje Woschnaggov

Po vsesplošnem presenečenju in prvovrstni senzaciji zaradi pobega Woschnaggov so Nemci naslednji dan zaplenili njihovo imetje. Pravna podlaga za zaplenbo Woschnaggovega imetja sta bili odredbi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko iz 16. avgusta 1941 in odredba iz 15. marca 1944 z utemeljitvijo, da so prostovoljno odšli v partizane. Postopek zaplenbe je izvedel deželni svetnik Dorfmeister.³⁷ 24. novembra 1944, dan po prebegu Woschnaggov v partizane, so Nemci zaplenili v tovarni velike količine usnja in vse premično in nepremično imetje Herberta, Malvine, Walterja in mame Marianne Woschnagg. Šoštanjčani so bili priča veliki transportni akciji, »in sedaj vozi avto za avtom iz gozdne vile, /.../ zaloge usnja iz tovarne skozi Penk v Celje. Blaga je na zalogi ogromno, za celo Slovenijo...«.³⁸ Po vojni, ob popisu vojne škode v podjetju, so ugotovili, da so Nemci takrat odpeljali iz tovarne v Avstrijo okrog 40 vagonov ali 251 ton usnja.³⁹

Zaplenili so tudi osebno imetje in dragocenosti na družinskem posestvu v Ravnah in vili Široko. 24. novembra 1944 so ob zaplembi premoženja zaplenili tudi Gutenbüchel-Forcteg, 51 ha veliko posestvo, tri hiše na Dunaju, delnice in gotovino, kar je bilo last Marianne Woschnagg. Zaplenbo so izvedli poveljniki vojaških enot, nekateri šoštanjski Nemci ter gestapo. Plenila je tudi policija, pri čemer je prišlo do spora med komandantom šoštanjske postojanke majorjem Amendom, poveljnikom 611. bataljona deželnih strelcev, ki si je nagraabil veliko stvari, in kapetanom Beyerjem, komandantom 4. bataljona deželnih strelcev, ki je bil ogorčen, ker plena niso bile deležne njegove enote. Iz popisa zaplenjenega

³⁵ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7126.

³⁶ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7121, 7122.

³⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, GZ 1/W 111/1944.

³⁸ Po zapisih Marice Trobejeve je bilo usnja dovolj za vso Slovenijo, takrat pa so ga odpeljali v tujino s 16. tovarnjaki. (MNO Maribor; Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 18) Gozdna vila je vila Široko, opomba M A.

³⁹ ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2.

imetja je razvidno, katere osebe so bile takrat prisotne. To so bili: načelnik gestapa v Šoštanju Emisl Vogel, major Reinhardt, major Bormann, major Hauptmann, Schnellbacher in Allendorf.⁴⁰

Ob tej priložnosti so v tovarni zaplenili 1.350.000 RM, od katerih je 1.000.000 RM pooblaščen gospodar v tovarni ing. Klopčič 16. januarja 1945 nakazal preko Creditanstalt Bankverein podružnice Celje na naslov Der Beauftragts f. d. Festigung deutschen Volksturms, poslovalnica Maribor.⁴¹ 350.000 RM je ostalo v tovarniškem trezorju za potrebe tovarne. Ob zaplembi na domu Herberta Woschnagga je major Amend zapečatil trezor, pisalno mizo in celo vilo Široko. 26. novembra so odstranili pečate in nekatere predmete odnesli, kar je ugotovila uslužbenka tovarne Ana Hleb. Seznam odstranjenih predmetov je vzel župan Hauke.⁴² Začasnemu gospodarju imetja Woschnaggov dipl. ing. Klopčiču so naročili, naj zagotovi, da bo policija, vermanschaft in drugi vrnili odnesene predmete nazaj v vilo.⁴³ Teh stvari seveda ni bilo toliko, kot so trdili kasneje, in tudi stanovanja Walterja Woschnagga, ki je prebegnil v Švico, ni med vojno nihče izropal. Veliko dragocenih predmetov je izginilo pozneje.

2. decembra 1944. leta je vodja urada za Spodnjo Štajersko pooblastil dipl. ing. Hansa Kloptschitscha za začasnega gospodarja celotnega premoženja Woschnaggov, s čimer so bile izbrisane vse lastninske pravice prejšnjih lastnikov. S tem je bilo zaplenjeno največje privatno kapitalistično premoženje v Šaleški dolini.⁴⁴ Tovarna usnja je do zaplembe delovala kot akcijska družba, v kateri je imela mati Mariana Woschnagg 51%, sin Herbert 24,2% in sin Walter 24,2%. V predvojnem času je tovarna izvozila na druge kontinente 44% in v Evropo 56% proizvodnje. V vojnem času je bil vermacht s 60% največji odjemalec usnja, 40% so odkupili civilisti. Novembra 1944 je bilo v končni obdelavi še okrog pet vagonov usnja. Nadaljnjih 8 vagonov je bilo v centru vermanschafta v Šoštanju, 4 vagone so iz špedicije v Celju poslali naročnikom, a so jih spotoma zaplenili in dostavili podjetju Valter Gibizer in podjetju Prezena & Kreuzer iz Graza, ki sta dobili prepoved prevzema materiala. Tovarna je stala na 17 hektarjih, vknjižili so 300.000 RM, knjigovodska vrednost tovarne je bila 600.000 RM, stroji so bili vredni 400.000 RM. Bančni dobropis z novo opremo je znašal 1.855.000 RM, novo stanje 1.000.000 RM, na poštni hranilnici na Dunaju 65.000 RM, tekoče poslovanje 390.000 RM, delnice v Bleiburgu 22.000 RM, odprti računi v prodaji 201.000 RM in dolgovi družine Woschnagg v višini 37.000 RM.

Gospodar celotnega premoženja dipl. ing. Klopčič se je odločil, da bo na 51 hektarjev velikem posestvu ostal upravnik Ivan Košan. Po tednu dni je bil iz pripora izpuščen dr. Wolfgang Kliment, ki naj bi pod nadzorstvom v podjetju nadalje vodil prodajo in trgovino, saj se je zanj zaradi izkušenj zavzel sam Klopčič. Kliment so kasneje zaradi sodelovanja z Woschnaggi pri pobegu znova zaprli.⁴⁵

Ževart pravi, da je njihov kapital že pred vojno omogočal dejavnosti kulturebunda ter da je z navedenimi ukrepi okupator sam uničil Woschnagge. Vendar bi k temu lahko dodali, da kljub okupatorjevi razlastitvi v novembru leta 1944 in zaslugam, ki so jih Woschnaggi vendarle imeli za NOG, po vojni nova ljudska

⁴⁰ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁴¹ ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2, AŠ 2.

⁴² Seznam je v ZAC, v fondu družine Woschnagg.

⁴³ AŠ, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7127-7132.

⁴⁴ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁴⁵ AŠ, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7127-7132

oblast teh argumentov ni upoštevala in jih je razlatala še enkrat. Ževart primerja prebeg Woschnaggov v partizane s podobnim dejanjem dr. Wilhelma Hessa, predstojnika šoštanjskega sodišča, ki je že leta 1934 postal v Avstriji član nacistične stranke in leta 1941 prišel v Šoštanj. Ker se ni strinjal z nacističnimi metodami, se je kasneje preobrnil in ko je dobil poziv za nemško vojsko, je sporočil partizanom, naj ga odvedejo. Odšel je v Gornjo Savinjsko dolino, delal v pripravljalnem odboru avstrijske osvobodilne fronte, a se je po nemški ofenzivi proti osvobojenemu ozemlju, 8. januarja leta 1945, sam prijavil nemški policiji na Ljubnem. Že po drugem zaslišanju gestapa je priznal, da je prostovoljno odšel v partizane in da je njegova ugrabitev bila organizirana. Zvezni vodja ŠDZ je označil Hessa kot primer slabiča, ki se je ob trdem boju zlomil in postal državni sovražnik. Ževart pravi, da Hesson in Woschnaggov primer kažeta na razkroj okupatorjevih vrst. In res je leto 1944 tudi v Šaleški dolini pomenilo preobrat. Po poročilu velenjske krajevene skupine Štajerske domovinske zveze - ŠDZ so številni javni uslužbenci govorili slovensko, nemščina se je malo uporabljala, številni ožji sodelavci ŠDZ so postali omahljivi ali pa so zboleli. Takrat se je, ker naj bi bil bolan, začasno umaknil iz Velenja tudi krajevni vodja ŠDZ in župan Kruitz.⁴⁶ V nemško vojsko je v tem času odšel tudi Meihardt Wrentschur. Tudi Hubert Hauke, ki je bil župan Šoštanja od leta 1941, je opustil županovanje v tem letu in njegovo mesto je prevzel Strobl. Po Haukejevih besedah so se za ta korak odločili mnogi funkcionarji, ki so prosili deželnega svetnika za razrešitev, saj je bilo zaradi razvoja medvojnih dogodkov vedno težje opravljati to nalogo, pri čemer so na župane pritiskali tudi aktivisti OF. Ker novi župan Šoštanja Strobl ni bil kos težki nalogi, saj ni poznal razmer in jezika, je prosil Haukeja, da ponovno prevzame to funkcijo, kar se je tudi zgodilo. Po vojni je Hubert Hauke izjavil, da je funkcijo prevzel zato, ker je s tem želel koristiti občanom. To delo je opravljal vse do konca vojne, ko se je umaknil na avstrijsko Koroško.⁴⁷ Ti dogodki nam povedo marsikaj, vendar je bila vloga Woschnaggov pri tem veliko kompleksnejša. Kot mnogi, ki so sodelovali v NOG in postavljali na kocko svoja življenja, so za razliko od drugih izgubili tudi materialno zelo veliko.

Prebivalstvo je v drugi polovici leta 1944 že čutilo, da se konec vojne počasi, a nezadržno bliža. Tako so mislili tudi Woschnaggi, vendar so dogodki konec leta 1944 pokazali, da je okupator še vedno močan. Od sredine leta 1944 je nastajalo v Zgornji Savinjski dolini veliko osvobojeno ozemlje, pomembno za NOG. Zgornje Savinjsko področje je bilo že od začetka avgusta v partizanskih rokah. Zasedli so oporišča: Ljubno, Luče, Gornji Grad, odbili vse napade, zavarovali dolovne ceste, mostove in področje temeljito varovali z močnimi silami. Savinjska dolina je bila kot prvi del Spodnje Štajerske proglašena kot osvobojeno ozemlje. Oživili so gospodarsko in politično življenje in izvedli volitve v SNOS ter izvajali mobilizacijo prebivalstva. Pomemben je bil tudi vojaški vidik osvobojenega ozemlja, iz katerega so izvajali razne akcije proti okupatorju. Na tem področju je bil štab IV. operativne cone, bolnišnice, skladišča, pristajalna steza za oskrbovalna letala itn. Z napadi na Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki se je osvobojeno ozemlje začelo širiti in odprla se je pot proti Celju, vendar se je napredovanje po začetnih uspehih ustavilo zaradi nemške protiofenzive. Nemci so predvidevali, da bi imelo osvobojeno ozemlje za partizane politični, propagandni in tudi strateški pomen

⁴⁶ Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1977, str. 518 – 520, 560.

⁴⁷ Razgovor avtorja z Danilom Čebulom ml., december 2002, zapis hrani avtor.

zaradi možnega zavezniškega izkrcanja iz zraka, do katerega bi prišlo pred izgonom nemških sil iz Spodnje Štajerske. Svobodna ozemlja so bila zares pomembna za razmah dejavnosti OF in drugih organizacij ter osvobodilnega gibanja, Zgornje Savinjsko osvobojeno ozemlje pa je bilo pomembno za delovanje vodstva in razmah NOB na Štajerskem.⁴⁸

Sočasno s prebegom Woschnaggov v partizane so Nemci pričeli z obsežno ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju v Zgornji Savinjski dolini, s katerega so partizani ogrožali nemške komunikacije. Najprej so okrepili vojaško moč svojih postojank na železniški progi med Polzelo in Velenjem, v katerih je bilo 27. novembra 1944 skupaj že 1860 vojakov, orožnikov in policije. Naslednjega dne je v Šoštanj prispelo še 1500 pripadnikov bojnih enot polkovnika von Treecka. Spopadi so se pričeli z napadom na Paško vas. 29. novembra so bile nemške enote že pripravljene na ofenzivo in so prodirale iz različnih strani, iz Spodnje Savinjske doline, Šaleške doline in Črne proti osvobojenemu ozemlju v Zgornji Savinjski dolini. 2. decembra se je ob železniški progi razmestilo 400 pripadnikov prvega bataljona Cholm 25. SS policijskega polka, 500 pripadnikov lovskega polka in del 611. bataljona deželnih strelcev, nekaj vermanov, ustašev in kozakov. Podobno je bilo tudi s koroške strani, saj so tudi tam koncentrirali elitne enote SS. Te velike sile so sodelovale v veliki ofenzivi proti osvobojenemu ozemlju v Zgornji Savinjski dolini pozimi 1944/45. Po hudih bojih so 5. decembra zavzeli Mozirje, Nazarje, nato pa postopoma do sredine meseca še Gornji Grad, Ljubno, Luče in Solčavo.⁴⁹ Osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini je bilo zavzeto, zato se je del prebivalstva za partizanskimi enotami umaknil iz doline v varnejše, redko naseljeno hribovje. Tudi Woschnaggi, ki so bili nastanjeni v Ljubnem pri Kolencu, so se umaknili v hribe na domačijo Praznik. Ker se jim tudi tam ni zdelo varno, so jih z nekaj Ljubinci pripeljali še višje v hrib Vrhe, v Krnico na domačijo Žmauc, kjer so ostali dva dni. V tem letnem času je zapadlo 20 do 30 centimetrov snega, tako da se je dalo hoditi. Ker so mislili, da je nevarnost prešla, so Ljubinci odšli nazaj v dolino, Woschnaggi pa so ostali, saj niso imeli kam. Kljub temu je v dolino odšel tudi Herbert, vendar se je med potjo premislil, saj ga je skrbelo za družino in se je vrnil, a po drugi poti. Gospodar Žmauc je povedal, da je zjutraj tega dne odšla mimo njihove domačije brigada partizanov, takoj za njimi pa so prišli Nemci, ki so v bližini hiše obstrelili zapoznelega partizana in ga kasneje pri sosedu ujeli.⁵⁰ V bojih je sodelovala tudi specialna enota planinskih lovcev Treeckove bojne skupine za boj proti partizanom. 14. decembra 1944 je 5. četa Treeckove bojne skupine v hribih nad Ljubnim zajela družino Woschnagg, aretiral jih je oberleutnant Vogelhuber. Po poročilu varnostne službe pri Treeckovi bojni skupini je zakasnela skupina vojakov bojnega voda 5 Treeck prišla v stik z Woschnaggi pri hiši Goličnik v hribih nad Ljubnim.⁵¹ Gospa Woschnagg je bila z otroki in domačimi v hiši in vojaki, ki so prišli do hiše, so jo legitimirali. Predstavila se je z drugim priimkom in povedala, da je doma iz Ljubnega, da so lastniki žage, ki so jo partizani požgali. Rekla jim je, da so z možem in otroki vedno govorili nemško,

⁴⁸ ČZN, 1990, št. 2, letnik 61, Milan Ževart, Elaborat Treeckove bojne skupine, str. 169 - 170, 178, 196

⁴⁹ Jože Marolt, Šercerjeva brigada na Štajerskem, Maribor 1993, str. 215 - 257.

⁵⁰ Pogovor avtorja z gospodarjem Žmaucem -Vinkom Moličnikom, 27. april 2003, zapis hrani avtor.

⁵¹ AS, RSNZ, Borbena skupina TREECK, od 1-22, 107-1/ZA, inv. 68, Berndl, kapetan in komandant bataljona, je poročal o akciji v Zgornji Savinjski dolini v dopisu dne 21. 12. 1944. leta. Woschnagge je aretiral oberleutnant Vogelhuber, ki je o tem poročal v dopisu 21. 12. 1944. leta.

da sta Nemcem naklonjena ter da sta bežala pred partizani. Na vprašanje, kje je njen mož, je rekla, da je odšel v Ljubno po nakupih. Malvina je rekla vojakom, da so tam na obisku, ker je sestra Žmaučeve mame, nakar je prisotni nemški vojak, ki je bil Slovenec, rekel: »Kaj boste lagali, jaz sem v vaši fabriki delal!« To je bilo slabo zanje, zato so začeli preiskovati njihove nahrbtnike in našli dragocene predmete ter orožje, zato jih je oberleutnant Vogelhuber aretiral. Kasneje so prtljago Woschnaggov naložili na konja in jih odvedli na Ljubno. Herbert se je medtem vrnil in se previdno približal hiši z gornje strani. Nemci so nadzirali vse področje, zato so ga opazili. Že prej so našli sledi v snegu in so pregledali obutev domačih, če je morda kdo od njih hodil ob robu gozda. Ko je Herbert stopil v hišo, je vprašal, kje je njegova družina, takrat pa so Nemci že obkolili hišo in ga prijeli, čeprav se je skrnil. Nemci so ga namreč že nekaj časa opazovali, saj je bil sumljiv, ker se je skrival v gozdu, s sabo pa je imel odejo in nekaj hrane, zato so tudi njega odpeljali na Ljubno. Ko sta se zakonca znova srečala, je žena Malvina že od daleč zaklicala, kaj je toliko časa delal na Ljubnem, kar so vojaki razumeli kot namig, da se bo njen mož lažje zagovarjal. Zaradi vsega navedenega so družino na Ljubnem zaprli in zaslišali ter kmalu ugotovili njuno pravo identiteto. Pri preiskavi so pri Herbertu našli veliko vsoto denarja, 14500 RM, s čimer je na zakonca padel dodaten sum.⁵² Ker niso imeli na razpolago ustreznega zapora, so morali zakonski par zapreti v klet, kjer so prisluškovali, kako se gospod in gospa Woschnagg obnašata pri zaslišanju. Naslednji dan so ju na zahtevo okrožnega vodje poslali v Celje. Na zaslišanjih sta izjavila, da je bilo bivanje na osvobojenem ozemlju na Ljubnem neprijetno in da sta imela občutek, da so ugrabljeni iz propagandnih namenov ter da so ves čas nadzorovani. Tako sta med mnogimi srečala na Ljubnem tudi bivšega duhovnika Lampreta, Mici Medved in Alojza Zapuška, vse iz Šoštanja. Malvina je trdila, da s partizani v Ljubnem ni hotela sodelovati, tudi ko jih je nekoč obiskala Mici Šlander in povprašala za počutje. Ko je Malvina zaprosila za pomoč, ji je odgovorila, da so že poprej imeli priliko, da bi pomagali partizanom, vendar tega niso storili. Tako tudi sedaj od partizanov ne potrebujejo pomoči. Woschnagga sta na zaslišanjih zanikala vsako povezavo s partizani.⁵³ Poskušala sta razložiti, zakaj sta bila na kmetiji Žmauc. Ko je položaj na Ljubnem postal negotov zaradi bližajočih se spopadov, je Malvina zaprosila za prestavitev na varnejšo lokacijo v hribe. Kljub drugačnim ukazom so se zatekli h kmetu Žmaucu nad Ljubnim, kjer so ostali dva dni, dokler niso naleteli na nemške vojake. Malvina je na zaslišanju povedala, da je bilo zjutraj tistega dne v dolini še slišati streljanje. Pozneje je mimo kmetije Žmauc prišel kmet, ki je povedal, da je Bračičeva brigada na pohodu, zato se je Herbert skrnil v gozd. Bračičeva brigada je prišla mimo hiše in Malvina z otroki bi morala z njimi, vendar je vseeno ostala. Kmalu zatem so prišli nemški vojaki, ki so jo aretirali.⁵⁴ Po prestavitvi v Celje so na zaslišanjih skušali izvedeti, kakšne so bile povezave s partizani, vendar do pravih zaključkov ni prišlo. Sporno je bilo predvsem to, da so si izjave, ki jih je dal Herbert, nasprotovale, ali pa se, ko so zaslišanja zaostri, ni mogel ničesar več spomniti. Zaslišanje se je vrtelo predvsem okrog aretacije družine na posestvu Žmauc, saj je Herbert trdil, da se je sam javil, v resnici pa so ga prijeli. Nadalje je

⁵² ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/7136, 7138,7152 poročilo poročnika Bendla. ARS,RSNZ SRS, Borbena skupina »Treeck«, 107-1/79.

⁵³ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/7159-7162

⁵⁴ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/7166,7159,7173,7174

trdil, da so ga partizani obtoževali sodelovanja z Nemci, da je bil v kulturbundu in mu grozili z zaporom.⁵⁵

Z aretacijo Woschnaggov se je položaj zanje zelo poslabšal. Bili so v precepu, na eni strani so pred mesecem odšli v partizane zaradi suma, da sodelujejo s partizani in napovedane aretacije. Na drugi strani pa jim Nemci niso verjeli, ko so trdili, da so jih partizani ugrabili in odpeljali v Ljubno. Z vsakim dnem so dobili več različnih, za Woschnagge, obremenilnih dokazov. Iz Šoštanja so dobili informacijo, da se je Malvina, čeprav sta bila z možem v hišnem priporu, vsak dan s kolesom vozila v Topolšico, kjer so se pogosto zadrževali partizani in kjer je bila tudi radijska postaja. Woschnaggova naj bi bila dnevno povezana s partizani in se z njimi srečevala.⁵⁶ Imeli so dokaze, da je bil štab Šercerjeve brigade povezan s policijsko postajo v Šoštanju in Woschnaggi ter da je bila ugrabitev dogovorjena.⁵⁷ V ta namen so zaslišali Tsergol Kristija, zaprtega ekonoma Šercerjeve brigade. Na zaslišanju je povedal, da se je brigada v začetku decembra 1944 na pohodu iz Zgornje Savinjske doline ustavila za počitek v bližini Zavodenj nad Šoštanjem. Ob tej priložnosti je imenovani slišal razgovor med člani štaba in zastopnikom komandanta XIV divizije Jamesom. Slednji je pripovedoval, da je Vošnjak iz Šoštanja ušel skupaj s svojo stražo, ki ga je še opremila z orožjem. Vsi prisotni so se smejali, James pa je nadaljeval, da bo tudi on za svojo kožo dobil usnjeni plašč.⁵⁸ Ta dogodek je zelo zanimiv, saj nas napelje na domnevo, da sta bila Woschnagga na osvobojenem ozemlju samo iz propagandnih namenov. Obenem nakazuje, kar bomo videli kasneje, tudi nadaljnji potek dogodkov v letu 1945.

Da bi izvedeli čim več podatkov, je GSP zaslišal tudi otroke Woschnaggov o njihovih starših ter povezavi s partizani. Izvedeli so, da so bili partizani mnogokrat v njihovi hiši. Od doma v Šoštanju naj bi jih okrog treh popoldne odpeljalo 50 partizanov, samo trije pa so jih pospremili v Savinjsko dolino do Ljubnega, kjer so se nastanili pri Kolencu, trgovcu z usnjem. Herbert naj bi bil zelo vesel, da se je izognil aretaciji in se je pri partizanih dobro počutil. Vodja policije v Šoštanju Kieseveter naj bi bil velikokrat pri njih doma in jih opozoril, da so predvideni za aretacijo. Povedal je, da sta se starša na Ljubnem družila s partizani in da je imel njegov oče že doma puščalo, ki jo je nosil vse do odvzema prostosti. Njegova mati se je na Ljubnem ukvarjala z ranjenimi partizani.⁵⁹

Pri Herbertu so našli prepustnico za gibanje po osvobojenem ozemlju, katere verodostojnost je izpodbijal.⁶⁰ Sporen je bil tudi list z navodili, ki ga je dobil avgusta 1944 od vratarja v tovarni usnja Zdravka Trogerja, ki mu je naročil, naj se obrne na MOGA, če bo prisilno mobiliziran v partizane. Zasliševali so jih o povezavi z različnimi osebami, ki so sodelovale v NOG. Herbert se je zapletal in s tem se je dvom o njegovih izjavah še povečal. Gestapo je dokazoval, da sta zakonca sodelovala s partizani in prostovoljno odšla v partizane, kar sta seveda zanikala. »Banditov nisem podpiral«, je vztrajal Woschnagg. Partizani naj bi bili jezni, ker se je napad na tovarno usnja ponesrečil, zato so jih vzeli s sabo in če na to ne bi pristali, bi jim vzeli otroke. Herbert je na zaslišanju povedal, da so jih partizani ugrabili in odpeljali kot talce ter da se je to zgodilo ravno takrat, ko so ga Nemci

⁵⁵ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/7166,7159,7173,7174.

⁵⁶ ARS,RSNZ SRS, NSDAP, 118-8/ 1298.

⁵⁷ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/7137.

⁵⁸ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/ 7171.

⁵⁹ ARS,RSNZ, Borbena skupina »Treeck«,107-1/83

⁶⁰ ARS,RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/ 7138.

hoteli zapreti. Na zaslišanju je izjavil: *»Ali ni dovolj, da ste nam zaplenili premoženje in nato celo zaprli. Vse je nastalo potom prestiža. Na moje premoženje ste se spravili kot jastrebi. Naj bi torej šla zraven z banditi? To je vendar velik štrapac.«* Mislil je seveda na zaplembo imetja dan zatem, ko je z ženo in otrokoma prebegnil v partizane. Gestapo je med drugim dokazoval, da je Herbert vzel iz tovarniške blagajne 100.000 RM, ki so izginile neznano kam. Žena Malvina o tem seveda ni vedela nič in je izjavila, da njen mož v zadnjem času ni imel večjih izdatkov.

Zaradi vseh dokazov so Nemci utemeljeno verjeli, da sta zakonca pomagala NOG in odšla prostovoljno v partizane, na kar so kazale tudi okoliščine ob zajetju družine v hribih nad Ljubnim. Malvina je pri aretaciji dala napačne podatke, Herbert pa je bil ujet v bližini. Tudi zaslišanje otrok je prineslo nove obremenilne dokaze o njihovi krivdi. Na zaslišanjih v Celju so želeli najti povezavo med njimi in partizani. Herbertu niso verjeli, saj so si njegove izjave večkrat nasprotovale, predvsem okrog izginotja denarja iz tovarne in podpiranja partizanov. *»Po vseh odgovorih pa lahko zaključimo, da je med njimi in banditi bila povezava že po preje.«*⁶¹

Kot smo že omenili, zaslišanja na Ljubnem niso bila mogoča, so na zahtevo okrožnega vodje družino najprej poslali v Celje in nato v Maribor.⁶² 3. januarja 1945 so obtožene premestili iz pripora s posebnim transportom in z vso še vedno nezaključeno dokumentacijo, ki je nastala ob zaslišanjih, v glavni zapor sodišča v Mariboru. Prav tako še niso zaključili postopka, ki so ga vzporedno vodili proti dr. Wolfgangu Klimentu in Kiesewetterju. Zaradi podpiranja in dogovora o pobegu sta bila oba prav tako prestavljena iz pripora v zapor v nadaljnjo obravnavo.⁶³ Šoštanjski Nemci so pričakovali, da bosta Woschnagga ustreljena, vendar so Herberta po zaslišanjih poslali v koncentracijsko taborišče Dachau, Malvino pa so zaprli v mariborsko kaznilnico. V Šoštanju je takrat Marica Trobej zapisala v svoj dnevnik: *»Med Nemci vlada zaradi tega veliko veselje in vendar je velika večina teh živela od njega.«*⁶⁴

Otroka obeh Woschnaggov, Franz in starejša Marjana, sta bila v reji v NSU Celje in prestavljena v zavetišče v Koblenc pri Knitelfeldu in ju niso predali stari mami Mariani Woschnagg v Šoštanju. Za prevzem otrok sta se priglasila sorodnika zakonca Hilde Melzer in dipl. ing. Gustav Melzer z Dunaja, stanujoč na Mariahilfstrase 39. Gospod Melzer je bil brat gospe Mariane Woschnagg, ki je ta čas bila v Šoštanju. Ker proti temu ni bilo zadržkov, so jima otroka januarja 1945. leta tudi predali.⁶⁵

16. januarja 1945 je vodja GSP - oporišča v Šoštanju Emisl Vogel, po napotilu šoštanskega župana in krajevnega voditelja ŠDZ opravil temeljito hišno preiskavo v Woschnaggovi vili Široko. V kletnih prostorih so odkrili skrit prehod do podzemnega prostora, v katerem so našli stvari družine Woschnagg. V tem prostoru so bili za transport pripravljeni predmeti: preproge, obleke, srebrni pribor, obutev, porcelan, kovčki in še mnogo drugih stvari. Dva radia, filmsko kamero, lovsko puško z dvema daljnogledoma so takoj zaplenili, ostalo so glede na poročilo zapečatili do nadaljnjih navodil.⁶⁶ Istega dne je Emisl Vogel v drugem poročilu ob-

⁶¹ ARS, RSNZ SRS, GSP Celje, 104-24/ 7173,7174

⁶² AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7174, poročilo z dne 31. avgusta 1944.

⁶³ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7172.

⁶⁴ Dnevnik Marice Trobej, MNO Maribor, zvezek št. 20.

⁶⁵ AS, RSNZ, GSP Celje, 104-24/ 7185. AS, RSNZ, NSDAR, 118-8/ 1300.

⁶⁶ ARS, RSNZ SRS, Nemško medvojno okupacijsko gradivo - originali, GSP- oporišče Šoštanj, 104 -26/ZA. Poročilo je sestavil SS - Oberscharfuhrer Vogel, Stutzpunkt Schonstein za komando v Celju.

vestil komandanta GSP za Spodnjo Štajersko oddelek Celje o ugotovitvah proti Herbertu Woschnaggu iz Šoštanj. V poročilu je opisal težave, ki so jih imeli v tovarni v zvezi s transportom usnja v letu 1944. Do konca meseca oktobra je dostava surovega materiala znašala 35.070 kg, vendar je bilo v tem času v skladišču le 6.090 kg. V mesecu novembru 1944. leta je bilo v skladišču le 17.340 kg. Novi upravnik tovarne usnja ing. Klopschitz je poročal, da ni bilo mogoče zagotoviti predpisane rezerve surovega usnja za dva meseca, ker ni bilo dobave surovin. Po načrtih delovne skupine »Izdelovalci usnja v industriji« v Freiburgu so se bili dolžni založiti s surovinami za šest mesecev. Nadalje so poročali o finančnem poslovanju v tovarni usnja za leto 1944. Delovodje so bili plačani od 0,60 do 0,65 RM na uro, navadni delavci 0,60 RM in ženske od 0,43 do 0,50 RM na uro. Nameščenec je dobil od 120 do 1000 RM. Za plače in socialno zavarovanje so v letu 1944 porabili 517.502,17 RM, povprečno na mesec 43.125 RM. Bruto izdatki za leto 1944 so znašali 2.975.197,54 RM, skonto odbitki, davek in storno so znašali 98.491,27 RM, ostalo je 2.876.688,27 RM.⁶⁷

Pred koncem vojne so zavezniki bombardirali nekatera slovenska mesta, med njimi tudi Šoštanj. Zadelo so Haukejevo gospodarsko poslopje, vendar večje škode, razen prestrašenih prebivalcev, ni bilo. Drugače pa je bilo 1. aprila leta 1945, ko so zavezniška letala bombardirala Maribor. Tistega dne je na Maribor padlo 3.500 bomb, poškodovanih je bilo 867 hiš, od teh urad deželnega svetnika, sodišče, rotovž, sodni zapor, grad, cerkve, kaznilnica itn.⁶⁸ Kaznilnica je bila močno poškodovana, zato se je v vsesplošni zmedbi posretil pobeg nekaterim zapornikom, tudi Malvini Woschnagg. Pobegli zapornik je kasneje opisal bombardiranje kaznilnice in skrivanje na begu in med drugim povedal: *»Vem še to da je 1.4. zbežala iz zapora Malvina Vošnjak, žena fabrikanta z usnjem. Sama mi je povedala da je ušla. Toda namesto da bi se skrivala je prišla v Šoštanj in zahtevala nazaj svojo imovino«,* kar je razburilo šoštanjске Nemce, ki so si prej nagražili Woschnaggovega imetja.⁶⁹ Tudi Marica Trobej je zapisala, da so jo aretirali na pobudo šoštanjskih nacistov: *»Šoštanjski izdajalci so si nagražili mnogo Woschnaggovega blaga, ko je bilo zasedeno premoženje Malvine in Herberta. Ko se je nazadnje pojavila tukaj je storila napako in je izdajalka storila vse da jo je spravila v roke gestapu.«*⁷⁰ Tudi drugi so bili mnenja, da je bilo njeno ravnanje zelo nespametno, namesto da bi se pritajila, je prišla domov in se prosto gibala. Zaradi prijave so jo znova aretirali in poslali v mariborske zapore, kjer so z njo grdo ravnali. Nekaterim Šoštanjčanom je uspelo s posredovanjem načelnika gestapa Emisla Vogla, župana Huberta Haukeja in načelnika žandarmerije Kissewetterja rešiti svojce iz zapora.⁷¹ Zaradi družinskega vpliva v preteklosti bi to morda uspelo tudi Malvini, a aprila leta 1945 je bila v Šoštanju le še bolna in ostarela stara mati Marianne Woschnagg. 14. aprila leta 1945, tik pred koncem vojne, so Malvino ustrelili v Betnavskem gozdu pri Mariboru. Tako je od številne družine Woschnagg pred koncem vojne na Spodnjem Štajerskem ostala samo še ostarela in bolna stara mati Mariana.

⁶⁷ Prav tam. Podatki ustrezajo tudi podatkom iz pomožnih blagajniških knjig Tovarne usnja F. Woschnagg in sinovi, štev. 5 (16. oktober 1940 do avgust 1944), štev. 53/16 in blagajniške knjige štev. 6 (1. 9. 1944 do 31. 8. 1946), arhiv Krajevne skupnosti Šoštanj.

⁶⁸ Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj*, Maribor 1997, str. 296 - 297.

⁶⁹ MNO Maribor, Izjava Kotnik Mirko, Pobeg iz mariborske kaznilnice 541 IV.

⁷⁰ MNO Maribor, Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 22.

⁷¹ Razgovor avtorja z Ljudmilo Ježovnik, dne 27. aprila 2002, zapis hrani avtor.

Nekaj dni prej, 10. aprila 1945, se je zgodil peti večji partizanski napad na Šoštanj. Povezan je bil s hitrim približevanjem vzhodne fronte in novo ofenzivo enot četrte operativne cone, to je 14. udarne divizije Jugoslovanske armade, ki je zato ostala razporejena na Štajerskem od Drave do Save. Šerčerjeva brigada je pokrivala področje Šaleške in Mislinjske doline med železniško progo Šoštanj – Dravograd, Šmihelom in Črno na Koroškem z nalogo, da rušijo komunikacije, izvajajo mobilizacijo, napade itn. Šerčerjeva brigada se je na napad na Šoštanj temeljito pripravila. Glavni namen obsežne akcije je bil rekvizicija usnja v Woschnagovi tovarni, saj je partizanom obutve že primanjkovalo. Takrat je bilo mesto bolje varovano z gosto mrežo bunkerjev, strelskih jarkov, minskih polj in žičnih ovir. V postojanki dva je bilo dvesto oboroženih policistov, orožnikov in vojakov, po drugih podatkih tudi protiletalska enota, v kopalnicah tovarne usnja pa je prav to noč prenočeval tudi vod težkih minometov in vod strojničarjev 19. SS policijskega polka, ki je imel postavljeno stražo. Partizani so zbrali potrebne podatke, pripravili vozove za odvoz usnja, blokirali komunikacije in ob enih ponoči pričeli z napadom. Okupator je v svojih poročilih navedel, da je Šerčerjeva brigada napadla tovarno s severne strani. Diverzantski vod je z ukano vdrl v tovarno, presenetil posadko in jo onesposobil. Trije partizani so vdrl v pritličje in pričeli streljati na speče policiste. Drugi vod policije v prvem nadstropju je začel spopad s partizani. Medtem so partizani v zadnjem delu tovarne naložili 12 vprežnih voz in jih odpeljali v smeri Topolšice in Sv. Florjana. Istočasno z dogajanjem v tovarni usnja so partizani v mestu izpraznili tudi trafiko tobaka in čevljarsko delavnico. Spopad je trajal do pete ure zjutraj. Nemci so vse dogodke in škodo zelo natančno zabeležili in med drugim zapisali, da je bil ta napad najtežji s strani »band« na tovarno in Šoštanj.⁷² Iz tovarne so tokrat partizani odpeljali več kot 6 ton usnja.⁷³ Naslednji dan so Nemci poslali v okolico Šoštanja patrulje, ki so se spopadle s partizani, bilo je nekaj mrtvih in ranjenih, a usnja iz tovarne, razen nekaj sledov, niso našli.

Pred koncem vojne so se Nemci v Šoštanju utrdili v svojih postojankah in pričakovali napad. 3. maja 1945 so partizani poslali zahtevo komandantu šoštanjske postojanke, da se predajo. Komandant Amend je zahtevo zavrnil, saj je postala Šaleška dolina zelo pomembna za umik nemških sil. Vznemirjenje med Nemci in prebivalstvom je raslo, partizani so grozili z napadom, na drugi strani pa so še vedno delovale nemške ustanove. Vodja GSP oporišča Šoštanj Emisl Vogel je grozil, da bo: »še tekla kri, preden bo konec« vojne.⁷⁴ V zadnjih dneh pred koncem vojne je zažgal celoten arhiv GSP oporišča Šoštanj, s čimer so bili izgubljeni pomembni podatki.⁷⁵ Marica Trobej je med drugim zapisala v svoj dnevnik: »Nemškutarji imajo vsi pripravljene vozove, automobile, da pobegnejo, ko bo nevarnost na višku.«⁷⁶ Šoštanjski Nemci so slutili, kaj jih čaka, če bodo prišli v roke partizanom, zato so pod vodstvom župana Huberta Haukeja zaplenili Opel Blitz, društveni avtobus gasilskega društva Šoštanj – mesto in z njim 8. maja pobegnili na avstrijsko Koroško. Huberta Haukeja so kasneje posamezniki iz sestava OZN ugrabili in ga privedli nazaj v Šoštanj, da bi mu sodili, vendar so ga

⁷² ARS,RSNZ SRS, Nemško medvojno okupacijsko gradivo: originali, GSP- oporišče Šoštanj, 104.26/ZA, inv.67, poročilo o napadu na Šoštanj in tovarno usnja dne 10-11. 4. leta 1945. Poročilo je sestavil Vogel SS-Oberscharfuhrer, Stutzpunkt Schonstein.

⁷³ Jože Marolt, Šerčerjeva brigada na Štajerskem, Maribor 1993, str. 353 - 355.

⁷⁴ MNO Maribor, Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 22.

⁷⁵ ARS,RSNZ, gestapo oporišče Šoštanj, rekonstrukcija.

⁷⁶ MNO Maribor, Dnevnik Marice Trobej, zvezek št. 22.

morali po posredovanju angleške misije izpustiti. 8. maja leta 1945 so se v Šaleško dolino že začele valiti množice umikajočih se nemških enot. Prišel je dan svobode, za mnoge težko pričakovan trenutek, plapolale so zastave, goreli so kresovi, razlegalo se je streljanje in kot je 8. maja zapisala Trobejeva v svoj dnevnik, je bilo »kot bi se vsule zvezde z neba, da okinčajo našo sveto osvobojeno zemljo«. Ko je 9. maja 1945 general polkovnik von Lohr privolil v brezpogojno vdajo, se je pri Šoštanju predala nemška divizija in okrog 12. ure je bil osvobojen tudi Šoštanj. Borci zaščitnega bataljona 4. operativne cone, štabni častniki in terenski politični aktivisti so se medtem razmestili po Šoštanju. Takoj so organizirali komando mesta pod vodstvom poročnika Franca Stegnarja - Kolumba in izvedli mobilizacijo. Patrole so razoroževale skupine okupatorjevih vojakov in obenem novačile ljudi za partizanske straže, da bi z njimi lahko obvladali ujetnike in skladišča. Razorožitev sovražnih enot je na veliko presenečenje potekala nemoteno, čeprav je bilo nekaj manjših spopadov s sovražnikovimi kolonami, ki so se želele umakniti na avstrijsko Koroško. Pri razorožitvi so vojaki odmetavali vsemogoče, tako da je bilo na področju Metleč vse polno vojaške opreme in orožja, ki je povzročilo tudi več žrtev. Vojska je preplavila vse področje in pri tem uničila veliko njiv in travnikov, industrijski objekti, med njimi tudi Woschnaggova tovarna usnja, pa niso bili poškodovani. Prebivalstvo Šaleške doline je zmagovalce navdušeno pozdravilo in proslavljalo zmago, brž ko se je raznesla vest o kapitulaciji Nemčije. Ljudje so se pripeljali z vozovi iz raznih krajev, se zbrali na glavnem trgu v Šoštanju na improviziranem mitingu. 10. maja je bil v že osvobojenem Šoštanju prvi veliki shod oziroma miting.⁷¹ Končno je bilo konec vojne morije, nenehnega strahu prebivalstva, nastopila je svoboda, vendar ne za vse enaka. Takoj so pozaprlji vse tiste Šoštanjčane, ki so mislili, da jim osvobodilna oblast ne bo storila nič žalega. Dr. Makso Šnuderl, ki je bil takrat v Beogradu in organiziral državno Komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev, je v svojem Dnevniku 24. junija 1945 zapisal: »Popoldne je prišel Burdijan iz Šoštanja in povedal, da sta starejši Vošnjak in Kliment bila pri partizanih, da so Nemci njune žene ustrelili, on pa zaprt in poslan v Dachau in se je sedaj vrnil zelo bolan. Vkljub temu je Kliment zaprt.«⁷²

Konec vojne in svobodo je v Šoštanju doživela samo mati Marianna Woschnagg. Sredi meseca junija 1945 se je iz koncentracijskega taborišča Dachau bolan, s tifusom, vrnil v Šoštanj njen starejši sin Herbert. Ko je prišel v tovarno, so tam že imeli začasnega upravnika podjetja, kar je bilo zanj veliko presenečenje, saj s tem v podjetju ni imel več nobenih pristojnosti. Dva meseca kasneje, 23. avgusta, se je vrnil tudi mlajši sin Walter iz Švice v Jugoslavijo, kjer so ga za nekaj časa priprli, nakar je bil izpuščen. Njegova žena Dorli Woschnagg je takrat še ostala v Švici.

Svoboda in priprave na zaplembo

Z odlokom predsedstva AVNOJ-a, 21. novembra 1944, je bilo zaplenjeno premoženje nemškega rajha, njegovih državljanov, oseb nemške narodnosti (razen tistih, ki so se borili v NOB), vojnih zločincev, okupatorjevih sodelavcev in oseb,

⁷¹ Razgovor avtorja z Danilom Čebulom ml., december 2002, zapis hrani avtor. Milan Ževart, *Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini*, Ljubljana 1974.

⁷² Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941 - 1945*, Maribor 1994, str. 426 - 427. Wolfgang Kliment je bil še pred in tudi med vojno visok uradnik v Woschnaggovi tovarni. Burdijan je bil ravnatelj v osnovni šoli

ki jih je sodišče obsodilo na zaplembo imetja. Zaplembo premoženja je bila za zakonodajalca upravičena iz reparacijskega in zavarovalnega pogleda, saj je bil po podatkih iz 1940. leta nemški kapital udeležen v slovenskem gospodarstvu skoraj do polovice tujega kapitala ali četrtno vsega industrijskega kapitala. 21. maja 1945. leta je Ministrstvo za industrijo in rudarstvo izdelalo sezname, po katerih je bilo v Sloveniji 114 podjetij, v katerih je prevladoval nemški kapital, od tega: 30 tekstilnih podjetij, 17 kovinarskih podjetij, 16 lesne industrije, 13 usnjarskih itd.⁷⁹ Počasi, postopno so ustvarjali novo in ukinjali staro zakonodajo. 3. februarja 1945 so ukinili vso okupatorjevo zakonodajo in tudi zakonodajo, ki je bila v nasprotju s pridobitvami NOB in je veljala pred 6. aprilom 1941. Predpisi so formalno ostali v veljavi »da se oblast izogne kritiki nasprotnikov.«⁸⁰

Po odloku AVNOJ-a iz 21. novembra 1944 so postali nični in neveljavni tudi vsi pravni posli, sklenjeni od 6. aprila 1941 naprej. Že 6. februarja 1945 so izdali odlok o prehodu sovražnikovega imetja v državno last, o državnem upravljanju, odsotnih osebah in o zasegi imetja, ki ga je okupator nasilno zaplenil.⁸¹ Vzpostavljane nove zakonodaje se je nadaljevalo z Uredbo o ustanovitvi državnega podjetja za promet s kožami in tekstilijami. Od 27. marca 1945 je to podjetje edino lahko uvažalo in izvažalo izdelke industrijskih podjetij.⁸² 12. maja 1945 je v *Uradnem listu* izšla Odločba o prehodu industrijskih podjetij, ki so prešla v državno last, pod poslovno vodstvo zveznega ministrstva za industrijo.⁸³ 29. maja 1945 je v *Uradnem listu* izšel Zakon o postopku z imovino, katero so morali lastniki med vojno zapustiti zaradi okupatorja in njegovih pomagačev.⁸⁴ Po tem zakonu bi morali lastnino takoj vrniti imetniku, torej tudi Woschnaggom, vendar zanje to ni veljalo. 9. junija 1945 je predsedstvo SNOS izdalo Zakon o zaplembi in upravljanju zaplembe.⁸⁵ Po tem zakonu je lahko pristojno sodišče izvedlo popolno ali delno zaplembo, kar je moralo sodišče natančno določiti. Določena je bila tudi uvedba sekvestra. Zaradi morebitnega postopka proti določeni osebi je ta imovina zapadla pod začasno upravo. Zaplembo imetja je moralo opraviti okrajno sodišče. Odposlanec sodišča je moral popisati imetje v prisotnosti člana KNOO in člana KUNI in sestaviti zapisnik. Industrijska podjetja so po tem ukrepu zapadla v pristojnost državne KUNI. Po členu 28 omenjenega zakona je bilo pristojno za izrek zaplembe okrajno sodišče. Po členu 30 istega zakona pa je bila pristojna za izrekanje zaplembe okrajna zaplembo komisija, ki so jo sestavljale tri osebe Okrajnega NOO OF. Določili so pristojnosti in postopek za zaplembo imovine. Zdaj so morali določiti še kazni za osebo, ki ji je bilo očitano kaznivo dejanje dokazano. Julija 1945 so z Zakonom o vrstah kazni določili sodiščem, da so lahko izrekli denarne kazni, zaplembo imovine, izgubo državljanstva in izgon iz države.⁸⁶ Kazen izgube državljanstva in izgon je določala prepoved povratka v državo za obsojenca in vso njegovo družino.

Že leta 1944 je odbor OF v Šoštanju postavil v tovarni usnja ilegalnega upravnika Antona Arzenška, ki je bil tudi po osvoboditvi vse do leta 1961 tehnični direktor tovarne. Priprave na zaplembo imetja Woschnaggov so se začele že meseca

⁷⁹ Jože Princič, *Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945 – 1963)*, Novo mesto 1994, str. 45.

⁸⁰ Jera Vodusek Starič, *Prevzem oblasti 1944 – 1946*, Ljubljana 1992, str. 190.

⁸¹ Uradni list, LRS št. 2/1945.

⁸² Uradni list, LRS št. 17/1945.

⁸³ Uradni list, LRS št. 33/1945.

⁸⁴ Uradni list, LRS št. 36/1945.

⁸⁵ Uradni list, LRS št. 40/1945.

⁸⁶ Uradni list, LRS št. 48/1945.

julija 1945. leta. Okrajni odbor OF je takoj po osvoboditvi v tovarni uvedel ukrep začasne uprave – sekvester. Začelo se je 11. julija 1945 z dopisom predsednika KUNI pri predsedstvu SNOS dr. Milana Lemeža Okrožni upravi narodne imovine za Celjsko okrožje.⁸⁷ Industrijsko podjetje v Šoštanju je že prej zapadlo pod sekvester s strani industrijskega ministrstva in dobilo začasnega upravnika, ki je bil pristojen za šoštanjski okraj. Začasnemu upravniku tovarne so naročili, naj izda začasno odredbo za zavarovanje zasebne lastnine Vošnjakov, ki jo naj utemelji s tem, da so osumljeni sodelovanja z okupatorjem. Upravnik imovine naj zbere podatke o Vošnjakovi imovini v Jugoslaviji in jih posreduje KUNI. Predlagali so celo upravitelje Vošnjakovega imetja: Zmagoslava Kranjca, Franca Kranjca in Milana Woschnagga s Ptuja. Woschnagge so tretirali kot folksdojčerje in so bili predvideni za zaplembo imetja.⁸⁸ Za začasnega upravitelja posestva Vošnjakov je bil postavljen Ivan Košan, njegov namestnik je bil Ivan Ločan.

12. julija 1945 je pooblaščenec KUNI Šoštanj sporočil v Ljubljano, da je Okrajni odbor OF postavil imetje Vošnjakov pod sekvester ter da so postavljeni začasni upravniki imetja. Pooblaščenec je sporočil, da se je Herbert Vošnjak vrnil domov 2. julija in podal pri Okrožnem odboru OF Celje prošnjo za vrnitev zaplenjene imovine.⁸⁹ Tega dne sta Herbert in mati Marianna Woschnagg res vložila prošnjo za vrnitev zaplenjene imovine med okupacijo. Herbert je v prošnji navedel, da je pristopil v NOV in POJ, zaradi česar mu je okupator z odlokom bivšega Landrata v Celju zaplenil celotno premoženje in nepremično imovino. Zaprošil je, da se ta odredba razveljavi.⁹⁰

Uredba Ministrstva za finance iz julija 1945. leta je določala, da morajo vsi lastniki prijaviti delnice in jih predložiti denarnim zavodom, ki jih bodo depozirali.⁹¹ Delniške družbe so morale podati poročila o lastnih delnicah, po katerih je Ministrstvo za finance vodilo evidenco. Zato je 27. julija 1945 Herbert Woschnagg prijavil komisiji KUNI pri krajevnem odboru NOO Šoštanj, da je lastnik polovice delnic Tovarne usnja Franc Woschnagg & sinovi d.d. Šoštanj.⁹² Zatrdil je, da so mu omenjene delnice ob njegovem odhodu v partizane okupatorjeve oblasti zaplenile. Drugo polovico delnic je imel v lasti njegov brat, ki pa je takrat še bil v Švici. Gledano širše in dolgoročno to seveda ni pomenilo nič drugega kot prikriti napoved zaplembe deležev v podjetjih.

Čez nekaj dni je pooblaščenec KUNI pri Okrožnem odboru OF Celje zahteval podatke od Okrajnega odbora OF Šoštanj, referenta KUNI, naj zberejo podatke o imovini Vošnjakov, priskrbijo potrdilo, kdaj in če je Herbert Vošnjak stopil v vrste NOV, ter potrdila, ali so Vošnjaki državljani rajha, nemške narodnosti ali optanti za nemški rajh.⁹³ V obdobju zbiranja podatkov za nameravano zaplembo imetja so iskali kakršenkoli podatek, ki bi lahko obremenil Woschnagge na sodišču, in te dokaze so tudi našli.

Okrajni narodnoosvobodilni odbor OF Šoštanj je izdal uradna potrdila, da so vsi člani Vošnjakove družine nemške narodnosti, ter zbral popis imetja, deleže

⁸⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 582/45. Š/I.

⁸⁸ ARS, RSNZ SRS, Volksdeutscherji 1952, 1337 in ARS, KUZOP, fasc. 927, Zaplembe Lj., m. I, Seznam obsojencev na zaplembo imetja št. 15 in ARS, KUZOP, fasc. 927, Zaplembe Lj., m. II, Seznam podjetij pod državno upravo in njih delegatov.

⁸⁹ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 334/45.

⁹⁰ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 243/45, 242/45.

⁹¹ Uradni list, I. RS št. 17/1945.

⁹² ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁹³ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 331/45. (Vošnjak namesto Woschnagg)

pri podjetju Tovarna usnja Franc Vošnjak & sinovi d.d. Uprava podjetja je zapisala priimek lastnikov podjetja Woschnagg kot Vošnjak, kar je razvidno iz dokumenta, ki ga je uprava tovarne poslala KUNI 27. julija 1945. V tem dokumentu so zapisali, da sta imela Herbert in Valter v lasti po polovico delnice v skupni vrednosti 12.000.000 din.⁹¹

Krajevni odbor Ravne je izdal potrdilo, iz katerega je razvidno, da je Herbert Vošnjak med vojno izdal raznim zaupnim osebam 306.750 RM in 27.944 din v denarju in blagu.⁹²

Iz popisa imetja Woschnaggov, ki so ga opravili zaradi nameravane zaplembe imetja in zaradi popisa vojne škode v podjetju, vidimo, da je bilo njihovo imetje zelo veliko. Zemljišča rodbine Woschnagg, to je Walterja, Marianne in Herberta, so obsegala v skupni izmeri 98 ha 49 a 16 m². V tej površini so bili zajeti travniki, njive, vrtovi, pašniki, vinogradi, gozdovi in stavbišča. Iz zapisnika o stanju posestva v Ravnah dne 26. januarja 1946 je razvidno, da je bilo gozdov 56,064 ha in obdelovalne zemlje 42,77 ha. Na posestvu je bila vrtnarija, posajenih je bilo 650 sadnih dreves in 80 nerodnih dreves, njiv je bilo 10 ha. Ugotovili so, da je bilo na posestvu zelo malo živine, da so stavbe nepoškodovane in da je stanje kmetijskih strojev zadovoljivo. Bili so mnenja, da je možno v prihodnosti na posestvu gojiti živino ali morda površine smotrno izrabiti za sadjarsko dejavnost.⁹⁶ 24. januarja 1946 so pregledali in popisali nepremičnine po Mariani Woschnagg v Ravnah št. 1, imenovanem Gutenbihl. Popis vsebuje podatke o gradu, ki je bil takrat v dobrem stanju. Popisali so 14 sob, tri kopalnice, eno kuhinjo, tri shrambe in dve predsobi. Enonadstropno poslopje pri gradu, grajeno iz opeke, je imelo tri sobe, eno pralnico, drvarnico in klet. Popisali so tudi vse premičnine.⁹⁷ Iz popisa posestva Vošnjak z dne 8. marca 1946 je razvidno, da je bilo na posestvu živine v vrednosti 19.600 din, zemljišče je bilo ocenjeno na 850.000 din, sadno drevje na 18.180 din.⁹⁸ Woschnaggi so imeli v lasti še precej nepremičnin: Marovski grad (ocenjena vrednost 5.000.000 din), gospodarsko poslopje pod gradom (ocenjena vrednost 200.000 din), vilo v Topolšici (ocenjena vrednost 5.000.000 din), vilo v Šoštanju (ocenjena vrednost 800.000 din), graščino v Šoštanju (ocenjena vrednost 800.000 din), namenjeno delavskim stanovanjem z gospodarskim poslopjem, tri hiše pri kolodvoru (ocenjena vrednost 500.000 din), hišo v Vošnjakovi ulici (ocenjena vrednost 200.000 din), žago v Ravnah, hiše v Zagrebu, stanovanjsko naselje Agraria (ocenjena vrednost 500.000 din), pripadajoč gospodarski inventar (ocenjena vrednost 800.000 din), avtomobile, živali, tovarno in finančna sredstva. Skupna vrednost zaplenjenih zemljišč je bila ocenjena na 136.545.000 din.⁹⁹ Skupna vrednost zaplenjenih nepremičnin je bila ocenjena na 13.000.000 din.

Že v letu 1945 so začeli v podjetju zbirati podatke o vojni škodi zaradi uveljavljanja reparacijskih zahtev Jugoslavije do okupatorja. Okrožni odbor OF Celje, odsek za industrijo in rudarstvo, je 4. junija 1945 poslal vsem okrajnim odborom

⁹¹ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, K1 in 58/45.

⁹² ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁹³ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁹⁴ Komisijo so sestavljali: cenilec Anton Kortnik, Miloš Pleteršek in Miloš Leskovec ter pooblaščenec KUNI Ivan Bračko, Vinko Pijevnik in Ivan Košan. ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁹⁵ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

⁹⁶ ARS, RSNZ SRS, Volksdeutscherji 1952 in ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

OF natančna navodila o zbiranju podatkov o vojni škodi v industrijskih in rudarskih podjetjih.¹⁰⁰ Pri popisu vojne škode v podjetju so ugotovili, da je vojna škoda nastala zaradi okupatorjevega delovanja, delovanja NOV in POJ in izgub v skladiščih izven meja države. Na zahtevo vojne misije Demokratične federativne Jugoslavije so popisali vojno škodo v podjetju, saj je imela Jugoslavija namen zahtevati povračilo vojne škode pri zavezniški misiji za Avstrijo na Dunaju. Ministrstvo za industrijo in rudarstvo je 4. junija 1945 moralo zbrati podatke o vojni škodi v industriji in rudarskih podjetjih. Zato so morali v tovarni zbrati podatke in ocene škode na objektih, strojih, surovinah, stanju denarnih sredstev, dolgov in terjatev z navedbo vrednosti produkcije za leto 1940 in škodo zaradi preusmeritve proizvodnje.¹⁰¹ Uprava tovarne usnja je 6. junija 1945 zbrala podatke o vojni škodi v njihovem podjetju in ga posredovala Okrajnemu odboru OF Celje, odseku za industrijo in rudarstvo. V Tovarni usnja Franz Woschnagg & sinovi d.d. Šoštanj je ob partizanskem napadu 14. novembra 1944 nastala škoda na objektih v višini 427.440 din, 10. aprila 1945 pa manjša škoda 25.040 din. Skupna škoda je bila 452.480 din, pri čemer poškodb na strojih ni bilo. Vrednost škode gotovega usnja, ki so ga partizani odpeljali iz tovarne 14. novembra 1944 in 10. aprila 1945, je bila 1.856.463,60 din. Okupator je 24. novembra 1944 ob zaplembi Woschnaggovega imetja zasegel tudi 1.000.000 RM. Ocenili so tudi vrednost produkcije v letu 1940, ki je znašala 91.971.453,30 din. Tovarna je morala med vojno produkcijo znižati na 30 % glede na leto 1940. Naknadno so sporočili še škodo na prevoznih sredstvih v višini 157.000 din ter škodo zaradi odvzema izgotovljenega usnja, ki ga je odvezel okupator v času od 19. novembra 1944 do 17. aprila 1945 v višini 29.924.842,25 din in drugo v višini 79.900 din. Skupaj 30.004.742,25 din. Skupna škoda, ki je nastala v podjetju v letih 1941 - 1945, je bila 33.470.687,25 din. 30. aprila 1941 je znašalo čisto premoženje podjetja 72.134.252 din. Po ocenah z dne 30. junija 1945 je čisto mobilno premoženje iz leta 1941 znašalo 23.440.475 din. Zaradi znižanja proizvodnje glede na leto 1941 je vojna škoda v podjetju znašala tako 44.541.747 din.¹⁰²

V letnem poročilu Ministrstvu za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije o proizvodnji, porabljenih surovinah in delovni sili za leto 1945 so navedli nekaj zanimivih podatkov. Konec leta 1945 je bilo v tovarni zaposlenih 233 delavcev, od tega 13 administrativnih in tehničnih delavcev, 150 strokovnih in priučenih delavcev ter 70 navadnih delavcev in vajencev. V tem letu so izplačali za mezde 513.000 din, od tega 94.000 din administrativnemu in tehničnemu osebju, 251.000 din strokovnim in priučenim delavcem ter 168.000 din navadnim delavcem in vajencem. V poročilu ni podatkov za prvih pet mesecev. Zaradi krize je produkcija v avgustu tega leta močno upadla, do konca leta pa je produkcija podplata tega usnja presegla proizvodnjo v mesecu maju. Proizvodnja ostalih produktov je stagnirala ali močno upadla glede na mesec maj 1945. leta. Cene surovin in tovarniških produktov so bile vse leto enake, skupna vrednost potrošenih surovin je bila 39.248.000 din, vrednost proizvedenih izdelkov pa je bila 26.365.000 din.¹⁰³ Iz zapisnika, ki je bil sestavljen 10. avgusta 1946 ob prevzemu blagajne tovarne usnja Šoštanj, je mogoče ugotoviti naslednje stanje: prejemkov je bilo v višini 1.013.692,36 din, izdatkov v višini 575.299,84 din, saldo stanje je tako bilo

¹⁰⁰ ARS, OLO Šoštanj, fasc. 68.

¹⁰¹ ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2, sign. 20, 523/45.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ ZAC Tovarna usnja Franc Woschnagg Šoštanj, fasc. 2, sig. 24.

438.392,52 din. Iz podobnega zapisnika, ki je bil sestavljen 19. avgusta 1946 ob prevzemu blagajne tovarne usnja Šoštanj, je mogoče ugotoviti naslednje stanje: prejemkov je bilo za 1.182.708 din, izdatkov za 905.421,14 din, saldo stanje je tako bilo 277.287,22 din.¹⁰¹ Ti podatki potrjujejo, da je bilo finančno stanje v mesecu avgustu v podjetju res izredno slabo.

Vojna misija je v imenu vlade Federativne Narodne Republike Jugoslavije zahtevala restitucijo imovine od Nemčije, ki jo je okupator zaplenil v tovarni in na posestvu. Že leta 1941 je okupator zaplenil štiri avtomobile in eno motorno kolo, kasneje v letih 1944 – 1945 so zaplenili še 7.000 kg bencina in 251.636,58 kg izdelanega usnja.¹⁰² Registrirali so tudi 74.637 kg izgubljenega usnja v vrednosti 8.303.282 din, ki je bilo v skladiščih izven meja države in je bilo izgubljeno zaradi vojnih dogodkov. Zapisali so, da je njihov bivši »akcionar« Herbert Vošnjak stopil v OF, zaradi česar je okupator takoj zaplenil podjetje in odpeljal ogromne količine usnja, točneje 40 vagonov preko Celja v Avstrijo, v kraje Gröbning, Klachau, Schlading, Oberhaus in Admont. Odvoz usnja je opravilo podjetje Franc Oberhollenzer iz Celja. Najprej so tovor odpeljali v Graz, podjetju Wilhelm Gibizer, Bruckenkopfgasse 7, podjetju Brezina & Kreuzer, Griesplatz 4 in drugim. Ta podjetja so v zgoraj omenjenih mestih skladiščila usnje, ki ga je mogoče prepoznati po tovarniškem znaku FW&S. Z omenjenimi podatki so seznanili tudi KUZOP za Slovenijo v Ljubljani in neposredno ovadili Landeswirtschaftsamt Salzburg, Landrat v Celju, Antona Dorfmeistra, Wirtschaftsamt Celje, predstojnika Scheveickhardta ter oficirje nemških enot 611. bataljona deželnih strelcev majorja Amenda ter podporočnika Schnellbächerja.¹⁰³

Še avgusta 1945. leta se je navidezno pokazala možnost za amnestijo in pomilostitev Woschnaggov. 3. avgusta 1945 je predsedstvo SNOS izdalo Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi.¹⁰⁴ Vendar so bili Woschnaggi po tem zakonu izvzeti od amnestije po 2. členu, po katerem amnestija ni veljala za tiste, ki so bili člani kulturbunda. Tudi v točki 4 istega člena je zapisano, da ne bodo amnestirane in pomilostene tiste osebe, ki so v večjem obsegu financirale in materialno podpirale okupatorjeve organizacije. Za Woschnagge torej omenjeni zakon ni veljal, saj so bili od leta 1940 člani kulturbunda, njihovo podjetje pa je v času okupacije obratovalo, čeprav v manjšem obsegu, kar se je smatralo kot pasivna kolaboracija. Čeprav so Woschnaggi aktivno sodelovali v NOB, med vojno materialno podpirali NOG, jim to po vojni ni kaj prida pomagalo. Poleti leta 1945 so v Sloveniji začeli s procesi pred vojaškimi sodišči in sodišči narodne časti. Začeli so z denarnimi ustanovami, grafičnimi podjetji, kemičnimi tovarnami itn. Po besedah slovenskega javnega tožilca nekateri niso bili krivi: »*Le majhno je število sodb, s katerimi so bili obsojeni kolaboracionisti radi sodelovanja, ki bi bilo deloma vsiljeno in krivci niso storili dovolj ali pa ničesar, da bi se sodelovanje preprečilo, ampak le zaradi pasivnega zadržanja.*«¹⁰⁵ V takšnem položaju so bili tudi Woschnaggi.

¹⁰¹ Pomožna blagajniška knjuga št. 6 (1. 10. 1944 do 31. 8. 1946), arhiv Krajevne skupnosti Šoštanj.

¹⁰² ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2, sign. 20. Že leta 1941 so Nemci zaplenili: Mercedes 230, Mercedes 290, Horch, Opel Olympia, motorno kolo BMW, 5 konjev v skupni vrednosti 275.000 din (ocena po vojni).

¹⁰³ ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2, AŠ 2.

¹⁰⁴ Uradni list, LRS št. 31 in ponatis št. 56/1945.

¹⁰⁵ Jera Vodusek Starič, Prevzem oblasti 1944 – 1946, Ljubljana 1992, str. 277.

Proces in zaplemba tovarne usnja

Ko je OZNA zbrala za sodišče potrebno dokumentacijo, so bili 11. avgusta 1945 Walter, Herbert in Marianne Woschnagg lastniki Tovarne usnja Franz Woschnagg & sinovi d.d. Šoštanj obsojeni pri vojaškem sodišču mesta Celje.

Proces je vodil predsednik vojaškega sodišča Celje tovariš Janez Lotrič, predsednik senata je bil poročnik Stane Zupančič, član senata starejši vodnik Izidor Krševan, poročnik dr. Ivan Bele je bil tožilec in zapisnikar podporočnik Bogomir Kostanjevec.

Obravnavi je prisostvoval samo Herbert Woschnagg, ostala dva obtoženca sta bila odsotna. Obtožnica je temeljila na trditvi, da so Woschnaggi osebe nemške narodnosti, da so bili »od leta 1940 člani veleizdajniškega društva Kulturbund« in da so s svojim obnašanjem že pred vojno omogočali obstoj te organizacije.¹⁰⁹ Herbert, Walter, Marianne in Malvina Woschnagg so bili lastniki podjetja Franz Woschnagg & sinovi d.d. Šoštanj, ki je bilo pred vojno največje podjetje v tej veji industrije v Jugoslaviji. V njihovi lasti so bile poleg tovarne v Šoštanju še gradovi, vile in zemljiška posestva. Vojaško sodišče je v obrazložitvi sodbe našlo tudi olajševalne okoliščine, saj so Woschnaggi dokazali, da so aktivno sodelovali že od leta 1942 v NOG. Vendar je bila omenjena argumentacija za sodišče samo olajševalna okoliščina. Kljub temu jih je sodišče spoznalo za krive in jih obsodilo »na zaplembo pripadajočega jim števila delnic, lastniških deležev in ostalih imovinskih pravic, katere imajo kot delničarji odnosno solastniki pri industrijskem obratu Woschnagg in sinovi d.d. v Šoštanju«. S tem je bila Woschnaggom storjena velika krivica. Razsodba kaže na interes oblasti, »da se polastijo njihovega ogromnega premoženja, predusem pa njihovega podjetja za proizvodnjo usnja v Šoštanju.«¹¹⁰

V obrazložitvi sodbe je pisalo: »Pri odmeri kazni je sodišče našlo in upoštevalo mnogo olajšilnih okoliščin in sicer vsi obtoženi so od leta 1942 dalje stalno in v veliki meri podpirali narodno osvobodilni pokret, dajali partizanom med drugim tudi orožje. Kot lastniki tovarne so svoje naneščence in delavce ščitili in v nekih slučajih uspešno intervenirali pri gestapu in drugih nemških oblasteh v prid svojih delavcev. Med vojno se produkcija v tovarni, čigar lastniki so bili obtoženci, ni preveč forsirala, pač pa so lastniki skrili precejšnje zaloge usnja, bencina in drugih surovin, ki so jih potem stavili na razpolago narodni oblasti. Pri Vošnjak Mariani je sodišče upoštevalo tudi njeno starost in bolezen. Vošnjak Herbertu je štel v prid njegovo aktivno partizanstvo, zaradi katerega je bil poslan tudi potem, ko so ga Nemci ujeli, v Dahau, kjer je tudi prebolel tifus. Pobeg obtoženega Vošnjak Valterja leta 1944 v Švico sodišče ni smatralo za obtežilno, kajti tozadevno verjame izpovedi obtoženega Vošnjak Herberta, da je Valter odšel v Švico zato, ker se je bal zasledovanja gestapa, ker je bila njegova žena rodem Švicarka, članica komunistične partije.« Vojaško sodišče mesta Celje je izdalo kazenske liste za obtožene v procesu zaradi kaznivega dejanja članstva v kulturbundu. S tem je obsodba sodišča prve stopnje z dne 11. avgusta 1945 postala pravnomočna.¹¹¹

Sodba pred vojaškim sodiščem je bila dokončna, saj se nanjo niso mogli pritožiti. Sodišče je moralo upoštevati zakone, obtožbo in olajševalne okoliščine in

¹⁰⁹ ZAC, MLO Celje, fasc. 116, sign. 953, sod. 901/45.

¹¹⁰ Milko Mikola, Zaplembe premoženja v Sloveniji 1943 – 1952, Celje 1999, str. 110.

¹¹¹ ZAC, MLO Celje, fasc. 116, sign. 953, sod. 901/45, Kazenski listi in sodba.

je zato na podlagi 28. člena Zakona o zaplembi imovine določilo zaplembo lastninskih deležev v podjetju, kar pa, kot bomo videli, ni dolgo veljalo. Vse to so morali upoštevati zaradi zahtev zahodnih držav po zakonitosti sojenja in dokaznem postopku. Zaplenili so jim torej samo tovarno, zasebna imovina pa je ostala v lasti družine Woschnagg, kar je takrat glede na razvoj dogodkov pomenilo relativen uspeh. Uradno jim niso mogli očitati velikih zločinskih dejanj in do potankosti dokazati kolaboracije z okupatorjem. Dovolj je bilo že to, da so bili člani kultur-bunda, da je podjetje med vojno obratovalo in da so bili osebe nemške narodnosti. Woschnaggi so bili obsojeni in dobili kazen, zgodba bi se morala končati, vendar ni bilo tako.

Meseca avgusta leta 1945 sta se za Woschnagge zgodila še dva zelo pomemna dogodka. 20. avgusta je oblast sprejela Odredbo o imenovanju zaplembnih komisij in nato še 23. avgusta Zakon o državljanstvu.

Woschnaggi so imeli pred vojno jugoslovansko državljanstvo predvojne kraljevine SHS. Med vojno so kot člani SDŽ pridobili nemško državljanstvo, ki pa so ga izgubili ob prebegu posameznih članov družine v partizane in v Švico. Po vojni je jugoslovanska oblast vzpostavila novo stanje z Zakonom o državljanstvu. Jugoslovansko državljanstvo so lahko po tem zakonu odvzeli vsakemu pripadniku tistih narodov, katerih države so bile v vojni proti Jugoslaviji in so med vojno in še pred njo bili nelojalni narodu in državi in so bili zaradi tega obsojeni. Woschnaggi so bili obsojeni pred vojaškim sodiščem in so jim očitati zgoraj omenjena dejanja, zato so tudi izgubili jugoslovansko državljanstvo in bili kasneje izgnani iz države. Po 30. členu omenjenega zakona državljanstva niso mogli pridobiti nazaj, ker so izgubili častne državljanske pravice zaradi uvedenega kazenskega postopka. Po 18. členu Zakona o državljanstvu se je odveza od državljanstva razširila tudi na otroke Woschnaggov.¹¹²

20. avgusta leta 1945 se je zgodil za Woschnagge drugi zelo pomemben dogodek. Tega dne so oblasti objavile odredbo o imenovanju tričlanskih komisij za izdajo odločb o podržavljanju nemškega imetja, ki je že bilo zaplenjeno 9. junija 1945 z Zakonom o zaplembi imovine.¹¹³ Imenovali so federalno zaplembno komisijo, za ožje celjsko okrožje so imenovali: Jožeta Majhna (načelnik KUNI), Milana Berčiča in sodnika Franca Zupančiča. Za okraj Šoštanj so bili imenovani: Marjanca Klavžar (za KUNI), Jože Brunšek (za notranjo upravo) in pravni referent dr. Ivan Sket. Omenjena odredba o zaplembnih komisijah je bila za Woschnagge izrednega pomena. Zaplembna komisija, pristojna po 30. členu Zakona o zaplembah imovine, je lahko izdala odločbo o zaplembi vse imovine, kljub temu da so bili Woschnaggi že obsojeni pred vojaškim sodiščem v Celju.¹¹⁴ Istočasno je KUZOP, podružnica za severovzhodno Slovenijo v Mariboru, ekspozitura Celje, obvestila republiško KUZOP v Ljubljani, da so bili Vošnjaki obsojeni pred Vojaškim sodiščem v Celju. Da je bil v odsotnosti obsojen tudi Walter Vošnjak, ki pa se je vrnil iz Švice, bil nekaj časa v priporu ter bil nato izpuščen.¹¹⁵

¹¹² Uradni list LRS, št. 38/1945

¹¹³ Uradni list LRS, št. 40/1945.

¹¹⁴ Uradni list, LRS št. 38/1945.

¹¹⁵ ARS, KUZOP, fasc. 220

Zaplemba vsega preostalega premoženja

Krajevni odbor OF Šoštanj je že 16. avgusta 1945 prijavil Herberta in Walterja Woschnagga na Okrožje Celje. V prijavi so zapisali, da je bil Šoštanj »nemškutarsko gnezdo, katero je delalo na ponemčenju in zaslužnjenju našega življa«. Po njihovem je bil center protislovenskega delovanja v Woschnaggovi tovarni, saj so vodilna mesta v tovarni zasedali Nemci, ki so »vršili tajno Nemško propagando«. Zato sta Woschnagga odgovorna za delo direktorja Meinhardta Wrentschurja, uradnika Rudolfa Kindlhoferja in drugih, ki so jih v prijavi obtožili, da so zločinci proti narodu. V prijavi so zapisali, da so Woschnaggi leta 1941 »z veseljem« pozdravili okupatorja, kasneje, ko pa se je situacija spremenila, so se tudi oni obrnili v drugo smer. Z izjavami priče so dokazovali, da so tudi Woschnaggi sodelovali v kulturbundu. Woschnaggom so očitali, da so vseskozi moralno in materialno podpirali idejo vsenemštva. Priložili so tudi pismo strica Riharda Melzerja z Dunaja, ki ga je poslal v Šoštanj še leta 1930. V pismu, ki je bilo naslovljeno na Walterja Woschnagga, ga je posvaril, naj preneha z veliko nemško idejo, saj ta po družinskih izkušnjah ni porok uspešnosti, boljše morale, zvestobe in odkritosti. To so bile besede prav gotovo izkušenega človeka.¹¹⁶

V avgustu imenovana Okrajna zaplemna komisija v Šoštanju je 4. septembra 1945 na podlagi uradno zbranih potrdil, izjav, priznanj in pričevanj izdala odločbe o zaplembi vsega imetja Woschnaggov. Odločbe so izdali za Herberta, Walterja, Marianne in Malvino Woschnagg, čeprav slednja ni bila več med živimi, in izvedli zaplembo vsega njihovega imetja.¹¹⁷ Iz dokumentacije je razvidno, da je 20. septembra 1945 KUNI za Okrožje Celje predlagala, da se ustavi zaplemba imetja Herberta, Walterja in Marianne Woschnagg po 28. členu Zakona o zaplembah. Po tem členu je bilo pristojno za izrek odločbe o zaplembi Okrajno sodišče oziroma v primeru Woschnaggov Vojaško sodišče v Celju. Omenjeno sodišče je takrat izreklo kazen zaplembe lastninskih deležev Tovarne usnja Franz Woschnagg & sinovi d.d. iz Šoštanja. Kar pomeni, da bi na podlagi omenjene sodbe lahko obdržali ostalo imetje, vendar očitno to še ni bilo dovolj. Woschnaggi so bili za novo revolucionarno oblast prepomembni in njihovo imetje preveliko, da bi se mu lahko odrekla. To pa se tudi ni skladalo z ideologijo in nameni povojnih oblasti, ki je izrabila vse zakonske možnosti, ki so se ji ponujale. Po 30. členu istega zakona je bila pristojna za zaplembo Okrajna zaplemna komisija treh oseb, okrajnega NOO OF. Ker pa je Okrajna zaplemna komisija Šoštanj izdala odločbo o zaplembi vse imovine Woschnaggov, je bil zato postopek za zaplembo po 28. členu ustavljen in izvršen po 30. členu tega zakona, po katerem »se od zaplembe nič ne izvzame«, medtem ko se pri zaplembi po 28. členu mora upoštevati 6. člen citiranega zakona.¹¹⁸ Iz navedenega je jasno, da so oblasti za zaplembo imetja formalno potrebovale obsodbo pred vojaškim sodiščem v Celju, obsodba sama pa je služila kot pravna opora za zaplembo okrajni zaplemni komisiji.

Oblastem se je zelo mudilo, saj so lastništvo nad imetjem pravno spremenile že 4. oktobra 1945. V izpisku iz trgovskega registra B pri Okrožnem in Trgovskem sodišču v Celju je vpisano naslednje: »Na podlagi dekreta ministrstva za rudarstvo Narodne vlade Slovenije št. faks 2672 z dne 27. sept. 1945 se upiše delegat Veble

¹¹⁶ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

¹¹⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, Opršt. 94/158 - 45, 96/159 - 45, 94/161 - 45 in 95/160 - 45/2.

¹¹⁸ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, D · Z 67/45 · 5.

Jože iz Šoštanja. Izbrisejo se upravni svetniki Mariana Woschnagg, Frane Woschnagg, August Westen, Herbert Woschnagg, Walter Woschnagg in prokuristi Karl Trimmel, Meinhard Wrentschur in dr. Volfgang Kliment. Firma se podpiše odslej tako, da podpiše delegat Veble Jože pod pisanim, tiskanim ali z žigom odtisnjenim besedilom firme svojo ime s pristavkom: delegat ministrstva za industrijo in rudarstvo. Tovarna usnja Frane Woschnagg & sinovi, d.d. je pod nadzorom in upravo Ministrstva za industrijo in rudarstvo.«¹¹⁹ Začasni upravitelj podjetja je bil Ivan Košan in delegat Jože Veble.

26. novembra leta 1945 so se Herbert, Walter in Marianna Woschnagg pritožili na Okrožno zaplemnbno komisijo v Celju. Valter Vošnjak se je pritožil na odločbo Okrajne zaplemnbne komisije Šoštanj z dne 4. septembra 1945.¹²⁰ V pritožbi je navedel, da ni »resniece, da bi bil pobegnil v Švico in ni resniece, da sem v zaporu.« Priznal je, da: »sem bil član Kulturbunda in da sem se izdal za časa Jugoslavije kot oseba nemške narodnosti ne morem prekri, ker mi je to dokazano s sodbo vojaškega sodišča mesta Celja z dne 11.8.1945 SOD 901/45 - 15. [...] niso točne navedbe [...], da sem vršil pritisk na delavstvo v smislu germanizacije in da sem bil prostovoljni član KB.« V kulturbund je stopil na pritisk funkcionarja kulturbunda leta 1940, »ko sem se predhodno informiral na Banski upravi v Ljubljani, ali je dovoljen po takrat veljajočih predpisih vstop v to organizacijo. Prejel sem izrecno obvestilo, da je ta organizacija dovoljena in da ni zadržkov zoper vstop v to organizacijo.« Zatrdil je, da v kulturbundu ni imel noben funkcij in da ni bil član NSDAP »in tudi pri okupatorju nisem užival zaupanja.« Nadalje je izpodbijal odločbo zaplemnbne komisije, češ da je protizakonita, saj za eno kaznivo dejanje, ki so mu ga dokazali 11. avgusta 1945 s sodbo Vojaškega sodišča Celje, ne moreš biti dvakrat kaznovan. Okrajna zaplemnbna komisija je v ovadbi zapisala, da se je priključil NOB šele v zadnjih trenutkih iz špekulativnih namenov. Dokazal je, da se je od 1942. leta »stalno udeleževal v narodnoosvobodilnem pokretu in da sem ta pokret v veliki meri podpiral«, kar je tudi razvidno iz sodbe vojaškega sodišča v Celju. V nadaljevanju je navedel, da je bil že 1941. leta predviden za izselitev in je zato že takrat bil na strani NOG. Priznal je, da je bil le član vermanshafta in poudaril, da je »to izrabil za OF, ker sem partizanski odredbam točno javil, kje se nahaja orožje in municija.«. V začetku leta 1944 je zaradi nevarnosti aretacije skupaj z ženo prebegnil preko Dunaja v Švico in se »stavil na razpolago Jugoslovanskemu Komitetu«. Nadalje je navedel, da je rešil iz zaporov 13 ljudi, dajal tudi materialno podporo OF in da je to delal z vednostjo svojega brata Herberta, žene Dorli in matere Marijane ter da mu je okupator premoženje zaplenil 2. decembra 1944. leta. Vse navedene trditve je argumentiral z odločbami in potrdili in odločbo Okrajne zaplemnbne komisije izpodbijal s tem, »da izpodbijana odločba ni upoštevala mojega zadržanja za časa okupacije vsled česar je tudi v izdatni meri pomanjkljiva.« Predlagal je, naj se »odločbo razveljavi in izreče zaplembo za protizakonito.«¹²¹

Tudi Herbert Vošnjak se je pritožil na odločbo Okrajne zaplemnbne komisije Šoštanj z dne 4. septembra 1945.¹²² V svoji pritožbi je navedel, da je po narodnosti Nemec in član kulturbunda, kar mu je dokazalo tudi Vojaško sodišče mesta Celje. Zato navaja, »da ne sme biti glede enega dejanja in glede istega dejanja izrečena

¹¹⁹ ZAC, Tovarna usnja Šoštanj, fasc. 2, sig. 8.

¹²⁰ Na pritožbi se je Walter Woschnagg podpisal z Valter Vošnjak, poudaril M.A.

¹²¹ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 95

¹²² Na pritožbi se je Herbert Woschnagg podpisal Herbert Vošnjak, poudaril M.A.

več kakor ena kazen.« Priznal je, da je bil od 1940. leta član kulturbunda, a na pritisk funkcionarjev kulturbunda, »ko sem se predhodno informiral na pristojnem upravnem mestu, ali je ta vstop dovoljen kar mi ni bilo zabranjeno.« Trdil je, da je že od 1941. leta sovražno nastopil proti okupatorju in da mu je bila zagrožena izselitev, zato se je pridružil OF in ga materialno podpiral. Odklanjal je »vsako vezo z okupatorjem, odklonil zahtevani pozdrav od strani okupatorja, govoril z delavci slovensko; nisem član nobene formacije in sem bil svojega držanja ponovno klican na odgovor pri okupatorskih oblasteh. Prejel sem pismeni nalog OF, da moram imeti veze z gestapovci, da na tak način pomagam našim ljudem in pomagam pokretu samemu«. Navedel je, da je z bratom Valterjem rešil iz zaporov 13 ljudi, da je bil ves čas pod nadzorstvom gestapa ter da je bila žena Malvina avgusta 1944 aretirana, a kmalu izpuščena. Zaradi velike nevarnosti vnovične aretacije »smo pobegnili skupno z otroci na osvobojeno ozenilje«, kjer se je pridružil NOG. Sredi novembra 1944 so njega in družino ujeli, zasliševali na Ljubnem, Celju, Mariboru in internirali v Dachau. Žena pa je bila 14. aprila 1945 v Mariboru ustreljena kot žrtev okupatorja. V dokaz svojega sodelovanja v OF in NOG je navedel priče in dokumente, da mu je okupator 2. decembra 1944 imetje zaplenil. Ugotovil je, da »okrajna zaplemnbna komisija ni niti malo upoštevala mojega delovanja, delovanja moje žene in delovanja celokupne družine Vošnjak /.../ brata in moje matere za OF.« Okrožno zaplemnbno komisijo v Celju je zaprosil, naj odločbo Okrajne zaplemnbne komisije Šoštanj zaradi protizakonitosti in pomanjkljivosti razveljavi.¹²³

Marijana Vošnjak je prav tako dala pritožbo na odločbo Okrajne zaplemnbne komisije, izdane 4. septembra 1945.¹²⁴ V pritožbi je potrdila, da je jugoslovanska državljanka nemške narodnosti in članica kulturbunda. Nikoli ni bila članica NSDAP za politiko se ni zanimala. Ščutila je delavce pred okupatorsko oblastjo, kolikor je mogla, saj je bila leta 1940 stara že 70 let. V pritožbi se je sklicevala na argumente, ki sta jih navedla tudi njena sinova Herbert in Valter. Tudi ona je trdila, da je odločba okrajne zaplemnbne komisije Šoštanj protizakonita, »ker ne more biti izrečena od strani kake druge oblasti ista kazen za isto kaznivo dejanje«. Na koncu pritožbe je predlagala, naj okrajna zaplemnbna komisija izpodbijano odločbo razveljavi kot protizakonito.¹²⁵

Sodba Vojaškega sodišča v Celju je bila dokončna in se nanjo ni bilo možno pritožiti. Odločba Okrajne zaplemnbne komisije je bila za Woschnagge pravno nesprejemljiva in protizakonita tudi zaradi dvojnega kaznovanja. Saj za isto kaznivo dejanje ne moremo in ne smemo biti dvakrat kaznovani, kar so pravilno ugotovili tudi Woschnaggi. Omenjena trditev je temeljni pravni postulat sodstva vseh demokratičnih družbenih sistemov, tudi predvojne Jugoslavije, za kar so vedeli tudi Woschnaggi.

4. septembra 1945 je Okrajna zaplemnbna komisija Šoštanj izdala odločbo o zaplembi imetja tudi za Malvino Woschnagg, čeprav je bilo znano, da je bila ustreljena. Na odločbo se je v imenu pokojnice pritožil njen mož Herbert in dokazal, da je bila ustreljena 14. aprila 1945 v Betnavskem gozdu pri Mariboru. Dokazoval je, da ni Nemka, temveč po rodu Hrvatica, hčerka znanega hrvatskega rodoljuba in da je sodelovala v NOV, bila ujeta in ravno zaradi tega ustreljena.¹²⁶

¹²³ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 94.

¹²⁴ Na pritožbi se je Marianna Woschnagg podpisala Marijana Vošnjak, poudaril M.A.

¹²⁵ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 97.

¹²⁶ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 2624/1.

Oblasti so torej izdale zaplembno odločbo za osebo, ki jo je usmrtil okupator in ni bila nikoli obsojena zaradi kaznivih dejanj. Najverjetneje je bil razlog, da so oblasti tako obravnavale tudi Malvino, v interesu preprečiti kakršnokoli možnost dedovanja po umrli. S tem so preprečili morebitne kasnejše zahtevke do tovarne ali zasebne imovine.

Na pritožbe Vošnjakov je Okrajna zaplembna komisija Celje 7. februarja 1946 izdala naslednjo »rešitev«, da »se ne ugotovi in se potrdi zaplembna odločba. Proti tej rešitvi ni nadaljne pritožbe.«, z obrazlago, »da je pritožitelj nemške narodnosti, oziroma je s svojim delovanjem in ponašanjem med okupacijo, ali pa še pred 6. aprilom 1941 dokazal da se prišteva med osebe nemške narodnosti.«¹²⁷ Zaplembni komisiji je bil v obrazložitvi očitno dovolj močan argument, da so Woschnaggi osebe nemške narodnosti.

Povojna oblast je bila do konca leta 1945 v svojih namerah izredno uspešna, njen cilj je bil prevzeti gospodarstvo, ki naj bi bil temelj politične oblasti. Do 20. avgusta 1945 so obsojili že 300 oseb na zaplembo premoženja. Septembra 1945 je bilo po besedah javnega tožilca 90 % industrijskih podjetij že v javnem sektorju. Noveembra 1945 je bilo 155 industrijskih podjetij zaplenjenih, od tega 51 pod državno upravo, 16 delno, 43 pod sekvestrom. Prinčič navaja, da je bilo »do konca leta 1945 [...] izvedenih skoraj 25.500 zaplemb, od teh so jih 20.293 izvedle zaplembne komisije, 5.183 pa sodišča, in sicer: 1.583 vojaška sodišča in sodišče Slovenske narodne časti, 3.600 pa okrajna sodišča.«¹²⁸ Ti podatki kažejo na ogromno število in večino zaplemb, ki so jih izvedle zaplembne komisije, katerih delovanje je bilo sicer zakonsko pokrito. Vendar je s pravnega vidika njihovo odločanje o imovinskih zadevah na podlagi prijave, brez sojenja pred sodiščem, skrajno vprašljivo. Woschnaggi so doživeli družinsko tragedijo, izgubili so vse imetje in tovarno. Zaplemba imetja je že bila v polnem teku, kmalu zatem pa je sledilo dokončno dejanje, to je izgon iz države.

Izgon iz države

Po arhivskih podatkih so Vošnjake izgnali 6. januarja 1946 preko Hodoša v Avstrijo. Izgnali naj bi vso družino: Herberta, Walterja in Marianno Woschnagg.¹²⁹ Vendar ti podatki ne držijo povsem, saj je Marianna Woschnagg umrla 13. januarja 1946 na svojem posestvu v Ravnah pri Šoštanju. Ostarela in že dlje časa bolna gospa Vošnjak ni ničesar vedela o nacionalizaciji njihovega imetja, saj ji domači o tem niso govorili. Huda bolezen je napredovala in ker so slutili, da bo umrla, sta Walter in Herbert zaprosila oblasti, da bi smela ostati v Šoštanju vsaj do njene smrti in jo dostojno pokopati. Vendar jima oblasti tega niso dovolile, saj so izgon iz države, napovedan za šestega januarja, že preložili. Za Herberta in Walterja Woschnagg je pomenila zaplemba družinskega imetja tragedijo, še neizprosnejši pa je bil izgon iz države, saj je umirala tudi mama. Kljub temu da sta se borila in dokazovala svojo nedolžnost, so nove revolucionarne oblasti odločile drugače. Po logiki tistega časa za ljudi, kot so bili Woschnaggi, v Jugoslaviji ni bilo mesta. Tako sta morala v spremstvu varnostnih organov zvečer 12. januarja 1946 na železniški postaji v Šoštanju stopiti na vlak, s katerim sta se odpeljala preko Velenja, Mislinje, Dravograda v Avstrijo. Tega dne sta bila Herbert in Walter dokončno izgnana. Vse to kaže na neizprosnost in krutost oblasti, ki jim ni bilo mar

¹²⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, 94/46, 95/46, 116/46.

¹²⁸ Jože Prinčič, *Povojne nacionalizacije v Sloveniji (1945 – 1963)*, Novo mesto 1994, str. 46.

¹²⁹ ARS, RSNZ SRS, Volksdeutscherji 1952, Seznam Volksdeutscherjev, 1935 – 6.

za Woschnagge tudi v njihovih najtežjih trenutkih. O tem priča tudi dogodek, ki se je zgodil pred odhodom vlaka s šoštanske železniške postaje. Zbralo se je nekaj ljudi, tudi predvojni in povojni upravnik Vošnjakovega posestva Ivan Košan, ki je Vošnjaku izpulil kovček iz rok in ga pospremil z besedami: »Ničesar ne boš nesel iz Šoštanja.«¹³⁰

Po izgonu iz Jugoslavije sta Herbert in Walter odšla v Avstrijo na Dunaj, kjer so Woschnaggi že pred vojno imeli nepremičnine. Mati Marianna Woschnagg je umrla naslednji dan. Pogreb pokojne je bil 14. januarja 1946 ob 11. uri dopoldne. Pokopali so jo v družinsko grobnico, ki so jo imeli Vošnjaki na pokopališču pri farni cerkvi svetega Mihaela v Šoštanju. Ker je bil delovni dan, delavci v tovarni niso mogli dobiti dopusta, da bi se udeležili pogreba. V nekaj mesecih po osvoboditvi je nova oblast že pokazala, kako ravna in bo ravnala z njej odvečnimi nasprotniki, zato so se ljudje bali izkazati spoštovanje do umrle. Pogreba se je udeležilo le malo ljudi, kljub temu da je bila pokojnica zelo spoštovana in pomembna oseba v Šoštanju. Tudi župnik gospod Pavel Gril je bil pod velikim pritiskom in si ni upal pokopati gospe Woschnaggove, zato je pogrebno ceremonijo opravil katehet gospod Alojzij Kosi.¹³¹

Prav žalostno je bilo v nadaljnjih mesecih trgovanje in dogovarjanje pristojnih glede plačila pogrebnih stroškov za gospo Marijano Vošnjak. 13. maja 1946 je Ministrstvo za kmetijstvo in gospodarstvo v Ljubljani prejelo zahtevo za povrnitev pogrebnih stroškov za umrlo Marijano Vošnjak. Od OLO Narodne imovine KUN1 so zahtevali, naj plačajo pogrebne stroške, saj je »*uprava narodne imovine kasirala še po prevzemu denar, tako za les, kot za druge artikle, ter nam je znano, da je imela dohodke iz posestva Vošnjak narodne imovine, in prosimo da zadevo v svojem resorju likvidirate. Ako mislite, da to ni možno pa o tem obvestite vrtnarski zavod v Šoštanju.*« Vendar se s tem dopisovanje med akterji ni končalo, kot bi morda pričakovali. OLO Narodne imovine pri KUN1 je poslal 15. julija 1946 direktno na Ministrstvo v Ljubljano račun v višini 9.031 din s pripisom, da tega ne bodo krili, ker od zaplenjenega premoženja imetja Vošnjak »*do danes še niti dinarja niso prevzeli.*« Državno podjetje »Gorica« pa je ob prevzemu Vošnjakovega posestva prevzelo cca. 60.000 din gotovine. Navedli so še, da je že skrajni čas za poravnavo dolga, ker so se že smešili pred pogrebnim zavodom glede neplačila računa. Urarska hiša Anton Lečnik Celje je 23. marca 1946 izkazala zahtevek pristojnim za 900 gramov srebra zaradi dolga Marijane Vošnjak. Gospa Vošnjak je pri njih 20. decembra 1941 kupila srebrn servis in obljubila, da bo povrnila stroške v srebru – lom. Tudi Splošno Jugoslovansko bančno društvo d.d. podružnica v Ljubljani je 5. novembra 1946 poizvedovalo o obsodbi Vošnjakov, saj so imeli pri njih še vedno dobro imetje v višini 267.200 din.¹³²

Usode

Zaradi bolezni in otrok Dorli Woschnagg med vojno ni odšla v partizane. Aktivno pa je delovala za NOG v Zagrebu. Dorli, ki je bila zelo socialistično usmerjena, je med vojno delala za Narodno osvobodilno gibanje. Potem, ko je leta 1944 ilegalno prebegnila v Švico, se je družila z ljudmi, ki so bili organizirani v švicarski komunistični partiji, zato je prišla v spor z bratom in možem. 1946.

¹³⁰ Razgovor avtorja z Elico Težak dne 23. novembra 2002, zapis hrani avtor.

¹³¹ Razgovor avtorja z Detlefom Tičerjem dne 18. maja 2002, zapis hrani avtor.

¹³² ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

leta se je Dorli vrnila s svojimi otroki nazaj v Jugoslavijo. Njena vrnitev je bila povezana z določenimi osebami, ki so živele v Jugoslaviji, in z njeno namero, da svoje otroke vzgaja v socialističnem duhu. Po vrnitvi v Jugoslavijo je nekaj časa živela v Zdolah pri Brežicah, kasneje je odšla v Zagreb in tam delala na Medicinski kliniki na Šalati. V tem času je celo poskušala stopiti v Komunistično partijo Jugoslavije, vendar je zaradi njenega porekla niso sprejeli, kar jo je zelo prizadelo. Leta 1948 je zaradi bolezni in zanjo nevzdržnih razmer dokončno odšla z otroki nazaj na Dunaj. Dorli Woschnagg je bila velikokrat omenjana v zvezi s Srečkom Robinščakom, ki je med vojno deloval za Narodno osvobodilno gibanje. Po vojni so ga jugoslovanske oblasti obtožile, da je bil že od leta 1941 novačen za GSP ter da se je v zvezi z njim med vojno zgodilo nekaj vdorov v OF. Po vojni je med drugim deloval tudi za jugoslovanske varnostne organe vse do leta 1949, ko so ga aretirali. V zaporih je bil do leta 1952, ko je tudi za domače izginil neznano kam.¹³³ Tudi povezava Srečka Robinščaka z ostalimi člani Woschnaggove družine je bila prijateljska, vendar je imel, kar je sam večkrat izjavil, pri tem tudi materialne koristi. Po vsem, kar se je zgodilo, Woschnaggi v povojni Jugoslaviji niso imeli nobenih pravic in so zato začeli novo življenje na Dunaju, v Avstriji. Zaradi bolezni je 12. decembra 1957 na Dunaju, v 42. letu starosti, umrla Dorli Woschnagg, rojena Held. Herbert Woschnagg, tudi bolan, je umrl 1. marca 1964. Leta, dan pred svojim dvainšestdesetim rojstnim dnem. Tudi on je pokopan na Dunaju. Walter Woschnagg je s hčerko Barbaro po vojni prišel v Šoštanj, da bi ji pokazal družinsko rodovno deblo, narisano na veliki sliki, ki je nekdanj bila na zidu v direkciji tovarne. Obisk je bil kratek in mogoč samo v spremstvu jugoslovanskih varnostnih organov.¹³⁴ Slika je izginila neznano kam. Podobno je bilo tudi z dragoceno sliko, ki je izginila iz Gutenbihla. Ko je Walter povprašal po njej pri novem lastniku, je ta odgovoril, da jo je »oddal«.¹³⁵ Zanimivo je tudi dogajanje v Šoštanju leta 1974. Zaradi izkopavanja premoga in ugrezanja tal so morali prestaviti mestno pokopališče, ki je bilo pri farni cerkvi sv. Mihaela v Družmirju. Woschnaggi so imeli na pokopališču veliko grobnico. Vse deshumerane so takrat preselili na novo skupno pokopališče v Podkraj pri Velenju. Posmrtno ostanke v Šoštanju umrlih Woschnaggov pa so preselili v vasico Zavodnje nad Šoštanjem. Vendar nove betonske grobnice niso postavili znotraj ograjenega vaškega pokopališča, temveč malo stran, ob gozdu. Walter Woschnagg je doživel visoko starost 86 let in umrl leta 1991, pokopan je na Dunaju.

Zaplenjeno imetje so oblasti takoj vključile v novo narodno gospodarstvo. Posedstvo v Ravnah je bilo predvideno za vključitev v Državno vzorno posestvo za rejo živine.¹³⁶

V Vošnjakovih vili v Šoštanju, veliki stavbi, ki je bila ograjena z visoko zidano - železno ograjo, je bila najprej nastanjena vojska. Na pobudo dr. Janeza Lovšina marca leta 1946 je Okrožni ljudski odbor Celje, oddelek za socialno skrbstvo in zdravstvo, predlagal bivšo Vošnjakovo vilo v centru Šoštanja za ustanovitev Zdravstvenega doma v Šoštanju, last narodne imovine. Ostale hiše so postale delavska stanovanja, razen Marovške graščine, ki je kasneje postala sanatorij, in vile v Topolšici, v kateri je kasneje deloval gostinski obrat.

Na podlagi pravnomočne odločbe Okrajne zaplenbene komisije v Šoštanju z dne 4. septembra 1945 je Okrajno sodišče v Šoštanju 30. marca 1946 zaplenjeno

¹³³ ARS, RSNZ SRS, Zadeva Robinščak.

¹³⁴ Razgovor avtorja z Ano Dvornik dne 20. maja 2002, zapis hrani avtor.

¹³⁵ Razgovor avtorja z Eriko Cverlin dne 14. januarja 2003, zapis hrani avtor.

¹³⁶ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68.

lastnino Woschnaggov vknjižilo na ime »Federativna ljudska republika Jugoslavija«. Po izteku pravnomočnega roka je 5. junija 1946. leta imetje Woschnaggov dokončno postalo last FLRJ,¹⁴⁷ s čimer je bila uresničena namera povojnih oblasti.

23. oktobra 1946 je na predlog Ministrstva za industrijo vlada FNRJ ustanovila novo podjetje zveznega značaja z nazivom »Državno industrijsko podjetje Slovenije, Tovarna usnja Šoštanj«. Direktor podjetja je 28. januarja 1947. leta postal Nace Verbič, ki je bil prej direktor podjetja Indus iz Ljubljane.¹⁴⁸ Vlada FNRJ je 22. julija 1949 predala podjetje vladi Narodne republike Slovenije z vsemi sredstvi in fondi. 23. septembra tega leta so predlagali izbris iz registra državnih gospodarskih podjetij zveznega pomena in istočasno predlagali Ministrstvu za finance FNRJ vpis pri Ministrstvu za finance LRS v register državnih gospodarskih podjetij republiškega pomena.

S tem je bilo podjetje z imenom Tovarna usnja Šoštanj (TUŠ) predano vladi Narodne Republike Slovenije pod operativno upravno vodstvo Ministrstva za industrijo in rudarstvo – glavni direkciji usnjarske industrije v Ljubljani. V prošnji za vpis so navedli, da osnovna sredstva podjetja sestavlja imovina bivšega podjetja Tovarna usnja Franc Vošnjak in sinovi d.d., ki je bilo konfiscirano z odločbo Vojaškega sodišča v Celju, in so na dan prijave znašala 4.603.653,89 din, absolutna vrednost podjetja je znašala 34.033.435,80 din. Podjetje s sedežem v Šoštanju ni imelo podružnic. Za podpisovanje podjetja je bil pooblaščen ravnatelj tov. Nace Verbič in glavni računovodja podjetja tov. Rudolf Bole.¹⁴⁹ Leta 1950 se je TUŠ imenovala Tvrdba TUŠ.¹⁵⁰

Tovarna usnja Šoštanj je v vseh teh letih pomenila gospodarsko trdnost Šoštanjčanom in Šoštanju, saj je v vsej svoji dolgi dobi zaposlovala povprečno po 300 ljudi, kar je pomenilo 300 preskrbljenih družin. Leta 1938 je tovarna praznovala 150-letnico obstoja in bila na vrhuncu razvoja. Herbert Woschnagg je imel s tovarno dolgoročne razvojne načrte, ki jih je preprečila vojna in namera povojnih oblasti ustvariti nov gospodarski sistem. V kasnejših letih je podjetje čedalje bolj izgubljalo samostojnost in kasneje zapadlo pod Tovarno usnja Vrhnika kot eno od njilovih TOZD-ov. Po 210. letih obstoja so leta 1998 zaradi nerentabilnosti in izredno slabega gospodarskega položaja podjetja uvedli stečajni postopek in leta 1999 tovarno ukinili. V naslednjih letih je podjetje Industrija usnja Vrhnika odprodala zemljišče tovarne skupaj s polrazpadlimi in nevzdrževanimi objekti, ki so jih zaradi novih gospodarskih interesov leta 2002 porušili. Tako danes za Woschnagovo tovarno in veličino, ki jo je predstavljala, ni ostalo skoraj nič.

¹⁴⁷ ZAC, OLO Šoštanj, fasc. 68, sklep 381

¹⁴⁸ Na seznamu usnjarskih podjetij zveznega pomena so bile: Tovarna usnja v Slovenskih Konjicah (bivša tovarna K. Laurich), Tovarna usnja Šoštanj (bivša tovarna Woschnagg), Industrija usnja Vrhnika (bivša Tovarna Savel Kalin), Tovarna usnja v Kamniku (bivša Tovarna Tone Knaflič).

¹⁴⁹ ARS, Glavna direkcija usnjarske industrije, fasc. 62, Registracije.

¹⁵⁰ ARS, Glavna direkcija usnjarske industrije, fasc. 61.

Miran Aplinc

THE FAMILY WOSCHNAGG BETWEEN THE SECOND WORLD WAR AND THEIR FATE AFTER THE WAR

Summary

Soon after the German occupation, the family made contact with the Liberation Front and extended financial funds, armaments and leather to the Partisans. In the factory, Walter and Herbert Woschnagg defended workers and intervened in their favour a number of times with Gestapo, as they were very influential. Amongst else, Herbert and Walter Woschnagg hid huge quantities of leather, gasoline and or raw materials, which the handed over to new authorities after the War. This was known to the other family members, including Marianna, wives Malvina and Dorli. Dorli Woschnagg, who lived in Zagreb, was very active in the National Liberation Movement, as of 1941. In 1944, the Gestapo did not trust the Woschnaggs any more, because of suspecting them to collaborate with the National Liberation. Thus, Malvina was detained in August, but later she was set free, whereas Dorli and Walter Woschnagg fled prior to this illegally to Switzerland. After the Partisan attack upon the leather factory in Šoštanj, the Occupier intended to arrest Herbert and Malvina Woschnagg, but they fled, with their children, from house arrest, to liberated territory in the Upper Savinja valley. Germans then seized all the real estate and other property belonging to the Woschnaggs. In an extensive offensive towards the liberated territory in the Upper Savinja valley, in the winter 1944-1945 they were captured and then Herbert Woschnagg was sent to Dachau, whereas the children were taken into care by the Melzer family from Vienna. Malvina was imprisoned in the Maribor penitentiary, where she fled from, but she was arrested again in Šoštanj, to be shot in April 1945.

This year brought about peace, but not for the Woschnaggs. After Liberation, they found themselves in a completely different situation than the one they had known before the Second World War. A new social system began to come about, along with new legislation, by which anyone could be charged, including the Woschnaggs. In spite of their merits, with regard to their attitude toward the Liberation Front and the National Liberation Movement, the competent military court in Celje had in August 1945, indicted them as persons of German nationality and members of the Kulturhund. Their ownership shares in the Franz Woschnagg and Sons Factory of Leather in Šoštanj were seized by sentence. The Woschnaggs were evidently very important for the new authorities, as they were sentenced once again for the same criminal offence, as the District Commission for Seizures in Šoštanj seized their entire property in September 1945. Mother Marianna Woschnagg, due to illness, died in January, 1946. As they were sentenced in criminal proceedings, by legislation they also lost their citizenship. Herbert and Walter Woschnagg were expelled from the country. The seized property was introduced into the new economic system by the state, which became exhausted within half a century, causing the destruction of the entire social system. During the last 50 years, thus, as the economic system, the Šoštanj leather factory also fell through, which does not exist any more after 211 years of existence. By these measures, the Woschnaggs were politically, economically and privately ruined, even more if these events were observed from the viewpoint of justice and humaneness.

ZBIRNO TABORIŠČE HRASTOVEC PRI LENARTU

Marjan Toš *

UDK 94(497.4)"1945"

TOŠ Marjan: Zbirno taborišče Hrastovec pri Lenartu. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 425-450, 50 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Prispevek obravnava dogajanje v povojnem zbirnem taborišču Hrastovec, ki ga je maja 1945 leta ustanovila OZNA. Predstavljene so razmere v taborišču, usode zapornikov, njihovo poreklo in prizadevanja predstavnikov RK, da bi omilili hudo stisko zaprtih. Prispevek prinaša tudi pričevanja, izjave, izbrane dokumente in seznam žrtev tega taborišča, ki pa ni dokončen in tudi ne popoln, saj so viri pomanjkljivi. Zato se podatki vedno znova dopolnjujejo. Taborišče je bilo ukinjeno 6. septembra 1945 leta.

UDC 94(497.4)"1945"

TOŠ Marjan: Concentration Camp Hrastovec by Lenart. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 425-450, 50 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German.

The paper deals with events in the post-War concentration camp, which was established by OZNA (Department for the Defence of the People) in May, 1945. The situation in the camp is depicted, including the fates of the detainees, their origin and attempts by Red Cross representatives to alleviate the troubled situation of the detainees. The paper contains testimonials, statements, chosen documents and a list of victims of this camp, not being full and complete, as sources are lacking. Thus data are ever more supplemented. The camp was disestablished on 6 September, 1945.

* Mag. Marjan Toš, novinar in publicist, SI - 2230 Lenart v Slovenskih Goricah

Ustanovitev in razmere v taborišču Hrastovec

Na osnovi razpoložljivih virov sklepamo, da je lastnik gradu Hrastovec Gundiger Herberstein s svojo ožjo družino zapustil grad konec aprila 1945. Podatki se sicer ne ujemajo točno, ugotavljamo pa lahko, da je grad zapustil okoli 20 dni pred kapitulacijo Nemčije. V Avstrijo se je po nekaterih izpovedih prič odpeljal z dvema vprežnima vozovoma. S seboj je odpeljal le najnujnejšo osebno opremo, 5-6 odev, 5-6 koc, nekaj vzglavnikov, rjuh, najnujnejšo obleko, živila in hrano za živino (konje). Na vozu je imel tudi manjši zaboj, katerega vsebina do sedaj še ni poznana. Očitno je odpeljal le toliko, kolikor je zmožel natovoriti na kmečki voz s konjsko vprego, vse ostalo pa je pustil na gradu Hrastovec. Ob osvoboditvi je to tam ostalo, o čemer pričajo tudi dokaj natančni popisi premoženja na gradu Hrastovec. Vse premične stvari so ob osvoboditvi ostale na gradu, bile zadržane in kasneje prošle v last splošnega ljudskega premoženja DFJ. Ugotavljajo, da se je zapisnik nekje izgubil.¹ O položaju in stanju na gradu Hrastovec ob koncu 2. svetovne vojne je na razpolago nekaj pričevanj ljudi, ki so tam delali in so razmere zelo dobro poznali. V glavnem vsa pričevanja potrjujejo oceno, da je zadnji pravni lastnik zapustil Hrastovec kakšnih 20 dni pred kapitulacijo Nemčije. V času okupacije od 1941-1945 v gradu Hrastovec ni bilo okupatorjeve vojske, ob koncu vojne so imeli le kakšnih 8 do 10 ujetnikov Francozov, ki so jih občasno stražili nemški vojaki (običajno 1 - 2 vojaka). Stražarji ujetnikov so delali pri grofu Herbersteinu, ko pa se je Rdeča armada spomladi 1945 bližala reki Muri, se je v Hrastovecu za krajši čas nastanila nemška vojaška bolnica, ki se je pred nemško kapitulacijo umaknila iz Hrastovca. Med vojno so v gradu živeli tudi civilisti iz Maribora skupaj s svojimi družinami, zlasti po bombardiranjih Maribora proti koncu vojne. Na gradu je živela še služinčad, neki stari duhovnik, gozdar Šprah in Martin Bezjak z družino.² Pred odhodom v Avstrijo je grof Herberstein predal grad in posestva v upravljanje in čuvanje Martinu Bezjaku, ki je s premoženjem upravljal do osvoboditve, po nekaterih navedbah pa tudi vse do prihoda prvih taboriščnikov in uprave taborišča Hrastovec maja 1945. leta. Martin Bezjak je prišel skupaj z ženo Marijo, roj. Petrovič, v grad Hrastovec leta 1938. Stanovala sta v prostorih nad vhodom v grad, in to do začetka maja leta 1945, ko so grad zasedli partizani. Martin Bezjak je bil na gradu Hrastovec zaposlen kot ribarski mojster, njegova žena Marija pa kot gospodinja grofice Herberstein. Imela je dostop v vse grajske prostore, ki so bili opremljeni tudi z dragocenim pohištvo. Marija Bezjak je potrdila oceno, da v gradu ni bilo nemških vojakov, bili so le ujetniki Francozi. Grof Herberstein naj bi zapustil grad 25. aprila 1945. leta, proti Avstriji pa ga je odpeljal s kmečko vprego hlapec Škofič.³ Družina Herberstein je vzela s seboj le najnujnejše, vse ostalo je pustila na gradu, šlo pa je za veliko premoženje. Ni še povsem ugotovljeno, kam je vse izginilo. Grad med vojno ni bil bombardiran ali kako drugače poškodovan, prostori so bili dobro vzdrževani, za objekt so sproti skrbeli plačani mojstri, tako da ni bil v slabem stanju.⁴ Takoj

¹ Marjan Toš, *Nemarni Hrastovec*, rokopis, študija Trstenjakove ustanove, Ljubljana 1996.

² Skupščina občine Lenart, Poročilo o uradu za zaščito jugoslovanske imovine v inozemstvu z dne 13. marca 1965.

³ Zapisnik o zaskrbljenju Konrada Bezjaka iz Zg. Volične pri referentu za imovinsko-pravne zadeve SO Lenart z dne 21. januarja 1965.

⁴ Pričevanje Marije Bezjak v pisarni referenta za imovinsko-pravne zadeve SO Lenart z dne 21. januarja 1965.

po osvoboditvi ga je zasedla jugoslovanska partizanska vojska, kmalu so prišli prvi taboriščniki. To se je zgodilo v 2. polovici maja 1945. leta. To potrjuje tudi Zdenko Zavadlav, ki navaja, da mu je načelnik OZNE v Mariboru povedal, da bodo sprejemali tudi zapornike s Kranjskega in da morajo pridobiti še eno taborišče. Grad naj bi bil še uporaben za nastanitev, potrebno je le nekaj opreme in majhnih popravil.⁵ Takšna ocena nekoliko preseneča, saj so bili objekti v gradu Hrastovec solidno vzdrževani, tudi oprema je bila zelo zadovoljiva. Bogdan Hrovat - Puklasti Miha si je grad ogledal in po njegovi oceni je bil za taborišče uporaben. Taborišče si je ogledal tudi Zdenko Zavadlav, ob ogledu so bili tam že nekateri zaporniki obeh spolov iz okolice Kamnika in Domžal. Bili naj bi sodelavci nemškega okupatorja in člani kulturbunda.⁶ Grad je bil videti grozljiv – kot iz kakšnega filma o strahovih, le malo je bilo možnosti za kolikor toliko človeško prebivanje.⁷ Ocena rahlo preseneča, zlasti če upoštevamo dejansko stanje objektov in opreme ob odhodu pravnih lastnikov. OZNA⁸ je zlasti ugotavljala pripadnost taboriščnikov v heimatbundu in kulturbundu. V Hrastovec so vodili tudi zapornike iz lenarških zaporov (na današnji Nikovi ulici), veliko mož in fantov je bilo zaprtih tudi v kleti občinske stavbe. V prvem in drugem nadstropju občinske stavbe pri Lenartu so bile zaprte ženske in dekleta, tudi otroci. Predsednik lenarškega okraja v tem času je bil Edo Zorko – Mihec. Zaslisevanja na Hrastovcu pa naj bi vodil Mladen Devide – Tone. Mladen Devide je bil ob osvoboditvi 9. maja 1945. leta pooblaščenec OZNE za okraj Lenart. V tem času se v gradu Hrastovec ni mudil, tja je odšel šele 14 dni po osvoboditvi, to je okoli 25. maja 1945. leta - po nalogu slovenske OZNE. V tem času se je v gradu Hrastovec ustanovljalo taborišče. Za komandanta taborišča je imenoval Franca Peršala – Rajka (Franc Senekovič v Slovenjgoriški kroniki piše, da je bil komandant Ivan Peršak – Rajko doma iz Pernice pri Mariboru, po vojni uslužbenec milice v Radencih). Po osvoboditvi so bile v gradu bolgarske enote, ki naj bi iz Hrastovca odnesle precej inventarja.⁹ Devide tudi dopušča možnost, da so v gradu ropali nemški vojaki, kar je bolj malo verjetno, saj nemških vojakov v Hrastovcu praktično ni bilo. Da je bil komandant taborišča Hrastovec Franc Peršal, potrjuje s svojo izjavo tudi pokojni Ivan Muršak iz Sp.

⁵ Zdenko Zavadlav, Iz dnevnih zapiskov mariborskega oznovca, Maribor 1990, str. 88-89.

⁶ Isti vir.

⁷ Isti vir.

⁸ Oddelek za zaščito naroda je bil oblikovan kot centralizirana služba z vojaškimi načeli pa tudi s posebno organizacijsko strukturo in s posebnimi delovnimi metodami. Odlok o ustanovitvi OZNE je bil izdan 13. maja 1944. leta. OZNA je imela naslednje naloge: obveščevalno in protiobveščevalno delo na okupiranem ozemlju, protiobveščevalno zaščito osvobojenega ozemlja in protiobveščevalno delo v vojski. Na osvobojenem ozemlju je bila služba oblikovana v skladu z načeli splošne administrativne teritorialne razdelitve; okrožni oddelki in sedežni okrožji in pooblaščenstva OZNE v okrajih in rajonih. V operativnih enotah NOV so bili ustanovljeni odseki OZNE pri štabih korpusov in pooblaščenstva pri štabih divizij, pri štabih brigad in bataljonov so imenovali pooblaščenca. Pri štabih armad, ki so bile oblikovane marca 1945, so imenovali pooblaščenca. Pri štabih armad, ki so bile oblikovane marca 1945, so bili ustanovljeni odseki OZNE, ki so neposredna pripadali III. odseku OZNE pri poverjenstvu za ljudsko obrambo DFJ. Avgusta 1944 je bil ustanovljen tudi Korpus narodne obrambe Jugoslavije (KNOJ) kot posebna oborožena formacija za operativno-izvršilne varnostne naloge. Začetno jedro te enote so sestavljale že prej ustanovljene posebne enote za boj proti peti koloni. Enote KNOJ-a so opravljale naloge OZNE pri likvidaciji ostankov band (uporabljena takratna terminologija, op. avt.) in pri drugih akcijah, ki jih je organizirala OZNA.

⁹ Saša Danka in Bernarda Ornik, Hrastovec 1945 - 1947, raziskovalna naloga, rokopis, Matična knjižnica Lenart, april 1991 (odslej DONKO).

Voličine. Ob osvoboditvi je bil načelnik narodne zaščite za okraj Lenart, v Hrastovec pa je prišel kakšnih 14 dni po ustanovitvi taborišča. Do ustanovitve taborišča v gradu ni bilo jugoslovanske vojske, pred formiranjem taborišča pa so bili tam bolgarski vojaki, ki so uničili in pokradli nekatere stvari.¹⁰

Očitno je taborišče v Hrastovcu v drugi polovici meseca maja 1945 že obstajalo. Domačini o tem pripovedujejo različne zgodbe. Nekateri govorijo o nekaj tisoč interniranih, kar je z ozirom na zmožnosti objektov in na relativno kratek čas obstajanja taborišča bolj malo verjetno. Drži pa, da so jih vozili iz različnih predelov Slovenije, iz Maribora, Kranjske in zelo veliko iz Prekmurja. Med taboriščniki so bili tudi domačini iz Lenarta in sosednjih krajev. Sobe v gradu naj bi bile natrpene, domačini so prišli s taboriščniki v stik, ko so hodili k studencu med zgornjim ribnikom in gozdom. Takrat so lahko videli, da so izmučeni, stradanani in prestrašeni.¹¹ Taboriščniki so morali delati na posestvu ob gradu.

Zagotovo drži ugotovitev, da so umorjene vozili tudi na pokopališče v Voličino, saj ima tamkajšnji grobar v svojem zvezku zabeležen vsak pokop (faksimile zapisov grobarja Franca Kurnika). Od 10. do 29. avgusta 1945. leta so v Voličino pripeljali 31 trupel, vendar so stražarji zelo redko povedati imena in kraj rojstva žrtev. Večkrat so pripeljali po več moških in žensk v eni krsti, včasih tudi ženske z otroki.¹² Velika naj bi bila tudi gomila na mestu sedanjega ribnika, ki je bil čez poletje 1945 prazen, pozimi pa so ga spet napolnili. Gomila je bila velika okoli 3 x 3 metre. Po pripovedovanju domačinov voda na mestu, kjer je bila gomila, nekaj let pozimi ni zamrznila. V tej gomili naj bi bili pokopani Lenartčani, ki sicer niso bili internirani v Hrastovec, tja so jih pripeljali iz lenarškega zapora.¹³ Po izjavah taboriščnikov v Hrastovcu (med njimi so bili tudi kasnejši emigranti v Argentini), ki so bila objavljena v tisku slovenske emigracije v Južni Ameriki, je bilo v Hrastovcu tudi precej Kočevarjev (Kočevskih Nemcev - op. avt.). V Hrastovec naj bi jih pripeljali iz taborišča Studenci oziroma Strnišče pri Ptuj. V Hrastovec so prispeli julija 1945. leta, skupaj naj bi jih bilo 400. Po teh navedbah naj bi bilo sredi julija 1945 v Hrastovcu že 2400 internirancev iz različnih delov Slovenije, predvsem iz bližnjega Maribora, Laškega, Prekmurja ter seveda precej Kočevarjev. Tam so se znašli tudi Srbi, Hrvati in celo Avstrijci (Nemci). Spali so na tleh, hrana je bila dokaj skromna. Jedli so fižol, prežganko, dobili pa so tudi 10 dkg kruha dnevno. 5. septembra 1945 naj bi Hrastovec obiskal Ivan Maček - Matija (datum ni preverjen), ki naj bi taboriščnike spraševal, zakaj so prišli v Hrastovec. Obtožnic zoper njih ni bilo. Vsi vprašani so odgovarjali, da so Slovenci in da jim niso znani razlogi privedbe na grad. Uprava taborišča je dobila nalog, da jih izpusti domov. Do izpustitve je prišlo 6. septembra 1945.

Na razpolago imamo tudi opis razmer v Hrastovcu do septembra 1945. Pitne vode v gradu ni bilo, taboriščnike naj bi ob večerih vodili (okoli 100 v skupini) k pol ure oddaljenemu studencu, kjer so se lahko umili. Stanovanjske razmere so bile slabe, stranišče je bilo skupno. Zdravniška pomoč ni bila zadovoljiva, vsak dan je zaradi izčrpanosti umrlo nekaj ljudi. Mrliče so dajali v skupne krste in jih pokopavali na bližnjem pokopališču (gre za pokopališče v Voličini, saj je tamkajšnji grobar v svoj dnevnik zapisoval, da so mu včasih iz Hrastovca pripeljali krste, v

¹⁰ Pričevanje Mladena Devideja pri referentu za imovinsko-pravne zadeve SO Lenart z dne 6.2.1965, SO Lenart.

¹¹ DONKO, str. 20.

¹² Isti vir.

¹³ Isti vir.

katerih je bilo več trupel). Grobov je bilo veliko. Ker se je grobar upiral izkopavanju toliko grobov, je vodstvo taborišča Hrastovec ukazalo taboriščnikom, da za umrle kopljejo grobove sami. Stražarji so precej vpili in strašili, bili pa so tudi pijani.¹⁴

Pregled nekaterih važnejših dogodkov v Hrastovcu

Da je bilo taborišče v Hrastovcu relativno kratek čas, potrjuje v svojih zapisih tudi Zdenko Zavadlav. Taborišče naj bi skupaj s Strniščem ukinili še pred volitvami. Pripadniki OZNE so za delo pri razpustitvi in ukinitvi taborišča dobili pomoč, celo ljudi iz Ljubljane. Morali so pripraviti dokumente o zaprtih. Največ je bilo oseb, predvidenih za izselitev iz države (med okupacijo priseljeni Nemci, pripadniki kulturbunda). Predvidenih za izvensodno ustrelitev v tem obdobju ni bilo več, to je že bilo opravljeno. Taboriščnike so pripadniki OZNE razporejali v posebne skupine, npr.: skupina, predvidena za izselitev, skupine za izročitev sodišču in pa skupina, v katero so razporejali taboriščnike za izpustitev iz Hrastovca. Odločati se je bilo težko, saj je bila dokumentacija o taboriščih skromna in pomanjkljiva. Imeli so izjave zaprtih in to je bilo v glavnem vse. Po navedbah Zavadlava, ki je bil poslan v Hrastovec, naj bi po ukazu predpostavljenih problem kategorizacije zaprtih ljudi rešili v nekaj dneh.¹⁵ Za upravnika taborišča je dejal, da je to novi oznovec iz radgonskega konca, ki bi si zaslužil, da bi bil varovanec kakšne psihiatrične ustanove, ne pa vodja taborišča. Ob koncu delovanja taborišča ni bilo več izvensodnih usmrtitev (likvidacij). Po treh dneh urejanja dokumentacije, zbiranja nujnih podatkov in razporejanja taboriščnikov v skupine so sklenili vse izpustiti domov. Temu taboriščniki niso verjeli, zato je uprava odprla vsa vrata in jih iz Hrastovca dobesedno nagnala.¹⁶

Menimo, da je bilo taborišče Hrastovec ukinjeno pred jesenskimi volitvami v ustavodajno skupščino novembra 1945. leta. Oceno, da je bilo taborišče v Hrastovcu sorazmerno kratek čas, je mogoče razbrati tudi iz rokopisov Franca Senekoviča, ki je pisal Slovenjegoriško kroniko. Nekaj odlomkov njegovih tekstov je izšlo v Ptujskem tedniku in lenartskih Domačih novicah. Senekovič piše tudi o dogajanjih leta 1945 v Hrastovcu, ki jih postavlja v glavnem v mesec maj. Njegovo pisanje temelji na pripovedovanju ljudi, ne pa na kritičnem pretresu zgodovinskih virov. V tekstu z naslovom *Kaj se je dogajalo v Hrastovcu leta 1945* opisuje razmere v taborišču. Navaja tudi nekatera imena. Po njegovih navedbah je izdal nalog oziroma ukaz in usmrtitev Lenartčanov Slavko Ogrizek, načelnik mariborske OZNE (Senekovič uporablja izraz UDBA - op. avt.). Obsojence iz Lenarta naj bi pred prihodom v Hrastovec zapirali v nekdanje skladišče za sadje. V Hrastovec pa naj bi jih vodili skozi Črni les v skupinah po deset. Eden od stražarjev zaprtih Lenartčanov v Hrastovcu je bil tudi Anton Zmavc iz Vukovja, ki je vedel povedati, da taboriščniki niso poznali razlogov, zaradi katerih so bili zaprti, sorodnikom pa so na robčke in škatlice cigaret pisali poslovilna pisma. Najdenih primerkov za zdaj ni, tako da je to navedbo težko potrditi, pa tudi zavreči je ni povsem mogoče.¹⁷

¹⁴ Isti vir.

¹⁵ Zdenko Zavadlav, Iz dnevnških zapiskov mariborskega oznovca, Maribor 1990, str. 99.

¹⁶ Isti vir.

¹⁷ Franc Senekovič - Franček, Slovenjegoriška kronika, tipkopis, poglavje "Kaj se je dogajalo v Hrastovcu leta 1945 "

Ljudi naj bi streljali ponoči, po 22. uri zvečer, 300 metrov od grajskega poslopja na južni strani. Grobove naj bi si kopali sami, na streljanje pa so vodili po 10 ljudi. Stražarji so bili pogosto pijani. Senekovič pri tem omenja Franca Turka iz Partinja, ki naj bi sodeloval kot izvrševalec usmrtitev oziroma streljanja taboriščnikov v Hrastovcu. Po drugi strani pa ne drži Senekovičeva ugotovitev, da so v Hrastovcu med prvimi ustrelili gostilničarko Aublovo in njeno natakario iz Lenarta. Obe sta bili ustreljeni že pred ustanovitvijo taborišča Hrastovec. Bo pa držala njegova navedba, da so ustreljene pokopali tudi v grajski ribnik. Senekovič ocenjuje, da je bilo v Hrastovcu ubitih blizu 80 ljudi. V glavnem govori o Lenartčanih, ne omenja pa taboriščnikov iz drugih delov Slovenije, Kočevja in Prekmurja, saj ti podatki očitno dolgo časa niso bili znani, predvsem ne med domačini iz Slovenskih goric. Da je bilo v Hrastovcu zares veliko ljudi iz Prekmurja, je potrdil v pričevanju pred parlamentarno komisijo DZ o povojnih pobojih Zdenko Zavadlav. Ko omenja, da je bilo v Mariboru in okolici veliko zaporov in taborišč, navaja tudi Hrastovec. Oskrbniki ali načelniki teh zgradb so bili iz vrst OZNE, pazniki (stražarji) pa iz KNOJA. Na Štajerskem, še posebno v Slovenskih goricah, so po pričevanju Zavadlava izselili cele vasi (zanimivo je, da v razgovorih s številnimi domačini širšega območja današnje Upravne enote Lenart tega nihče ni omenjal, niti potrdil - op. avt.). Omenja tudi, da je dal taborišče Hrastovec ustanoviti Puklasti Miha in vanj zaprl 528 slovenskih Madžarov (ljudi iz Prekmurja). Trdi, da so bile v taborišču Hrastovec razmere neznosne.¹⁸ Najprej so v Hrastovec pripeljali skupino domačinov iz Lenarta, ki so bili med prvimi žrtvami. Bilo jih je 17.¹⁹

Pravna podlaga postopkov

Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in narodne vlade Slovenije z dne 9. junija 1945 prinaša tudi Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast. Pri dajanju vrednostnih sodb in objektivnem ocenjevanju dogodkov po končani 2. svetovni vojni je pomembno, da nekoliko podrobneje predstavimo pomembnejša zakonska določila, predvsem zakon o sodiščih narodne časti.

Posebno sodišče za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast (sodišče slovenske narodne časti) je po določilih Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast na vsem slovenskem ozemlju sodilo zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast, storjene v času sovražne okupacije oziroma v zvezi z njo.²⁰

Za zločine in postopke zoper slovensko narodno čast so veljala vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali bi utegnili škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odgovornosti, predvsem:

a) politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno upravno sodelovanje z okupatorjem ali domačimi izdajalci (politične in vojaške organizacije slovenskega belogardizma in domobranstva - op.p.), služenje v policijskih in uradniških službah, tiskanje in razširjanje knjig, letakov in brošur,

¹⁸ Je za množično pobuj kriv Beograd?, Večer, 17. 12. 1993, str. 2.

¹⁹ Totengedenkbuch der Deutsch Untersteirer Graz 1970, str. 187-244. Arhiv muzeja NO Maribor.

²⁰ Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije, Ljubljana, 9. 6. 1945, št. 7.

s katerimi se opravičuje okupacija oziroma obsoja ali sramoti narodnoosvobodilni boj, posredne in neposredne ovadbe, gospodarska pomoč okupatorjem, delovanje proti enotnosti slovenskega naroda,

b) prijateljski stiki s pripadniki okupatorske vojske in oblasti,

c) delovanje na odgovornih mestih v letu 1941, ki je prispevalo k sramotnemu porazu in kapitulaciji Jugoslavije.

Sodišča slovenske narodne časti so izrekala naslednje kazni:

1. izguba narodne časti,

2. lahko ali težko prisilno delo,

3. popolna ali delna zaplemba imetja v korist države.

Izguba narodne časti je pomenila izključitev iz javnega delovanja, izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, izgubo vseh državljskih in političnih pravic. Časovno je bila omejena ali pa trajna.²¹ Prisilno delo je lahko trajalo največ 10 let, kazen težkega prisilnega dela s popolno zaplemba imetja so izrekli v primeru, ko so dejanje ocenili kot zločin. Pri tem so upoštevali posledice, ki jih je imelo kaznivo dejanje, pri zaplembi premoženja pa je zakon terjal upoštevanje morebitne nepreskrbljenosti obsojenčeve družine. Če je sodišče narodne časti ugotovilo, da gre za težje kaznivo dejanje, za katero je pristojno vojaško ali drugo sodišče, je izreklo svojo nepristojnost in zadevo odstopilo pristojnemu sodišču. Kaznim dejanja zoper slovensko narodno čast niso zastarala. Sodišče slovenske narodne časti je imelo predsednika, predsedstvenega tajnika in najmanj 15 članov ter potrebno število tajnikov - paznikov, ki jih je imenovalo Predsedstvo SNOS. Sedež sodišča je bil v Ljubljani, sodilo je v senatih petih sodnikov, ki so potovali po okrožjih in sodili praviloma na sedežih okrožnih NOO, pri delu so bili neodvisni, za zlorabe so kazensko odgovarjali.

Sodišča so pričenjala postopke na prijavo javnega tožilca, OZNE, NOO in tudi posameznikov. Obtožbe je zastopal javni tožilec Slovenije, postopki so bili javni, obtoženci so imeli pravico do zagovornika. Pri delu je sodišče uporabljalo splošne kazenske predpise in postopke rednih sodišč, sodbe so postale veljavne takoj oziroma so se takoj izvršile.²² 16. junija 1945 je izšel Uradni list št. 9, v katerem je bil objavljen Odlok o imenovanju predsednika, predsedstvenega tajnika, članov sodišča in senatnih tajnikov pri sodišču slovenske narodne časti. Za predsednika je bil imenovan Alojzij Žigon, sodnik okrožnega sodišča v Ljubljani, za predsedstvenega tajnika pa Jože Černe, referent za pravosodje pri NOV Novo mesto.²³ V 13. številki Uradnega lista z dne 30. junija 1945 lahko v odloku o imenovanju nadaljnjih članov sodišča in tajnikov senatov razberemo tudi imenovanje Ivana Muršaka iz Sv. Ruperta (danes Voličina) v Slovenskih goricah.²⁴

K relativno hitremu zaprtju taborišča Hrastovec pa bi lahko dodali še vpliv določil zakona o podeljevanju amnestije - pomilostitve, ki je bil kot ponatis iz osrednjega Uradnega lista Demokratične federativne Jugoslavije št. 47 in 48 objavljen v 25. številki Uradnega lista SNOS in narodne vlade Slovenije z dne 11. avgusta 1945. leta. Ta zakon je določal, da imajo pravico do amnestije za kazniva dejanja, ki so se sodila po zakonih Jugoslavije do 6. aprila 1941. leta. Ta zakon na urejanje zadev v zvezi s taboriščem ni imel nikakršnega vpliva, kot so do slej na osnovi ustnih navedb pogosto govorili v javnih razglabljanjih o taborišču Hrastovec pri Lenartu v Slovenskih goricah. So pa upoštevanja vredna določila

²¹ Prav tam

²² Prav tam.

²³ Uradni list, št. 9, 16. junij 1945.

²⁴ Uradni list, št. 13, 30. junij 1945.

iz ukaza o splošni amnestiji iz posebne priloge 31. številke Uradnega lista SNOS in narodne vlade Slovenije z dne 1. septembra 1945. Ukaz je dajal splošno amnestijo vsem tistim, ki so sodelovali v četniških in nedičevskih enotah, v enotah hrvaškega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici in v vseh ostalih oboroženih formacijah v službi okupatorjevih oblasti ali pa so jim pomagali. Amnestija se je po tem ukazu nanašala tudi na vse tiste, ki so pripadali ustreznim političnim organizacijam ali njihovem administrativnemu in sodnemu aparatu. Veljala je še za dezertarje iz jugoslovanske vojske in tiste, ki se niso odzvali mobilizaciji, vendar le-ti do dneva objave ukaza (ta je bil objavljen v Uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije št. 56 in 57 z dne 3. avgusta 1945. leta) niso prestopili na sovražno stran. Nanašala se je tudi na tiste, ki so sodelovali z okupatorjem na kulturnem in umetniškem področju, če to sodelovanje ni preokračilo okvira njihove redne poklicne dejavnosti; pa tudi na vse, ki so oklevali ali razžalili jugoslovansko vojsko, njene predstavnike, narodno oblast in njihove organe.²⁵ V 2. členu omenjenega ukaza je posebej opredeljeno, da so amnestije izvzeti tisti, ki so bili člani kulturbunda, ovađuhi, agenti, uradniki in drugi funkcionarji gestapa, OVRE in sploh tajne politične policije v službi okupatorjev in naglih sodišč. Na lenarškem območju je bilo podobno kot v Mariboru in na Štajerskem članov kulturbunda veliko, tako da je treba to zgodovinsko dejstvo upoštevati tudi pri današnjih ocenjevanjih dogajanj takoj po končani vojni. Po tem ukazu amnestija ni veljala tudi za tiste, ki so pobegnili v tujino, da bi se izognili odgovornosti pred novo oblastjo (iz Lenarta so zbežali v tujino nekateri premožnejši tržani nemškega porekla).

Splošna amnestija se je nanašala le na tiste, proti katerim do dneva objave tega ukaza ni bila izrečena pravnomočna sodba za dejanja, ki so jih storili. Za vse tiste, ki so bili na begu, se je amnestija lahko uveljavila le, če so se v roku 30 dni po objavi ukaza prijavili jugoslovanskim oblastem.²⁶ Zanimivo pa je, da je bil prvi odlok o splošni amnestiji oseb, ki so sodelovale v četniških enotah Draže Mihailoviča (enotah kraljeve vojske v domovini) ali jim pomagale, pa tudi pripadnikom formacij hrvaškega in slovenskega domobranstva, objavljen že 21. novembra 1944. leta. Odlok je vseboval določilo, da je amnestija veljavna tudi za vse tiste osebe, ki so v času objave še v omenjenih formacijah, če jih do 15. januarja 1945. leta zapustijo, se prijavijo in dajo na razpolago vojaškim in civilnim oblastem NOO.²⁷

Poleg že omenjenih pravnih predpisov oz. podlag, ki so se odražale pri sprejemanju odločitev o usodi taboriščnikov v Hrastovcu, velja omeniti še nekaj važnejših odlokov in zakonov. Gre za posledice, ki so jih številni taboriščniki in njihovi svojci doživljali po izpustitvi oz. odhodu iz Hrastovca. Naj omenimo Odlok o ustanovitvi komisije za upravno razlaščne imovine na slovenskem ozemlju, ki med drugim vsebuje določilo, da je razlaščena imovina pripadnikov tujih narodnosti, zlasti veleposestnikov, ki so služili okupatorju, ter narodnih izdajalcev, last slovenskega naroda in se daje v brezplačen užitek slovenskemu ljudstvu oz. se neposredno upravlja, če to zahteva potreba po ohranitvi slovenskega narodnega bogastva.²⁸

²⁵ Uradni list, št. 31, 1. september 1945.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Odlok o splošni amnestiji oseb, ki so sodelovale v četniških enotah Draže Mihailoviča ali jim pomagale ali sodelovale v enotah hrvatskega in slovenskega domobranstva, Beograd, 21. novembra 1944.

²⁸ Dr. Maks Šnuderl, Dokumenti v razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, str. 147-148.

To je veljalo tudi za vse tiste, ki so ob koncu vojne zbežali iz Slovenije oz. Jugoslavije, pri čemer je treba za lenarške razmere (ekonomsko najmočnejše kategorije v trgu so bili ljudje nemškega porekla oz. nemški državljani), omeniti še Odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, povzročene z okupatorji. Po tem odloku se razlastijo brez odškodnine in z inventarjem vred posestva, ki so v lasti pripadnikov okupatorskih narodov in tistih slovenskih veleposestnikov, ki so dajali ali dajejo pomoč okupatorjem. O razlastitvi je odločal IO OF, predloge za tovrstne razlastitve pa so dajali terenski odbori OF.

Odloke v zvezi s tem so po sprejemu na IO OF izvajali pristojni terenski odbori.²⁹ Na številne izpuščene taboriščnike iz Hrastovca so se predvsem nanašale določbe odloka AVNOJ-a o prehodu sovražnikovega imetja v državno last, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegu premoženja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile. Odlok je bil sprejet 21. 11. 1944. leta, dopolnjen in spremenjen z zakonom pa 31. 7. 1946. leta. Po tem odloku je postala državna lastnina vse premoženje nemškega rajba in njegovih državljanov, vse premoženje oseb nemške narodnosti ne glede na državljanstvo (z nekaterimi izjemami, npr. glede oseb, ki so se udeležile NOB ali so sicer aktivno sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju) ter vse premoženje vojnih zločincev in njihovih sodelavcev. Za ugotavljanje teh zločinov je bila ustanovljena posebna komisija pri SNOS³⁰, ki je imela pri pokrajinskih okrožnih in okrajnih odborih OF podrejene komisije oz. referente. Kazen popolne ali delne zaplembe premoženja v korist države je bila določena tudi za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast. Zaplembo premoženja kot kazen so izrekala redna in vojaška sodišča, za kaznovanja zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast pa so bila pristojna sodišča narodne časti. Kazenske spise rednih sodišč in sodišča narodne časti iz tega obdobja je mogoče poiskati pri Temeljnih sodiščih, ki pa so jih že predala arhivom. Spisi so žal ohranjeni le delno in še niso urejeni, tudi celovit vpogled vanje mi prav zaradi neurejenosti in pomanjkljivosti gradiva v Pokrajinskem arhivu v Mariboru ni bil omogočen. Naletel pa sem na razumevanje in možnost za vpogled v tiste dele ohranjenega gradiva, ki se nanašajo na posamezne osebe.

Na osnovi proučenega gradiva je mogoče ugotoviti, da je bilo pred sodišči narodne časti veliko ljudi obdolženih na osnovi kazenskih prijav OZNE, obtoženih aktivnega sodelovanja z nemškim okupatorjem v času okupacije 1941-1945. Malo gradiva se nanaša na Hrastovec in na ljudi z območja Lenarta, čeprav bi ob tem rad poudaril, da to nikakor ni dokončna ugotovitev, saj dopuščam možnost, da se ho v doglednem času našlo tudi tovrstno gradivo, ki ga bo treba proučiti. Nekaj gradiva govori tudi o Lenartčanih, ki so ob koncu vojne ali med okupacijo 1941-1945 živeli v bližnjem Mariboru. Tako smo med drugim zasledili kazensko prijavo OZNE javnemu tožilcu za okrožje Maribor zoper Angelo Kraner, rojeno 1903. leta v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah. V času postopka je živela na Pobrežju, OZNA pa ji je v kazenski prijavi očitala članstvo v KB (kulturbund) od

²⁹ Dr. Vanek Štifter, Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, izbrani dokumenti, Maribor 1976, str. 77.

³⁰ SNOS - Slovenski narodnoosvobodilni svet, ki je prvič zasedal februarja 1944 v Črnomlju. Med pomembnejšimi odločitvami tega organa naj omenimo odlok o ukinitvi VOS-a (Varnostno-obveščevalne službe) z dne 19. februarja 1944 leta. 1. marca 1944 pa je bil sprejet tudi odlok Predsedstva SNOS-a o dodelitvi oborožene sile odseku za notranje zadeve. Po tem odloku so v Črnomlju sklenili, da se iz dotedanjih bataljonov VOS formirata dve brigadi in poveljstvo VDV (vojska državne varnosti). Prva brigada VDV naj bi bila ustanovljena konec marca, druga pa aprila 1944. leta.

leta 1940.³¹ To naj bi veljalo tudi za njenega moža Franca. Kazenska prijava ji očita aktivno sodelovanje z okupatorjem, navajajo pa tudi, da obtoženka krivdo oz. očitno dejanje delno priznava.³² Tej prijavi je priložena še priloga oz. posebna prijava o zločinah in prestopkih zoper slovensko narodno čast, navaja tudi imena prič, ki lahko potrdijo očitana dejanja. Sklepamo lahko, da so bile tovrstne evidence oz. dokumentacije skrbno vodene, tako kot so narekovali takratni pravni predpisi. Običajne kazni so bile izguba narodne časti za dobo 1-2 let, lahko tudi več in prisilno delo. To potrjujejo pisni dokumenti razsodb sodišča narodne časti. V razsodbi z dne 17. 8. 1945 lahko med drugim zasledimo dve obtožnici zoper Ano Kuri in Štefanijo Pernek iz Sv. Lenarta v Slovenskih goricah. Ana Kuri je bila doma pri Sv. Antonu (danes Cerkvenjak v Slovenskih goricah), sicer pa tovarniška delavka na Studencih. Očitali so ji nepomembno dejanje in to na osnovi ustne prijave, da je nemškimi oblastem prijavila osebo, ki se norčuje iz Hitlerja, leta 1942 pa si je tudi kupila šest metrov dolgo nacistično zastavo. Ker ni bilo dovolj tehtnih razlogov in prič, je sodišče narodne časti, ki mu je predsedoval Avgust Habermuta, obtožbo zoper Ano Kuri vrnilo. Štefaniji Pernek iz Lenarta je obtožnica očitala sodelovanje z nemško vojsko, sama kazenska prijava pa v bistvu ničesar, tudi zaslišanje z dne 2. 8. 1945, na katero se je opirala obtožnica, je po mnenju sodišča popolnoma neuporabno.³³ Štefanija Pernek je iz Lenarta pobegnila v Nemčijo. Zanimivi so tudi nekateri redki dokumenti, povezani z amnestijami obtoženih pred sodiščem narodne časti. Tako zasledimo sodbo zoper Jožefa Murka, roj. 1926. leta v Sp. Porčiču pri Lenartu v Slovenskih goricah. Sodišče narodne časti ga je obravnavalo na javni ustni obravnavi v Strnišču pri Ptujju (predsednik Avgust Hebermunt, namestnik javnega tožilca dr. Bojan Petrič), kar potrjuje ugotovitve, da so bili številni Lenartčani iz tamkajšnjih zaporov prepeljani v bližnja taborišča pri Ptujju, ne pa vsi v Hrastovec. Jožefu Murku je obtožnica očitala mobilizacijo s strani četnikov, bil je v šolski četi pri Sv. Petru (Malečnik), po nemški kapitulaciji je skupaj z nekaterimi četniki bežal proti Dravogradu. Očitali so mu sodelovanje v domači izdajalski organizaciji. Obsojen je bil na izgubo narodne časti za dobo 1 leta in na eno leto lahkega prisilnega dela.³⁴ Kazen je prestajal v kazenskem taborišču Bresternica, kar je razvidno iz akta o pomilostitvi. Jožef Murko je bil sicer hlapec pri Antonu Šumanu v Sp. Porčiču pri Lenartu v Slovenskih goricah. Po njegovem pričevanju so ga 6. marca odpeljali četniki iz Sv. Petra (Malečnika). Tam so ga dodelili šolski četi. V pričevanju navaja, da ni hotel pobegniti. V akcije iz Sv. Petra s četniki ni odhajal. Naštevaj je tudi imena aktivnih četnikov, ki jih je poznal in sicer Nudla, Flaškerja, Baumana, Škofa, Žumla, Šumana, Žela, Jurnika, Šrajgerja in Šiška. Sodelovanje s četniki so podobno kot Jožefu Murku očitali tudi Simonu Beloglavcu iz Gasteraja pri Jurovskem Dolu v Slovenskih goricah. Izdal naj bi partizana Franca Bajda, bil naj bi četniški simpatizer, sodeloval s četnikom in mizarjem Triblom.³⁵ Beloglavec je sodišče narodne časti obsodilo na izgubo narodne časti za dobo 2 let. Jožefa Murka pa na osnovni ukaz predsedstva SNOS-a (z dne 24. 8. 1945) o pomilostitvi oseb pomilostilo, in to 26. 8. 1945. leta. Upravi kazenskega taborišča v

³¹ Kazenska prijava OZNE z dne 27. 7. 1945, Pokrajinski arhiv Maribor, fond (dalje navajam PAM, fond SNČ) sodišča narodne časti.

³² Razsodba SNČ z dne 17. 8. 1945 (PAM, fond SNČ).

³³ Razsodba SNČ z dne 31. 7. 1945 (PAM, fond SNČ).

³⁴ Zapisnik o zaslišanju Jožefa Murko (PAM).

³⁵ Zapisnik o zaslišanju Simona Beloglavca (PAM).

Bresternici je naročilo, da ga naj takoj izpusti na svobodo, o čemer je treba obvestiti krajevni NOO (verjetno Lenart) in senat SNČ v Mariboru.³⁶

Teh nekaj drobnih primerov omogoča lažje razumevanje nekaterih takratnih dogodkov. Sodeč po ustnih pričevanjih, je bilo v gradu Hrastovec veliko takšnih, ki so bili obsojeni na težko ali lažje prisilno delo in so bili ob zaprtju taborišča izpuščeni, nekateri pa še pred tem pomiloščeni.

Pričevanja o dogajanjih v Hrastovcu

Pričevanje sta zbrali in popisali Saša Danko in Bernarda Ornik leta 1991 v raziskovalni nalogi, ki jo hrani Lenarška Matična knjižnica.

1. Zakonca Breznik

(pričevanje se nanaša na usmrtitev Ludvika Breznika decembra 1944).

Ludvik Breznik iz Lenarta ni bil žrtev povojnih pobojev v Hrastovcu, kot se je doslej večkrat napačno prikazovalo v javnosti. Bil je žrtev vojne 1941-1945, njegova usoda pa je nadvse zanimiva tudi za osvetlitev četniškega gibanja pri Lenartu v Slovenskih goricah.

Brezniku so namreč pripisovali pomembnejšo vlogo, vlogo organizatorja tega gibanja, kar ne drži. Njegov sin, tudi Ludvik Breznik, se spominja, da so očeta odpeljali 17. decembra 1944 zvečer. Zvezali so ga z vrvjo in odpeljali skupaj z Marijo Weingerl iz Lenarta. Po nesrečnem slučaju je bil pri poskusu pobega smrtno zadet, njegovo truplo je naplavila Drava, Marija Weingerl pa se je rešila. Truplo so pripeljali v Lenart in ga pokopali. Pri hiši je bilo takrat 8 otrok, sin Ludvik je takrat štel 16 let. V pričevanju je med drugim tudi navedel, da so njegovemu očetu sodili na Strmi gori, pri Muršakovi slivi. Smrtno obsodbo naj bi mu napisala Filomena Muršak, in sicer zaradi tega, ker ni hotel sodelovati s komunisti (partizani). Za sodelovanje ga je večkrat nagovarjal Franc Rogl, učitelj iz Lenarta. Njegova usmrtitev je povezana z vlogo Mladena Devideja, sina lenarškega lekarnarja, pooblaščenca OZNE. Devide naj bi bil kriv za smrt, čeprav je sam večkrat povedal, da je šlo pri Brezniku za nesrečni primer, ne pa za namerno usmrtitev, saj so se zavedali negativnih odmevov v javnosti. Pričevanje je zanimivo zlasti zaradi prikaza razmer po osvoboditvi 1945. leta, ko je vsa družina čutila posledice. Vzeli so jim 4 ha zemlje in 2 viničariji, mati (žena) je naredila samomor, hudo je bilo ob obvezni oddaji. Prav tako zakonca Breznik vesta povedati, da so pri hrastovškem rihniku 1945. leta "klali", o čemer jim je pripovedoval paznik v taborišču Švare. Ljudi naj bi pobijali celo s krampi. Njuno pripoved v zanimivem pismu komisiji za proučevanje povojnih pobojev pri Skupščini občine Lenart potrjuje M. P., ki med drugim navaja, da so Ludvika Breznika skupaj z Marijo Weingerl odgnali najprej do Janeza Muršaka na Strmi gori, kjer so ju privezali k drevesu, partizani pa so pri Muršaku večerjali. Po večerji so ju ponoči odgnali v vurberške gozdove. Tam ju je po navedbah M. P. obsodil na smrt Mladen Devide. Ko so Breznika odvezali, je padel na kolena in s sklenjenimi rokami prosil Devideja: "Mladen, če se ti ne smilim jaz, usmili se mojih osmih otrok." Mladen pa mu je odgovoril: "Ludvik, prepozno je." M. P. navaja, da so ga ustrelili do smrti in ga vrgli v Dravo, za njim pa Weingerlovo, ki pa ni dobila smrtnih ran, bila je zadeta v ramo. Ker je bila noč, tega niso videli in so jo ranjeno vrgli v Dravo, od

³⁶ Rešitev obsojencu Jožetu Murku z dne 26. 8. 1945 (PAM).

koder se je rešila. Prvo pomoč je iskala v ptujski bolnišnici. Tam je izdala pet Lenartčanov, med njimi tudi Franca Rogla. Zaprli so jih za 3 mesece v ptujske zapore, izpuščeni so bili konec marca 1945. leta. Weingerlova je odšla v Ljubljano, tam so jo po končani vojni prepoznali, bila je obsojena na 15 let zaporu. 5 let je preživela v Begunjah, kjer je tudi umrla. To pismo je zanimivo tudi zato, ker potrjuje nekatere dosedanje ugotovitve okoli Breznika.³⁷

2. Edo Kurnik

Njegov brat Slavko (Alojz) Kurnik je bil žrtev Hrastovca, sam pa je bil mobiliziran v nemško vojsko in ob koncu 2. svetovne vojne v angleškem ujetništvu. O dogajanjih v Hrastovcu mu je pripovedoval njegov oče. Slavka Kurnika so zaprli v lenarške zapore, kjer so ga pretepli. Pred smrtjo ga je videl oče, ki mu je zapornik potožil, da je podpisal vse, kar so mu rekli, ker ne more več prenašati tega, kar je prenašal v zaporu. Tudi njegova usoda je po pričevanju Eda Kurnika povezana z imenom Mladena Devideja, pri katerem se je Slavko Kurnik takoj po končani 2. svetovni vojni po prihodu v Lenart tudi javil. Ta mu je naročil, naj gre domov in se odpočije. Toda že ponoči so prišli ponj in ga odpeljali. Zanimivo je, da so se poznali z Devidejem in da je zato usoda toliko bolj pretresljiva. Edo Kurnik je v zvezi z dogodki v Hrastovcu nanizal zanimivo pripoved o tem, da so v začetku 80. let na občinskem dvorišču sežigali neke materiale, očitno pomembne, saj je bilo od občine do kleti pod policijsko postajo veliko teritorialcev in policajev. Prav tako je vedel povedati, da so kosti usmrčenih in zakopanih v grajskem ribniku pri Hrastovcu izkopali, jih naložili na tovornjak in jih odpeljali v Livarno Maribor.

3. Minka Polajžar

Pripoveduje, da se je večkrat slišalo streljanje, zakaj so streljali, se ne ve. Ko so zjutraj odhajali na delo, so videli velik grob (mišljena je lokacija ribnika). Na mestu poboja, kjer je ribnik, pa voda dolgo ni zamrznila. Aublovi, Omerzovi, Brusovi in Pernekovi so ob dnevu mrtvih uredili grobišče in prižgali svečke. O tem dogodku je nekoč povprašala Franca Rojka, ki je bil stražar v Hrastovcu. Povedal je, da ji ne bo ničesar razlagal, ker bi jo bilo strah.

4. Marica Kramberger

O dogodkih je napisala obširnejše spomine, iz katerih smo izbrali zanimivejše dele:

»9. maja 1945 smo bili nepopisno srečni in veseli, saj smo dočakali konec 2. svetovne vojne, konec nemške okupacije, našo osvoboditev. Zaplapolale so naše zastave, zopet se je slišala slovenska beseda in pesem. V trgu so bili naši vojaki, knojevci, nekaj dni tudi Bolgari, pa Rusi (zasedli so največjo hišo v trgu) in naša OZNA.

Imeli smo svojo občino in prvič lastni okraj (z 10 občinskimi delavci). Imenovana sem bila za načelnico okrajnega odbora RK, to je bila praktično izvršilna funkcija. Odbor je vodila poveljnica, aktivna borka (politična funkcija), doma pri

³⁷ Pismo M. P iz Lenarta predsedniku SO Lenart, Lenarški zbornik, Lenart 2000, str. 175-177.

1. NEMIRNI HRASTOVEC V LETU 1945.

Če morji vseh in kolikor ne morem najhitrej
zorniti bom po 49 letih zapisala skeden
poročilo o dogodkih na gradu Hrastovec
od maja 1945 do 6. septembra 1945.

9. maja 1945 smo bili nepopisno srečni
in veseli, saj smo dočakali konec II. svetovne
vojne, konec nemške okupacije, našo
svobodo, boplopolate so naše partije,
zopet se je skisla slovenska beseda in pax.
V tugu so bili naši vojaki, KNOJci, nekaj
tudi tudi Poljari, pa Rusi (vredni so takratno
vo hudo - največje v tugu, - tudi GPH je bila
maršova), tudi naša OZNA,
imeli smo novo obično, pa tudi prve lastne
okraj (z 10 običnimi).

Imenovana neu bila za nasilno okraj, nasilno
občina RK, to je bila praktično razvleka
funkcije, obče je videla poravnana aktiva
braka (politična funkcije), docna pe. b. logič.

Če prve dni po osvoboditvi je OZNA pričela
la aretirati ljudi - civiliste. Zapli so tudi
skupino lenarčanov in jih odpeljali v
Hrastovec.

1. Hrastovec je bilo od maja 1945 do
6. sept. 1945 taborišče pod komando
OZNE in s poradka 50 KNOJci.

Imenovana
Hrastovec
od maja in
do 6. sept. 45.

Iz spominskega zapisa Marice Kramberger iz Lenarta, ki je dogajanja v taborišču neposredno spremljala.

Sv. Trojici. Že prve dni po osvoboditvi je OZNA pričela aretirati ljudi civiliste. Zaprli so tudi skupino Lenarčanov in jih odpeljali v Hrastovec.

V Hrastovcu je bilo od maja 1945 do 6. septembra 1945 taborišče pod poveljstvom OZNE in s posadko 50 knojevcev. Izvedelo se je, da je Mladen Devide, načelnik OZNE, hotel maščevati smrt svojega očeta, lekarnarja Bogdana Devideja, ki so ga Nemci odpeljali v taborišče v Dachau in je tam umrl. Iz maščevanja je Mladen dal ustreliti 10 Lenarčanov, pobiti bi naj bili 17. 5. 1945 in pometani v ribnik (ali pokopani ob ribniku) pod Hrastovcem.

Zivo se spominjam, kako so mimo naše hiše, ki leži ob glavni cesti (Ptujska c. 15, sedaj Ptujska c. 8 in 10) v majskih nočeh vozili s plahdami pokriti kamioni z zastrtimi lučmi. Ugibali smo, kaj vozijo? Ko so se razširile govorice o taborišču v Hrastovcu, smo vedeli, da so to transporti ljudi, ki so jih aretirali in vozili iz smeri Ptuj. Šušljalo se je o streljih, ki so jih v Zamarkovi in Partinju slišali iz Hrastovca. Kaj se dogaja v Hrastovcu, nismo vedeli, saj je OZNA delala neovirano in vse v konspiraciji, strogo tajno. Julija 1945 (točnega dneva se ne spomnim) je prišel iz Hrastovca kurir v našo hišo po mojega očeta, ki je bil takrat edini zdravnik v Lenartu in naročil obisk pri bolnem vojaku v Hrastovcu, ki naj bi imel pljučnico. Popoldan tega dne mi je moj oče naročil, naj vzamem svojo izkaznico načelnice RK in grem z njim v Hrastovec. Tam je najprej opravil obisk pri bolnem vojaku. Nato pa sva v imenu RK pregledala taborišče. Po njem sta nas vodila prijazen, vljuden intendant in preprost vojak - bolničar. Na dvorišču je mrgolelo ljudi vseh starosti. Pregled od malih otrok do starcev. Slišal si slovensko, prleško, ptujsko, prekmursko narečje, hrvaško, nemško, madžarsko govorico. V sobah vse razmetano, po tleh slama in cunjje, odeje itd.

V vlažnem, mračnem prostoru, podobnemu kleti levo od vratarnice za kapelo so bili mrliči, pa tudi še umirajoči v agoniji - vsi v istem mračnem prostoru.

V gradu takrat še ni bilo vodovoda niti elektrike, torej v sobah verjetno ni bilo luči. Kuhinja je bila nekje v sredini gradu. Tja nas niso peljali. Na dvorišču je bil katel hrane za jetnike. Poskusila sem to enolončnico, v njej je plaval napol trd star fižol, praktično neužitno! Hrano (star fižol) so vozili vsako jutro iz skladišča v prostor, kjer je sedaj urejena trgovina (Nada s čevlji) na Jurovski cesti. Pred njim je bila ograja iz tramov. Tam so jetniki opravljali svojo potrebo. Če je kateri od onemoglosti zdrknil v jarek, je tam obležal. Občasno so menda v jarek - latrinico stresali apno za razkužilo, saj zatrčili so nam tako.

Perilo so hodile ženske prat (pod stražo) v potok Pesnica pri Golejevcevem mlinu pod gradom.

Pitno vodo pa so jetniki pod stražo vozili iz Felžerjevega studenca (zajetje v obzidani steni) pri velikem ovinku ob cesti iz Hrastovca proti Barbari.

V taborišču so imeli eno sobico, urejeno kot ambulanto za jetnike in urejal jo je bolničar. Tisti popoldan, ko sva prehodila taborišče, sva se ustavila z bolničarjem v tej ambulanti. Ko so ljudje videli, da je tu zdravnik, so pridrveli v ambulanto. Bolničar jih je spuščal v sobo. Moj oče je poslušal njihove težave, jih pogledal, pregledal, dal toplo človeško besedo in naročil bolničarju zdravlila. Oče je ordiniral nekako do 20. ure, dokler smo pač brez luči še videli.

Nato sva se vsa pretresena odpeljala domov. Nisva mogla ne večerjati ne spati. Mamo sva samo prosila, naj naju nič ne sprašuje. Nehote sva mislila na mojo sestro Jelico, ki so jo okupatorji odpeljali v nemško taborišče in o njej še nisva nič zvedeli.

Takoj naslednji dan je moj oče ukrepal po sanitarni liniji. Obvestil je okrožno sanitetno službo v Maribaru, da so v taborišču Hrastovec take razmere, da so dani vsi pogoji za epidemijo tifusa. Ogroženih je 50 vojakov, ki so preživeli borbe, ogroženi so jetniki, pa tudi vsa okolica. Po tem obvestilu nas je obiskal zelo prijazen vojaški zdravnik dr. Marčič (na Jesenicah). Menda je bil takrat v službi

okrožnega sanitarnega inšpektorja. Zanimal se je za vse, pozorno prisluhnil našemu poročilu in nato prosil mojega očeta in mene, naj praktično ukrepamo. Dr. Marčič je tudi sam pogledal v Hrastovec. Podprl je naše delo in nam pomagal z nasveti. Bil je skrajni čas, da ukrepamo. Med jetniki je že prišlo do diareje. Baje je bilo nekaj primerov paratifusa. «

5. Franc Senekovič (Franček), Jarenina

O dogodkih je med drugim zapisal obširnejše poglavje v rokopisu Slovensko-goriška kronika. Takole piše:

»Maj 1945 - konec druge svetovne vojne, bil je lep suh evetoč maj, kot ga ni bilo vseh nadaljnjih 45 let. Vrnil sem se iz vojske, star sem bil 21 let in sposoben za zdravo presojo: pravica - krivica. Takoj sem se vključil v protikomunistično gibanje, žal, bilo nas je malo, samo trojka. Jaz, Maks Horvat iz Pernice in brat Ivana Peršaka, Lojze Peršak, organist v Pernici. Leta 1945 ga je povozil avto v Črnem lesu, prav tako je že pokojni Maks Horvat.

Začelo se je v Hrastovcu, 8. maja. Oznovec, Puklasti Miha, je z vseh strani pripeljal okoli 400 zapornikov. Kakšna je bila sestava teh zapornikov, ne vem. Zaprl jih je v temne in vlažne kletne prostore, mučil in zasilševal. Med potjo iz Lenarta proti Hrastovcu sta ušla dva ujetnika, v Črnem lesu so ju dohiteli in v gozdu ustrelili. Ta dva, katerih imeni nista znani, sta bila po mojem prvi žrtvi. Na straži v zbirnem centru je takrat stal tudi, čeprav še mlad, lastnik oljarne Petovar, on ve mnogo povedati. Dosti več pa bo znal povedati g. Jože Rajh iz Dražen Vrha 30, ki je bil tudi med zaporniki in so ga od tam poslali v Strnišče. Ta mož je star in še živi. Spisek kandidatov za usmrnitev je napravil lekarnar Devid iz Lenarta. Na tem spisku je bil tudi bratranec mojega očeta, Ludvik Senekovič iz Varde 10, ki je lani novembra umrl. Tako je zbežal v Avstrijo, ker mu je nekdo povedal, da je na spisku. Vrnil se je čez pol leta in ostal živ. Imenovani mi je tudi povedal, kako je rabelj Franc Turk težko umiral. Živel je pri sosedu v hlevu, več dni je kričal, »kako so prosili in molili, mi pa klali,« umrl je v mukah. Po pripovedovanju takratnega stražarja v Hrastovcu, Antona Žmavca iz Vukovja, so začeli streljati jetnike okoli 15. maja. V zaporu so strašno kričali in zahtevali: »Dajte nam komandanta, zakaj smo tu?« Pisali so poslovilna pisma na zid, na škatlice od cigaret itd. Vendar kolikor jaz vem, ni ta poslednja želja prišla v roke sorodnikov, za to so poskrbeli rablji. Mesta morišča ne bom opisoval, to je razvidno iz mojega članka.

Na morišče so po mojih podatkih vodili po deset obsojencev, mešano moške in ženske. Moški so se morali sleči do golega, ženske pa do spodnjega perila. Ta krvavi ples se je začel ob deseti uri zvečer ter trajal do dvanajste ure. Pripravljeno je bilo orodje, da bi si zaporniki izkopali grob, pa tega niso zmogli zaradi fizične in psihične izčrpanosti. Nihče ni vprašal obsojenca po zadnji želji pred usmrčitvijo, nasprotno še ozmerjali so jih s psovkami, ki jih ne bom citiral. Ubijali so s streli, tudi z noži, seveda so bili primerno pijani, tudi na morišču so imeli alkohol. Ljudje so tako kričali v svojem smrtnem boju, da se je njihov krik razlegal tudi do 4 km daleč, to je povedal stari mož Kojzek iz Vohčine.

Kdo so bili identificirani rablji: Franc Turk, Ivan Peršak (po domače Peršalov Ivan, doma iz Voska v Pernici). Partizanom se je priključil koncem leta 1944; umrl pred leti kot niličnik v Radencih. Domov v Vosek nikoli ni prihajal legalno, bilo mu je zagroženo, da ga bodo ubili tisti, katerim je napravil krivice. Imena teh ne vem. Sam se je ob priliki pohvalil pri Slavku Čepu v Vukovju, bil je okrvavljen, rekoč: »Nocoj smo mesarili.« Tretji rabelj je bil tudi Švarc, o katerem pa nimam drugih podatkov.

Novinarki Darja Lukman in Marija Samec sta v članku z naslovom *Govorijo svojci žrtev*, ki je bil objavljen v Ptujskem tedniku 13. 9. 1990, zabeležili pričevanje zakoncev Breznik in Eda Kurnika, članek pa zaključili z ugotovitvijo, da vsi, s katerimi sta govorili o pomoru v Hrastovcu ali obsodbah v Strmi gori (gre za obsodbe pri Muršakovi slivi), pravijo, da je najhuje to, da leta in leta ni nihče natančno vedel, zakaj so njihove svojce pokončali. Racionalnega razloga v vseh primerih ni videti. Ostaja skrivnost, kdo je postavljaj merila za določanje žrtev. Pri obsojanju in mučenju je sodelovalo veliko ljudi, vprašanje pa je, kdo je v Lenartu za vse to vedel, kdo je odredjal pravila in merila. Dejstva zaenkrat kažejo na Mladena Devideja, a vprašanje je, kdo je zares krojil usodo teh lenarških družin, katerih nekaj izpovedi smo zapisali, se sprašujeta novinarki Darja Lukman in Marija Samec (časopisne članke objavljamo v prilogi).³⁸ Zanimivo je, da odzivov na to pisanje ni bilo in da je sčasoma tovrstno zanimanje za dogodke v Hrastovcu splahnelo. O dogodkih v Hrastovcu je v Domačih novicah pisal Franček Senekovič, ki je prav tako krivil Mladena Devideja kot najbolj odgovornega za poboje domačinov iz Lenarta. Imenoval ga je lekarnar Devide. Zato mu je odgovoril še živeči brat Zvonimir Devide iz Zagreba, ki je tudi pojasnil očetovo smrt v nemškem koncentracijskem taborišču. Časopisni članki, objavljeni leta 1990 in deloma tudi še v začetku leta 1991, so pri Lenartu v Slovenskih goricah sicer sprožili množično obsojanje povojnih dogodkov na gradu Hrastovec, hkrati pa so naleteli tudi na določeno mero kritičnosti in nestrinjanja z vsebino, saj niso bili popolni in prepričljivi. Tako meni tudi dobra poznavalka razmer na gradu Hrastovec, Marica Kramberger, hčerka znanega lenarškega zdravnika dr. Krambergerja, (od maja 1945 načelnica Rdečega križa za takratni okraj Lenart, do novembra 1946 pa tudi učiteljica na osnovni šoli Lenart), ki se spominja tudi nekaterih Lenartčanov, ki so bili ubiti v prvi skupini 17 žrtev. Omenja jih samo 9 in to:

1. Julijana Aubl - vdova, gostilničarka, svečarka, medicarka in posestnica iz Lenarta.

Bila je marljiva, zelo vesela ženska, priljubljena in je rada pomagala pri vseh dobrodelnih akcijah (obdarjevanju otrok za božičnico, gasilske veselice). Bila je krščansko usmerjena.

2. Lucija Merčnik (Luca) - zasebnica iz Lenarta. Z materjo je prišla v Lenart iz Žerjavc, in to v stanovanje Breznikove hiše na Ptujski c. 46 (sedaj št. 15). Po materini smrti je ostala sama. Veljala je za lahko žensko. Bila je vesela, uglajenega vedenja, urejena in načitana. Preživljala se je z izdelavo in prodajo okrasnih blazin in drugih ročnih del. Med okupacijo je bila v službi pod imenom Mlečnih Manja.

3. Pavla Ledinek - natakarka pri Aublovih. Bila je sestra Omerzove žene Pepce in soboslikarja Ledineka. Bila je mirna in prijazna natakarka.

4. Leopold Omerzu - usnjarski delavec v Pirichovi usnjarni. Bil je miren in marljiv človek s številno družino.

5. Peter Pernek - tudi usnjarski delavec (ponekod zasledimo tako kot pri Omerzu pripombo, da je bil čevljar - op. avt.) v Pirichovi usnjarni. V tovarniški zgradbi je opravljal tudi vratarstvo službo, tam je z družino tudi stanoval. Aretirali so ga, ko je prišel iz pekarnice, kjer je kupoval kruh.

6. Jožef Šmigoc - bil je pek pri Križanu (lenarški pekarnar - op. avt.), vesel in zgovoren človek s številno družino.

³⁸ Ptujski tednik, 20. 9. 1990.

7. Alojz Brus - kramar s številno družino, krščansko usmerjen. Bil je miren in prijazen tržan, ob cerkvenih žegnanjih in sejnih je vedno prodajal razne drobnarije.

8. Anton Fras - mizar iz Lenarta. Med vojno naj bi menda živel v Strmi Gori, bil naj bi tudi "Blockfuhrer", ker je kot star obrtnik dobro obvladal nemški jezik.

9. Slavko Kurnik - miren in zelo ljubezniv fant, krščansko usmerjen. Bil je med najmlajšimi žrtami taborišča Hrastovec, star komaj 17 let.⁴⁹

Marica Kramberger je v spominih opisala tudi razmere v taborišču Hrastovec. V taborišču so bili na najslabšem otroci. Natančnega števila otrok, zaprtih v taborišču Hrastovec, ni mogoče ugotoviti. Na osnovi razpoložljivih podatkov bi lahko sklepali, da je šlo skozi to taborišče okoli 250 otrok. Tem je poskušal Rdeči križ najbolj pomagati. Prek taboriščnika Mastena so Rdeči križ prosili, da bi poskušal zagotoviti nakazilo za 50 litrov mleka za otroke.

Mleko bi dobivali na zbiralnih postajah pod gradom. Po takšno nakaznico oz. dovoljenje je šla v Maribor Marica Kramberger, kjer pa je niso prijazno sprejeli. Med drugim so ji dali vedeti, «da so zaprti na gradu Hrastovec izdajalci in naj pomisli, kaj so delali Nemci in gestapovci z našimi ljudmi v nemških koncentracijskih taboriščih.» Potrdilo oz. nakazilo za 50 litrov mleka za otroke v taborišču je izposlovala. S posredovanjem dr. Marčiča in verjetno tudi s finančno podporo mariborskega okrožja so v nekdanjem nemškem otroškem vrtcu (sedaj je v tej zgradbi enota glashene šole Lenart) uredili začasni dom ali bolj rečeno sprejemališče za skupino otrok iz Hrastovca. Evidenc niso vodili, zato točnega števila otrok, ki so bili v tem domu, ne poznamo. Zagotovo jih ni bilo manj kot 30, vsi pa so bili slabega zdravja in telesno najšibkejši med množico zaprtih otrok v Hrastovcu. Vodstvo doma je prevzela Marica Kramberger, za varuško je bila postavljena Terezija Kramberger in za pomočnico Jožefa Kele. Občinski tajnik Alojz Muhič je ponudil posteljnino, posodo in ostalo nujno potrebno opremo. Uporabljali so tudi inventar bivšega nemškega vrtca. Hrano so dobili od trgovskega poslovođa Frančka Arnuša, lenarški frizer Milivoj Šurbek pa je otroke ostrigel (bili so ušivi). Otroke so pripeljali v ta dom iz Hrastovca s tremi vozovi, pred tem pa so imeli v taborišču kar precej težav. Matere otrok niso hotele dati, saj so menile, da jih bodo odpeljali neznano kam (neka ženska madžarske narodnosti, bila je zdravnica in je občasno pomagala pri obiskih dr. Krambergerja v taborišču, je razširila novico, da bodo otroke odpeljali v Srbijo). Posredovati je morala celo uprava taborišča. Veliko otrok so stražarji iztrgali materam, nakar so jih naložili na vozove in odpeljali v Lenart. Pred tem so se dogovorili, da naj poskrbijo za obisk najbolj prizadetih mater, ki so menile, da jim bodo otroke odpeljali v Srbijo.

Otroke so v domu umili in ostrigli ter previdno nahranili z mlečnim zdrobom. Spali so na žimnicah in slamnjačah, ki so bile pogrnjene z rjuhami. Zanje so lepo skrbeli, zato so si hitro opomogli. Vodstvo taborišča Hrastovec je omogočilo obisk mater, vsak dan sta lahko obiskali otroški dom v Lenartu 2 materi iz Hrastovca. Umrl je samo en otrok, ki je zbolel za težko pljučnico. Avgusta 1945. leta, ko so že razmišljali o postopnem zapiranju taborišča, so pripeljali v lenarško kulturno dvorano približno 100 otrok iz Hrastovca. Iz Hrastovca do Lenarta so šli peš, vodila sta jih dva moška iz Prekmurja, ki sta imela v Hrastovcu zaprte svoje sorodnike. Otroci so prenočili v Lenartu in prespali na slami, ki je ostala še iz časov

⁴⁹ Lenarški zbornik, Lenart 2000, str. 123-125.

takoj po končani vojni, ko je bilo v isti dvorani tudi precej nemških ujetnikov. Otroke so primerno nahranili, poskrbeli pa so tudi za varnost (prometa sicer še ni bilo, je pa bil sredi trga kot nekakšen prometni otok vodnjak). Po otroke so prišli z vozovi iz Prekmurja in jih odpeljali. Za prvo skupino so odpeljali še drugo, v kateri je bilo prav tako okoli 100 otrok iz taborišča Hrastovec. Če k temu dodamo še cca 30 otrok iz začasnega doma v Lenartu, lahko sklepamo o približni številki, ki se dejansko giblje okoli 250 otrok, zaprtih skupaj s starši na gradu Hrastovec. Med zaporniki v Hrastovcu je bilo tudi nekaj nosečnic. Niso jim dovolili, da bi rojevali v bližnji mariborski porodnišnici, rodile so v skupnih sobah, na slami na tleh. V Hrastovcu je dr. Kramberger pomagal 6 porodnicam, ki so bile telesno izčrpane. Po porodu so jih z dovoljenjem vodstva taborišča odpeljali v Lenart, kjer so delno okrevale. Ta časna nega je trajala 10 dni, prostore pa so uredili pri Tončki Čolnik. Porodnicam je kuhala Čolnikova, za bolniško oskrbo in nego dojenčkov pa je poskrbela Alojzija Pavalec. Od 6 novorojenčkov je eden umrl, od petih, ki so ostali živi, so štiri v lenarški farni cerkvi tudi krstili. V krstni knjigi lenarške župnije je zapisano, da so bili otroci rojeni 4. avgusta 1945. leta. Kot kraj rojstva je zabeležen grad Hrastovec. 3 otroke so krstili 11. avgusta 1945, en krst pa so opravili 25. avgusta 1945.⁴⁰ Starši teh otrok so bili doma iz Prekmurja. H krstu je nesla Alojzija Pavalec. Tudi Marica Kramberger iz Lenarta v svojih spominskih zapiskih na 22 straneh navaja krst 4 otrok, ki so se rodili v Hrastovcu. Omenja točen datum razpusta taborišča, to je 6. september 1945. leta. Tega dne so iz otroškega doma v Lenartu staršem v Hrastovcu vrnili njihove otroke. Razpust taborišča je bil po svoje zanimiv, potekal pa je tako, kot smo že omenili v enem od začetnih poglavij. Sredi grajskega dvorišča v Hrastovcu so imeli postavljeno dolgo mizo. Za njo so sedeli uniformiranci (člani vodstva taborišča oz. uprave), ki so taboriščnikom delili odpustnice. Bilo je tudi nekaj dovtipov in precej zaničevanja ("Ti greš v London, ti pa v Pariz ali na Dunaj"). Taboriščniki so množično zapuščali grajsko poslopje. Izpustili so praktično vse, le 6 naj bi jih premestili v mariborske zapore.⁴¹

Zbirnega taborišča se spominja tudi dipl. ing. Martin Masten, zdaj doma v Oberwartu v Avstriji, ki je svoje videnje dogodkov opisal v obširnem pismu Marici Kramberger iz Lenarta. Martin Masten med drugim piše:

"Zaprli so me nekega večera po končani 2. svetovni vojni in me skupaj z ženo zaprli v sodnijske zapore v Ormožu. Iz Ormoža so naju odpeljali v Hrastovec. V našem transportu je bila tudi ormoška grofica, njen soprog in dva posinovljenca ter še nekaj Ormožancev. Namestili so nas v grad Hrastovec v sobi poleg "mrtvašnice". Tam so na tleh ležali umirajoči. Pozneje so nas premestili v sobo nad grajskimi vhodnimi vrati. Tam nas je bilo okoli 35. Vsi nismo mogli naenkrat ležati na tleh, nekateri so morali stati ali čepeti, po dogovoru smo se menjavali. V isti sobi je bila zaprta ptujska grofica Herberstein. V taborišču je bilo tudi nekaj Madžarov in veliko Slovencev. Po moji oceni je bilo v taborišču okoli 1200 oseb, tudi nekaj pripadnikov nemške manjšine. Zdravstveno higienske razmere so bile obupne."

V nadaljevanju Martin Masten opisuje, da za umivanje niso imeli vode, glavna prehrana pa je bil star, črviv fižol, otrobi in košček kruha. Perila ni bilo mogoče oprati, ljudje so bili ušivi in oslabei. Najbolj so umirali stari taboriščniki, dnevno so odnesli od 4 do 6 mrtvih ali umirajočih in to na rjuhah, ti ljudje so bili

⁴⁰ Krstna knjiga župnije Lenart

⁴¹ Spominski zapisi Marice Kramberger iz Lenarta (hrani avtor)

umazani, po telesu so imeli veliko muh. Namesto stranišča so imeli izkopan globok jarek. Paralelno je bilo postavljeno debelo steklo - drog, na katerem so sedeli jetniki po potrebi. Mnogim je brizgala krvava mešanica v jarek.

Kasneje so po pisanju Martina Mastena jetniki dobili dovoljenje, da se umijejo in napijejo pri studencu v gozdu. Do vodnjaka so taboriščnike spremljali oboroženi stražarji. Na dvorišču taborišča Hrastovec je bil vodnjak, ki so ga uporabljali samo stražarji, za taboriščnike so jo vozili iz 2 km oddaljenega izvira, vodo pa so morali natočiti taboriščniki sami v podolgovat sod, podoben sodu za razvažanje gnojnice, ki so ga naložili na voz. Tega je vleklo 6 taboriščnikov, med njimi tudi prostovoljci (Masten navaja, da je bil tudi sam prostovoljec). Običajno so ga vlekli intelektualci, zaprti v taborišču Hrastovec. Prevoz vode od izvira na grajsko dvorišče je bila priložnost, da so jetniki prišli do kakšnega vitamina. Masten piše, da je z bližnje njive jemal zelene buče, ki so jih dali v sod z vodo in nato razdelili med taboriščnike. To je uprava taborišča očitno odkrila, saj so jih nekega dne temeljito pregledali, v žepih našli tudi nekaj surovega krompirja in jim zagrozili celo z ustrelitvijo. Komandant taborišča ga je osebno izprašal, zakaj je to počel. Odgovor je bil zelo enostaven. Jetnikom manjkajo vitamini, manjka jim nekaj zelenega.

Po njegovem pričevanju so dobivali zelenjavo v taborišče tudi z rakvami, ki so jih izdelovali zunaj taborišča. Sam jih je pomagal nositi v taborišče. V vsako rakev - kišto - so dali po nekaj zelenjave, kar so prav tako kmalu odkrili in nato so "kište" izdelovali kar v taborišču. Pomagali pa so si tudi tako, da so mrtve sami nosili na pokopališče Lenart ali Rupert (danes Voličina) in ko so se vračali v taborišče, so si na poti proti Hrastovcu napolnili žepe s sadjem in zelenjavo. Paziti pa so morali na razpoloženje stražarjev. Sam je taboriščnikom vlival poguma, spominja se Franca Kotnika, učitelja, ki ga je ob premestitvi iz Hrastovca v sodne zapore v Maribor prosil, naj se zavzame za nesrečnike v taborišču. Pogosto jim je govoril, da naj ne obupajo, saj so zaprti brez razlogov, nihče med njimi pa še tudi ni bil zaslišan ali obsojen. Posebej omenja primer neke holne ženske, ki je ležala na tleh in prosila za zdravniško pomoč. Ta ženska naj bi bila trgovka z usnjem iz Ljutomera, pisala naj bi se Barani. Komandant taborišča je njegovo prošnjo za zdravniško pomoč bolni taboriščnici odklonil; kmalu je umrla in (kot navaja Masten) nihče ne ve, kje je pokopana. Opisuje tudi komandanta taborišča Hrastovec, ki je bil močan mož, vedno pa je gledal v tla. O njem so govorili, da je streljal jetnike. Proti koncu taborišča ga je zamenjal mlajši mož, inteligenten, ki ga je enkrat celo povabil na kozarec rdečega vina. V razgovoru je Mastenu priznal, da so v taborišču nedolžni ljudje, nedolžne žrtve, zaključuje svoje spomine na taborišča Martin Masten, dipl. ing., po izpustitvi iz Hrastovca. Zaposlen je bil na državnem kmetijskem posestvu v Rakičanu pri Murski Soboti, zdaj pa živi v Avstriji.⁴²

Med dokumenti, ki potrjujejo ugotovitve o dogajanjih na gradu Hrastovec, je malo takšnih, ki se nanašajo na konkretna imena zaprtih in nato usmrčenih Lenartčanov. Predvsem gre za posredno pisno gradivo, ki se nanaša na posamezna pričevanja o Lenartčanih takoj po končani 2. svetovni vojni, ki so bili v 1. skupini oseb, usmrčenih v Hrastovcu. Tako je na voljo pričevanje Antona Stanka iz Sv. Lenarta o družini Aubl iz Lenarta. Po njegovem pričevanju je celotna družina z izrednim navdušenjem pozdravila prihod Nemcev leta 1941. Julijana Aubl (ta je

⁴² Pismo Marjana Mastena Mariici Kramberger.

bila v skupini usmrčenih Lenartčanov na gradu Hrastovec) se je udeležila vseh sestankov, na katerih se je odločalo o usodi Slovencev. Nemčurstvo in sodelovanje z Nemei je očital tudi hčerki Gusti in sinu Karlu Aublu iz Lenarta.⁴³ Gusta Aubl je sodelovanje z Nemei potrdila tudi sama, kar je navedeno v posebnem zapisniku o zaslišanju.⁴⁴ Slavko Potočnik iz Lenarta ji je očital še ovaduštvo, zaradi nje naj hi bila zaprta Bernard Potočnik iz Lenarta in Franc Irgolič iz Sp. Žerjavca.⁴⁵ Tudi za Alojza Brusa iz Lenarta, ki je bil prav tako med prvimi Lenartčani, ki so bili usmrčeni na gradu Hrastovec, je v zelo skopih pisnih dokumentih navedeno, da je bil "hitlerjevec" in da je propagiral za Hitlerja.

V zapisniku o zaslišanju z dne 16. 5. 1945 je med drugim zapisano, da je priznal, da je bil "hitlerjevec" in "blockführer", da je vedno govoril nemško in vzgajal svoje otroke v hitlerjevem duhu.⁴⁶ Na razpolago je tudi dokument, ki potrjuje navedbe o Ludviku Brezniku, ki so ga mnogi povsem neupravičeno uvrščali na seznam žrtev Hrastovca, saj je bil ubit že decembra 1944. leta. Pooblaščenec OZNE za okrožje Slovenske gorice je namreč poročal, da so s pomočjo VDV aretirali organizatorja četnikov Ludvika Breznika, posestnika iz Zg. Žerjavcev, in Marijo Weingerl, uradnico v zadrugi Lenart iz Lenarta. Ta je na zaslišanju izdala celotno mrežo četniške organizacije v okolici Lenarta in Ane. Na prigovarjanje Weingerlove je tudi Breznik prišel izdajati. Pooblaščenec Robert Lešnik je v dokumentu zapisal, da sta oba aktivna organizatorja četniškega gibanja, močno povezana z ljubljanskimi domobranci ter zelo nevarna nasprotnika OF. Splošna želja je bila, da se ju odstrani na kakršen koli način. Po zaslišanju so oba predali trem pripadnikom VDV, da izvršijo lidvidacijo. Ker so delo opravljali z naglico in površno, naloge niso opravili. Navaja tudi, da je Weingerlova prišla k zavesti, pripeljana je bila v bolnico na Ptuj s prestreljenimi prsmi. Pri njenem najboljšem sodelavcu Neudauerju na Ročici pri Sveti Ani v Slovenskih goricah so postavili močno stražo - 40 vermanov.⁴⁷

Žrtve zbirnega taborišča Hrastovec

Seznam doslej ugotovljenih žrtev ni popoln, saj pri nekaterih imenih ni navedbe, ali je bil ubit ali je umrl, če pa je navedba, da je pogrešan, ni zabeležbe, da je pogrešan iz Hrastovca, tako da lahko sklepamo, da gre za žrtve tega taborišča. Tudi ni navedb rojstnih podatkov, če pa so, gre samo za letnice. Tudi poklic in stan nista pribeležena oziroma sta navedena le pri nekaterih osebah. Na tem seznamu so tudi žrtve iz Lenarta:

1. Julijana Aubl,	gostilničarka iz Lenarta.
2. Alfred Beck,	Sv. Ana.
3. N. Breznik,	gostilničar iz Sv. Ane.
4. Anton Fras,	Lenart.
5. N. Jelenko,	Lenart.
6. Gertrud Jurin,	posestnik iz Lenarta.
7. (Alojz) Slavko Kurnik,	Lenart.

⁴³ Dokument št. 2283, Fond Kulturbunda (seznam oseb na Štajerskem, nastal v času sojenja), ARS, III.

⁴⁴ Isti vir

⁴⁵ Isti vir

⁴⁶ Dokument 4232, Fond Kulturbunda (seznam vseh oseb na Štajerskem, nastal v času sojenja), ARS, III.

⁴⁷ Dokument št. 380, Fond okrožja Slovenske gorice OZNA, ARS, III.

8. Pavla Ledinec,	natakarica, Lenart.
9. Marija Merčnik,	Lenart.
10. Lucija Močnik,	Lenart.
11. Alojz Nudl,	Gasteraj.
12. Leopold Omerzu,	Lenart.
13. Peter Pernek,	Lenart.
14. Jožef Rojko,	Sv.Trojica.
15. Jožef Schmigotz,	Lenart.
16. Johanna (Ivana) Veršič,	Voličina.
17. Alojz Brus,	Lenart. ⁴⁸

Ostale žrtve Hrastovca

1.	Arnušek, Frida	Ljutomer
2.	Bauman, Marija	Hajdoše
3.	Berminje, Marija	Ljutomer
4.	Brelc, Veronika	Fikšinci
5.	Breznik, Kondrad	Negova
6.	Breznik, Marija	Negova
7.	Buchmann, Franc	Ocinje (kmet)
8.	Buchmann, Gretul	Kramarovci
9.	Buchmann, Johanna	Kramarovci (28. 8. 1945)
10.	Celoti, Terezija roj. 1872,	Ptuj
11.	Dopona, Alojzija	Fikšinci (pogrešana)
12.	Dopona, Ana	Fikšinci (8. 8. 1945)
13.	Dopona, Friderik	Fikšinci (pogrešan)
14.	Dopona, Marija	Fikšinci (8. 8. 1945)
15.	Dvoršak, Elizabeta roj. 1870,	Ptuj
16.	Fitz, Julijana	Ocinje
17.	Fleger, Albin	Ocinje
18.	Fleger, Julijana	Ocinje, Fikšinci (5. 8. 1945)
19.	Frank, Hilda	Ptuj
20.	Fritz, Frida	Ocinje
21.	Fritz, Julijana	Ocinje
22.	Fruhvald, Johan	Ocinje
23.	Gatu, Franc	Kramarovci (24. 7. 1945)
24.	Gingl, Tomaž,	Ocinje (pogrešan)
25.	Gombotz	Kramarovci (pogrešan)
26.	Gombotz, Andrej	Kramarovci (pogrešan)

⁴⁸ Totengedenkbuch der Deutsch Untersteirer, Graz, 1970, str 187-244.
Vida Brumen, Lenart. ustni vir.

27.	Gombotz, Franc	Fikšinci (pogrešan)
28.	Gombotz, Frančiška	Fikšinci (pogrešan)
29.	Gombotz, N.	Fikšinci (pogrešan)
30.	Gurt, Franc	Fikšinci
31.	Gurt, Julijana	Fikšinci
32.	Halb, Ervad	Ocinje
33.	Halb, Marija	Ocinje
34.	Halb, Pavel	Ocinje
35.	Jauk, Ema	Fikšinci
36.	Jauk, Enat	Kramarovci (5. 8. 1945)
37.	Jauk, Franc	Kramarovci (24. 7. 1945)
38.	Jug, Ana	Ocinje
39.	Jug, Leopoldina	Ocinje (4. 8. 1945)
40.	Jug, Mihael	Ocinje
41.	Kampl, Franc	Kramarovci (pogrešan)
42.	Kampl, Marija	Kramarovci
43.	Kampl, Milan	Kramarovci
44.	Kepe, Elizabeta	Ljutomer
45.	Koler, Jože	Ocinje
46.	Kophad, Karel	Ptuj (29. 7. 1945)
47.	Korše, Franc	Ptuj
48.	Kraus, Franc	Kramarovci (24. 7. 1945)
49.	Kren, Johan	Fikšinci
50.	Kren, Kristina	Kramarovci
51.	Kren, Terezija	Kramarovci
52.	Kurc, Franc	Kramarovci
53.	Kurc, Henrik	Fikšinci
54.	Kurz, Franc	Kramarovci
55.	Kurz, Johana	Fikšinci
56.	Lang, Ana	Fikšinci (5. 8. 1945)
57.	Lang, Julijana	Ocinje (1. 8. 1945)
58.	Lang, Karolina	Ocinje
59.	Lang, Marija	Kramarovci
60.	Lorbek, Ana	Ptuj
61.	Lorbek, Friderik roj. 1858,	Ptuj
62.	Mullender, Anette	Ptuj (28. 7. 1945 - pogrešana)
63.	Murko, Marija	Ptuj (pogrešana)
64.	Neubauer, Apolonija	Kramarovci
65.	Pravčič, Marija	okolica Ptuja

66.	Praviček, Nessi	Velika Nedelja
67.	Rochberek, Ana	Ptuj (7. 8. 1945)
68.	Salamon, Adolf	Murska Sobota
69.	Salamon, Alojz	Fikšinci
70.	Schaffer, Gisela	Ptuj (28. 6. 1945)
71.	Steinbruckener, Hanz	Ptuj (3. 8. 1945)
72.	Stešl, Johan	Kramarovci 40
73.	Stog, Ana	Ocinje (22. 8. 1945)
74.	Stog, Andrej	Ocinje
75.	Stog, Franc	Ocinje (31. 5. 1945)
76.	Stog, Henrik	Ocinje (6. 9. 1945)
77.	Stog, Jožefina	Ocinje (31. 7. 1945)
78.	Šadl, Andrej	Kramarovci
79.	Šadl, Apolonija	Kramarovci
80.	Šadl, Ida	Kramarovci (pogrešana)
81.	Šadl, Monika	Kramarovci
82.	Šadl, Paul	Kramarovci
83.	Šadl, Terezija	Kramarovci
84.	Štof, Andrej	Ocinje
85.	Štof, Franc	Ocinje
86.	Štof, Henrik	Ocinje
87.	Štof, Jožefa roj. 1943,	Ocinje
88.	Švarc, Ana	Ljutomer
89.	Teutschert, Karolina	Ptuj (8. 8. 1945)
90.	Unger, Franc	Ocinje
91.	Unger, Marija	Ocinje
92.	Wessely, Marija	Ptuj
93.	Wessely, Pavla	Ptuj
94.	Art, Janez	Prekmurje
95.	Herešturič, Karol	Prekmurje
96.	Kalamar, Rozalija	Kramarovci

49 Marjan Toš, Nemirni Hrastovec, Študija Fundacije akademika dr. Antona Trstenjaka 1996, rokopis in TOTENGEDENKBUCH DER DEUTSCH UNTERSTEIER, Graz, 1970 ter dnevnik pokojnega grobarja Franca Kurnika iz Veličine.

Zbirno taborišče Hrastovec je bilo razpuščeno 6.9.1945. leta. Seznam žrtev taborišča Hrastovec ni popoln, ocenjujemo, da je število žrtev precej večje. Doga-
janje v taborišču osvetljujejo tudi nekateri dokumenti in pričevanja v prilogah.
Zal doslej še nismo našli taboriščne knjige.⁵⁰

Viri in literatura

1. K. F. (Marko Selin), Nič več strogo zaupno II, Ljubljana 1978.
2. Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1980.
3. Dr. Vanek Šiftar, Razvoj ljudske oblasti med NOB v Jugoslaviji, Maribor 1976.
4. Dr. Maks Snuderl, Dokument v razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949.
5. Saša Donko, Bernarda Ornik, Hrastovec 1945 - 1947, naloga za 8. srečanje mladih raziskovalcev "Mlad za napredek Maribora", rokopis, Lenart 1991.
6. Dr. Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941 - 1945, Ljubljana 1987.
7. Druga svetovna vojna, Ljubljana 1981.
8. Kolaboracionizem, narodna izdajstvo, protirevolucija, prispevki mag. Borisa Mlakarja, dr. Ljuba Baveona, dr. Milana Ževarta, dr. Boga Grafenauerja, Ivana Križnarja, Teorija in praksa, št. 9-10, 1986.
9. Drago Vresnik, Tretja brigada vojaško državne varnosti - Narodne obrambe, Ljubljana 1988.
10. Braco Zavernik, Švabski vojaki znova maširajo, Delo 26. 2. 1994, str. 3.
11. Zbornik Občine Lenart, Lenart 1996.
12. Lenarški zbornik, Lenart 2000.
13. Slovenci v tuji vojski, Celje 2002.
14. Zdenko Zavadlav, Iz dnevnških zapisov mariborskega oznovca, Maribor 1990.
15. Marjan Toš, Žrtve vojne 1941 - 1945 v osrednjih Slov. Goricah, rokopis, Lenart 2002.

Marjan Toš

SAMMELLAGER HRASTOVEC BEI LENART

Zusammenfassung

Schloss Hrastovec bei Lenart in Slovenske gorice wurde sofort nach der Befreiung im Mai 1945 von der jugoslawischen Armee eingenommen. OZNA (Organisation zum Schutz der Völker) veränderte es in ein Sammellager und hat es verwaltet, für den Schutz sorgten die Mitglieder des KNOJ (Komitee der Volksbefreiung Jugoslawiens). Das Sammellager Hrastovec gab es bis zum 6. September, als es aufgelöst und die meisten Lagerinsassen entlassen wurden. In dem Lager gab es viele Angehörige deutscher Nationalität aus Prekmurje, aus der Ecke von Radgona, aus Ptuj, Ljutomer und auch aus anderen Teilen Sloweniens. Unter ihnen befanden sich nur wenig Einheimische aus Lenart bzw. aus Slovenske gorice. Der Beitrag, der eine Synthese einer längeren Studie mit dem Titel „Nemirni Hrastovec“ (Unruhiges Hrastovec) ist, (entstanden in den Jahren 1994-1996 mit Unterstützung von Trstenjakova ustanova - Trstenjak-Stiftung), beleuchtet die Lebens- und Wohnverhältnisse auf dem Schloss, die große Not der Lagerinsassen, viele Einzelschicksale und auch die Bemühungen der Mitglieder des Roten Kreuzes, diese Not zu lindern. Das Verzeichnis der Opfer des Lagers Hrastovec ist noch lange nicht endgültig und nicht vollständig, denn das Lagerbuch steht noch immer nicht zur Verfügung. Unter den Opfern waren auch 17

⁵⁰ Imena ubitih Lenartčanov v Hrastovcu je v Domačih novicah (april 1991) potrdil tudi Jože Rajh iz Družen Vrha, sam taboriščnik v Strnišču (Kidričevo). Med umorjenimi tudi omenja Petra Gajslerja, Franca Breznika, brata Horvat in Tribula. Natančnejši podatkov ne navaja. Zelo verodostojna pa so pričevanja oziroma spominski zapisi o dogajanju v taborišču Hrastovec, ki jih je zapisala Marica Kramberger iz Lenarta.

Einwohner von Lenart und aus der Gegend, die bereits vor der formalen Gründung des Lagers hingerichtet worden waren. Nach Kriegsende haben die neuen Herrscher sofort mit ihnen abgerechnet. Viele Gefangene wurden ermordet (erschossen), viel mehr verstarben an Mangelerscheinungen und Not (schlechte Ernährung, katastrophale hygienische Bedingungen u.ä.m.) Über das Lager wurden mehrere Zeitungsartikel, Reportagen und Memoirenaufzeichnungen veröffentlicht, die halfen, das Geschehen in Hrastovec zu enthüllen. Besonders wertvoll sind die Aussagen einiger Angehöriger und der überlebenden Lagerinsassen. Die Objektivität des Beitrags wird durch einige Dokumente – veröffentlicht als Faximile – ergänzt. Das Ziel des Beitrags besteht in der objektiven Darstellung eines der Nachkriegs-Sammellager, um so zur Klärung des Mysteriums der Abrechnung des neuen Regimes mit seinen Gegnern im Jahre 1945 beizutragen. Es kann festgestellt werden, dass Hrastovec nach den gesellschaftlichen Veränderungen des Jahres 1990 nicht einseitig und übertrieben für die politische Abrechnung ausgenutzt wurde, die Zeit der Veränderungen hat aber das Interesse der örtlichen Öffentlichkeit am Geschehen in diesem Lager gefördert. Die Angaben wurden auch der Gemeinde Lenart übergeben, die für die Opfer des Lagers Hrastovec im Jahre 1996 eine Gedenktafel enthüllte.

ŠTEVAN KÜĦAR IN NJEGOVA OBJAVA NÁRODNEGA BLÁGA VOĦRSKIJ SLOVÉNCOF V ČASOPISU ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Jožica Čeh *

UDK 398(439=163.6):929 Kühar Š.

ČEH Jožica: Števan Kühar in njegova objava Národnega blága voĦrskij Slovéncof v Časopisu za zgodovino in narodopisje. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 451-456, 5 cit.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v angleščini.

V prispevku je obravnavano Národno blágo voĦrskij Slovéncof, ki ga je leta 1910 in 1911 po Štrekcljevem priporočilu v Časopisu za zgodovino in narodopisje objavil tedaj najpomembnejši prekmurski folklorist Števan Kühar. Küharjeva objava prekmurskega folklornega gradiva v ČZN je z današnjega vidika dragocen dokument časa, v svojem času pa je ta objava pomembna tudi, ker je tedaj še v okviru avstro-ogrske monarhije pomagala prebijati jezikovne in slovstvene pregrade med prekmurskim človekom in matičnim narodom.

UDC 398(439=163.6):929 Kühar Š.

ČEH Jožica: Števan Kühar and his Publication of «Národno Blago VoĦrskij Slovéncof» («National Treasure of Hungarian Slovenes») in the Časopis za Zgodovino in Narodopisje (Journal for History and Ethnography). Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 451-456, 5 notes.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in English.

In the paper, the author treats publication of «Národno Blago VoĦrskij Slovéncof» («National Treasure of Hungarian Slovenes») in Časopis za Zgodovino in Narodopisje by the most significant Trans-Mura folklorist Števan Kühar. Kühar's publication of the Trans-Mura folklore material in ČZN is, from today's point of view, a document of time, but the publication is relevant also for having, at the time of the Austro-Hungarian Monarchy, assisted in knocking down linguistic and other and literature barriers between Trans-Mura people and the matrix nationality.

* Dr. Jožica Čeh, docentka, Pedagoška fakulteta Maribor, SI - 2000 Maribor.

Küharjevo zbiranje prekmurskega ljudskega blaga pod Štrekljevim mentorstvom

Števan Kühar¹ je eden najpomembnejših prekmurskih folkloristov z začetka 20. stoletja, deloval je v času, ko so se vse bolj uveljavljale težnje po znanstveni obdelavi ljudskega slovstva. Ob koncu 19. stoletja je bil namreč čas čustveno obarvanega zbiranja in popravljanja gradiva ter zanosnega iskanja narodovega duha v ljudskem slovstvu, kar so počeli romantiki, že neizbežno mimo. Ob skrbi za slovensko folklorno blago ni mogoče mimo izjemnih prizadevanj graškega profesorja slovanske filologije Karla Štreklja in njegovega široko zastavljenega programa, da bi uredil in izdal celotno slovensko folklorno gradivo, pri "čemer bo razprostrl svoje mreže na vse kraje, koder živi narod slovenski. Oziral se bo na beneške, ogrske in hrvaške Slovence ravno tako, kakor na kranjske, štajerske, koroške in primorske" (SNP 4, 18).

Na prelomu iz 19. v 20. stoletje je pod Štrekljevim uredništvom pri Slovenski matici začela izhajati kritična izdaja Slovenskih narodnih pesmi. Poudariti velja, da je Štrekljev program zaobjemal tudi zbiranje in izdajo ljudske proze, ki je od romantike pa vse v današnji dan nekako v senci ljudske pesmi. Uresničitev proznega dela programa je bila s profesorjevo smrtjo leta 1912 sicer pretrgana, vendar je v tistem času pomembno vlogo odigrala Štrekljeva Prošnja za narodno blago, ki je bila leta 1887 objavljena v Ljubljanskem zvonu in Slovanu in je vsebovala navodila za natančno fonetično zapisovanje ljudskega slovstva. Štrekelj je zapisovalca ljudske proze zaprosil, naj "zapiše vse to in samo to, kar se mu pripoveduje in poje, naj ničesar ne prenareja, prideva in izpušča" (SNP 4, 20). Ljudska proza je Štreklja zanimala s folklornega in jezikoslovnega vidika. Njegova navodila za vestno fonetično zapisovanje narečne ljudske proze so izšla iz natančne filološke metode. Prepričan je bil, da "vsak proizvod narodnega slovstva smemo imeti v resnici za narodnega le tedaj, ako ga ohranimo v tisti obliki, v kateri smo ga zajeli iz bistrega potoka narodnega življenja. Spremenjena oblika, le malo prenarejena vsebina nam brani, proizvod do dobrega spoznati in oceniti" (SNP 4, 20). S Prošnjo za narodno blago je Karel Štrekelj spodbudil in vzgojil mnoge zbiralce in zapisovalce ljudskega slovstva, ob njegovih nasvetih pa so nekateri svoje gradivo lahko tudi objavili v revialnem tisku.

Prav ob pobudah graškega jezikoslovca se je oblikoval tudi eden najpomembnejših zapisovalcev prekmurske ljudske proze Števan Kühar. Štrekljevi Prošnji za narodno blago se je sprva odzval z zbirko ljudskih pesmi, leta 1909 pa ga je Štrekelj tudi osebno zaprosil, da bi v narečju zapisal prekmursko ljudsko prozo ali "kake stvari v nevezani obliki, iz katere se da jezik tamkajšnjega naroda posneti bolj zanesljivo, kakor pa iz pesmi, znesenih večinoma od drugod" (ČZN 1910: 107).

Števan Kühar je začel leta 1910 na podlagi Štrekljevega priporočila v Časopisu za zgodovino in narodopisje objavljati *Národní blágo vogrškiej Slověncef* v prekmurskem jeziku, objava prekmurskega folklornega gradiva v ČZN ima pomembno vlogo, saj je tako prestopilo mejo domačega jezikovnega okolja v času, ko sta se prekmursko slovstvo in jezik razvijala še ločeno od matičnega naroda.

¹ Števan Kühar (1882-1915) je bil doma iz Bratonec. Po gimnaziji je bil nekaj časa vpisan v somboteljsko bogoslovje, a je študij zaradi bolezni kmalu opustil, vrnil se je v rodni kraj in tam ostal do prežgodnje smrti. Zbiral je prekmursko ljudsko slovstvo in zlasti po letu 1910 tudi pod psevdonimoma Doleuski Marko ali Dolinec objavljal v prekmurskem periodičnem tisku, predvsem v *Kalendarju* in *Novinah* (SBL, 580).

Kuhar je svoje gradivo zapisoval fonetično in ga opremil s pojasnili o fonetičnem zapisovanju ter razlagami manj znanih narečnih besed. Zapisovalčeve Opombe je za objavo v Časopisu za zgodovino in narodopisje dopolnil Karel Štrekelj in dodal oceno, da je pravo vrednost objavljenega gradiva "iskati bolj v jezikovnem, kakor v narodopisnem oziru" (ČZN 1910: 107). Nadaljevanje in konec Kùharjevega gradiva sta bila objavljena v istem časopisu leto kasneje. Primerjava obeh objav kaže, da se je zapisovalec ob mentorjevih navodilih vse bolj približeval fonetičnemu zapisovanju narečnih pripovedi, a je kdaj ravnal tudi po svojem okusu in zapisal besedo, ki je domači govorec ni uporabil.² Z jezikoslovnega vidika je Kùharjeve zapise prekmurskega narodnega blaga ocenil Vilko Novak (ČZN 1938: 108), Avgust Pavel pa je Kùharju očital, da je besedila po svoje prikrojil in da je premalo prisluhnil pripovedovalcu (Stanonik 1993: 279).

Motivna podoba Kùharjevega prekmurskega folklornega gradiva

Števan Kùhar je Národno blágo vogrskij Slovencev razdelil na tri poglavja. Pod naslovom Legende, pripovedke, verovanja, anekdote in smešnice je zbral čez sto krajših sestavkov, temu sledijo Pregovori in nekateri drugi reki ter Psovke in vzdevki. Gradivo je fragmentarno in najpogostejše zajeto iz zapisovalčevega rojstnega kraja ali iz bližnje okolice. Med največkrat omenjene dogajalne prostore se vpisujejo Bratonci, Beltinci, Ižakovci, Puconci, Malinci, Veržej in Gančani. V idejnem sporočilu razkrivajo ti sestavki katoliško opredeljenega pripovedovalca ali zapisovalca. Kùharjevi v ČZN objavljeni zapisi nimajo osebne pripovedne ambicije, zapisovalec ostaja zvest ljudskemu pripovedovalcu, včasih so te povedke bliže poročilu o domačnosti tega ali onega ljudskega motiva. V povedkah se pogosto pojavljajo bajeslovna in pravljíčna bitja, vrag, vile, sojenice, tudi čarovnice oziroma "coprnice", vendar je bajeslovno ali pravljíčno jedro praviloma prekrito s pripovedovalčevo versko predstavo sveta. Iz posebnih zgodovinskih, socialnih, verskih in jezikovnih okoliščin prekmurskih Slovencev so vzniknile tudi povedke o grofu, cesarju, luterancih, katoličanih, Ciganih, vojaki in povedke, ki so jih oblikovale jezikovne pregrade med štajerskim in prekmurskim Slovincem ter Nemcem.

Povedke so umeščene v konkretni prekmurski kulturni in jezikovni prostor, motivno pa se najpogostejše berejo kot variante širše razprostranjenih ljudskih motivov. Na Lenorin motiv denimo spominja povedka o mrtvem vojaku, ki v uri duhov prijezdi po svojo nevesto, vendar je prekmurski pripovedovalec zgodbo razpletel drugače. Vaško dekle sledi svojemu mrtvemu zaročencu, a kot njen rešitelj se pokaže duhovnik, ki jo vzame za deklo in na koncu poroči z mrtvim vojakom.

Povedke o vragu

Precej pogoste so povedke o vragu. Ta nastopa v podobi mladeniča in je podeden zeleno oblečenemu Zelenjuhu ali Zelenjaku, ki obiskuje drvarje na Štajerskem (Ovsec 1991: 437). Pogansko oziroma mitološko jedro vraga je v povedkah prekrito s krščansko predstavo hudiča, zato se vrag pojavlja kot posebljanje zla, greha, premetenosti, zapeljevanja, kot protipol dobremu, poštenemu, pravičnemu in božjemu. Prekmurski pripovedovalec je tudi prepričan, da je Slovincem iz gozda prikazujoči se vrag manj črn kot nemški ali madžarski. V povedki

² V eni od svojih opomb je Kuhar zapisal, da bi sicer moral zapisovati grofovcje, a je zapisal grofevcje, ker da se mu to "bole dopadne" (ČZN 1910: 114).

INZ
Institute for Contemporary History
of the Slovenian Republic
Ljubljana, Slovenia

Vrāk je vrag namreč lepo ohlečen gospodič, ki ima "bēli prūsłāk pa na trí kıklé zálēni krščāk".

Povedke o vragu dokazujejo, da sta v njih molitveni obrazec ali zgolj izgovorjeno božje ime nadomestilo za pravljíčno oziroma čarobno formulo, ki more uničiti demonično moč. Kot v drugih ljudskih povedkah tudi v Prekmurju vrag domuje v gozdovih blizu naselja ali nekje ob vodi in rad napeljuje domačine h goljufiji, jim ponuja denar, a v zameno zahteva njihovo dušo. V njegovi lasti so denimo ribe, ki jih vodi po Muri in avstrijsko stran in tam zamenjuje za krofe (Vrāk ribā gōni Nēmcon, Vrāk krōfā pripālo). Vrag kot poglavar čarovnic seveda zna tudi čarati. Še zlasti rad dela denar, najpogosteje v mlinu (Vrāk pēnāzā mālā), in ga vaščanom na očeh suši na travniku, da bi jih preslepil in zvabil v svojo oblast (Mālinčka grāba). Ko mu uspe zapeljati domačina, si nemudoma nadene podoho hudiča, pokaže kremplje in se v človeku oglašā kot vest za nepošteno ravnanje, ga preganja in straši. Vrag še posebej rad preskuša svojo moč z vaškimi norčki, pomeri se z norčavim pastirčkom, vendar ko ta v stiski pokliče na pomoč Boga, vrag izgubi moč in mora pobegniti. Katoliški duhovnik lahko v teh povedkah vraga prežene celo skozi ključavnico.

Povedke o čarovnicah

S hudičem so tesno povezane čarovnice, tako tudi v Kūharjevih povedkah. Zanimivo je, da tukaj vlogo čarovnic prevzemajo moški, med katerimi se še posebej odlikuje gančanski "cōprnjek". Hudič jih vabi in sklepa z njimi s krvjo podpisano pogodbo. Toda ko neki moški zapiše namesto svojega imena hesedi Jezus in Marija, hudič izgubi svojo moč, seznam "coprnjakov" dobi v roke župnik in jih da zapreti. Čarovnice kot spoštovane demonične sile so v teh povedkah zamenjale tudi vedeževalke ali "svēte bābe". Povedka pravi, da je ena menda večkrat umrla, njena duša je hodila po onstranstvu, a ko je ponovno oživela, je prerokovala ljudem, kdo bo prišel v nebesa, kje so njihovi predniki, lahko se je tudi pogovarjala z mrtvimi itd.

Povedke o vilah

Vile so tudi v prekmurskih povedkah podobno kot v drugih ljudskih bajkah lepe in dobre deklice, so "lēpā postāvā, jāko lēpoga obrāza diklinā". Domačini so jih imenovali tudi "divjā dēklā". Zgodaj zjutraj so se lahko prikazovale oračem in jim v zahvalo prinašale "krāpcā", če so lepo ravnali s konji. Ob rojstvu otroka so se tudi po prekmurskih domovih prikazovale v rdeče, modro in belo ogrinjalo oblečene vile sojenice ter novorojencu prerokovale usodo za vsa življenjska obdobja.³

Novelistične povedke

Ob bajeslovnih in pravljíčnih motivih je konkretno življenje prekmurskega človeka na narodnostno, kulturno, versko in jezikovno mešanem ohmočju pisalo tudi novelistične povedke. V tej skupini povedk je prekmurski človek najbolj so-vražil grofa in je v domišljiji iskal pomoč in zaveznika pri cesarju. V neki povedki

³ Motiv sojenic, ki ob otrokovem rojstvu stojijo za stolom, na katerega so starši položili kruh, najdemo tudi v Valjavčevih Narodnih pripovedkah (1858. 89).

se namreč cesar preobleče v delavca, da bi spoznal njihov vsakdanjik na grofovi zemlji. Zopet v drugi je grof z rakičanskega gradu, na katerem je zaradi nepošteno pridobljenega bogastva ponoči strašilo, moral celo zbežati. Mir na gradu je zavladal šele, ko so grofov denar razdelili med tamkajšnje sirote.⁴ Med negativne like se v teh povedkah uvrščajo še Cigan, vojak in luteranski duhovnik, imenovan farar.⁵ Pripovedovalec ga je rad osmešil (Cigán pa fàrar) ali naredil za goljufa (Svèti fà-rar).

Motivno zajemajo povedke tudi iz štajersko-prekmurskih stikov, iz medsebojnega pripisovanja značajskih lastnosti. V očeh Prekmurca so Štajerci premeteni in radi goljufajo. Povedaka Svèti Lòvrànc pa vogrški Slovànci namreč pravi, da so Štajerci v Lovrencu, kamor so hodili Prekmurci na božjo pot, začasno postavili v oltar namesto svetnika živega človeka, vendar je ta sredi maše skočil iz oltarja. Prekmurski pripovedovalec se smeji tudi svojim ljudem in zbere šale o Salatencih in Veržencih, ki v marsičem spominjajo na Butalce. Novelistične povedke so se rojevale tudi iz jezikovnih zagat. Ko sta luteranca denimo obiskala mašo pri Sveti Ani, sta morala predčasno v strahu zbežati, saj sta župnikov nemški nagovor "Heilige Mutter Ana" razumela kot "zgrábitá tèva luterána" (Dòbro zná nènški).

Sklep

Kùharjevo Národno blágo vogrskij SlovèncŃ, objavljeno v Časopisu za zgodovino in narodopisje, ima pomembno vlogo, saj je objava v svojem času pomagala podirati jezikovne, slovstvene in druge pregreje med prekmurskim človekom in matičnim narodom. Ob vsej dragocenosti objavljenega folklornega gradiva, ki je pomemben dokument časa, manjkajo podatki o pripovedovalcu, kraju, starosti, spolu; podatki o teksturi in kontekstu, ki bi bili nujni za strokovno preučevanje gradiva. Toda z zornega kota današnjega vedenja o metodah zapisovanja folklornega gradiva ter razpoložljive avdio-vizualne tehnike bi bilo to gradivo hudo narobe ocenjevati, zato velja pritrditi Vilku Novaku, da se je Števan Kùhar oblikoval v pomembnega folklorista svojega časa.

Viri in literatura

Števan Kùhar Národno blágo vogrskij SlovèncŃ ČZN VII (1910), 107–128 in ČZN VIII (1911), 47–76.

Ježica Čeh. Ljudska pruzà prekmurskih Slovencev v Časopisu za zgodovino in narodopisje. Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes. Budimpešta: Košičev sklad, 1998.

Janko Glazer Kontler-Kompolski Narodne pravljice iz Prekmurja. ČZN XXIV (1929), 211–213.

Juža Glonar Predgovor Slovenske narodne pesmi, 4. zvezek. Ljubljana: SM, 1923, 1–66.

Jakob Kelemina Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Celje, 1930.

Narodne pripovedke skupio u rëko Varaždina Matija Valjavec. Varaždin, 1858.

⁴ Podoben motiv je najti tudi v pripovedki o vurberskem gradu. Pri Jakob Kelemina *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 1930.

⁵ Anton Trstenjak je v razpravi *Ogrski Slovenci* (1901: 175) zapisal, da se luteranci (protestanti) in papinci (katoličani) si eer različno pozdravljajo, da pa med njimi ni nobene razlike. V prekmurskih povedkah pa je luteranski duhovnik, farar, praviloma osmešen, zapisoval ali pripovedoval jih je katoličan.

- Vilko Novak: Opombe h Kúharjevemu "Národnemu blágu vogrskij Slovencef". ČZN XXXIII (1938), 108–110.
- Vilko Novak: Zgodovina in narodopisje v prekmurski publicistiki. ČZN XXXII (1937), 264–274.
- Vilko Novak: Izbor prekmurske književnosti. Celje, 1936.
- Damjan J. Ovsec: Slovanska mitologija in verovanje. Ljubljana, 1991.
- Marija Stاونonik: Slovstvena folklor v domačem okolju. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport, 1993.
- Antun Trsterjak: Ogrski Slovenci. ČZN XXI (1901), 173–178, 313–316.

Jozica Čeh

**ŠTEVAN KÜHAR AND HIS PUBLICATION OF »NARODNO BLAGO
VOGRSKIJ SLOVENCOF« (»NATIONAL TREASURE OF HUNGARIAN
SLOVENES«) IN THE ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
(JOURNAL FOR HISTORY AND ETHNOGRAPHY)**

S u m m a r y

Števan Kúhar is one of the most significant folklorists in the beginning of the XX. century, who began to publish »Narodno Blago Vogrskij Slovencef« (»National Treasure of Hungarian Slovenes«), under the guidance of the Gradec/Graz professor of Slav philology Karl Štrekelj, in 1910. The material is classified into three extensive chapters (Legends, short stories, beliefs, anecdotes and humorous stories, Proverbs and sayings, Curses and nick-names). Confronted with a lack of data on text and context, it is not possible to determine reliably when Števan Kúhar was just writing down and when he was also narrating. In the varied material, mythological, legendary and fairy-tale stories, pursuing from popular belief into demonic forces, novel type stories appear, which were formed by particular historical, cultural and linguistic circumstances of the Trans-Mura people. The mythological nucleus of the stories, where demon, fairies, witches appear, are covered the writer's Catholic world view. In the novelist stories, negative personalities are in the forefront, such as the count, the Lutheran, the soldier etc.

The material is a significant document of the times, Kúhar's publication of the Trans-Mura popular heritage in ČZN is relevant also to its having assisted knocking down the then existing linguistic, literary and other barriers between the Trans-Mura people and the matrix nationality.

GOSPODARSKA STRUKTURA NASELJ V OBČINI SEVNICA IN NEKATERI PROBLEMI

Anton Polšak *

UDK 911.3:338(497.4 Sevnica)

POLŠAK Anton: Gospodarska struktura naselij v občini Sevnica in nekateri problemi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 74=39 (2003)3-4, str. 457-465.

Izvirnik v slovenščini, izvleček v slovenščini in angleščini, povzetek v nemščini.

Gospodarsko strukturo občine Sevnica smo ugotavljali na podlagi delitve gospodarstva na primarni, terciarni in kvartalni sektor in v njih zaposlene delavce leta 1991. Število zaposlenih pomeni razpoložljiva delovna mesta in nam pove, katera dejavnost v tem smislu prevladuje. Za občino Sevnica ugotavljamo prevlado sekundarnega sektorja v povprečju, toda glede na število naselij prevladuje primarni sektor. V zvezi s tem se pojavljajo številni razvojni problemi, za reševanje katerih so podane tudi teoretske smernice.

UDC 911.3:338(497.4 Sevnica)

POLŠAK Anton: The Economic Structure of Settlements in the Municipality of Sevnica and Certain Problems. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethno-graphy), Maribor 74=39 (2003)3-4, pp. 457-465.

Original in Slovene, abstract in Slovene and English, summary in German

We determined the economic structure of Sevnica municipality on the basis of the division of the economy into the primary, secondary, tertiary and quaternary sectors and those employed in each of them in 1991. The number of employed indicates disposable jobs and also tells us which activity predominates in this respect. For the Sevnica Municipality we determine an average predominance of the secondary sector, but as to the number of settlements the primary sector greatly predominates. In connection with this, certain developmental problems appear and theoretical directions for their resolution are given.

* Anton Polšak, profesor zgodovine in geografije, Podpeč 14, SI - 3225 Planina.

Uvod

V sestavku govorimo o gospodarski strukturi naselij v občini Sevnica, ki upošteva število delovnih mest oz. število zaposlenih po dejavnostih po naseljih. V praksi se za opredelitev dejavnostne strukture sicer večkrat uporablja ustvarjeni družbeni produkt, vendar je do teh podatkov, ki bi veljali za naselja, priti dosti težje. Poleg tega so delovna mesta dovolj značilen kazalec dejavnostne usmeritve določenega kraja.

Pri analizi smo upoštevali dejavnosti, ki jih obsega popis prebivalstva 1991 in so navedene kot primarne dejavnosti (kmetijstvo in ribištvo, gozdarstvo, vodno gospodarstvo), sekundarne dejavnosti (industrija in rudarstvo, gradbeništvo, obrt in osebne storitve) in terciarne in kvartarne dejavnosti, ki smo jih zaradi preglednosti združili (promet in zveze, trgovina, gostinstvo in turizem, stanovanjsko-komunalna dejavnost, finančne, tehnične in poslovne storitve, izobraževanje, znanost, kultura in informiranje, zdravstveno in socialno varstvo, družbene organizacije). Posebno pozornost smo namenili kmetijstvu, ker je v večini naselij še vedno prevladujoče.

	I	%	II	%	III in IV	%	skupaj	razred
1. Arto	7	10,8	4	6,2	54	83,1	65	III/3
2. Blanca	26	24,3	41	38,3	40	37,4	107	II/I
3. Boštanj	12	4,7	197	77,6	44	17,3	254	II/2
4. Dolenji Boštanj	12	16,7	40	55,6	20	27,8	72	II/2
5. Dolnje Brezovo	16	16,8	75	78,9	4	4,2	95	II/3
6. Krmelj	23	3,2	594	83,4	95	13,3	712	II/3
7. Loka pri Zid. mostu	19	19,2	6	6,1	74	74,7	99	III/2
8. Radna	4	1,3	296	96,7	6	2,0	306	II/3
9. Sevnica	246	6,5	2361	62,0	991	26,0	3805	II/2
10. Šentjanž	56	56,0	5	5,0	39	39,0	100	I/1
11. Tržišče	21	3,4	4	5,1	48	61,5	78	III/2
12. Zahukovje nad Sev.	50	86,2	3	5,2	5	8,6	58	I/3
občina Sevnica*	1711	23,7	3777	52,2	1741	24,1	7237	II/1
občina Sevnica**	1839	21,4	4363	50,6	2395	27,9	8607	II/I

*prebivalstvo, ki opravlja pokle v občini Sevnica, brez naselij Preska in Primož; od skupnega števila neznano 8 oseb

**prebivalstvo, ki opravlja poklic v občini Sevnica ali izven (Vir: Enciklopedija Slovenije, 11 knjiga, str. 60, Ljubljana 1997)

Legenda: I=primarni sektor

II=sekundarni sektor

III=terciarni in kvartarni sektor

1=prevladujoči sektor od 33,3 do 55,5%

2=prevladujoči sektor od 55,6 do 77,7%

3=prevladujoči sektor od 77,8 do 100 %

Tabela št. 1: Gospodarska struktura nekaterih krajev v občini Sevnica, aktivni po dejavnostih - po naselju dela (Vir: Popis prebivalstva 1991, Aktivni po dejavnostih, po naselju dela, Statistični urad R Slovenije)

Primarni sektor

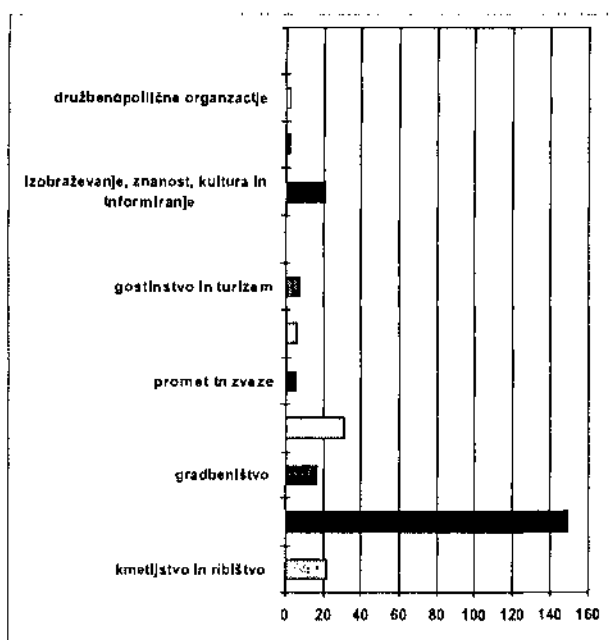
To je sektor, v katerem je v večini krajev največ zaposlenih (karta št.*), vendar ne v skupnem deležu, saj je v kmetijstvu, gozdarstvu in ribištvu v vsej občini bilo zaposlenih 1711 ali 23,7% ljudi. Vendar je značilen tudi podatek, da je v občini nad 1/2 naselij, kjer je v kmetijstvu zaposlenih nad 20% ljudi, 14 pa celo takšnih, kjer je ta delež večji od 50% (karta št.*). Nekako se s tem sklada tudi delež kmečkega prebivalstva, ki je najnižji v že omenjenih večjih krajih z industrijo, obrtjo ali storitvenimi dejavnostmi, in največji v bolj odročnih in prometno slabše povezanih krajih (karta št.*). Če preračunamo delež kmečkega prebivalstva na nivo krajevnih skupnosti, ima največji delež (nad 25%) kmečkega prebivalstva KS Zabukovje, v razredu od 15 do 25 % kmečkega prebivalstva so KS Šentjanž, Tržišče, Primož in Studenec, v razredu od 7,5 do 15% KS Loka, Boštanj in Blanca, medtem ko pa spadata v razred do 7,5% kmečkega prebivalstva KS Sevnica in Krmelj. V zvezi s tem je tudi zanimivo dejstvo, da spadajo KS Šentjanž, Krmelj, Tržišče, Primož in Studenec v območja z omejenimi naravnimi pogoji za kmetijstvo, KS Boštanj, Sevnica, Blanca in Zabukovje v območja z mešanimi pogoji, Loka pa v območje z ugodnimi pogoji za kmetijstvo (Izdelava prostorske dokumentacije, Analiza stanja prostora in razvojne možnosti prostora po regijah, Urbanistični inštitut R Slovenije, Ljubljana, november 1997).

Sekundarni sektor

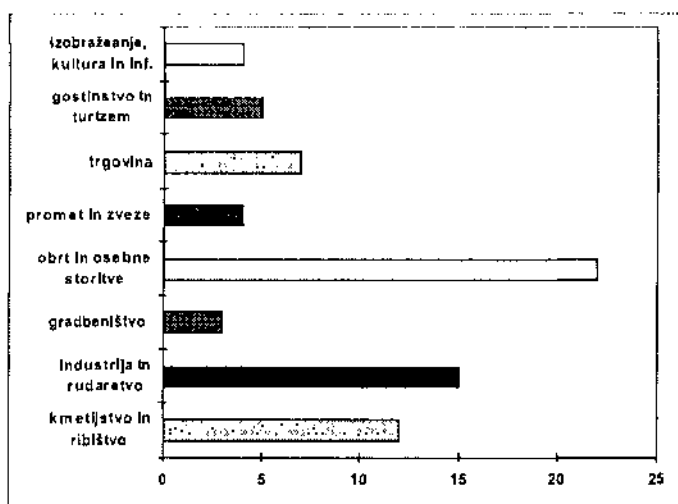
Pred prvo svetovno vojno je bilo v sevniški občini malo industrije. Prvi tak malo večji kraj je bila Sevnica, kjer sta obstajali tovarna kopit in parna žaga, katerih lastnika sta bila Nemca. Leta 1926 je začela v Sevnici delati tovarna Jugotantin s francoskim kapitalom. Drugi delavski kraj je bil Krmelj, kjer so v bližnjem rudniku kopali rjavi premog že od leta 1797, nehali pa so ga kopati 1962. V 2. polovici 19. stoletja je bila ustanovljena cinkarna. Danes je stanje v občini drugačno, saj je kar nekaj »industrijskih« krajev. Po številu zaposlenih je na prvem mestu Sevnica z 2361 zaposlenimi leta 1991 (več podjetij tekstilne, kovinske, gradbene, kemične in lesne industrije), sledijo pa: Krmelj s 594 zaposlenimi (Inkos, obrat Lisce...), Radna z 296 zaposlenimi (Jutranjka...), Boštanj s 197 zaposlenimi (Splošno gradbeno podjetje, Mizarstvo Šmarje-Sevnica...), Dolenje Brezovo z 72 zaposlenimi (Chemcolor, Inplet, Elateks), Blanca z 41 zaposlenimi (Tanin...), Dolenji Boštanj s 40 zaposlenimi (Mizarstvo Krošelj, žaga Boštanj, Steklarstvo Franc Mlakar...), Brezovo s 26 zaposlenimi in Orehovo z 12 zaposlenimi. V drugih krajih število zaposlenih v sekundarnem sektorju ne presega niti 10 zaposlenih. V vseh omenjenih krajih, razen v Orehovem, sekundarni sektor tudi močno prevladuje po številu delovnih mest (karta št.*). Za primerjavo navajamo strukturo zaposlenih leta 1991 v Sevnici, Boštanju in Dolenjem Boštanju. Daleč največ zaposlenih je v Sevnici, kjer zelo izstopa industrija (graf št.*). Krajev s podobno strukturo je v Sloveniji še veliko, kar je predvsem posledica preteklega industrijskega razvoja in gospodarske politike, kjer so se npr. občinski centri izredno hitro razvijali. Tako je ustvarila Sevnica leta 1991 kar 65,5% družbenega produkta v vsej občini, kar jo je po ustvarjenem družbenem proizvodu na prebivalca uvrščalo na 32. mesto med 73 mesti (Vrišer, 1997). Industriji sledita trgovina in zdravstveno in socialno varstvo, saj je Sevnica za okolico večji oskrbni center, tam pa je tudi zdravstveni dom s specializiranimi ambulantami ter lekarna.

Struktura delovnih mest v Sevnici, Boštanju in Dolenjem Boštanju (primerjava)

Dolenji Boštanj je primer hitro se razvijajočega kraja. Ta razvoj sloni predvsem na obrti in osebnih storitvah, industriji in trgovini. Dokaj močno je še kmetijstvo, a v absolutnem številu pomeni le 12 zaposlenih (graf št.2).

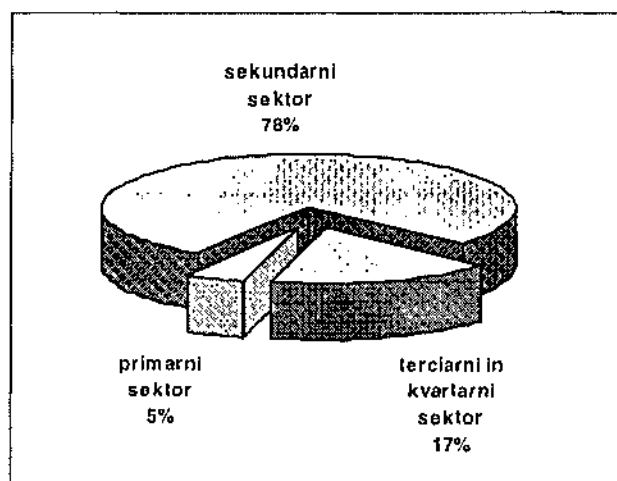

Graf št.1: Struktura delovnih mest v Boštanju leta 1991.

Graf št. 2: Struktura delovnih mest v Dolenjem Boštanju leta 1991.

Nekoliko poseben primer je Boštanj, ki mu dajejo poseben pečat industrijski obrati s 149 zaposlenimi, ostale panoge so dosti manjše, a ne nepomembne. Na drugem mestu sta tako obrt in osebne storitve (31 zaposlenih), sledita pa izobraževanje (21 zaposlenih) in gradbeništvo (17 zaposlenih). Nekdaj predvsem kmetijski kraj se je tako spremenil v industrijsko-obrtni, saj je v kmetijstvu zaposlenih le še 12 ljudi, kar predstavlja 4,7% delovnih mest v Boštanju (graf št. 1 in 3).

Graf št. 3: Struktura delovnih mest po sektorjih dejavnosti v Boštanju leta 1991.

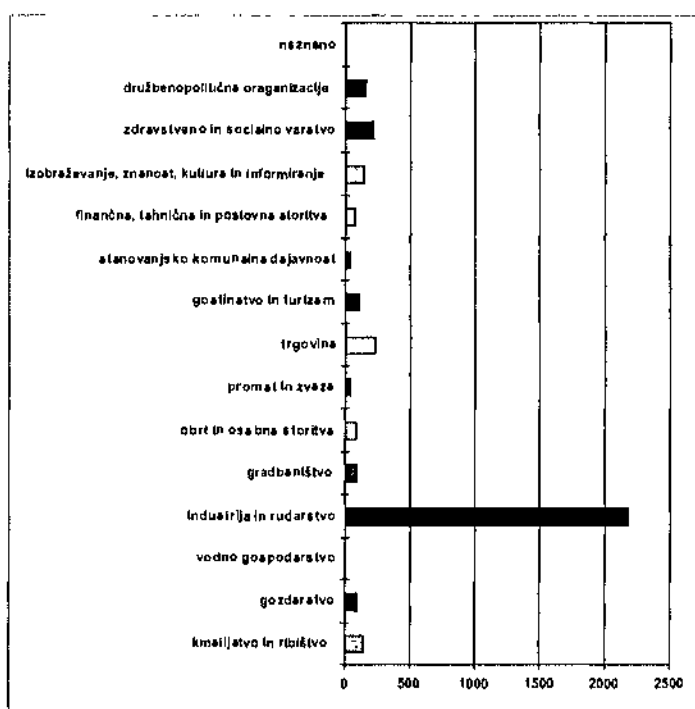
Terciarni in kvartarni sektor

Največ delovnih mest v teh dveh sektorjih je v Sevnici (1191), kjer je množica storitvenih in oskrbnih podjetij, sledijo pa Krmelj (95), kjer je npr. OŠ, zdravstveni dom, več trgovin in gostiln, pošta, banka itd., Loka pri Zidanem mostu (74) z domom za ostarele, 4-letno OŠ, ljudje so zaposleni tudi na železnici itd., Arto (54), kjer je največ zaposlenih v impoljskem domu za upokojence, Tržišče (48) z OŠ, pošto, trgovinami, bencinsko črpalko itd., Boštanj (44) z delovnimi mesti v šoli, trgovinah, gostinstvu, bencinski črpalci, in raznih podjetjih. Blanca (40), Šentjanž (39), Dolenji Boštanj (20) s hitro rastočo storitveno dejavnostjo, Dolenje Impolje (18) in Studenec (13). V ostalih krajih je manj kot 10 zaposlenih.

Leta 1991 je prebivalstvo občine Sevnice predstavljalo 0,96% prebivalstva Slovenije. Bistveno večji delež je v slovenskem merilu predstavljalo kmečko prebivalstvo (1,52% slovenskega), podoben je bil tudi delež aktivnega prebivalstva v primarnem sektorju (1,54% slovenskega), nadpovprečen pa je še bil delež aktivnega prebivalstva v sekundarnih dejavnostih (1,09% slovenskega), medtem ko pa je bil delež aktivnega prebivalstva v terciarnih (0,84% slovenskega) in kvartarnih (0,54% slovenskega) dejavnosti podpovprečen. Prav tako je prebivalstvo takratne občine Sevnica ustvarilo glede na Slovenijo podpovprečen delež družbenega produkta (0,67% slovenskega).

Naj na tem mestu omenimo še nekatere kazalce razvojnih problemov. V občini Sevnica sta žal dve KS (Zabukovje in Primož), kjer povprečno število končanih

šolskih let na prebivalce, ki so izpolnili osnovnošolsko obveznost, ne presega niti 8 šolskih let, ostalih osem KS pa pride v razred 8-10 končanih šolskih let, nobena pa tako ni v razredu nad 10 končanih šolskih let, kar bi bilo najugodnejše. Delež kmečkega prebivalstva je nad slovenskim povprečjem (7,6% leta 1991) v kar 9 od 10 krajevnih skupnosti. Nekoliko ugodnejši je indeks staranja prebivalstva, ki je pod demografskim pragom ($=72$) v 9 krajevnih skupnostih, v dveh (Loka pri Zidanem mostu in Zabukovje) pa je višji. Prav tako je za novejši čas (1971-1991) značilen neugoden razvoj prebivalstva. Posledica tega pa je, da je okrog 60% naselij zakon (Zakon o demografsko ogroženih območjih naselij v obdobju 1997-1999, U.L.RS, 43/1997) določil kot demografsko ogrožena (po podobni metodologiji bi bilo demografsko ogroženih tudi 8 od 10 krajevnih skupnosti). Tudi selitveni saldo je bil v času od 1985 do 1994 v povprečju negativen (Enciklopedija..., str: 341)

Graf št. 4. Struktura delovnih mest v Sevnici leta 1991

(Vir za grafe 1 do 4: enako kot pod tabela št. 1)

Če se na koncu tega sestavka ozremo še na poglobitve probleme občine Sevnica in KS Boštanj, so izhodišča naslednja:

- * neugodna dejavnostna struktura (v večini naselij prevladuje kmetijstvo, ki ne more dati dovolj zaslužka kmečkim ljudem),

- * neugodna izobrazbena struktura,

- * zmanjševanje oz. odmiranje prebivalstva v večjem delu občine, demografsko ogrožena naselja oz. območja,

- * vse manjša rodnost in vse večje staranje prebivalstva,

* nekontrolirana in vprašljiva rast »centrov«,

* slaba komunalna opremljenost naselij, tudi Sevnice in drugih večjih krajev,

* strukturna enostranskost naselij v gospodarstvu.

Pri ukrepih za izboljšanje stanja bi veljalo upoštevati splošna načela enakomernega razvoja Slovenije, upoštevati zakone, ki posebej obravnavajo demografsko ogrožena območja oz. naselja, možnosti, ki izhajajo iz takega stanja (pomoč države, razne iniciative in programi, sodelovanje na razpisih, ki so namenjeni razvoju manj razvitih in demografsko ogroženih območij ipd.) Pri snovanju zamisli bodočega razvoja določene regije ali občine bi bilo treba upoštevati vsaj nekatere bistvene cilje, ki opredeljujejo ta razvoj (Malačič, 1995, Gosar, 1991, 1995, Plut, 1995, Kukar, 1995, Kovačič, 1995):

* zagotoviti nemoteno reprodukcijo prebivalstva (osnovni cilj prebivalstvene politike),

* učinkovita (optimalna) porazdelitev prebivalstva po prostoru, kar pomeni ohranitev vsaj minimalne gostote prebivalstva v hribovskih in strukturno šibkih območjih,

* ustaviti odseljevanje mladih in staranje prebivalstva z zagotovitvijo delovnih mest in primerno infrastrukturo, ustvariti pogoje za zvišanje naravnega prirastka itd.),

* razpršeno razvijati gospodarske in negospodarske dejavnosti in pri tem upoštevati lokalne naravne in človeške potencialne, postopno prehajati v strokovno in tehnološko bolj zahtevne dejavnosti,

* smotrna raba prostora (varovati kmetijske površine, racionalna izbira površin za urbanizacijo itd.),

* pospešiti razvoj zasebnega sektorja, kjer naj družbeni sektor omogoči zasebnemu tiste strokovne in tehnične storitve, ki jih zasebni ne more vzdrževati, stimulirati zasebnike z ustrezno davčno politiko,

* podpreti tržno zanimive infrastrukturne, gospodarske in izobraževalne programe, raziskave in razvoj,

* dopolniti in posodobiti prometno omrežje, posodobiti PTT-infrastrukturo in tako zagotoviti razpršitev zaposlitve in delovnih mest z uporabo sodobne tehnologije.

Stako regionalno politiko bi skušali doseči endogeni samovzdržujoči razvoj, trajnost razvoja, ki naj upošteva oz. izkoristi človeške, naravne in gospodarske potencialne. Z ustrezno razvojno politiko pa bi bilo treba ustvarjati ugodno ozračje za razvoj. Regionalni razvoj pa naj ne bi slabel oz. bi moral krepiti lastno regionalno identiteto, posebno pozornost je treba posvetiti varovanju krajevno specifične podobe naselij, ohranjanju privlačnosti podeželja in njenih identifikacijskih vrednot, izboljšanju stanovanjskih pogojev in drugo (Ravbar, 1995). Uresničevanje tako zasnovanega razvojnega programa zahteva podporo lokalnega prebivalstva in politike (Gosar, 1995, Brugger, Avstrijska konferenca za prostorski razvoj (OEROK)-Oesterreichisches Raumordnungskonzept, 1991). Biti mora politična pripravljenost za pospeševanje razvoja, ljudje, ki imajo vpliv na odločanje, morajo podpirati tiste razvojne cilje, ki prispevajo k realizaciji razvojnega potenciala območja (občine), doseči vsaj načelno soglasje glede usmerjanja razvoja tako z vidika posameznih panog kot tudi manjših območij in časovnega zaporedja, vsaj nekaj ljudi na ključnih položajih mora biti predanih svojemu delu za vsestranski razvoj območja, utemeljene predloge s strani prebivalstva posameznih območij je treba, če se le da, upoštevati in tudi finančno podpreti in doseči soglasje o ključnih problemih, ki zadevajo fizični razvoj v prostoru.

Nekatera od teh izhodišč so zapisana tudi v družbenem planu občine Sevnica, ki kot glavne gospodarske elemente navaja industrijo, gradbeništvo, kmetijstvo

in gozdarstvo, trgovino, gostinstvo in turizem ter drobno gospodarstvo (podjetništvo in obrt), kot možne ukrepe pa navaja:

- * spodbujanje drobnega gospodarstva in kmetijstva,
- * izobraževanje ob delu,
- * nadomestitev upokojitev iz šolskega sistema z mlado populacijo (?),
- * štipendijska politika,
- * uvajanje sodobne tehnologije,
- * izobraževanje za dopolnilne dejavnosti na kmetijah,
- * ustvarjanje kvalitete življenja tako v občinskem središču kot na podeželju.

Ker v občini Sevnica še vedno prevladuje kmetijstvo in gre za eno samo podeželsko območje (z redkimi izjemami), bi bilo treba še posebno skrb posvetiti razvoju kmetijstva in življenjskim pogojem podeželskega prebivalstva. Zadovoljiv dohodek bi si podeželsko prebivalstvo skušalo zagotavljati s kmetijsko proizvodnjo, direktnimi plačili države, dopolnilnimi dejavnostmi v povezavi ali izven kmetijstva, pospeševanju malih in srednjih podjetij in obrti (Markeš, 1995). Podeželskemu prebivalstvu pa je treba zagotoviti ustrezno izobrazbo, delovna mesta in socialno varnost. In končno, v občini bi bilo treba razmisliti in upoštevati tudi smernice oz. elemente moderne proaktivne kmetijske politike, ki temeljijo na izkušnjah Evropske unije (Perpar, 1995):

- * investicijska pomoč za izboljšanje agrarne strukture,
- * promocija značilnih, manj intenzivnih ter do okolja prijaznih oblik živinoreje, racionalizacija proizvodnje, marketinga in prodaje (poiskati možne tržne niše),
- * uvajanje legalnih inštrumentov za ugotavljanje kvalitete proizvodov ter uvajanja in zaščite tržnih imen in zaščitnih znamk,
- * promoviranje ekoloških metod proizvodnje z direktnimi premijami,
- * spodbujanje ekstenzivnega kmetovanja (EU zaradi obremenitve okolja omejuje število živine na hektar), ki je mogoče le ob subvencijah ali alternativni rabi zemlje,
- * podpora kooperacije v kmetijstvu.

Pri tem je treba povedati še to, da se določene stvari že izboljšujejo, kmetje so se prilagodili zahtevam sodobnega kmetijstva, npr. specializacija v mlečno ali mesno govedorejo, sadjarstvo, reja divjadi itd., vendar se večina pridelkov proda nepredelanih, s prodajo predelanih proizvodov pa bi bilo mogoče bistveno več iztržiti. Premalo se je naredilo tudi s povezovanjem kmetijstva in turizma in s samo turistično promocijo, ki bi upoštevala krajevnost, značilnosti, kulturne in zgodovinske spomenike in preostanke, etnološke posebnosti in podobno.

Literatura:

- Lojze Gosar, 1991: Za usklajeno reševanje razvojnih problemov. V: Prihodnost slovenskega podeželja-prostor, ljudje, gospodarske dejavnosti, ur. Ana Barbič, str. 31-46. Novo mesto.
- Lojze Gosar, 1995: Skladen regionalni razvoj Slovenije-tanje in izgledi. V: Celovit razvoj podeželja, raziskave-projekti-razprave. Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji, zbornik posveta. Biotehnična fakulteta, Urbanistični inštitut RS, Fakulteta za arhitekturo, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, str. 45-60. Ljubljana.
- Lojze Gosar, 1995: Izhodišča. V: Problematika usmerjanja razvoja podeželja, str. 35-48. Podeželje v okviru skladnega regionalnega razvoja Slovenije, poročila Urbanističnega inštituta RS v okviru ciljnega raziskovalnega programa "Zemlja", str. 6-16. Ljubljana, oktober 1995.
- Matjaž Kovačič, 1995: Ideje in teoretske osnove za razvoj podeželja. V: Celovit razvoj podeželja, raziskave-projekti-razprave..., str. 3-20. Ljubljana.
- Stanka Kukar, 1995: Demografski vidiki politike pospeševanja skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji. V: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije..., str. 67-74. Ljubljana.

- Marja Markeš, 1995. Klastena in endogena regionalna politika njena vsebina in cilji. V: Celovit razvoj podeželja, raziskave-projekti-razprave..., str. 21-30. Ljubljana.
- Tone Perpar, 1995. Ukrepi Evropske unije za razvoj podeželja. V: Celovit razvoj podeželja, raziskave-projekti-razprave..., str. 31-40. Ljubljana.
- Dušan Plut, 1995. Sodobni evropski izzivi regionalni politiki Slovenije. V: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strukovni posvet, organizatorja Državni svet RS, Komisija za regionalni razvoj in Nacionalni kumite za demografsko politiko RS pri Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, str. 7-16. Ljubljana, 27. junij 1995.
- Marjan Ravhar, 1995. Regionalnogeografski vidiki demografske politike v luči sodobnih sprememb v poselitvi Slovenije. V: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strukovni posvet..., str. 30-39. Ljubljana, 27. junij 1995.
- Igor Vršer, 1997. Družbeni proizvod slovenskih mest, Dela 12, Oditek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani, str.210. Ljubljana.
- Popisi prebivalstva 1869-1991, Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1976, 1995, Statistični urad RS.
- Meje in seznam naselij v občini Sevnica po stanju 1.1.1995, Geodetska uprava občine Sevnica.

Anton Polšak

DIE WIRTSCHAFTSSTRUKTUR DER SIEDLUNGEN IN DER GEMEINDE SEVNICA UND EINIGE PROBLEME

Zusammenfassung

Für die Analyse der Wirtschaftsstruktur der Gemeinde Sevnica nutzten wir Beschäftigungsangaben nach den Sektoren der Tätigkeiten und der Gliederung dieser, berücksichtigt in der Volkszählung 1991. Es handelt sich um Daten nach den Siedlungen. Das Überwiegen eines bestimmten Sektors wurde in drei Stufen eingeteilt (33,3 bis 55,5, 55,6 bis 77,7 und 77,8 und mehr), wo nur die letzten zwei Stufen absolut überwiegen sind. Für eine zusätzliche Analyse haben wir diese Daten auf das Niveau der Ortsgemeinschaften umgesetzt, dabei berücksichtigten wir auch die Entwicklung der Bevölkerung von 1971 bis 1990, den Anteil im primären Sektor der aktiv Beschäftigten, den Anteil der ländlichen Bevölkerung und die demographisch bedrohten Siedlungen im Zeitabschnitt 1997-1999, wo die Angaben nach Siedlungen verwendet wurden, auf dem Niveau der Ortsgemeinschaften wurden die Daten über die Alterung der Bevölkerung, über den Anteil der ländlichen Bevölkerung, über die natürlichen Bedingungen für die Landwirtschaft, die demographisch bedrohten Ortsgemeinschaften und der Schulausbildung berücksichtigt. All diese und noch andere Ursachen führten zu der heutigen faktischen Tätigkeitsorientierung der Siedlung. Auffällig ist dabei die Differenz bezüglich der Funktion der Siedlungen (Gemeindezentrum, Zentrum der Ortsgemeinschaften, Orte mit größeren Industriebetrieben, Orte mit Grundschulen usw.), denn in den erwähnten Siedlungen überwiegt entweder der sekundäre oder tertiäre/quartäre Sektor. Das sind z.B. Sevnica, Krmelj, Radna, Boštanj, Brezovo und andere. In den meisten dieser Siedlungen befasst man sich auch meistens mit Versorgungstätigkeiten. In der absoluten Beschäftigtenzahl im sekundären oder tertiären/quartären Sektor überwiegt das Zentrum-Sevnica sehr deutlich, wo es sogar 61% an Arbeitsplätzen in der Gemeinde gab, die 65,5% des Sozialprodukts der Gemeinde geschaffen haben. Andererseits gab es in der Gemeinde sogar 96 von 111 Siedlungen (für zwei Siedlungen gab es keine Angaben), in denen der primäre Sektor, also die Landwirtschaft, vorherrschte. Das bedeutet natürlich nicht, dass sich dort die Mehrheit mit der Landwirtschaft beschäftigt; das heißt nur, dass es in diesen Siedlungen keine anderen Arbeitsplätze gab und die Bewohner zur Arbeit weitershin fahren mussten (Vergleich der Karte des Überwiegens der Wirtschaftssektoren und der Karte des Anteils im primären Wirtschaftssektor der aktiv beschäftigten Bevölkerung). Das akuteste Problem in der Gemeinde Sevnica ist der Bevölkerungsrückgang in etwas mehr als 60% der Siedlungen (1971-1991). Die jungen Menschen verlassen das Land, zurück bleiben meistens nur die Älteren. Gerade die demographischen Prozesse sind in der Gemeinde Sevnica noch negativer als in einigen benachbarten Gemeinden (Laško, Sentjur, Krško), obwohl auch dort ähnliche Prozesse zu beobachten sind. In der künftigen Entwicklung müssen diese Tatsachen unbedingt berücksichtigt werden, man wird sich auf natürliche Quellen – von denen es nicht viele gibt – sowie auf das Wissen und die Initiative der örtlichen Bevölkerung stützen müssen. Entwicklungsmöglichkeiten müssen erst gesucht und bestimmt werden.

OCENE IN POROČILA - REVIEWS AND REPORTS

Stoletno sporočilo, Vodnik Pokrajinskega muzeja Maribor, Maribor 2003

Mariborski Pokrajinski muzej je v jubilejnem letu stoletnice mariborskega muzejstva izdal Vodnik po izbranem muzejskem gradivu. Izid zajetne knjige, ki jo je skrbno uredil Drago Oman, domiselno pa oblikovala Barbara Ogrič, sta omogočila Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Mestna občina Maribor. Del denarja so primaknili še številni sponzorji. Avtorji besedil so Vesna Koprivnik, Drago Oman, Tone Petek, Sašo Radovanović, Marjetica Simoniti, Valentina Varl in mag. Andreja Vrišer. Za lektoriranje slovenskega besedila je poskrbel Franc Vogeltnik, prevode v nemški jezik je opravil Jezikovni biro Lindič iz Maribora, prevod v angleški jezik pa Heather d.o.o. iz Maribora. Fotografije so prispevali Danilo Cvetnič, Bine Kovačič, Mirko Kambič, Tomaž Lauko, Janez Mikuž, fototeka Narodnega muzeja iz Ljubljane in Pokrajinskega muzeja Maribor. Vodnik je v nakladi 1000 izvodov natisnila mariborska tiskarna MA-TISK.

Vodnik v besedilu in 295 fotografijah predstavlja izbrane muzealije, ki posamezno zbirko najboljše ilustrirajo. Večino muzealij je v zadnjih štirih letih na novo posnel priznani fotograf Danilo Cvetnič, v manjši meri pa so uporabljeni starejši posnetki. Posamezne muzealije so bile pred fotografiranjem restavrirane pod vodstvom Irene Porekar-Kacafura, ki vodi muzejske restavratske delavnice. Muzejsko gradivo je v Vodniku razdeljeno v 17 zbirk. Besedila o njih so v slovenskem, nemškem in angleškem jeziku. To daje publikacijo še dodatno težo in vrednost, saj jo lahko s pridom uporabijo tudi obiskovalci iz tujine. In zakaj so se v mariborskem Pokrajinskem muzeju odločili za izdajo Vodnika po izbranem gradivu? Seveda ne slučajno, temveč zavestno in to že pred dobrimi tremi leti. Muzej namreč hrani v svojih fondih okoli 50.000 muzealij. Številne so bile razstavljene na občasnih razstavah in že podrobneje predstavljene v spremnih publikacijah ob njih. V stalni razstavi je 12% zbranega gradiva. Stalna razstava pa ni statična, poudarja urednik Drago Oman, saj se skozi čas spreminja. Tehnično izvedljivo, vsebinsko pa nesmiselno bi bilo kataloško objaviti vseh 50.000 predmetov. Vodnik, ki je pred bralci in obiskovalci muzeja, je namenjen predvsem najprej muzejskim obiskovalcem, ki želijo del muzeja »odnesti« domov, pa tudi vsem drugim, ki jih zanima bogastvo muzejskih zbirk. Pokrajinski muzej Maribor je že davnega leta 1938 izdal knjižico, v kateri je bilo popisanih 754 takrat razstavljenih muzealij, pozneje pa je izdal še dve drobni informativni zloženki. Novi Vodnik je primeren poskus predstaviti z izbranimi muzealijami jedro muzejskega fonda, ki je lahko razstavljeno zdaj v tem, spet drugič pa v kakšnem drugačem

kontekstu, kar mu zagotovo podaljšuje "rok trajanja". Predvsem pa je muzej končno dobil publikacijo, ki jo lahko brez kančka sramežljivosti ponudi tudi najbolj zahtevnemu obiskovalcu. Doslej je bil na tem področju skoraj "bos" in tudi zato je bila izdaja Vodnika (pre)potrebna. Ali kot je zapisala v uvodnem besedilu direktorica PM Maribor Mirjana Koren, "v tej knjigi je zmaterializirana vsa ljubezen, ki kot skrbna misel lega na našo dediščino. V njej postavljamo muzejski delavci na ogled vse svoje znanje in nastavljamo ogledalo tistim, ki to želijo. Vsi zbrani predmeti so namreč že zapisani v naših genih, saj kot materialni simboli transformirajo energije svojega časa in se zapisujejo v podzavestno. Če bo knjiga našla pot do bralcev, bo s svojo notranjo močjo iz podzvesti potegnila v zavest vedenje o naši umeščenosti v čas in nas po tem času vodila". Najbrž komentar ni potreben!

Razen muzejskih zbirk Vodnik predstavlja tudi grajsko loretansko kapelo in sam mariborski mestni grad, v katerem domuje muzej. Na koncu je dodan še seznam temeljne literature, ki obravnava zbirke Pokrajinskega muzeja Maribor.

Marjan Toš

Radelić, Zdenko: Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950., Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet, Zagreb 2002, 557 strani.

Dr. Zdenko Radelić, sicer rojeni Mariborčan, je po končani osnovni šoli in gimnaziji v Mariboru leta 1979 končal študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Od leta 1982 je zaposlen na *Hrvatskem institutu za povijest* v Zagrebu. Leta 1994 je doktoriral s temo »*Položaj snaga građanskog društva u Hrvatskoj 1945. – 1950.*«. Njegovo znanstvenoraziskovalno delo temelji na proučevanju razvoja sindikatov in *Hrvatske seljačke stranke* (HSS).¹

Monografija »*Križari: Gerila u Hrvatskoj 1945. – 1950.*« predstavlja prvo obsežnejše zgodovinsko delo o oboroženem odporu proti oblasti Komunistične partije (KP) na Hrvaškem po drugi svetovni vojni. Radelić se v njej namreč ukvarja s problemom križarjev oziroma ustaške gverile, kot jih sam poimenuje, in razloži, da so bili mnogi med križarji ustaši, ki so dali vsebino križarskemu gibanju. Križarji so bili, poleg HSS kot največje in najmočnejše stranke na Hrvaškem ter katoliške cerkve, ki jo je komunistična oblast doživljala kot mogoči center zbiranja opozicijskih sil in kot najmočnejšega ideološkega nasprotnika, eden od treh močnih nasprotnikov povojne komunistične oblasti.

Vsebinsko lahko Radelićevo monografijo razdelimo na več sklopov. Uvodoma poda avtor temeljna izhodišča za obravnavo križarskega gibanja ter opozori na problematiko virov in literature. V drugem sklopu piše o izvoru križarskega gibanja, o ustaški emigraciji in njenih zvezah z amerškimi in britanskimi obveščevalnimi službami, o programu delovanja vodstva »*Hrvatskog narodnog otpora*« (HNO) ter o njegovem odnosu do križarjev. Posebno pozornost nameni poročilom

¹ Monografija *Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1950.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1996.

križarjev iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine, Akciji 10. aprila in Operaciji Gvardijan, odnosu med katoliško cerkvijo in križarji ter med HSS in križarji. Opiše ukrepe Udbe pri preganjanju pripadnikov in podpornikov križarskega gibanja in navede številčne podatke o gverilskih skupinah v Jugoslaviji v letih 1945 – 1950. V tretjem (najobsežnejšem) sklopu piše o nastanku, razvoju in propadu križarskega gibanja ter o delovanju posameznih križarskih skupin na območju Hrvaške in Bosne in Hercegovine. Delovanje četniških in drugih jugoslovanskih skupin ter prikaz delovanja teh skupin po posameznih področjih opiše v četrtem sklopu, v zaključku pa predstavi temeljne ugotovitve o križarskem gibanju.

V Uvodu tako avtor definira križarje kot pripadnike Oboroženih sil Neodvisne države Hrvatske (NDH) in poudarja, da gre predvsem za ustaško gibanje proti komunistični oblasti s ciljem obnoviti NDH. Gibanje se je predstavljalo z gesli kot »*Za Hrvatsku i Krista – protiv komunista!*« in »*Slava Kristu – smrt komunistu!*«, vendar avtor opozarja, da sklicevanje na Kristusa v tem primeru ne pomeni, da gre za versko gibanje. Vera je križarjem pomenila temeljno obeležje, po katerem so se razlikovali od komunistov. Dva temeljna razloga za nastanek in razvoj križarskega gibanja na Hrvaškem sta bila boj proti komunizmu, Jugoslaviji in boj za obnove NDH, drugi pa boj za preživetje v času drastičnih ukrepov zmagovalcev. Večini ni bila pomembna njihova politična opredelitev (največkrat protikomunistična in protijugoslovanska), ampak golo preživetje.

Avtor spregovori tudi o problematiki literature in virov. Prva literatura o križarjih je začela nastajati že v času njihovega delovanja, vendar je bil njen namen predvsem kompromitirati delovanje katoliške cerkve z obtožbami o njenem sodelovanju s križarji in z NDH. Podobno lahko trdimo za literaturo, katere avtorji so bili pripadniki Udbe. Literatura o križarjih je nastajala tudi v emigraciji; emigrantski avtorji so poudarjali predvsem dejstvo, da naj bi Udba skušala kompromitirati katoliško cerkev z raznimi provokacijami, podtikanji in lažnimi pričevanji. Radelićeva monografija temelji na arhivskih dokumentih, ki jih je avtor razdelil v tri skupine. V prvo je uvrstil dokumente, ki so nastali med križarji in med ustaško emigracijo. V drugi skupini je gradivo, ki ga je o križarjih zbrala Udba, in dokumenti, ki so nastali na Ministrstvu za notranje zadeve, na hrvaškem javnem tožilstvu in v operativnem oddelku štaba 2. jugoslovanske armade. Tretja pomembna skupina dokumentov pa so dokumenti hrvaške KP.

V drugem večjem sklopu avtor najprej v poglavju »*NDH: Ustaše, partizani, četnici*« opozori, da je izbruh druge svetovne vojne povzročil delitev Hrvatov na partizane, ustaše in pristaše HSS. Pred koncem vojne se je HSS, katere vodstvo je zavrnilo ustanovitev HDH in bilo proti sodelovanju s kamunisti, poskušala aktivirati. Osnovni namen je bil povezati se z zahodnimi zavezniki in hkrati preprečiti, da bi bili edini osvoboditelji Hrvaške komunisti.

V poglavju »*Ustaško vodstvo u emigraciji*« Radelić navaja, da so se začeli poleti 1945 sestajati ustaški voditelji v begunskih taboriščih v Avstriji z namenom, organizirati oboroženi odpor v domovini. Glavni predstavniki ustaške emigracije so bili dr. Lovro Sušić, Božidar Kavran in dr. Mate Frković. S tem je začel nastajati HNO kot krovna organizacija ustaške emigracije v tujini, ki je formalno organizacijsko obliko dobil z ustanovitvijo hrvaškega državnega vodstva (vrhovni organ HNO) leta 1947.

O tem, da so obstajali kontakti med vodstvom ustaške emigracije ter ameriškimi in britanskimi obveščevalnimi službami, piše Radelić v poglavju »*Križari i obavještajne službe SAD-a i Velike Britanije*«. Trdi, da so ameriški in britanski obveščevalci poskušali izkoristiti ustaško emigracijo za pridobivanje koristnih informacij vojaškega in gospodarskega značaja, ustaško vodstvo pa je poskušalo

izkoristiti skupni protikomunizem in strah pred širjenjem vpliva Sovjetske Zveze za obnovo NDH in rušenje Jugoslavije.

Poglavje »*Program vodstva Hrvatskog narodnog otpora*« govori o temeljnih dokumentih križarskega gibanja, nastalih spomladi 1946, ki so gibanju dali formalno obliko, strukturo in vsebino. V teh dokumentih so bile določene politična, vojaška in upravna struktura ter delokrog oblasti. Hrvatski državni odbor je bil proglašen za vrhovno politično, vojaško in upravno telo odpara na Hrvaškem. Iz teh dokumentov med drugim izhaja tudi stališče vodstva HNO, da je s četniki sicer mogoče sodelovati iz taktičnih in operativnih razlogov, vendar zaradi različnih končnih ciljev kakršnikoli, niti načelni, sporazumi niso bili mogoči.

Kot pove že sam naslov naslednjega poglavja »*Prisege i leci kao programski dokumenti*«, je v njem govor o križarskih prisegah in letakih kot programskih in propagandnih dokumentih. Znanim prisegam so skupni naslednji elementi: omenjanje hrvaške domovine, naroda, države in boga. Glavna sporočila križarjev preko letakov so bili pozivi za obnovo hrvaške države, na boj proti komunistom in vera v boga.

V poglavju »*Vodstvo Hrvatskog narodnog otpora i križari*« avtor piše o tem, da so bili že kmalu po osvoboditvi dani pogoji za pošiljanje prvih manjših skupin in posameznikov (ustaških emigrantov) iz avstrijskih begunskih taborišč na Hrvaško ter v Bosno in Hercegovino. Med vzroki, ki so privedli do tega pojava, izpostavi slabe življenjske razmere v taboriščih in vpliv propagande zahodnih zaveznikov. Piše tudi o njihovih nalogah in delovanju v domovini (organiziranje križarskih skupin).

Poglavje »*Izjušća križara iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine*« prinaša analizo poročil, ki so jih a stanju na Hrvaškem in v Basni in Hercegovini sestavljali posamezniki in skupine, ki so sodelovali v križarskem gibanju. Med poročili omenja avtor paračili Anteja Vrbana, sodelavca Udbe Pavla Vučetića, poročila 1. slavonskega križarskega odreda in 1. hercegovskega križarskega odreda. V poročilih pisci navajajo podatke o političnem stanju v domovini, o vzpostavljanju kanalov za prihod emigrantov na Hrvaško, o nalogah križarjev v domovini, o delovanju posameznih križarskih in četniških skupin na terenu ter podatke o ukrepih oblasti proti križarjem.

V poglavju z naslovom »*Akcija 10. travnja i Operacija Gvardija*« avtor razlaga, da je bil namen »Akcije 10. april« povezati vse križarske skupine, jim postaviti organizirano vojaško, politično in upravno vodstvo ter omogočiti vrnitev članov ustaškega gibanja, ki bi ob primernem času organizirali masovno vstajo Hrvatov. Udba je bila prisotna v akciji že od samega začetka, organizirala »Operacijo Gvardijan« in aretirala 96 ljudi, še preden so se prave akcije sploh začele. Razen prve skupine so bile vse ostale ujete že na meji. Tako je Udba z učinkovitim infiltriranjem svojih agentov v samo vodstvo HNO in med križarje zajela več najvišjih funkcionarjev in častnikov NDH. Nerešeno pa ostaja vprašanje, kako je Udbi uspelo prodreti v sam vrh in organizacijsko strukturo HNO.

Radelić v poglavju »*Križari i Katolička crkva*« govori o povezavi med križarji in katoliško cerkvijo. KP je vodstvo katoliške cerkve obtoževala, da je instrument razrednega sovražnika, ki zlorablja verska čustva prebivalstva in ogroža ljudsko oblast. Zato je oblast želela kompromitirati duhovnike in cerkev kot institucijo. Taka so bile mnoge križarske skupine izrabljene za obtožbe proti duhovnikom in katoliški cerkvi. Radelić obsojene duhovnike razvrsti v tri skupine: skupina obsojenih duhovnikov na temelju lažnih obtožb, skupina duhovnikov, ki so nasledili provokacijam Udbe in s tem kršili zakon, in skupina duhovnikov, ki so dejansko pomagali križarjem. Opozarja na pomembne razlike med katoliško in pravoslavno cerkvijo, ki izhajajo iz njunih različnih stališč do NDH in Hrvaške.

V nasprotju z duhovniki katoliške cerkve so bili člani HSS »primernejši« za obračun, zato oblasti ni bilo potrebno uporabiti toliko izmišljenih obtožb za sodelovanje s križarji kot v primeru katoliške cerkve, trdi Radelić v poglavju »*Križari i Hrvatska seljačka stranka*«. Udba je preganjala vidnejše predstavnike stranke (Martin Mesarov, Tomo Baburić) pod krinko »izdajalske politike« predsednika stranke dr. Vladka Mačka in zaradi sodelovanja s križarji, na udaru pa so bili tudi člani družine Stjepana Radića.

Radelić opiše v poglavju »*Udba: Predvodnik protukrižarske borbe*« nastanek Ozne (Udbe), njeno strukturo, naloge in metode dela ter njeno vlogo pri preganjanju križarskih skupin. V poglavju »*Gerila u Jugoslaviji*« pa predstavi številčne podatke o gverilskih skupinah v Jugoslaviji v letih 1945 – 1950.

V tretjem sklopu avtor v poglavjih »*Križari: nastanak, razvoj i nestanak*« ter »*Prikaz križarskih skupina po područjima*« govori o nastanku, razvoju in propadu križarskega gibanja ter poda pregled delovanja posameznih križarskih skupin na osiješkem, bjelovarskem, zagrebškem, karlovaško – reškem in splitskem področju, na ozemlju Bosne in Hercegovine ter akcije oziroma ukrepe Udbe proti njim.

Tako navaja, da je bilo med križarji največ pripadnikov oboroženih sil NDH, ki so se po osvoboditvi poskrili v gozdovih. Križarskemu gibanju so se priključili tisti, ki so zbežali zaradi strahu pred aretacijo, pobegli taboriščniki in dezertjerji iz Jugoslovanske armade. Med križarje so v Udbinih dokumentih uvrščeni, kot že omenjeno, nekateri pripadniki HSS in duhovniki. Križarji so razoroževali vojakе in policajе, vdiralі v zadrugе in uničevalі državno premoženje, ubijali predstavnike oblasti, funkcionarje ljudske fronte, člane KP in vojaške častnike. Pri preganjanju in aretacijah posameznikov in skupin je Udba organizirala zasledovalne oddelke, pripravila blokade terena in postavljala zasede. V racijah in zasedah so poleg enot Jugoslovanske armade sodelovali člani KP in demobilizirani borci, ki jih je oborožila Udba. Take akcije so bile predvidljive in križarji so pogosto pravčasno izvedeli za njih. Boljše rezultate so dale razne »vrbovke« in infiltriranje Udbinih agentov v križarske skupine. Mnogi križarji so bili po preiskovalnem postopku predani sodiščem, nekateri izpuščeni, veliko pa jih je bilo ubitih kar na mestu aretacije ali po preiskovalnem postopku. Radelić piše, da so poleg »konspirativnih likvidacij« križarjev poznana tudi javna streljanja križarjev in njihovih sodelavcev oziroma podpornikov. Tisti, ki so jim sodila sodišča, so bili obsojeni na visoke zaporne kazni, voditelji skupin in njihovi pomočniki pa na smrt. Radelić govori še o eni obliki boja proti križarjem oziroma natančneje proti njihovim družinam in podpornikom, in sicer o preseljevanju njihovih družin, večasih celo prebivalcev celih vasi.

V četrtem sklopu piše Radelić o gverilskem delovanju četniških in nekaterih drugih skupin ter poda pregled njihovega delovanja na področju Osijeka, Bjelovarja, Zagreba, Karlovca in Splita. V poglavju »*Četnici i druge jugoslavenske skupine*« Radelić ugotavlja, da hrvaški četniki niso predstavljali tako resne nevarnosti za komunistično oblast kot križarji. Stanje se je spremenilo konec štiridesetih let, ko se je četništvo začelo prepletati z nezadovoljstvom srbskih kmetov in s šovinizmom nekaj bivših srbskih partizanov, ki so smatrali, da Hrvati niso bili dovolj kaznovani za »grehe ustašev«. Četniško gibanje je bilo močno predvsem tam, kjer je bilo med drugo svetovno vojno uspešno partizansko gibanje. V teh predelih se je pojavilo nezadovoljstvo kmetov, ki so se upirali zaradi nezadovoljstva z agrarno politiko in želje po obnovi Kraljevine Jugoslavije. Največji vpliv delovanja četniških skupin je bilo mogoče čutiti v zaledju severne in srednje Dalmacije ter v Liki, manj je bil opazen v srednji in severni Hrvaški.

V Zaključku avtor strne temeljne ugotovitve o vzrokih za nastanek križarskih, četniških in drugih skupin, o njihovi organizaciji, delovanju in drugih značilnostih. Med drugim zapiše, da je imel križarski oboroženi odpor značilnosti državljanske vojne. Opozarja, da je ustaško emigrantsko vodstvo sicer uspelo ustanoviti HNO, ni pa mu uspelo ustanoviti neposrednega političnega vodstva križarjev. Ustaška emigracija je bila prepričana, da je križarsko gibanje v domovini veliko močnejše, kot je bilo dejansko. Teritorialno je bilo križarsko gibanje razširjeno na področju Hrvaške, razen v Istri, priobalni Dalmaciji in na otokih. Križarji v Bosni in Hercegovini so bili enotni s križarji na Hrvaškem glede vojno – političnih ciljev, ne pa tudi v organizacijskem smislu (to ni bilo doseženo niti na Hrvaškem). Pozimi 1946/47 se je začel propad križarskih skupin in te do konca leta 1947 postopoma izginjajo. Zadnje akcije križarjev so bile zabeležene 1952, ko je bila ustanovljena zadnja taka skupina. V letih 1945 – 1950 naj bi bilo na Hrvaškem med 3.500 in 4.000 križarjev. Križarske skupine so bile majhne, večinoma so imele med 5 in 10 članov.

Knjigo odlikuje tudi raznovrstno slikovno in dokumentarno gradivo. Tako so objavljeni dokumenti o križarskem gibanju, slike akterjev takratnega dogajanja, zemljevidi in letaki oziroma propagandni material. Monografijo zaključujejo tabele o številu gverilcev v Jugoslaviji v letih 1945 – 1950, seznam gverilskih, križarskih, četniških in drugih jugoslovanskih skupin na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini. Nepogrešljiv del knjige predstavljajo še povzetek v angleškem jeziku, obsežen seznam virov in literature, seznam okrajšav, imensko in krajevno kazalo. Vse to bralcu približa obravnavano problematiko in mu pomaga ustvariti celovito podobo o delovanju križarjev.

Radelić se je s križarji lotil raziskovanja zelo zahtevne, obsežne in skoraj neraziskane teme. Na podlagi virov in literature kritično in objektivno, iz različnih zornih kotov analizira takratno dogajanje ter sooča argumente in dejstva. Z navajanjem številnih podrobnosti, posebnosti in zanimivosti avtor poskrbi za to, da dogodki in posamezniki ne bodo pozabljeni. Tako je dosegel enega najpomembnejših ciljev poglobljene razprave, in sicer vsestransko in natančno osvetliti neko dogajanje, v našem primeru križarsko gibanje. To mu je zelo dobro uspelo. Kljub temu, kot na nekaj mestih opozarja tudi avtor sam, nekatera vprašanja ostajajo neodgovorjena. Ob natančnem prebiranju teksta se bralcu porajajo nova vprašanja, kar je pri zgodovinski razprava vsekakor dobrodošlo. Tako bi bilo na primer zanimivo vedeti, kaj skrivajo arhivi ameriških in britanskih obveščevalnih služb o delovanju ustaške emigracije ali celo o oboroženem odporu v domovini. Radelićeva monografija tako predstavlja neprecenljiv prispevek k raziskovanju oboroženega odpora (ne samo na Hrvaškem) proti komunistični oblasti po drugi svetovni vojni.

Mateja Čoh

Dolnja Lendava v obdobju meščanstva 1867-1945, Galerija – muzej Lendava, Lendava 2003

V lendavskem gradu je bila na ogled zanimiva razstava o Dolnji Lendavi v obdobju meščanstva. Dolnja Lendava se je v najodličnejšem pomenu besede začela

urbanizirati v drugi polovici 19. stoletja. Potrebno je poudariti, da je zaradi številnih sprememb držav, meja, oblasti, sistemov in ne nazadnje izjemno močne fluktuacije prebivalcev Dolnje Lendave (naj omenimo le leto 1919, ko se množično odselijo madžarski intelektualci in uradniki, priselijo pa se novi iz drugih delov Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ter »izbris« Judov iz-ne le dolnjelendavskega-zemljevida leta 1945) v mestu ostalo izjemno malo materialnega gradiva, ki bi slikoviteje pričevalo o vsakdanu Dolnjelendavčanov. Te skromne krlje zgodovine so po besedah avtorice razstave Tanje Šimonke poskusili zbrati v razstavne sklope, ki »naj skozi nekaj izvirnih kosov pričarajo čase, ko so se z vitalnostjo mesta ujeli tudi njegovi prebivalci, se z njimi poistovetili in z njim v vseh pogledih rasli. Čas, ko so kulturo zajemali v vsej njeni širini in razmahu ter tako ustvarili prostor odprtega duha in mnogoterih možnosti, je dajal izjemne rezultate. Naš namen ni slepo občudovanje starega in minulega, temveč možnosti-na dediščini temelječih-sprememb in novih interpretacij«, je k razstavi zapisala avtorica Tanja Šimonka. Ob razstavi Dolnja Lendava v obdobju meščanstva 1867-1945 je izšel tudi vsebinsko zanimiv katalog, ki ga je uredila Tanja Šimonka, kustodinja Galerije-muzeja v Lendavi. Lahko zapišemo, da je to kar solidna knjižna publikacija, ki nam na 118 straneh prinaša različne tekste in dokumentarno-fotografsko gradivo. Vsa besedila so v slovenskem in madžarskem jeziku, knjižico je opremila in oblikovala Vanja Šmit, v nakladi 500 izvodov pa natisnila tiskarna Solidarnost iz Murske Sobote.

Objavljena hesedila so dokaj pregledna, relativno kratka, a dovolj berljiva in vsebinsko zanimiva. Zahtevnejši bralci morda pogrešajo navedbo temeljne literature in virov, iz katerih so avtorji črpali podatke. A kljub temu lahko zapišemo, da so trditve tehtne in argumentirane, tako da v glavnem vzdržijo tudi resnejšo strokovno presojo ali kritiko. V uvodu je Tanja Šimonka zapisala, »da zgodovina potrebuje oporne točke, mejnike v časovnem toku, da se lahko znajde in spominja. Šele med abstrakcijo letnic se skriva prava zgodovina – ljudje, njihovi običaji, vrednote, način življenja, društva in institucije, ki so jih ustanavljali, ambicije in duhovni horizont posameznikov in celotne skupnosti ter še mnogo drugih, morda na videz nepomembnih stvari. Dolnjelendavsko zgodovino druge polovice 19. in začetka 20. stoletja so ustvarjali razgledani, izobraženi in napredni odvetnik Mihály Hajos Kakasdi, farmacevt Nándor Frigyes Fuss, učitelj Kalman Pataky Dezsöfalvi, zdravnik Mor Király, kraljevi notar Oszkár Laubhaimer, okrajni glavar Viktor Szmodiss Nagy-es Kis Barkóczi, okrajni sodnik in pisatelj Kalman E. Dervarics, zdravnik Fabian Józsa, posestnik in obenem blagajnik hranilnice Vinze Matyasovszky Aló Matyasóczi in številni drugi. Ti mestni politiki, tako se zdi, niso bolehalo za današnji čas tako značilnim političnim klientelizmom, ki mu je skupnost malo mar, še posebej takrat, ko ne omogoča, ščiti in krepi njihovih posebnih interesov. Njihov odgovorni in zavazujoči odnos do mesta, njegovega razvoja in blagostanja prebivalcev bi lahko povzeli s citatom »Kdor z mestom ne trpi, naj se z mestom ne krepi«. Habitusu Lendavčana primanjkuje tista sposobnost, da bi v spominu mestnih liš in notranjih dvorišč zasledil ekonomski, družbeni in duhovni kapital zase in za svoje mesto«. Zdi se, da je bila avtorica v tej oceni objektivno kritična in primerljiva tudi za današnji čas, v katerem staro mestno jedro v Lendavi povsem izgublja pomen in se spreminja v mrtvo mesto brez življenja. V nadaljevanju uvodnega besedila nas avtorica s kratkim historičnim povzetkom opozori na mejnike v razvoju mesta, ki je bilo na prehodu 19. in 20. stoletja še kako srednjeevropsko, podobno kot kateri drugi del avstro-ogrske monarhije, in to po svoji arhitekturi, strukturi prebivalcev, njihovi multinacionalnosti, multikonfesionalnosti. Žal je v tem delu skoraj povsem prezrta vloga dolnjelendavskih Judov, ki so bili še kako pomemben element v mestu in so pu-

stili trajne sledi (v knjižici in na razstavi se jih bežno omenja zato, ker je o njih na ogled stalna razstava v lendavski sinagogi, kar pa najbrž ni najbolj prepričljivo, saj bi si zaslužili več pozornosti v obravnavi cvetočega obdobja lendavskega meščanstva od dualizma do konca 2. svetovne vojne). Strinjamo pa se lahko z avtorico, ki med drugim zatrjuje, »da je ljudi, njihove vrednote, etične norme, privzgojene ali ki so preprosto del nekega časa nemogoče tako hitro spreminjati kot družbene in politične sisteme ali celo arhitekturno podobo mesta. Dolnja Lendava je leta 1919 in nato še leta 1945 imela to nesrečo, da se niso zamenjale le države in sistemi, pač pa tudi ljudje«. Dolnjelendavčanov, ki so ustvarili mesto in sodelovali v času »zlate dobe lendavske zgodovine«, seveda ni več, žal tudi ne njihovih potomcev. Ostal je samo spomin, ostali so predmeti, knjige, dokumenti, fotografije in druga pričevanja o častitljivosti nekdanjega okrajnega središča – Dolnje Lendave. Nekateri dokumenti so objavljeni tudi v knjigi, še več jih je na razstavi.

Po uvodu si sledijo zapisi o različnih vidikih lendavskega meščanstva. Tanja Šimonka piše o meščanih, letnicah in zgodovini; Laszlo Gőncz v Dolnji Lendavi – mestu meščanskih tradicij ob reki Muri (avtor je bil tudi recezent omenjene knjižice); Attila Kovacs predstavlja demografijo Dolnje Lendave in opozarja, da se je zamenjava oblasti leta 1919 kazala tudi na področju izrekanja narodne pripadnosti – po podatkih jugoslovanskega popisa prebivalstva iz leta 1931 se je več kot polovica prebivalcev izrekla za pripadnike slovenske narodnosti, medtem ko se je število Madžarov močno znižalo (36,3%). Leta 1910 je bilo v Dolnji Lendavi tudi 382 Judov, leta 1931 pa le še 171. Franc Obal piše o značilnostih arhitekturne podobe Dolnje Lendave na prehodu 19. in 20. stoletja; Attila Kovacs predstavlja železnico; Laszlo Gőncz govori o položaju šolstva v mestu do leta 1941, Janez Balažič pa objavlja sestavek z naslovom »Med folkloro in meščanskim patosom« in opozarja, da če danes vrednotimo bivanjske navade in materialne ostaline za poldrugo stoletje nazaj, ugotavljamo, da imamo opravka z vrsto stereotipov, ki so pripomogli k poljudni predstavi, da je na podeželju bivanjska oprema po večini rustikalna in zatorej vezana na tradicionalne etnografske vzorce. Albert Halasz predstavlja dolnjelendavski tisk; Laszlo Gőncz piše o Mibaly Kakasdi – prvem možu vzpona meščanstva v Dolnji Lendavi, Sandor Varga pa o bančništvu in hranilništvu v Dolnji Lendavi. V zadnjem delu knjižice so objavljeni zapisi Sandorja Varge o prostovoljnem gasilskem društvu Dolnja Lendava; urednica (in avtorica razstave) Tanja Šimonka piše o lekarnah in zdravstvu; Tibor Tomka predstavlja pomen vinogradništva in vinarstva v obdobju razcveta meščanstva in pripominja, da je meščanstvo Dolnje Lendave v veliki meri pripomoglo k razvoju vinogradništva in vinarstva ter se v danem zgodovinskem trenutku zateklo k ustreznim strokovnim smernicam (leta 1932 so organizirali strokovno predavanje, razstavo in sejem vin, tik pred 2. svetovno vojno pa je bil tu kongres slovenskih vinogradnikov). V zadnjem prispevku Gordana Šoveges predstavlja dolnjelendavsko meščanstvo v fondih Pokrajinskega arhiva Maribor. Za pokrajino ob reki Muri sta v preteklosti, vse do leta 1919, bila pristojna dva arhiva, in sicer Arhiv železne županije v Sombotelu in Arhiv županije Zala v Zalaegerszegu. Dolnja Lendava je z okolico spadala k slednjemu. Po letu 1920 je Prekmurje pripadlo novoustanovljeni državi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, prekmurski fondi pa so ostali v madžarskih arhivih. S trianonsko mirovno pogodbo se je Madžarska obvezala, da bo izročila iz svojih javnih institucij dokumente, ki se neposredno nanašajo na zgodovino južnoslovanskega ozemlja in ki so od tam bili tudi odneseni. Obveznosti Madžarske do izročitve gradiva so zadevale izročitev gradiva predvsem iz Vojvodine in Hrvaške. Obe, Vojvodina in Hrvaška, sta gradivo, ki je nastalo na njenem območju, od Madžarov tudi dobili, zlasti po 2.

svetovni vojni, ko se je Madžarska v mirovni pogodbi ponovno obvezala, da odstopi gradivo. Ker pa je bilo za Slovence po letu 1918 najpomembnejše vprašanje, kako dobiti gradivo iz avstrijskih arhivov, se je o tem, kaj lahko pričakujemo od trianonske mirovne pogodbe, le malo govorilo. Kljub temu smo Slovenci vendarle dobili precej dokumentov, ki so bili v direktnem odnosu z zgodovino odstopljenih ozemelj. V Časopisu za zgodovino in narodopisje iz leta 1934 lahko v poročilu Banovinskega arhiva Maribor preberemo, da je v teku akcija za pridobitev prekmurskih arhivalij iz Sombotela in Zalaegerszega. Mariborski pokrajinski arhiv hrani več fondov arhivskega gradiva, poleg tega tudi civilne matične knjige od leta 1895 do 1919. Ob listanju rojstne, poročne in mrliške matične knjige zasledimo tudi imena pomembnih Dolnjelendavčanov, ki so mestu v preteklosti vtisnili svoj pečat. Pregledno strokovno besedilo avtorica zaključuje z mislijo oz. tezo: »Vprašanje, mimo katerega enostavno ne moremo, je, kakšna bi bila Lendava danes, če je ne bi pretresli nemirni dogodki«. Morda bodo zgodovinarji in raziskovalci čez čas poiskali odgovore tudi na to vprašanje, zakaj pa ne!

Marjan Toš

UREDNIŠKA NAVODILA AVTORJEM

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5 (sedež uredništva).
2. V reviji so prispevki objavljeni v slovenskem jeziku, povzetki (summary) v angleškem ali nemškem, izvlečki (abstract) pa v slovenskem in angleškem jeziku.
3. Citiranje virov in literature mora biti v skladu z uveljavljenimi normami posamezne znanstvene panoge; zaželeno je citiranje pod črto.
4. Prispevek oddan uredništvu lahko obsega do 32 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran (dve avtorski poli ali 57.600 znakov). Prispevek mora biti oddan na disketi (z navedbo urejevalnika) ali na CD in v odtisu (printu).
5. Avtor mora priložiti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
6. Oddani prispevek mora imeti tudi izvleček (do 12 vrstic) in povzetek (do največ 30 vrstic).
7. Priloge naj bodo označene s pripisi (legendami) in oštevilčene.
8. Znanstveni prispevki so recenzirani.
9. Za znanstveno vsebino prispevka in točnost podatka odgovarja avtor.
10. Uredništvo prejete prispevke lektorira, avtor lekturo pregleda in jo avtorizira ter vrne uredništvu v petih dneh. Uredništvo poskrbi za prevod povzetkov in izvlečkov.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VESTA
(74/39) letnik, 2003, zvezek 3-4

S součinným písmem německého mllova utvřil Marjan Žnidarčič - Izdajata Univerza v Mariburu
in Zgodovinskó društvo v Mariburu

Lektor - Ivan Žigart

Prevodil - Sergey Flice (angličtina), Christiane Kordić (nemščina)

Računalnski preloil Ivanka Purko s p. Matloha - Natisnila Dravska tiskarna

R dp

ČZN

2003

39

120030658,3/4

COBISS ■